

**Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**

**TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE
MAKİNE ve KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN YERİ**

Aynur ÖNDER

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

ANKARA 2005

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE
MAKİNE ve KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN YERİ

Aynur ÖNDER

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

ANKARA 2005

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İş bu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Mustafa YILMAZ.....

Üye: Yrd.Doç.Dr. Ayten Sezer.....(Danışman)

Üye: Yrd. Doç.Dr. Nuri YAVUZ.....

Üye: Yrd. Doç.Dr. Yonca ANZERLİOĞLU.....

Üye: Dr. Sadık ERDAŞ.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

08.07.2005

Prof.Dr.Mustafa Yılmaz
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Özet	
Abstract	
Kısaltmalar	
Önsöz.....	i
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NİN KURULUŞU

A- CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM	
1. Osmanlı Devletinde Savunma Sanayii'nin Temel Unsurları ve İlgili Kuruluşlar	10
2. Millî Mücadele Yıllarında Savunma Sanayii Çalışmaları.....	41
a. Anadolu'da Savunma Sanayii Oluşumuna Destek Veren Gizli Gruplar...	43
b. İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü ve Bağlı Kuruluşlar.....	48

İKİNCİ BÖLÜM TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NİN GELİŞİMİ (1923-1938)

A- ATATÜRK DÖNEMİ	
1. Yeni Ekonomik Anlayışın Savunma Sanayii'ne Yansımaları	58
2. Askeri Fabrikalar Aracılığında Oluşturulan Savunma Sanayii Kuruluşları	63
a. Kırıkkale Fabrikaları	63
b. Ankara Fabrikaları.....	71
c. Askeri Fabrikalara Bağlı Diğer Kuruluşlar	76
3. Askeri Fabrikalarda Eğitim ve Sosyal Faaliyetler.....	81
4. İstanbul Kuruluşlarının Durumu	84
5. Planlı Dönemde Savunma Sanayii ile İlgili Çalışmalar	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMUNUN KURULUŞU (1939-1950)

A- II. DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE SONRASININ SAVUNMA SANAYİİ'NE ETKİLERİ.....	
1. Savaş Yıllarında Türkiye'nin İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler.....	103
2. Savaş Yıllarında Türk Ekonomisinin Savunma Sanayii'ne Etkileri.....	113

3. Savaş Sonrası Gelişmelerin Savunma Sanayii'ne Etkileri	129
B. MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN KURULUŞU	
1. MKEK'nun Kuruluş Amaçları.....	143
2. Bir İktisadi Devlet Teşekkülü Olarak Kurulan MKEK'un Görevleri.....	159
3. Kurumun İlk Yılları ve Türkiye'nin NATO'ya Girişinin Savunma Sanayii'ne Etkileri	161

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE MİLLİLİK ARAYIŞLARI VE MAKİNE ve KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMUNDAKİ GELİŞMELER (1961-1980)

A- TÜRK SİYASAL VE EKONOMİK HAYATINDA GENEL DURUM	
1. 1950-1960 arası Türk İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler	196
2. Türk Ekonomisindeki Planlı Dönem ve MKEK'ndaki Yatırım ve Geliştirme Çalışmaları	205
B. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YENİ GELİŞMELERİN SAVUNMA SANAYİİ'NE ETKİLERİ	
1. 1961-1974 arası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler	223
2. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Savunma Anlayışına Etkileri.....	226
3. MKEK'ndaki Gelişmeler.....	229
4. MKEK'ndaki Eğitim ve Sosyal Faaliyetler.....	238
5. Türk Savunma Sanayii'nin Diğer Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması.....	240
Sonuç	246
Bibliyografya.....	251
Ekler	

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin ilk büyük kuruluşlarından biri olan MKEK'nun Türk Savunma Sanayii'ndeki yerini ortaya koymaktır.

Türk Savunma Sanayii'ne önemli katkıları olan MKEK'nun tarihsel gelişimi sayılabilecek bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin metodu ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölüm; Türk savunma sanayiine yönelik ilk girişimlerin Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemine dek uzanması sebebiyle Cumhuriyet öncesi dönemin teşkilat ve gelişimi devletin yaşadığı siyasi ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Osmanlı Devletinde savunma sanayiinin temel unsurları ve savunma sanayii ile ilgili kuruluşlar üzerinde durularak Cumhuriyet'in devir aldığı miras anlatılmaktadır.

İkinci bölüm olan Atatürk dönemin'de, yeni yönetimle devletin kurumsal ve ekonomik şekillenmesinde MKEK'nun çekirdeğini oluşturan askeri fabrikalar aracılığı ile yürütülen savunma sanayii faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ankara ve çevresinde gerçekleştirilen sanayii organizasyonları ile Kurumun İstanbul'daki kuruluşlarının tasfiyesi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; savunma anlayışının değişimine etki eden gelişmeler II.Dünya savaşı yılları Türk Ekonomisi, Dış Politika ve Savunma Sanayiine Etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Yeni savunma anlayışı ile askeri fabrikaların yeniden yapılanması sonucu MKEK'nun kuruluş gerekçeleri, statüsü ve işletme modeli değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin Nato'ya girişi ile eşzamanlı olan bu süreçte dış yardımların MKEK'na etkileri ve Türk savunma sanayii'nin nasıl yönlendirildiğinin analizi yapılmaya çalışılmıştır. Alınan önlemler ve yeni yatırımlar anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde; Türk savunma sanayii'nde dönüm noktası olan bölgesel anlaşmazlıkların ve Kıbrıs sorununun yoğunlaştığı dönem genel hatlarıyla açıklanarak 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne

uygulanan ambargonun savunma sanayii'ndeki millilik arayışlarına etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlayışın MKEK'na yansımaları, Kurumun yer aldığı projeler iç siyasal gelişmeler çerçevesinde, sorunları ile ele alınmıştır. Kıbrıs Barış Harekatı sonrası oluşan tepkiler doğrultusunda gerçekleşen yeni işletmelere de yer verilerek savunma sanayiinin genel durumu bütünüyle ele alınmıştır.

1950'li yıllardan 1980'li yıllara geçişte, MKEK'nun genel Türk Savunma Sanayii'ndeki etkileri ve gelişimi de bu durumuyla ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

The goal of this study is to mention the place of one of the largest institutions of Turkey, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK), within the Turkish Defence Industry, by also taking into consideration the historical process.

This study, which can be defined as the historical study of MKEK – provided significant contributions for the Turkish Defence Industry – consists of four parts. In the introduction part, information about the methods and sources of the thesis is given.

In the first part, due to the initial attempts for the Turkish Defence Industry goes back to the rising period of the Ottoman Empire, the grooving up of Pro-Republic period with respect to organization and economical developments are considered within the framework of political and economical developments. The fundamental elements of the defence industry in the Ottoman State and the institutions related to defence industry are to be mentioned and the inheritance that the republic has taken over is described.

In the second part, during the period that is called as “Atatürk Period” (1923-1938), the institutional and economical developments with the new administration and the activities in the defence industry that are executed by the mediation of military factories that form the core of MKEK are mentioned. The industrial organizations in Ankara and its neighborhood and the liquidation of the companies in Istanbul are discussed.

In the third part, the developments that affect the changing of the understanding in defence, the effects on Turkish Economy, foreign policy and defence industry during the period of World War II are explained. As the result of the new defence understanding and the re-building of the military factories, the reasons of the establishment of MKEK, its status and administration model are tried to be assessed. In this process, which occurs at the same time with the participation of Turkey into NATO, the effects of foreign aids on MKEK and the way it directs Turkish Defence Industry are tried to be analyzed. The precautions taken and the new investments are described.

In the fourth part, the regional disagreements that is the turning point in the Turkish Defence Industry and the period that the Cyprus matter intensifies are explained within its general scope and the effects of the embargo imposed on Turkey after 1974 Cyprus Peace Operation on the quest for the in the defence industry is tried to be considered. The reflections of this understanding on MKEK, the projects that the company covers are targeted to be assessed within the scope of domestic political events with their problems. The new businesses established as a result of the reactions after Cyprus Peace Operation is being mentioned and the general condition of the Defence Industry is being considered in details.

The contributions of MKEK on the development of the Turkish Defence Industry during the transition from 1950's to 1980's is examined by also taking into account the time and historical process.

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e	Adı Geçen Eser
Ank.	Ankara
AP	Adalet Partisi
ASELSAN	Askeri Elektronik Sanayii
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Kurulu Başkanlığı
AÜTİTE	Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BBYKP	Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BTTD	Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	Cilt
CENTO	Merkezi Anlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DİT	Devlet İktisadi Teşekkülü
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı

EOKA	Kıbrıs Savaşçıları Milli Örgütü (EOKA)
FAP	Facilities Assitance Program (Teçhizat Yardım Programı)
Gn.Kur.Başk.	Genel Kurmay Başkanlığı
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
İBYKP	İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
İDT	İktisadi Devlet Teşekkülleri
İst.	İstanbul
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MKED	Makina ve Kimya Endüstrisi Dergisi
MSB	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Savunma Paktı (North Atlantic Treaty Organisation)
Örn.	Örneğin
SAGEB	Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi
S.	Sayı
s.	Sayfa
SEKA	Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları AŞ
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SBFD	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
TUDEV	Türkiye Uzmanlar, Müfettişler ve Denetim Elemanları Vakfı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C	Türkiye Cumhuriyeti
TDVİA	Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
THK	Türk Hava Kurumu

TODAİE	Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TKKGV	Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKB	Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası
TTK	Türk Tarih Kurumu
YTP	Yeni Türkiye Partisi
Yyn.	Yayınevi-Yayın-Yayımları

ÖNSÖZ

Eskiden beri uluslar, varlıklarının devamını sağlamak, huzur içinde yaşamak ve güvenli bir gelecek oluşturmak için savunma faaliyetlerine girişerek, ordularını en iyi şekilde donatmak amacıyla ekonomik ve teknolojik özelliklerine göre savunma sanayilerini kurmuşlardır.

Bu alanda başarılı olan gelişmiş ülkeler dünya silah piyasasının kontrolünü ellerine geçirirken, bir yandan da uluslararası alanda daha aktif bir konuma yükselmişlerdir. Böylece silah alımında dışa bağımlı ülkeler, çoğu zaman tedarikçi ülkelerin ekonomik ve politik baskılarına da boyun eğmek zorunda kalmışlardır.

Türkiye, dünyanın jeopolitik olarak çok hassas bir bölgesinde, çeşitli ideolojiler arasında, beşeri yapısı da çok karmaşık bir ortamla çevrili bulunmaktadır. Ayrıca bir NATO üyesi devlet olarak da üstlendiği yükümlülükler nedeniyle çok dikkatli siyasi ve askeri strateji izlemek zorundadır.

Türkiye bölge barışında bir denge unsuru olarak ve gerektiğinde kendisine yönelecek tehditleri bertaraf etmek için gücün ve ekonomik bağımsızlığın sembolü olan ağır sanayiine sahip olmak ve ülke bağımsızlığını güvenli olarak sürdürebilmek için savunma sanayinin belirli olanak ve yeteneklerine sahip olması gerekmektedir.

Çalışma, Türk Savunma Sanayii'nin önemli ve ilk kuruluşlarından biri olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun askeri fabrikaların bir uzantısı olarak kurulmasından itibaren geçirmiş olduğu aşamaları ve Türk Savunma Sanayii'ndeki yerini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmanın gerçekleşmesinde her türlü destek ve katkılarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ayten SEZER'e, yapıcı eleştirileri ile beni yönlendiren Prof. Dr. Mustafa YILMAZ'a çok teşekkür ederim. Yine çalışmam esnasında yararlandığım BC Arşivi çalışanlarına ve özellikle Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf SARINAY'a da yakın ilgi ve desteği için teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Bu çalışmada samimi destek gördüğüm MKEK Gn. Md. Yrd.sı Doç. Dr. Adnan ATICI'ya da teşekkür ederim.

Bandırma'da başlayıp Adapazarı'nda süren ve Ankara'da sonuçlanan bu çalışmamın her aşamasında büyük bir anlayış ve özveriyle bana çalışma ortamı hazırlayan ve en önemlisi de büyük bir sabırla katlanan eşim Atilla Önder'e, kızlarım Nazlı ve Bengisu'ya minnet ve şükranlarımı sunarım.

Bütün eksik ve hataları yazarına ait olan çalışmanın bundan sonra yapılacak bu alandaki araştırmalara fayda sağlayıp katkıda bulunacağı ümidiyle.

Aynur ÖNDER
2005, Ankara

GİRİŞ

Genel ekonomik yapının bir parçası olan savunma sanayii, askeri anlamda her türlü, stratejik ve taktik, saldırı ve savunmaya yönelik silah sistemleri ve donanımları araştırmak, geliştirmek, prototiplerini yapmak, gerek duyulan silah, araç ve gereçleri bakım ve değişikliklerini yapmak gibi işlemlere sahiptir.¹

Ülkelerin bağımsızlıklarını güçlendirmede önemli bir unsur olan savunma sanayii, gerek dünyanın, gerekse ülkenin teknolojik, politik ve ekonomik durumlarından etkilenmektedir. Silah üreten ülkeler en modern silahların sahip olduğu teknolojileri, rakibinin veya düşmanının eline geçmemesi gereken kritik teknolojiler gerçekleştirilmede bir araç olarak kullanabilmektedir.²

Dünyada yaşanan iki büyük savaştan biri olan Birinci Dünya Savaşı'nda yıkım gücü artırılmış klasik silahlar ve sınırlı etkinlikte tank ve uçaklar kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ise, nitelikli uçaklar, geliştirilmiş tanklar ve güçlü savaş gemileriyle birlikte uçak gemilerinin ve denizaltılarının yepyeni savaş taktikleriyle çok etkin kullanıldığı hatta atom bombasının sonlandırdığı bir savaş olmuştur.³

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki kampa bölünmüş olan dünyanın bir bölümünü Amerika Birleşik Devletleri ve biraz daha küçük bir bölümünü de Sovyetler Birliği silahlandırmıştır. 1970'li yıllardan itibaren Avrupa ülkeleri, Çin Halk Cumhuriyeti ve Brezilya da silah pazarlarından pay alma yarışına katılmışlardır. Satıcılar çoğaldıkça alıcı ülkelerde hazır silah alımlarını azaltıp kendi silahlarını yapma yolunda faaliyet göstermişlerdir. Silah pazarı büyüdükçe

---

¹ Mehmet Atay, "Silah Sanayiinin Özellikleri ve Silah Tedarik Yöntemleri", **Jeoekonomi**, c.1, Sayı:2, Ank. 1999, s.27-28.

² Muammer Şimşek, **Üçüncü Dünya ve Türkiye'de Savunma Sanayii**, SAGEB, Ank. 1989, s.13-16

³ Avni Kandemir, "Dünya Savunma Politikası ve Türkiye", **Strateji Dergisi**, S.2, Ank 1995, s.8-9

bu seferde birçok ülke kendi firmalarını bir araya toplayıp güçlendirmek, hatta ülkeler arasında bu tür ortaklıklar kurma yoluna gitmişlerdir. Çünkü silah üretimi en çok yatırım yapılan, en büyük gelişme oranlarını geliştiren ve en fazla kazanç sağlanan sektörlerin başında gelmektedir. Günümüzde ise silahlanma artık ülkelerin kendilerini savunmak için gerekli savaş gereçlerine sahip olma istek ve niyetlerini aşmış, uluslar arası dev bir çıkar alanı ve aynı zamanda politik baskı aracı olmuştur.⁴

Savunma sanayiini geliştirme konusunda Türkiye Cumhuriyeti, bulunduğu coğrafi konumun özelliğinden dolayı, olabildiğince kendi olanakları çerçevesinde kendine özgü, gerçekçi ve ekonomik bir yaklaşım izleme gayretleri içerisinde. Zira; üç kıtanın birleştiği, Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeni arasındaki yerinin önemi dünya ve bölge güçleri ile birlikte düşünüldüğünde daha da artarak sürmektedir. Böyle değişken, istikrarsız ve riskli bir coğrafyada yer alması, güçlü bir savunmaya gereksinimini açıkça ortaya koymakta, bunun da ileri teknolojiye dayalı, dinamik, gelişmelere açık ve kendi kendine yeterli bir savunma sanayii ile gerçekleşebileceği bilinmektedir.⁵

Ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış askeri fabrikalar, çoğunlukla İstanbul sınırları dahilinde toplanmış olan; Tophane, Bakırköy, Baruthane, Zeytinburnu fabrikaları ile Karaağaç Tapa fabrikasıdır. Ayrıca, Hendek ve Bayramiç Hızır fabrikaları, Konya'da güherçile atölyeleri İstanbul dışında faaliyetlerine devam etmiştir.⁶

---

⁴ a.g.m,s.17-19.

⁵ Bu konuda bkz. Suat İlhan, **Jeopolitik ve Duyarlılık**, TTK Yay., Ank. 1989, Nejat Tarakçı, **Devlet Adamlığı Bilimi Jeopolitik ve Jestrateji**, İst 2003, **Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ank. 1993.

⁶ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İst. 1970, s.118. **Güherçile**: Kimyasal olarak potasyum nitrat olup tabiatta toprakla karışık olarak bol miktarda bulunabilen bir madde yapısındaki oksijenden ötürü yankı özelliğe sahiptir. "Güherçile", **Büyük Larousse**, c.9, Milliyet yay, İst. 1993, s.4824

Daha sonra Avrupa'daki sanayi devrimi ve diğer gelişmelere karşılık Osmanlı Devleti'nin gerilemesiyle silah sanayii de gerilemiş, eski önemini kaybetmiştir. Atılımlar XIX. yüzyıl boyunca devam etmiş, II. Mahmut (1808-1839) döneminde askeri yapı değişmiş "Tophane Müşirliği" kurularak, Tophane, baruthane, fişekhane, tüfekhane bu makamın emrine girmiştir. XX. yüzyılın başında devletin ekonomik çöküşüne paralel olarak silah üretimi olanakları da ortadan kalkmıştır.

Geçmiş yüzyılların başarılı silah üreticisi Osmanlı, artık sınırlarının kaderini Batı'dan satın aldığı gemilere, toplara ve silahlara bağlamış olup, ısmarlanıp inşa edildiği halde gemilere sahip olamayıp, silahların alınması için de çeşitli tavizler vermek zorunda kalacaktır.⁷

II. Meşrutiyet'ten sonra Tophane Müşirliği kaldırılarak teşkilatın işletmeleri Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı) bünyesine aktararak, yeni dönem faaliyetleri "İmalat-ı Harbiye" adıyla anılmaya başlanmış, daha sonra da Heyet-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) dahil edilecek kadar önemli bir daire haline getirilmiştir.⁸

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, İstanbul'un işgali üzerine Türk ulusunun Mustafa Kemal öncülüğünde giriştiği ulusal mücadelenin zaferle sonuçlanmasında, Anadolu'ya kaçırılan makine ve tezgahların çok önemli payı olmuştur.

Lozan Barış Antlaşmasından sonra, uluslararası siyaset alanına katılan genç Türkiye Cumhuriyeti komşuları ile birlikte, geçmişin, kötü anılarını unutarak barış içinde yaşamayı, izlediği politikanın temeli olarak alacaktır. Bu da Atatürk'ün gerçekleştirdiği en büyük ilkelere biri olup, güçlü bir savunmanın

---

⁷ Adnan Giz, "Osmanlı Devletinde Harp Sanayii", **Belgelerle Sanayi Dergisi**, Yıl. 4, İst. 1969, s.22.

⁸ "Tophane", **Türk Ansiklopedisi**, c.XXXI, MEB, Ank. 1982, s.307.

her zaman hesaba katılması gerektiği ile ilgili 1 Kasım 1924'de T.B.M.M.'nin İkinci Dönem, İkinci Toplanma yılını açarken;

“Muhterem Efendiler! Uzun harp hayatından sulha intikal etmiş olan büyük ordumuzun geçen sene zarfında gösterdiği hayat ve zindeliği bilhassa şayanı kayıttır. Hiçbir zaman mütecavizolmayı düşünmemiş olan ve fakat daima taaruza uğrayacağını hesabeden bir millet ordusu olarak, ordumuz uzun bir seferden sonra hemen diğer bir sefere başlayacakmış gibi maddeten ve manen hazır bulunmaktadır.”⁹

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan “Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü” aracılığıyla savunma sanayii yeniden ele alınmış, İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış tüm fabrika ve işletmeler merkezi bir yönetim altında toplanmıştır.

Ankara ve Kırıkkale'deki yeni yatırımlarla sanayi zincirindeki gelişmeler İkinci Dünya Savaşı yıllarında durma noktasına gelmiş, değişme ve teknolojik ilerlemelerin hız ve çeşitlilik kazandığı savaş sonrasında ise askeri fabrikalar istenen düzeyde üretim yapamamış gerektiği şekilde faal ve faydalı olamamıştır.

1950 yılında bu alanda yeniden yapılanma gereği duyularak bir iktisadi Devlet Teşekkülü (İ.D.T) olarak MKEK kurulmuştur. Konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmaların gerek çok az sayıda olduğu gerekse farklı disiplin açılarından ele alınıp incelendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmalardan birisi de M. Şimşek'in "Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde ve Türkiye'deki Savunma Sanayi" isimli doktora tezidir. Bu tezde silah üretim ve transferlerinin genel ve önemli özelliklerinin diğer ekonomik faaliyetlere göre taşıdığı farklılıklarla ilgili teorik konular incelenmiş, silah üreticisi ülkelerin Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne göre taşıdığı üstünlükler ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin izledikleri politikalar ele alınmıştır.

---

⁹ M Kemal ATATÜRK, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, c. I-III, 4. Baskı, Ank 1989, s. 351.

Ayrıca, Türkiye'nin silah üretim ve ihracatının Türk ekonomisinin kalkınmasında meydana getireceği etkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bir diğer çalışma ise; Aziz Akgül'ün "Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii" adıyla yaptığı doktora çalışmasıdır. Bu araştırmada; savunma sanayiine işletme teorisi açısından bakılmıştır. Bu alanda faaliyet gösteren işletmelerin işleyişi, yapısı ve ortak özellikleri ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca Türkiye'deki mevcut tüm savunma sanayii kuruluşları geliştirmekte olan ülkelerin potansiyeli ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Türk Savunma Sanayi içerisinde MKEK'nun yeri, kurumun bu süreçteki durumunu ele alan incelemede konunun özelliği nedeniyle bazı noktalarda teknoloji tarihinin bazen de iktisat tarihinin sınırlarına girilmiştir. Ancak, kurum tarihinin inceleme konusu seçilmiş olması ve bu konuda daha önce kapsamlı hiçbir çalışmanın da olmaması doğal olarak bu tür farklı bilgilerin de araştırmada kullanılmasına neden olmuştur.

Bu çalışmanın amaçlarından birisi de Türk Savunma Sanayi alanında harcanan çabalar, karşılaşılan engeller, katedilen mesafe, elde edilen kazanımlar ulusal ve dışa bağımlı olmayan milli savunma için dönüm noktası olan olaylara tarihi bir süreç içerisinde yanıt bulmak ve alınan sonuçlar ile izlenen yol ve yöntemler hakkında ışık tutmaktır.

Kaldı ki; MKEK'nun yeniden yapılandırma çerçevesinde geçirdiği statü değişiklikleri nedeniyle Genel Müdürlükçe merkezden yönetilen birçok şirketin ve çeşitli yerlere dağılmış olan Kurum İşletmelerinin 1950'li yıllarda temelini atanların yönetim kurullarındaki raporlarında düzenli bir arşiv oluşturulması düşüncesinde olduklarına dair kanıtlar olmasına rağmen düzenli bir arşive rastlanılamamıştır. Bu eksiklik de çalışmalar sırasında karşılaşılan güçlüklerin en başında gelmektedir.

MKEK'nun 1950'li yıllardan 1980'lere kadar ki geçmişinin ve gelişim aşamalarının incelenmesi aynı zamanda Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı için harcanan çabaların Savunma Sanayi yönünden bir anlatımı olacaktır. 1980 yılına kadar ele alınmasının sebebi, bu tarihten sonra Kurum hakkındaki kayda değer hiç bir bilgi ve belgeye ulaşılamamasıdır. Ülkemizin bu konuda geldiği nokta, diğer ülkelerin savunma sanayilerinde de örnekler verilerek karşılaştırmalı olarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

Türk Savunma Sanayi'nde birçok ilke imza atmış olan MKEK tarih boyutuyla ele alınırken arşivinin olmamasıyla birlikte Kurum Kütüphanesi'nde yapılan araştırmada 1940 yılında Askeri Fabrikalar Basımevi'nin yayınladığı "Askeri Fabrikalar Tarihçesi" isimli kitap birkaç dergi ve broşürden başka bir şey elde edilememiştir.

Sivil Sanayi sektöründen farklı bir imalat teknolojisi ve uzmanlık gerektiren daha çok Askeri amaçlara yönelik üretim yapan, özellikle Milli Savunma gibi gizlilik gerektiren bu alanda detaylı ve yeterli istatistiki verilere de istenilen düzeyde ulaşılamamıştır.

Çalışmanın arşiv araştırmasında; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nden ihtiyaç duyulan her konuda yararlanma olanağı bulunmuş, Bakanlar Kurulu, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü ve Şubat 2002 tarihinde okuyucunun hizmetine sunulan Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü katalogları taranmış ve konuyla ilgili birçok belge elde edilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yapılan çalışmaların bir bölümünü de, MKEK Genel Müdürlüğü'nün özel izniyle başlatılan Kurum Yönetim Kurulu Karar Defterleri oluşturmuştur. Bu defterlerde 1950-1972 yılları arasında geçen 22 yıllık sürede Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nden bir DİT (Devlet İktisadi Teşekkülü)'ne geçen kurumun karşılaştığı güçlükler, ekonomik sorunlar,

ülkenin yaşadığı siyasi değişimler karşısındaki konumu, alınan tedbirler, iç ve dış piyasa ile rekabetleri, gelişen silah teknolojisine ulaşmak için verilen çabalar, çalışanların birbirleriyle olan ilişkileri, ödüllendirme ve ceza usulleri, sendikalarla olan ilişkiler, kâr-zarar bilançoları gibi konularda hayli bilgilere ulaşılmıştır.

Bunların yanısıra kataloglarda göze çarpan, nizamname ve kanunların da Cumhuriyet Arşivindeki *Düstur, Türkiye Cumhuriyeti Kanunları ve TBMM Tutanak Dergileri*'nden ulaşılmıştır.

Daha sonra kurumla müştereken faaliyet gösteren teşebbüs ve makamların arşivlerine de başvurmak gerekli olmuş Milli Savunma Bakanlığı Arşivi ile Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüd Kurul Başkanlığı Arşivi'nde de katalog taramaları yapılmıştır.

Kurumun tarihine ışık tutacak arşiv malzemeleri dışında, araştırılan dönemlerin kurumla ilgili gazete, dergi ve süreli yayınları da sıkça başvurulmuş kaynaklar olmuştur. MKEK tarihi için önemli malzeme içeren bir başka süreli yayın da Kurumun kuruluşundan itibaren çıkardığı *MKEK Dergisi*'nin tüm sayıları incelenmiştir.

Öte yandan MKEK'da farklı statülerde görev yapmış ve görüşme taleplerimizi kabul eden kişilerin de hatıra, sözlü bilgi ve tecrübelerinden yararlanılarak orijinal bazı bilgilere ulaşılmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı, Devlet İstatistik Enstitüsü ve Ankara Ticaret ile Ankara Sanayi Odası ayrıca kişilerce yayınlanmış monografiler, raporlar, makaleler ile broşürlerden faydalanılmıştır.

Kısaca bu çalışmada Türk Savunma Sanayi'nin tarihsel süreci ve gelişimi içerisinde ilk ve en önemli kurumlardan biri olan ve *MKEK* süreç itibari ile

birbirleriyle bağlantılı İmalat-1 Harbiye Umum Müdürlüğü'nden, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne ve nihayetinde 1950 yılında bir İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) olarak faaliyetlerine başlayıp bugün de devam eden MKEK bu çerçevede ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NİN KURULUŞU

A. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM

1. Osmanlı Devleti'nde Savunma Sanayii'nin Temel Unsurları ve İlgili Kuruluşlar

Osmanlı Devleti, bulunduğu konumu, zengin kaynakların devletin amaçlarına hizmet için en iyi şekilde kullanılmasını sağlayan idari teşkilatı sayesinde tarihin en uzun yaşamış devletlerinden biri olmuştur.

Zamanla genişleyen sınırlara hakim olmak için daimi bir orduya daha fazla ihtiyaç duyarak, kapıkulu ocağının temelini oluşturacak birlikler I. Murat (1362-1389) döneminde kurulmuştur. Kapıkulu Ocağı, Acemi Ocağı, Yeniçeri Ocağı, Topçu Ocağı, Top Arabacıları Ocağı ve Kapıkulu Süvarilerinden oluşmuştur.¹⁰ Savaşmak ve savaşa hazırlanmaktan başka hiçbir işle uğraşmayan, karşılığında düzenli maaş alan bu daimi ordu, Avrupa'nın milis ordularından daha başarılı olmuş ve Osmanlı'nın gücünün temelini oluşturmuştur. Orta Asya Türk kültürünün devamı olan bu askeri kültür mirasının bir parçası olan silahlar da, teknolojinin gelişmesine, devletin uluslararası savaş ve barış ilişkilerine bağlı olarak çeşitlilik göstermiş savaşların stratejik ve taktik gelişmelerine de yol açmıştır.¹¹

Kuruluş devrinde, bugünkü anlamda ordunun ihtiyaçlarını sağlayan bir savunma sanayii olmamıştır. Ülkenin tüm sanayii kolları savaş, araç-gereç ve silahlarını karşılamaya yönelik planlanmış olup, kamu ve özel sektör eliyle sağlanmıştır. Ancak ordunun çeşitli sınıflar halinde teşkilatlanması, ihtiyaçların

---

¹⁰ Osmanlı Klâsik Dönemi İçin bkz. Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomi ve Sosyal Tarihi**, c.1, çev. Halil Berkman, İst. 1973; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c.II, T.T.K. Yay, Ank. 1988.

¹¹ Cemalettin Taşkiran, "Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu", **Osmanlı** c.6, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999, s.561. Ayrıntılı bilgi için Salim Ayduz, **Osmanlı Devletinde Tophane-i Amire'nin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknoloji**, İ.Ü. Sos. Bil. Ens, Bilim Tarihi Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İst 1998.

artması ve hizmetlerin çoğalması sonunda, teknoloji ve sanatla olan ilişkilerinde gelişmiş, orduda bu işlerle uğraşan hizmet birliklerinin kurulması zorunlu olmuştur.¹²

Osmanlı Devleti yükseliş devri sonunda ağır sanayii tesisleri kurmuş ve yeterli bir savaş sanayiine sahip olmuştur. Ülke sınırlarının genişlemesi, ticaret hacminin artması sonucu sanayi kentleri çoğalmıştır.

Daimi bir orduyu muhafaza ve kısa aralıklarla askeri hareketlere yönelen bir devlet olmasından dolayı Osmanlı, ordu gereksinimlerini düzenli ve daimi bir şekilde temin etmek amacıyla imalat yerlerini en baştan itibaren devlet eliyle kurmuş ve devam ettirmiştir.¹³

Bu sanayiinin temel unsurları veya sınıfları olarak nitelendirilebilecek birlikler, Kapıkulu Ocağı'na bağlı Cebeci Ocağı, Top Ocağı, Humbaracı Ocağı ve Top Arabacıları Ocağı'dır. Bunlardan Cebeci Ocağı; Kapıkulu Ocağı'nın en nüfuzlusu ve sayıca en kalabalık birliği olan Yeniçerilere silah, araç ve gereç sağlayıp, bunların bakım ve onarım işleriyle görevli teknik bir sınıf olup, ocağı asker kaynağı Acemi Ocağı'ndan sağlanmıştır.¹⁴

Top dökmek, topu kullanmak ve top mermisi yapmak için kurulmuş olan Topçu Ocağı, Fatih Sultan Mehmed Döneminde gelişmiştir. Toplar sadece devlet merkezinde dökülmemiş, kuşatılan kalenin hemen yanında da bu iş yapılmıştır.¹⁵ XV. yüzyıldan sonra topçuluğun ilerlemesi üzerine büyük toplar dökülmesi nedeniyle taşınması için Top Arabacıları Ocağı kurulmuştur.¹⁶

---

¹² Gani Özden, "Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl.12, S.22, Ank. 1987, s.59.

¹³ Kemalettin Apak-Cevdet Aydınelli-Mehmet Akın, **Türkiye'de Devlet Sanayii ve Maden İşletmeleri**, İzmit 1952, s.259.

¹⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 1988, s.3-5.

¹⁵ **a.g.e.**, s.35-36.

¹⁶ **a.g.e.**, s.97.

Humbaracı Ocağı ise; içine patlayıcı maddeler doldurmak suretiyle demirden yapılmış humbaraları (bomba) kullanan sınıf olmuştur. Önceleri Cebeci ve Topçu Ocaklarına bağlı bulunan Humbaracılar, İstanbul'un fethinden sonra müstakil hale getirilmiştir.¹⁷

Barutun bulunmasıyla yeni ve etkili ateşli silahların ortaya çıkışı dünyanın pek çok ülkesinde barutlar, tophane, tüfekhane ve kükürt ocakları açılmasına neden olmuştur. Batı ile temasa geçmesinden itibaren Osmanlılarda ateşli silahları kullanmaya başlamışlardır.

İnalcık'a göre; özellikle Orta Avrupa ile sıkı ilişki içinde olan Sırp'ların, ateşli silahların Osmanlılara geçişi konusunda önemli bir yer tuttuğu ve Osmanlıların erkenden Batı'dan silah almaya başladıkları görülmektedir.¹⁸

Osmanlı Devleti rakiplerinin pek çoğuna göre, silah ve mühimmat üretiminde gerekli hammadde ve madenlere sahipti, Avrupalı kimi tarihçilerin iddialarının aksine Avrupa'dan yapılan ithalata bağlı değildi.¹⁹

Osmanlı ordusunu başarıya götüren faktörler; bağlılık, yenilenme, düzenli ve disiplinli çalışma, itaat çeşitli nedenlerle ihmale uğramaya başlayınca XVII. yüzyıl başlarından itibaren fetihler durmuş, vergiler azalmış, hatta toprak kayıpları başlamış, masraflar ise aynı kalmıştır. Osmanlı'da bu gelişmeler yaşanırken, Avrupa'da coğrafi keşifler ile dünya ticaret yolları değişmiş, Rönesans ve Reform hareketleriyle de bilim ve teknik başta olmak üzere pek çok alanda ilerlemeler meydana gelmiştir.

Habsburg orduları, Rönesans, yenilenme çağını yaşayan Avrupa'nın bir parçası olarak, bilimde ve teknikte buluşları silah yapımında başarıyla

---

¹⁷ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", c.6, **Osmanlı Özel Sayısı I**, Ocak-Şubat, Ankara 2000, Yıl. 6, S.31, s.578.

¹⁸ Halil İnalcık, "Osmanlılarda Ateşli Silahlar", **Bellekten** c.XXI, S.83, Temmuz 1957, T.T.K. Yay., Ank. 1995, s.501-508.

¹⁹ Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları (1453-1826)", **Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1485**, İst. 2003, s.139-140. Bu konuda ayrıca bkz. V.J. Parry, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları", **İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.3, İst. 1949, s.511. Giz, a.g.m, s.20-21.

uyguladıkları gibi, kale inşaatını, hatta savaş düzenini bilimsel temellere oturtmaktaydılar.²⁰ Avrupa ordularındaki büyük teknik ve lojistik gelişmeler, Osmanlılar tarafından geç ve etkisiz bir şekilde izlenmiştir. Bu da XV. yüzyılda topçuluk alanında gösterdikleri yaratıcılıkla açık bir çelişme göstermiştir.²¹

Önce Almanya'da sonra Hollanda'da ve en son Fransa'da gerçekleştirilen teknik yeniliklerin en önemli sonucu, Osmanlı piyadesinin kullandığı arkebuzların yerine (arkebuz toprak siperli tüfeklerden sonra Osmanlı'nın kullandığı daha hafif, taşınabilen fitilli tüfek) yerine hafif, taşınması ve ateşlenmesi kolay çakmaklı tüfekler savaşlarda kullanılmaya başlanması olmuştur. Askeri teknoloji ve sanayiindeki gelişmelerin artık takip edilmemesinin asıl nedeni ise; Osmanlı ekonomisinin içine düştüğü bunalım olmuştur. Bu koşullarda çağdaş savaş sanayii düzeyinde kalmak zordu. Savaş sanayii ile beraber askerlikte gerilemiş, asker yetiştirme yöntemleri eskimiş, askerler arasında yağmacılık, disiplinsizlik isyan eğilimleri başlamıştır.²²

Osmanlı Devleti'nin Batılı ülkelerle daimi diplomatik ve kültürel ilişkisi olmadığı için, çöküşün farkedilmesi savaş meydanlarında yenilgilerle ortaya çıkmıştır. Batının özellikle askeri ve teknik alandaki üstünlüğü kabul edilerek yenileşme hareketlerine başlanmıştır.

İlk ciddi askeri yenilik girişimleri I. Mahmut döneminde (1730-1750) başlamıştır. Bu dönem de Fransız asıllı Comte de Bonneval Osmanlı hizmetine

---

²⁰ Sina Akşin, Siyasal Tarih (1789-1908) **Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908**, c.II, İst. 1991, s.137.

²¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 2. Basım, T.T.K. Yay. Ank. 1984, s.26.

²² Niyazi, Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay., İst 1978, s.70-72. Bu konuda ayrıca bkz.: Ercümen Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. I, II. Baskı, Ankara, 1992.

girmiş ve Humbaracı Ocağı'nda düzenlemeler yapmıştır. Ayrıca yöneticileri aydınlatacak raporlar hazırlamıştır.²³

III. Mustafa zamanında (1757-1774) ise; Macar asıllı Baron de Tott, Sürat Topçuları adıyla bir topçu sınıfı oluşturmuştur. Bundan başka Tophane'yi de yeniden düzenleyerek, yeni biçim toplar döktürmüştür. Öte yandan Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn 1773 yılında kurulmuştur.²⁴

III. Selim (1789-1807) devlet yönetimini ele aldığı anda devletin sorunları daha da çoğalmıştı. Bunlar; Rumeli ve Anadolu'da çıkan ayaklanmalar, Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşların mali yükü, âyânların zulmü altında iyice yoksullaşmış halk, daha da önemlisi ülkenin güvenliğini sağlamakla görevli olan ordunun amacından oldukça uzaklaşması idi. Padişah, öncelikle devlet ileri gelenlerinden yapılacak yeniliklerle ilgili lâhiyalar istemiş, askeri ve idari yeniliklerin çerçevesi olarak düşünülen *Nizam-ı Cedid* yürürlüğe konmuştur. Yeniçeriler dışında kalan Ocakları yeniden düzenleyip, donanımlarını çağdaştırmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Topçu Ocağı öncelikle ele alınarak, bu ocak için yeni bir Kanunnâme hazırlanmıştır. Diğer yandan, sunulan raporların ışığında uzun yıllardır anarşi içinde olan yeniçerilere karşı, yeni ve güvенеbileceği çağdaş bir ordu kurmaya karar vermiştir.

III. Selim, yeniçeriler dışında kalan asker ocaklarını yeniden disipline ederek, donanımlarını modernleştirmeye yönelik girişimlerini yanı sıra yeni bir birlik kurmayı gerekli görmüştür. İstanbul'a Levent Çiftliği denen yerde ileride "*Nizam-ı Cedid*" denilecek birliğin temelini oluşturulmuştur. Bu yeni ordunun giderleri için İrad-ı Cedîd Hazinesi de kurulmuştur. Nizam-ı Cedîd'e karşı

---

²³ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askeri Yapısı", **Türkler**, c.10, Yeni Türkiye Yay., s.117.

²⁴ Mücteba İlgürel, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silahlar", **Osmanlı**, c.6, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999, s.608-609.

olanlar Kabakçı Mustafa öncülüğünde ayaklanarak III. Selim'i tahttan indirmişlerdir.²⁵

Asıl kalıcı askeri yenilikler II. Mahmud zamanında (1808-1839) gerçekleştirilmişti. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra (1826), “*Asakir-i Mansure-i Muhammediye*” adı altında çağdaş nitelikte bir ordu kurulmuştur.²⁶ Avrupa tarzı düzenlenmiş olup eğitim-öğretim, araç ve gereçleri silahları yenileştiren bu yeni orduya, Prusya'dan piyade, süvari ve topçu subaylar getirilerek eğitim yaptırılmıştır. Bu da; Osmanlı ordusunda çok uzun yıllar sürecek olan Alman nüfuzu geleneğinin başlangıcı olmuştur.²⁷

Yeniçeri Ocağı'nın, hatta merkez teşkilatının en yüksek rütbeli subayı, aynı zamanda Acemî Ocağı'nın da komutanı olan “Yeniçeri Ağası” yerine, yeni orduda “*Seraskerlik*” makamı kurulmuştur. Topçu ve Humbaracı Ocaklarında da modernleşme anlamında yeni adımlar atılmış ve bu ocaklar 1832 yılında kurulan Tophane Müşirliği yönetiminde birleştirilmiştir.

Cebeci Ocağı ise; zaman zaman yeniçerilerle birlikte isyan olaylarına katıldıkları için II. Mahmud tarafından lağvedilmiş, yerine Cebehâneci Ocağı kurulmuştur. Ayrıca ocağın sivil işlerinden sorumlu olmak üzere bir cebehâne nazırlığı kurulmuştur.²⁸

Karal'a göre; “*Âsakir-i Mansûre*, tıpkı Nizam-ı Cedîd ordusu gibi, yapı ve kadro bakımından Doğulu, silah ve eğitim yönünden Batılı bir ordu olmuştur. Geliştikten sonra Nizamiye ismi verilen bu orduya asker alma usulü çok sert ve

---

²⁵ III. Selim ve yenilikleri hakkında bkz. Enver Ziya Karal, **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları ve Nizam-ı Cedîd**, Ank. 1946, s.11-63, Daha geniş bilgi için bkz. Kuran, **a.g.m.**, 1004-1005. Musa Çadırcı, **Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s.54-59.

²⁶ İlgürel, “Yeniçeriler” **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, İst. 1986, s.385-395.

²⁷ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İst. 1983, s.71-76.

²⁸ Y. Kılıçarslan, “Cebeci”., **DİA**, c.VII, s.183.

kaba idi. Yani Tanzimat'a kadar yapılan askerlik düzeninde ocak şeklinin dışına çıkılamamıştır. Bu nedenle askerlik bir vatan ödevi olamamıştır.”²⁹

Tanzimat döneminde pek çok alanda olduğu gibi, askerlik konusunda da önemli gelişmeler olmuştur.³⁰ Osmanlı ordusunun ismi yeniden değiştirilerek Asâkir-i Nizamiye olmuş (1841), bundan başka askerlik süresi 5 yıl olarak belirtilmiş ve bu hizmeti bitirenler 7 yıl süreyle “Redif” diye anılan yedek askerlikle yükümlü kılınmıştır.³¹

Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) ordunun gerek duyduğu araç, gereç ve silahların üretimi Tophane-i Âmire Müşirliği bünyesinde yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde düzenlenmeye başlanmıştır. II. Mahmud zamanında açılan Feshane fabrikası ordunun talepleri yönünde genişletilmiş, yeni makinalarla modern bir hale sokulmuştur. Başlangıçta fes imal eden kuruluşa, sonradan aba ve halı tezgahları da getirilmiştir. Bir süre ilkel teknolojiyle çalışan bu imâlathane 1843-1851 yıllarında yeni teknolojiyle donatılarak, buhar gücü ve makine kullanımına geçilmiştir.³²

Tophane'den başka, Zeytinburnu silah fabrikası, Bakırköy barut fabrikası, Karaağaç Tapa fabrikası, Hendek Hızır fabrikası, Bayramiç (Kazdağı) Kereste fabrikası, Konya ve Kayseri Kalhaneleri³³ ve diğer yan sanayi kuruluşları artık çağın gereksinimlerine cevap vermekten uzaktı. Avrupa'da uzun bir dönemde

---

²⁹ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Nizam-ı Cedîd ve Tanzimat devirleri c.V; Ank. 1999, s.178. Bu dönem yenilik hareketleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. Mehmet Harmancı, c.II, İst. 1983, s.25-85, Lewis, **a.g.e.**, s.77-105.

³⁰ Kuran, **a.g.m.**, s.491-496.

³¹ Redif Teşkilâtı, büyük bir kitleyi uzun süre silah altında tutmada askerlik çağına gelmiş olanları kendi bölgelerinde az masrafla ve kısa aralıklarla eğiterek, savaş anında yararlanmak amacıyla kurulmuştur.

³² Zafer Toprak, “İktisat Tarihi”, **Türkiye Tarihi**, c.III, s.238.

³³ **Askeri Fabrikalar Tarihçesi**, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ank.1940, s.8-57. (Bu yayın bundan sonra As.Fab. Ta. olarak gösterilecektir). **Kalhane**: Madenleri eritip külçe haline getirmeye ve döküme hazırlamaya mahsus ocaklı yer, dökümhane bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Deyimleri Sözlüğü**, c.2, M.E.B. Yay., İst. 1983, s.151.

yaşanan gelişmeleri kısa sürede aktarmanın imkanı yoktu. Batı ürünü sanayi malları Kırım Savaşı sonrası Osmanlı pazarlarını doldurmaya başlamıştı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan savaşlar, kaybedilen topraklar, savaşların masrafları, ve ticarî ilişkilerin gerilemesi, iç isyanların ekonomik hayatı olumsuz etkilemesi, arkası gelmeyen ayaklanmalar Tanzimat'ın devraldığı sorunlardı. XIX. yüzyılın bu devresinde ise; ticaret yolları değişmiş, deniz ticareti etkinliğini her tarafta hissettirmeye başlamıştı. Sanayi Devrimini gerçekleştiren Batı Avrupa ülkeleri sömürge ve yayılma politikaları ile yeni pazarlar edinmişlerdi.

Geleneksel Osmanlı sanayi eşit şartlarda olmayan bir rekabet karşısında kalmıştı. Başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret antlaşmaları ekonomik sömürgeciliğin Osmanlı üzerinde tümüyle uygulandığı süreci başlatmıştır. Yapılmak istenen yenilik ve sanayi çabaları büyük güçlüklerle karşılaşmış, devlet eliyle kurulmak istenen bazı askerî malzeme, dokuma ve kundura fabrikalarından çoğu ithalatın yarattığı rekabete dayanamayarak kapanmıştır.³⁴ 1854 yılında ilk borcun alınması ve bunu yeni borçların takip etmesi Batı'ya olan malî bağımlılığı da başlatmıştır.³⁵

Osmanlı Devleti'nde sınırlı da olsa, gerçekleşen sanayi girişimleri ordunun talepleri doğrultusunda olmuştur. II. Mahmud zamanında Sinop, İzmit ve İstanbul tersanelerinde buharlı gemiler yapılmış, giderek kömüre duyulan ihtiyaç üzerine araştırmalar yapılarak ilk kömür havzası (Ereğli) meydana gelmiştir. Abdülmecid devrinde (1839-1861) Zeytinburnu'nda bir demir fabrikası kurulmuştur.³⁶

---

³⁴ Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa 1995, s.2-4.

³⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İst. 1988, s.20.

³⁶ Hüseyin Avni-Halit Güteryüz, **Türkiye'de Sanayiın İnkişafı**, İst. 1937, s.16.

Abdülaziz Döneminde de (1861-1876), iyileştirme çabaları devam etmiş, Prusya silahlı kuvvetlerinde uygulanan askeri eğitim yöntemleri esas alınarak yabancı subaylardan yararlanma yoluna gidilmiştir.

Prusya'ya tüfek sipariş edildiği gibi eski tüfeklerin askerî fabrikalarda yenileştirilmesine çalışılmıştır. Alman Krupp şirketi ile sahra, batarya ve diğer ağır savunma topları için büyük bir silah ticareti sözleşmesi yapılmıştır. Aynı zamanda Tophane-i Âmire'ye bağlı fabrikalar da, en yeni modelde tüfek, top, mermi yapacak şekilde dışarıdan makineler getirtilmiştir.³⁷

Ancak, sanayileşmenin gereğini kavramış olan Osmanlı yönetiminin aldığı önlemler, bilgi birikiminin eksikliği, alt yapı yetersizliği, sermaye yokluğu gibi etkenlerle sonuç vermemiş, fabrikalar yavaş yavaş kapanmaya başlamıştır.

Yine de, yerli silah sanayiinin gösterdiği bütün çabalara rağmen silah ve cephaneye ihtiyacı Fransa, Almanya'ya ve Amerika'dan sağlanmaya başlanmıştır. Batılı silah sanayicilerinin Osmanlı Devletine ulaşmalarını yabancı bir araştırmacı şöyle anlatmıştır: “Prusyalı subaylar İstanbul'da gösterdikleri çabalarla Ruhr'daki Alman silah krallarına büyük hizmet etmiş oldular. Osmanlı Devleti ile milyonluk silah ticaret sözleşmesi yardımıyla Prusya militarizminin Ruhr'da büyük bir bunalım içinde bulunan silah yapımevleri iflastan kurtulabildi. Birkaç yıl sonra Krupp Osmanlı Devleti'nin açıkça düşmanı olan Çarlık Rusya'sına da aynı toplardan teslim etti; çünkü silah krallarının en hoşuna gidecek olan şey, cephenin her iki yanıyla da anlaşma yapabilmektir ve olayların gelişmesi sonucunda çıkan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı aynı zamanda Krupp toplarının birbirine karşı verdiği büyük bir dövüş oldu.”³⁸

---

³⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Islahat Fermanı Devri (1861-1876) c. VII, Ank. 1988, s.184-189.

³⁸ Lothar Ratmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, İst. 1976, çev. Ragıp Zaralı, Gözlem Yay., s.35-38.

Abdülaziz dönemine dek, sanayileşme hareketlerinde yaşanan süreç devlet yatırımlarının ağırlıkta olduğu fabrikalaşma süreci, sonraki dönem ise; devletin daha çok destekleyici rolü benimsediği ve *Islah-ı Sanayi Komisyonu*'nun faaliyetlerinin gerçekleştiği süreç olmuştur.

Bu komisyon, Batıda sanayileşmenin gündeme getirdiği fabrikalar kurmaktan çok, küçük sanayi dallarının varlığını korumak için 1863 yılında kurulmuştur. Yenilik girişimlerinde olduğu gibi çalışmaya İstanbul ve çevresinden başlanmıştır. Yeni komisyonun ana hedefi şirketleşmektir. Bunun için de onlara sermaye sağlanması, Mekteb-i sanayiden yetişecek olanların sanayi kurumlarında görevlendirilmesi gibi maddeler talimatnamelerinde yer almış ve bu doğrultuda İstanbul'da pek çok şirket kurulmuştur. Belediye ve Ticaret nezaretinin esnafın işlerine karıştığı gerekçesiyle mali sıkıntılarında artması üzerine komisyon 1873 yılında dağıtılmıştır.³⁹

II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman Osmanlı askerî teşkilâtı oldukça modern bir görünümde, eski düzenle kıyaslanmayacak kadar farklı, Avrupaî bir tarzla yenilenmişti. Bu teşkilatta Bâb-ı Seraskeri, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Erkân-ı Harbiye ve Tophane-i Âmire Nezareti vardı. Savaş araç ve gereçleri sınırlı olanaklara rağmen üretilebiliyor ve onarımları fabrikalarda yapılabiliyordu. Modernleştirme ve Batıyı yakalama çabaları II. Abdülhamit Döneminde de devam etmiş ayrıca, ordu mevcudunun artırılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemle başlayan Osmanlı Alman yaklaşması sonucu özellikle askerî alanda yapılan değişiklikler çerçevesinde askerî fabrika ve tesislerde de bir takım yeniliklerin yapılması gündeme gelmiştir. Almanya'dan getirtilen askerî uzmanlar orduda Alman nüfuzunun artmasına neden olmuştur.⁴⁰

---

³⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek Islah-ı Sanayi Komisyonu Olayı", *ODTÜ, Gelişme Dergisi*, Ank. 1978. daha geniş bilgi için bkz. Rıfat Önsoy, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ank. 1988, s.95; Mehmet Genç "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler ve Devletin Rolü" **Osmanlı**, c.3, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999, s.263-264.

⁴⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, İst. 1983, s.71-76.

Önceleri İngilizlerin etkisi altında olan baruthanelerde, bu tarihten sonra Alman teknolojisinin etkisi altına girmiş Osmanlı dumansız barut fabrikası dahil olmak üzere barut imalatında Almanlar örnek alınmıştır.

Tophane ve Zeytinburnu'nda yeni fabrika ve işletmelerin gerek kuruluş aşamalarında, gerekse işletilmesi ve işin öğretilmesi aşamasında başlangıçta yabancı uzman ve ustalardan yararlanılmıştır. Buralarda çalıştırılacak sanatkar işçi boşluğunu doldurmak içinde sanat bilen ordu mensupları kullanılmış ancak askerlik bitiminde bu personelin çoğu kendi işlerine döndüklerinden daimî gerçek sanayi işçisi sağlanamamıştır. Bu sorunu halletmek amacıyla Halil İbrahim Paşa'nın⁴¹ Tophane Müşiriliği zamanında ikisi Tophane ve ikisi Zeytinburnu'nda olmak üzere dört sanayi taburu meydana getirilmiştir. Yine eski yol izlenmiş; askerliklerini yaparken işçi olarak çalıştırılan personelin içinde iyi yetişenler mülazım-ı salis (teğmen) rütbesiyle tabur subaylığına getirilerek fabrikalarda branşlarına göre görevlendirilmişlerdir. Daha sonraları bu taburlar alay haline dönüştürülmüş ve bu alaylara eleman yetiştirmek için okullar açılmıştır.⁴²

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan Askerî Teşkilat Tüzüğü'nün 9 Temmuz 1910 yılında kabul edilmesiyle 1911 yılında uygulamaya geçilmiştir. Bu düzenlemelerle ordu komutanlıkları ve geniş karargahlar kaldırılarak, yerlerine yetkileri azaltılmış daha küçük karargahlar kurulmuştur. Balkan savaşlarından yenik çıkan Osmanlı Devleti ordunun yeniden düzenlenmesi için 1913 yılında "Teşkilât-ı Umumiye-i Askeri Nizâm-nâmesi"ni yayınlamış, buna göre, kara ordusunun dört ordu müfettişliği ve bağımsız kolordu ve tümenlerden meydana gelmesine karar verilmiştir.⁴³

---

⁴¹ İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c.IV., Türkiye Yayınevi,İst. 1961, s.235.

⁴² **As.Fab.Ta.**, s.58-60.

⁴³ Zekeriya Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları", **Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı I**, S.31, Ank. 2000, s.695.

1908 yılına kadar, zamanın gereklerine uygun bir gelişme gösterememiş olan “Bâb-ı Seraskerlik” yerine Harbiye Nezareti kurulmuştur. Bu nezaret topçu, piyade ve süvari dairelerinden oluşmakta idi. Aynı yıl içinde Tophane Müşirliği’ne de son verilerek, yine Harbiye Nezareti’ne bağlı “İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü” kurulmuştur. Böylece silah sanayiinin tümü bu yeni kuruma devredilmiştir.⁴⁴

Bu dönemde kurulan (14 Ağustos 1909) Askerî Şura Harbiye Nezareti ile Genelkurmayın gerekli gördükleri durumlarda, ordunun teşkilât ve seferberlik hazırlıklarına ait sorunlar, yeni stratejik yollar ve eğitim yöntemleri, yeni savaş silah ve araçları, müstahkem mevkiilerin inşaları, generallerin terfii, nakil ve atamalarıyla ilgili kararlar vermekle görevliydi. Padişah iradesiyle kurulan bu kurum Enver Paşa’nın Harbiye Nazırlığı’na kadar devam etmiştir. Meşrutiyet ilan edildiğinde Harbiye Nezareti’ne bağlı bir daire olarak bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi’nin (Genelkurmay Başkanlığı), bu konumda kaldığı sürece yani Harbiye Nezareti bünyesinde kaldıkça silahlı kuvvetlerin kalkınamayacağı konusunda yaygın bir kanı oluşmuştu. Özellikle Meşrutiyet yönetiminin ilk Genelkurmay Başkanı olan Ahmet İzzet Paşa’nın yaptığı çalışmalar, bu kurumun daha bağımsız olmasına yönelik çalışmalar olmuştur.⁴⁵

Kara kuvvetlerinin muharip sınıflarından piyade ve süvari sınıflarında henüz planlı ve esaslı bir değişiklik düşünülmemesine karşı topçu silahlarının gelişmesi, ateş sürat ve etkilerinin artması ve topçunun diğer sınıflarla yakın işbirliği yapması konusunda beliren gereksinimler topçu sınıfını artık bağımsız bir sınıf olmaktan çıkarmıştır. Artık bu sınıf destekleyeceği sınıfın yakınında ve aynı sınıfın içinde bulunacaktı. Türk Ordusu’nda topçu-piyade işbirliği fikri ile

---

⁴⁴ **MKE Dergisi**, 45. Yıl Özel Sayısı, S.99-100, Ank. 1995, s.48.

⁴⁵ **TSK Tarihi**, c.III-6, s.130-133.

kurulan teşkilât Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda aynen uygulanmıştır.⁴⁶

Meşrutiyet'in ilanı ile başlayıp Trablusgarp Savaşı'na kadar devam eden, ordunun teşkilât ve düzenini sağlamak için harcanan çabalar, istenilen sonuca ulaşamamıştı. Trablusgarp ve Balkan Savaşı, büyük kayıplarla ve yenilgi ile sonuçlanırken, beraberinde ekonomik ve sosyal sorunlara da yol açmıştır.

Bu başarısızlıklarda Osmanlı Devletinin iç siyasî durumu; siyasi parti mücadeleleri, ordunun politikaya karışması, özellikle Rumeli'de yoğun bulunan Hristiyan azınlıkların giriştikleri faaliyetler, 1909 yılından itibaren arka arkaya gelen Arnavutluk ve Arap isyanları ve sıkça değişen hükümetlerin yönetimde başarı gösterememeleri yüzünden bozuktur.⁴⁷

Bilindiği üzere XVIII. yüzyılın başlarından itibaren yenileşme hareketlerine girişilmişti. Öncelikle askerî alanda başlayan batılılaşma XIX. yüzyıldan itibaren batı kurumları ve fikirleriyle Osmanlı Devleti'ne girmeye başlamıştır. Tanzimat dönemindeki uygulamaların da etkisiyle Yeni Osmanlılar hareketiyle parlamentoya dayalı meşrutî bir yönetim kurulabilmiştir. 1876'da yürürlüğe giren bu anayasada yine gerçek egemen padişah olmuştur.⁴⁸

İlk Osmanlı Meclisi Mart 1877 yılında açılmış, fakat uzun ömürlü olmamıştı. Kısa bir süre sonra parlamento feshedilerek anayasa yürürlükten kaldırılmıştır. Böylece başlayan süreçte de muhalif hareketler devam etmiştir. İstanbul'da Askeri Tıp öğrencileri tarafından "İttihad-ı Osmani" adıyla kurulan daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla teşkilatlanarak Meşrutiyet'in ilanı

---

⁴⁶ a.g.e, s.144.

⁴⁷ TSK Tarihi., Balkan Harbi (1912-1913), c.II-3, Ank. 1993, s.20.

⁴⁸ Suna Kili, "1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Edi. Ersin Kalaycı ve Ali Yaşar Sarıbay, İst. 1986, s.91.

yeniden gerçekleştirmiştir.⁴⁹ 23 Temmuz 1908 günü ilan edilen Meşrutiyet'in getirdiği sonuçları Berkes şu şekilde ortaya koymuştur; ilk kez siyasi parti kurulması olayının doğuşu, ülkede toplumsal duygu havası içinde Türk ulusu sezgisinin doğuşu ve genç subayların eski tip komutanlardan farklı olarak padişaha bağlılık yerine Türk halkına bağlı olmasıdır.⁵⁰

Hürriyetin ilânından 1913 yılı başına kadar meşrutiyetin sorumluluğunu taşımaya çalışmış olan İttihatçılar Babiâli baskısıyla (23 Ocak 1913) kesin olarak iktidarı ellerine geçirmiştir.⁵¹ 1918 yılında Osmanlı Devleti'nin son yenilgisine kadar da yönetimde kalmışlardır. Balkan Savaşı'nın barışla sona ermesinden sonra Osmanlı ordusunda yeniden bir düzenleme başlatılmıştır.

Öncelikle kara ve deniz ordularındaki çoğunluğu kıtadan ve erlikten yetişmiş “alaylı subaylar” da geniş ölçüde tasfiye hareketlerine girişilmiştir. Aynı zamanda subayların siyasetle uğraşmalarını engelleyecek önlemlerde ele alınmıştır.⁵²

Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevine başlamasıyla ordunun sayıca artırılması çareleri aranmıştır. Bununla ilgili olarak ordu genel olarak üçer önemli kolordulardan, tümenler ise üçer piyade ve birer topçu alayından oluşacaktı. Bundan başka iktisatın savaşla olan bağlantısı İttihat ve Terakki Döneminde yeni bir evreye girmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi savaş büyük ölçüde toplumsal faktör ve bilfiil savaşan askerle anlam kazanmıştır. İktisadi

---

⁴⁹ Ahmet Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İst. 1959, s.154 vd.

⁵⁰ Berkes, **a.g.e.**, s.385. Geniş bilgi için bkz. Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İst. 1987.

⁵¹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev. Nuran Yavuz, İst. 1971, c.193-196, 240. II. Meşrutiyet hakkında geniş bilgi için bkz. Karal, **Osmanlı Tarihi**, c.VIII, Ank 2000.

⁵² A. Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, İst. 1980, s.200.

boyut ise; ordu için savaş sırasında ihtiyaç duyulacak donanım ve besin maddeleri ile sınırlı kalıyordu. Bundan sonra savaş sanayii önem kazanmıştır.⁵³

Daha önceki uygulamalar gibi Alman subaylarından kurulu bir ıslah heyeti de general Liman Von Sanders başkanlığında Osmanlı ülkesine gelmiş, bunun yanı sıra jandarma teşkilatı için de bir Fransız general gelmiştir.

1913 yılı teşkilatı ile redif ve müstahfiz teşkilatının kaldırılmasından, ordu teşkilâtında kolordu kademesi kurulduktan başka, Harbiye Nezareti karargahında da geniş ölçüde değişikliklere gidilmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın modern ordusunun temeli meydana getirilmiştir. Daha önce kurulan Askerî Şura da kaldırılmıştır. Böylece Enver Paşa tasarladığı teşkilatın tüm sorumluluğunu üzerine almaktan çekinmemiştir.⁵⁴

II. Meşrutiyetten, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar ordunun savaş ve silah araçlarını sağlayan savaş sanayii, bazı teknik yenilemeler dışında zayıf durumda idi. İstanbul'da Tophane'de top, tüfek fabrikaları, Zeytinburnu'nda fişek, topçu mermisi ve marangoz fabrikaları ile döküm ocakları, Bakırköy'de barut fabrikası, Konya'da ve Kayseri'de güherçile kalhanelerinden başka bu sanayii'ne ait tesis yoktu. Ordunun ihtiyacı olan silah ve gereçlerinin büyük kısmı Avrupa'dan satın alınarak tamamlanmaya çalışılmıştır.

Sivri kurşunlu fişeklerin kabulü üzerine, fişek mermi kundak ve marangoz fabrikalarını kapsayan Zeytinburnu Fabrikalar grubuna yurtdışından yeni tezgahlar getirilerek ilave edilmiştir. Mauser tüfeklerine uygun mauser fişeği yapmak için Almanya'da Karlsruhe şehrindeki bir firma ile anlaşma yapılmış, buradan bir mühendis, birkaç usta getirilmişti. Bu fişeklerin malzemesi için kapsül ve nikel gömlek dışardan alınırken, kovan Zeytinburnu pirinç döküm ve

---

⁵³ Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Cihan Harbi** 1914-1918, İst. 2003, s.2.

⁵⁴ a.g.e., s.112.

haddehanesinden, barut ise Bakırköy'den sağlanmıştır.⁵⁵ Fişek fabrikasındaki yabancı mühendis ve ustaların istihdamına 1914 yılında son verilmiştir.⁵⁶ Ayrıca Zeytinburnu fabrikalarında savaş araç ve gereçlerinin onarımı işi de yapılmakta idi.

Birinci Dünya Savaşı'na girerken birliklerin elinde bulunan tüfek başına düşen fişek sayısı fazla değildi. Bu devir savaşlarındaki cephanenin büyük kısmı piyade cephanesi üzerinde toplanmış olduğundan, piyadenin elindeki tüfek ile ateş üstünlüğünün sağlanacağından bu miktar Osmanlı ordusunun elinde yok denecek kadar azdı. Topçu cephanesi ise, her zaman olduğu gibi daima az olmuştur⁵⁷. Bu yüzden 1901 yılında seri ateşli Krupp toplarına uygun dağ ve sahra mermileri yapmak için tezgahlar alınmış, 1910 yılında ise dağ ve sahra kundağı yapmak için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Aynı yıllarda yeni bir Çelikhane yapılmıştır.⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı'na girerken silah, cephanesi ve malzeme konusunda bu kadar sıkıntıya düşülmesinin bir nedeni de Balkan Savaşı sonunda devletin büyük emek ve masraf yaparak donattığı ordusunun yalnız İşkodra, Yanya, Selanik ve Edirne kalelerinde pek çok silah, mermi ve top bırakmak zorunda kalmalarıdır. Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce ordunun elinde bulunan silah miktarına bakıldığında, kaybedilenlerin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Almanların kışkırtması ve İttihat ve Terakki'nin savaştan yana olması sonucu girilen son savaşta Osmanlı Devleti değil hedeflerine ulaşmak, bir çok toprağını kaybetmek durumunda kalmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla beliren karışık ortamda yenilmiş, dağıtılmış orduya yeni bir çeki düzen vermek

---

⁵⁵ M.K.E Dergisi, 45. Yıl Özel Sayısı, S.99-100, s.48-49., bkz. Ek'ler Fotoğraf -6

⁵⁶ As. Fab. Ta., s.23.

⁵⁷ TSK Tarihi., c.III-6, s.286

⁵⁸ As. Fab. Ta., s.24-26, devamı sayfalarda Zeytinburnu fabrikalarında görev yapmış subay ve memurların isimleri mevcuttur

gerekiyordu. Artık politikadan uzak ve ulusu ile bütünleşmiş yepyeni bir ordu kurmak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının en önemli hedefi olmuş ve buna da ulaşılmıştır. Osmanlı Devleti, sanayii devrimi öncesi üretimin ana kurumlarından olan Kapıkulu Ocakları'nın yapılanmasında Topçu, Cebeci, Humbaracı, Top Arabacıları gibi kuruluşları eliyle savaşmayı bir “Zenaat” olarak ön planda tutmuştur. Devletin bütçesinin önemli bir kısmını ganimetler oluşturduğundan, kaynaklarda askerî stratejilerine göre düzenlenmişti. Bu nedenlerle ordularını daima güçlü tutmak için en iyi silahların teknolojilerini almak konusunda hiç tereddüt etmemişlerdir.

Barutun kullanılması yanıcı, yakıcı, itici gücü ateşli silahlar üzerindeki çalışmaları başlatmış ve ilk ateşli silahlar savaş alanlarında kullanılmaya başlamış ve bu silahların başında da top yer almıştır. Top için gerekli malzemelerin topraklarında olması, ekonomik bakımından elverişli durumu da bu silahın, Osmanlıların ilgi alanına girmesine neden olmuştur.

Topun hayati önemini ortaya koyan, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürerek hiçbir kalenin artık bu yeni silah karşısında dayanamayacağını kanıtlayan Fatih Sultan Mehmed olmuştur.⁵⁹ Bizans'ın başkentini fethetmek için bu alanda yerli ve yabancı uzmanlardan yararlanmış ve kendisi de bu işle bizzat ilgilenmiştir⁶⁰

İstanbul'un fethinden önce Edirne'de ve savaş meydanlarında kurulan seyyar dökümhanelerde top dökümü gerçekleştirilmişse de özellikle Fatih döneminde yakalanan teknik üstünlükle top döküm sanayii (fabrikasyon üretim) anlayışı, Avrupa'da ancak XVI. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanmaya başlayabilmiştir. Bu arada fetihler sayesinde elde edilen avantajlar, teknolojik ilerlemede önemli bir yer tutmuştur. Savaş sonucu ele geçen topraklarda bulunan

---

⁵⁹ İnalçık, “Osmanlı Devrinde Türk Ordusu”, **Türk Kültürü**, S.22, Yıl.II, Ankara, Ağustos 1964, s.53.

⁶⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c.II, s.35.

zengin bakır ve demir yatakları, top yapımında ihtiyaç duyulan bu tür metallerin hem ucuz, hem de kısa sürede temin edilmesini sağlamıştır. Öte yandan, savaşlarda elde edilen farklı türden top ve tüfekler, Osmanlı silah ustalarına ve topçularına farklı veya yeni gelişmeleri takip etmede önemli fikirler vermiştir.⁶¹

Fetihten sonra İstanbul'u her yönüyle başkent yapmak isteyen Fatih Sultan Mehmed, top yapımı için büyük bir imalathâne kurmak istemiştir. İstanbul boğazının Rumeli kıyısında Haliç'in kuzeydoğu tarafından bir Ceneviz kolonisi olan Galata varoşunun sur eteklerinde kurulan *Tophâne-i Âmire* Osmanlıların en eski askeri kuruluşlarından biri olmuştur. *Rihtegâh-ı top* denilen top dökücüleri tarafından zamanın bütün topları burada dökülmüştür. Osmanlılar top fabrikalarını ihtiyaçlara göre, özellikle nakledilmesi zor yerlerde, sınır kalelerinde de kurmuşlardı. Bu dökümhaneler Belgrad, Semendire sancağında Baç, Budin, İşkodra, Pravişte, Gülanber gibi merkezlerdi.⁶²

Tophane daha sonra II. Beyazıd zamanında genişletilmiş, Kanunî döneminde ise, Tophâne-i Âmire'ye ait bütün binaları yıktırıp yeni ve büyük bir Tophane binası yapılmıştır. Tophane semti top dökümü işyerleri, top kalıbı dolapları ve tunç fırınlarıyla ün yapmıştır.⁶³

XV. yüzyılın ortalarında ve İstanbul'un fethinde şayka, prankı ve havayı denilen toplar, XVI. yüzyıl başlarında bacalaşko, zarbazen, havayî, XVII. yüzyılın ortalarına kadarda miyâne, şâhî, zarbazen, marten, ejderde han, kolonborna ve balyemez topları kullanılmıştır.⁶⁴

---

⁶¹ Salim Aydüz, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566), **Türkler**, c.10, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999, s.633

⁶² Uzunçarşılı, **a.g.e**, c.2, s.39-45, bkz. Ek'ler Fotoğraf 1-4

⁶³ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, çev. Zuhuri Danişmen, c.II, İstanbul Kardeş Matbaası, 1969, s.134-135

⁶⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.49-50.

Topun kullanılmaya başlanması ile birlikte baruta olan gereksinimde artmıştır. Önceleri Osmanlı topçuluğundaki gelişmeler askerî teşkilat bünyesindeki Topçu Ocağı içerisinde olurken ordunun barut⁶⁵ gereksinimi de Cebeci Ocağı'nda yer alan Barutçu bölüğü tarafından karşılanmakta idi.⁶⁶ Ateşli silahları aktif olarak kullanan Osmanlılar bu silahların işleyebilmesi için gerekli barutu üretmek amacıyla sonraları baruthaneler kurmaya başlamışlardır. Kuruluş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte Yıldırım Bayezid zamanında Gelibolu'da bir baruthane kurulduğu iddiaları da vardır.⁶⁷

Ülke sınırlarının hızla genişlemesi ordunun gereksinimlerinin askerî birliklere yakın yerlerden elde edilmesini gerektirmiş, bunun için eyalet ve sancak merkezlerinde, kalelerde devletin kurmuş olduğu baruthaneler işletilmiştir. Bunların en önemlileri; Selanik İzmir, Bağdat, Budin, Temeşvar, Mısır ve Bor'dur. İstanbul'da faaliyet gösteren baruthanelerden en eskisi olan atmeydanı baruthanesinden başka Kağıthane, Bakırköy (İstanbul) ve Azatlı baruthaneleri Baruthâne-i Âmire kuruluncaya kadar faaliyette bulunmuşlardır.⁶⁸

Atmeydanı ve Şehremini baruthanelerinin çıkan yangınlar sonucu harap olmaları nedeniyle baruthanelerin şehir dışında inşa edilmesi uygun görülmüş, Bakırköy ve Yeşilköy arasındaki alanda İstanbul baruthanesinin yapımına başlanmıştır. 1698 yılında başlayan çalışmalarla baruthane 1700 yılında bitirilmiştir. Bu baruthanede de yıllar sonra büyük bir yangın çıkmış ve çarkların da ağaçtan yapılması nedeniyle tamamen yok olmuştur. Bunun üzerine, yeni çarklar mermerden yapılmış ve baruthane 1727 yılında yeniden çalışmaya başlamıştır.⁶⁹

---

⁶⁵ **Barut:** Güherçile, kükürt ve kömür ihtiva eden bir karışım, bkz. Orhan Gök-Galip Şimşek, **Patlayıcı Madde Teknolojisindeki Gelişmeler**, c.2, Ank. 1969, s.346

⁶⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.8.

⁶⁷ Fevzi Kurtoğlu, **Gelibolu ve Yöresi Tarihi**, İst. 1938, s.67.

⁶⁸ Zafer Gölen, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire**, Isparta 2001, s.2-23, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi.

⁶⁹ Muzaffer Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthâneleri", **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, c.II, İst. 1959, s.122-125.

III. Selim zamanında barutun kalitesinin, savaşlardaki başarısızlıkların nedeni olarak görülmesi yeni barut yapımının denenmesine yol açmış ve bu amaçla İngiliz ve Felemenk kalitesinde barut üretiminin denenmesine başlanmıştır. Baruthaneye yeni çarklar eklenerek istenilen sonuçlar elde edilmiştir. Azatlı Baruthanesi'nin yapılıp üretime başlamasından bir süre sonra Gelibolu ve Selânik Baruthaneleri kapatılmıştır.⁷⁰ Bu durumda Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu barutun büyük kısmı İstanbul ve Azatlı Baruthânelerinden karşılanmaya başlanmıştır.

Azatlı Baruthanesi kuruluşundan itibaren büyük tamiratlar geçirmiş, yenilenmiş, İngiltere'den getirilen modern aletlerle donatılmıştır.⁷¹ 1877 yılına kadar faaliyette bulunan baruthane Osmanlı-Rus Savaşında işgale uğramış büyük tahribat görmüş ve bir daha da tamir edilmemiştir. Bundan sonra barut üretiminde bütün yük Baruthane-i Amire'nin (İstanbul Baruthanesi) üzerine kalmıştır. Tophane Müşirliğine bağlandıktan sonra baruthane Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar üretimini devam ettirmiştir.

Hafif ateşli silahlardan olan tüfek ise; XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ordusunda az da olsa kullanılmakta idi. İlk kullanılış tarihine ait kesin bir belge bulunmamakla birlikte, İnalçık ve Vernon J. Parry 1444 yılında Varna savaşında top ve tüfeğin geniş çapta kullanılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren yeniçeriler arasında tüfeğin kullanılması yaygınlaşmaya başlamıştır. Tüfeklerin yapımı da devlet eliyle Cebeci atölyelerinde gerçekleştirilmekle beraber, bu atölyeler dışında tüfek yapan ustalarda olmuştur.⁷²

---

⁷⁰ Mübahat S. Kütükoğlu, "Baruthâne-i Âmire", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)**, c.5, İst.1992, s.96.

⁷¹ Semavi Eyice, "Baruthane" **TDVİA**, c.5, İst. 1992, s.97-98.

⁷² İnalçık, **Bellekten** 83, c.XXI (tanıtım yazısı); Vernon J. Parry, **İslamda Harp Sanatı**, çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran, **Tarih Dergisi**, S.28-29, İst. 1975, s.203.

Uzunçarşılı'ya göre; devletin ürettiği tüfeği beğenmeyen yeniçeriler, kendi imkanlarıyla başka tüfekler tedarik edip kullanmışlardır⁷³

Tüfeğin Osmanlı Devleti'ndeki gelişimi, Avrupa'da ki gelişim seyrini aynen takip etmiştir. Önce kabul edilen ağır metris tüfeklerini (Couleuvrine), fitilli tüfekler (Arquebuse) zenberekli ve fitilli musketler ile çakmaklı tüfekler (fusil) ve kapsüllü tüfekler izlemiştir. Ateşleme tertibatlarına göre sıralanan bu türlerin dışında tüfekler ayrıca yapıldıkları yerlere, yapılış tarzına ve özelliğine göre de çeşitli isimlerle anılmıştır.⁷⁴

Etkili bir silah olan tüfek bir müddet reâyâ eline geçmiş, Celâli isyanlarında da Celâliler tarafından kullanılmaya başlamış, bu nedenle devlet bu konuda önlemler almakta gecikmemiştir. Vilayet ve sancak merkezlerine gönderilen fermanlarla reâyâ'nın tüfek taşımalarını yasaklamıştır. Bir kanunnâme yayınlayıp "tüfek teftişi" adıyla halkın elindeki silahları müsadereye tabi tutmuştur. Bu teftiş çalışmaları uzun zaman sürmüş, fakat tüfek Anadolu'da bazı gizli atölyelerde üretilmeye devam etmiştir. Devlet tüfeğin ancak mîrî kârhânedede imaledilebileceğini Kanunnâme ile sınırlandırmıştır.⁷⁵

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ordunun uğradığı başarısızlıklar nedeniyle yeniden düzenleme çabaları içinde yenileştirilen silahlar arasında tüfekler geniş bir yer tutmaktadır. III. Selim zamanı Dolmabahçe'de kurulan tüfek fabrikasında⁷⁶ ve 1832 yılında *Tophane Müşirliği*'ne bağlı olarak teşkilatlandırılan Tüfekhâne-i Âmire'de tüfek yapımına gidilmiştir.⁷⁷

---

⁷³ Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, c.I, T.T.K. Yay., Ank. 1983, s.366.

⁷⁴ Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, T.T.K. Yay., Ank. 1993, s.125.

⁷⁵ İlgürel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı", **Tarih Dergisi**, S.32, İst.1979, s.301-318.

⁷⁶ Eralp, **a.g.e**, s.131.

⁷⁷ **As. Fab. Ta.**, s.36.

Tüfek fabrikasının yapımı Tophane Müşiri Halil İbrahim Paşa'nın görev dönemine rastlar ve tophane fabrikalarının geliştirilmesi, yeni binaların yapılması 1860'lı yıllara ait çalışmalardır.⁷⁸ 1868 yılında Avrupa'dan bir çok top ve tüfek tezgahları satın alınmış ve İngiltere'den yabancı uzman ve ustalar gelmiştir. Fabrika'da önce ağızdan dolma tüfekler, kuyruktan dolmaya dönüştürülmüş, daha sonra da yivli tek kurşun atan Martin tüfeği yapılmaya başlanmıştır.⁷⁹

Büyük demirhane 1833 yılında Zeytinburnu semtinde kurulmuş, özellikle silah yapımı için çelik üretimi gerekliliğinden 1837 yılında da ilk çelik izabe (ergitme) fırını yapılmıştır. Yine Zeytinburnu'nda 1834 yılında başlanan dökümhane inşaatının tamamlanmasından sonra dökümhaneye bitişik bir haddehane⁸⁰ binası yapılmıştır. Bu yeni haddehane için gerekli buhar makinası ise, İngiltere'den alınmıştır. 1852 yılında tüfek namlusu ve süngü üretimi için yine İngiltere'den dövme makinası ve haddeler siparişi verilmiş ancak buhar makinası olmadığı için istenen verim sağlanamamıştır. İki yıl sonra buhar makinası getirilmiş, bina 1886 yılına kadar top namlu çarkhanesi olarak kullanılmış ve Ali Saib Paşa'nın Tophane Müşirliği (1878-1891) zamanında marangoz fabrikasına dönüştürülmüştür. Dolmabahçe'de bulunan eski tüfek fabrikası da Zeytinburnu'na nakledilmiştir.⁸¹

Özetle, Zeytinburnu kuruluşları 19. yüzyıl boyunca şu fabrika ve işletmelerden meydana geliyordu; fişek fabrikası, kundak fabrikası, çelikhane, presler birimi, kılıçhane ile dökümhane, emirhane vardı. Bu fabrikalar ve işletmelerin çalışmaları koordineli bir şekilde yürütülmekte idi.

---

⁷⁸ Philipp Anton Dethier, **Boğaziçi ve İstanbul**, çev. Ümit Öztürk, İst. 1993, s.77. Halil İbrahim Paşa dört kez Tophane Müşirliği yapmış olup, silah sanayiinin gelişiminde önemli katkıları olmuştur. Danişmend, **a.g.e.**, c. v, s.235, bkz. Ek-8

⁷⁹ **As. Fab. Ta.**, s.38.

⁸⁰ **Haddehane**: İmalat üretiminde metallere biçim verme işleminin yapıldığı yer. "Haddehane", **Ana Britannica Ansiklopedisi**, c.14, Hürriyet Yay,ist 1994, s.288

⁸¹ **As. Fab. Ta.** S.19-28

Demir haddehanesi, pirinç dökümhanesi, bakır haddehanesi, tüfek fabrikası da diğer askeri malzeme ve silah üreten atölye ve fabrikalardı.

Barut üretiminde kullanılan hammaddelerden gülherçile de stratejik döneminden dolayı devlet kontrolü ve denetiminde elde edilmiştir. Bu amaçla Konya (1842) ve Kayseri’de (1843) birer güherçile fabrikasının kurulması kararlaştırılmıştır. Zira, bu yöreler güherçile madeni açısından zengin olan yörelerdi. Güherçile fabrikalarının idaresi Tophane-i Amire Müşiriyeti’nin denetimine geçmeden önce buralarda yine devlet tarafından işletilen güherçile kalhaneleri⁸² bulunmakta idi. Daha sonra bu fabrikalar askerî yetkililer tarafından yönetilmeye başlamıştır.⁸³ Lonca bünyesinde faaliyet gösteren küçük işyerleri genellikle mahalli gereksinimi sağlarken, ordu ihtiyacını karşılayan ve ihracat için üretim yapan büyük tesisler lonca sistemi dışında meydana gelmiştir. Devlet ordununun ihtiyacı olan silah araç ve gereci karşılamak amacıyla sermayesini bizzat koyarak çok sayıda işçi çalıştıran imalathaneler kurmuştur. Tophanedeki top dökümhaneleri, baruthaneler ve tüfenkhanelerde durum böyleydi.⁸⁴

Tophâne-i Âmire ve ona bağlı tüm işletmeler dünya askerî teknoloji tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Avrupa’da XVII. yüzyılın sonlarından itibaren devlet tophanelerinin yeni yeni kurulmaya başladığı gerçeği gözönüne alındığında bu tophanenin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Büyük bir sanayi merkezi olan Tophâne-i Âmire zaman zaman çıkan yangınlar nedeniyle onarım görmüştür. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud zamanında gerek tamiratlar, gerekse modernleşme adına büyük değişiklikler

---

⁸² **Kalhane:** Bir alaşımdaki madenlerin ergime derecesi farkından yararlanarak bunları birbirinden ayırma işleminin yapıldığı yer.

⁸³ Birol Çetin, **Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayii (1700-1900)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara .2001, s.60 Eralp, **a.g.e**, s.100.

⁸⁴ Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, c.II, Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1990, s.3-11.

geçirmiştir. En son büyük Firuz Ağa yangını (1823) sonrası binalar II. Mahmud tarafından (1825) yeniden elden geçirilmiş, dökümhane ve kışlaların inşasına girilmiştir. Daha sonra civarındaki arsalar da satın alınarak Tophâne-i Âmire yeni yapılan fabrika ve imalâthanelerle birlikte XIX. yüzyılın ortalarında on hektar kadar geniş bir alana yayılmıştır.⁸⁵ Zeytinburnu Demir Fabrikasının ve 1846 yılında izâbe fabrikasının faaliyete geçmesiyle top ve diğer silahlar artık burada dökülmeye başlamıştır.⁸⁶

Devlet eliyle ordunun gereksinimi için kurulmuş (1833) olan Feshane fabrikası, Abdülmecid zamanında genişletilmiş yeni makinelerle modern bir hale getirilmişse de 1866 yılında çıkan bir yangın sonucunda kullanılamaz hale gelmiştir. İki yıl sonra tekrar inşa edilmiş ve bu defa daha modern tesisatla donatılan fabrika 1876 yılında Harbiye Nezaretine bağlanmıştır.⁸⁷ Tanzimat, sanayileşme açısından II. Mahmud zamanı başlatılmış olan geniş çapta ihtiyaç duyulan malları üretmek amacıyla büyük tesis kurma politikasının sürdürüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemde bazı tesisler modernleştirilirken, bazıları da değişen ihtiyaçlara göre yeniden organize edilmişlerdir.⁸⁸

Yine aynı yıllarda ordunun elbiselik kumaş gereksinimi için 1845 yılında İzmit Aba Fabrikası açılmıştır. Başlangıçta yünlü askerî kumaş üreten fabrika, daha sonra çarşaf havlu ve çorap üretmeye de başlamıştır. Yine ordu için deri ve kundura üretmek üzere Beykoz Deri Fabrikası 1812 yılında tabakhane olarak kurulmuş, daha sonraları “*Debağhane-i “Amire”*” adını almış (1884) ve kundura

---

⁸⁵ Wolfgang Müller-Wiener, “15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul’da İmalathane ve Fabrikalar” **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1992, s.60.

⁸⁶ İlgürel, “Zeytinburnu’nda Bir Demir Fabrikası” **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İst. 1989, s.155-164. **İzabe**: Metalin ergitilmesi, eritilmesi, bkz.Ağakay, Mehmet Ali, **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yay, Ank. 1959, s.405

⁸⁷ Eldem, **a.g.e**, s.120.

⁸⁸ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, T. İş Bankası Kültür Yay., Ank. 1988, s.51.

üretimine başlamıştır. ⁸⁹ 1908 yılından sonra fabrika Harbiye Nezareti'nin emrine verilmiş yalnız deri kısmı makineleşmiş, kunduralar ise elde dikilmeye devam etmiştir. ⁹⁰

Sanayileşme programını ele alan Tanzimatçılar, Batılı uzmanlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu konuda hazırlanan raporlar doğrultusunda İstanbul ve çevresinde kurulan ve demir işleyen kuruluşların gereksinimi olan demir ve kömürü karşılamak amacıyla Avrupa ve Amerika'dan jeolog ve mühendisler getirilerek araştırma yapmakla görevlendirilmişlerdir. Bunun yanısıra fabrikaların kurulması için gerekli olan makine ve tezgahlarda yine dışarıdan getirtildiği gibi bunların kurulma ve işletilme işinde çalışmak için mühendis ve ustalar da buralardan sağlanmıştır. ⁹¹

Toplarda kullanılan ahşap tapa üretmek için 1789 yılında Kağıthane civarında Karaağaç denilen yerde bir fabrika kurulmuştu. Bir süre sonra aynı yerde kaval tüfeklere uygun kurşun yapılabilmesi için kurşun dökümhanesi ile kurşun presleri de eklenmiştir. 1835 yılında kurşunhanede şişhaneli tüfeklere özgü kurşun yapılmasına başlanmış daha sonra kapaklı ve iğneli tüfek fişekleri de yapılmıştır. Top mermilerdeki gelişmelerle madeni tapa uygulaması başlayınca 1859 yılında madeni tapa imalathanesi, İngiltere'den getirilen tezgâhlarla donatılarak, İngiliz ustaların gözetiminde işletmeye açılmıştır. Fakat bu kuruluşta gereksinimleri karşılayamayınca 1872 yılında yeni bir tapa fabrikasının temeli atılarak 1874'te Krupp kökenli tapa ve tüfek fişeği üretimine geçilmiştir. ⁹²

Diğer taraftan, top ve nakliye arabalarında kullanılacak kereste için Kocaeli'nin Hendek kasabasında 1878 yılında Hızır Fabrikası kurulmuştur. Bir

---

⁸⁹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1991, s.350.

⁹⁰ Eldem, **a.g.e.**, s.118-119.

⁹¹ Önsoy, **a.g.e.**, s.53-54.

⁹² **As. Fab. Ta.**, s.41-42.

daire tezgahıyla üretime geçmiş ise de yetersiz kalınca İstanbul'da Balat civarında İngilizler tarafından işletilen kereste fabrikasından alınan bir buhar makinesi ile üç adet tezgah önce Tophane'ye sonra fabrikaya gönderilerek üretim kapasitesi genişletilmiştir.⁹³ Tophane Müşirliğine gerekli kerestenin elde edilebilmesi için 1 Kasım 1869 yılında "Tersane ve Tophane-i Amire İdarelerine Muktazi Kerestenin Tedarik ve Itası Hakkında Nizamname" yürürlüğe konulmuştur.

Savunma sanayii tesislerinden biri de Bayramiç (Kazdağı) Kereste fabrikasıdır. Askerî fabrikalarda kullanılan çam kerestesinin temini için Çanakkale üzerinden ve denizyoluyla İstanbul'a getirilebilmesi kolay olacağı düşünülerek Kazdağı çam ormanlarından yararlanabilmek üzere 1893 yılında kurulmuştur.⁹⁴

Tanzimat Dönemi'nin sanayii de devlet ağırlıklı politikaları 1850'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Yenileşen ordunun gereksinimleri, modernleşme çabaları, 1838 ticaret sözleşmelerinden sonra sanayi devriminin yoğun bir biçimde hissedilmesi gibi nedenlerle bu dönem de Osmanlı yönetimi sanayileşmeye yönelmiş ve pek çok fabrika kurmuştur. Avrupa'dan her türlü araç-gereçle birlikte, teknik eleman getirilirken, yeni teknolojiyi öğrenmeleri için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. "*Fabrika-yı Hümayun*" denilen devlet fabrikalarından bir kısmı Harbiye Nezareti bünyesinde kurumlaşırken, bir kısmı da Hazine-i Hassa yönetimine bağlanmıştır. Fabrika-yı Hümayunlar arasındaki koordinenin sağlanması için bir nezaret oluşturulmuş ve bu görevi genellikle Tophane-i Âmire müşirleri üstlenmiştir.⁹⁵

---

⁹³ a.g.e, s.46.

⁹⁴ a.g.e, s.51.

⁹⁵ Abdullah Martal, "Osmanlı Sanayileşme Çabaları XIX. Yüzyıl", **Osmanlı**, c.III, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999, s.279-280.

Savunma araç ve gereçleri III. Selim'e kadar hükümetin gözetimi altında bu alanda uzmanlığı olan esnafa yaptırılırken, III. Selim Döneminde Tophane'de devlet eliyle yapılmaya başlanmıştır. Böylece Tophane, savunma sanayiinin çeşitli dalarında iş yapan fabrikalarını oluşturmuştur. II. Abdülhamit Devrinden itibaren de ordunun gereksinimlerini karşılayacak durumda olmadıkları için top, tüfek, mermi Avrupa'dan ve Amerika'dan satın alınmaya başlanmıştır.⁹⁶

Buraya kadar bahsedilen sanayii kuruluşları dışında ayrıca Beşiktaş Demir Dökümhanesi, Unkapanı Askerî Tahniyyesi gibi üretim yerleri de vardır.⁹⁷ Çadircı'ya göre bilgi birikiminin olmayışı, alt yapı yetersizliği, sermaye yokluğu gibi etkenlerin yanısıra, Avrupa'da uzun bir dönemde sağlanan gelişmeyi kısa sürede aktarmanın olanağı da olmadığından sözü edilen fabrikalar kısa sürede kapanmıştır. 1870'li yıllara gelindiğinde birkaç tanesi dışında çoğu işleyemez duruma gelmiştir. Feshane, İzmit Çuha, Zeytinburnu fabrikaları, Hereke fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura fabrikası, Tophane gibi kuruluşlar çeşitli güçlüklerle ve devlet desteğiyle ayakta kalabilmişlerdir.⁹⁸ Önsoy ise, bu konuyu şöyle yorumlamıştır; "Avrupa makinelerinde çoğu defa ithal hammadde kullanılarak, Avrupalı işçi ve mühendislerin gözetiminde Türk malları üretilmişti. Osmanlılar sanayileşmede, hiçbir zaman detaylar üzerinde durmadan, ekonomik ve teknik koşulları yerine getirmeden, Avrupa'dan fabrika satın alıp, yabancı işçi kiralayarak ülkede sanayii kurabileceklerini ummuşlardı. Her ne kadar bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanarak terkedilsede büyük bir tecrübe, özellikle Cumhuriyet döneminde yeniden başlayacak sanayii çalışmaları için bir adım olmuştur."⁹⁹

---

⁹⁶ Karal, **Osmanlı Tarihi**, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) c.VII, Ank. 2000, s.454.

⁹⁷ Önsoy, **a.g.e.**, s.53.

⁹⁸ Çadircı, **a.g.e.**, s.353., bkz.Ek'ler Fotoğraf 6

⁹⁹ Önsoy, **a.g.e.**, s.56-57.

Tophâne-i Âmire de yeni yapılan fabrika ve imalâthanelerle birlikte XIX. yüzyılın ortalarında on hektar kadar geniş bir alana yayılmıştı.¹⁰⁰

II. Abdülhamid Döneminde (1876-1909) önceki dönemden intikal eden bu kuruluşların devam ettirilmesine çalışılmış, yeni teknolojilerin ülkeye transferi ve uygulanması ile uğraşmıştır. Bu dönem yapılan yeniliklerde Almanların etkisi çok olmuştur. Osmanlı dumansız fabrikası dahil olmak üzere barut üretiminde onlar örnek alınmıştır.¹⁰¹ Nitroselüloz ve nitrogliserinin bulunması ile bu maddeler silahlarda da denenmiş ve başarılı olunmuştur. Belli oranlarda karışımları ile dumansız barut bulunarak önce toplarda sonra da hafif silahlarda kullanılmaya başlamış ve hızla yaygınlaşmıştır.¹⁰²

İlk dumansız barut imalathanesi 1892 yılında Bakırköy Kara Barut Fabrikası dahilinde Kapıaltı civarında Kertehane denilen mahalde oldukça basit alet ve makinelerle donatılarak kurulmuştur.¹⁰³ Daha sonra Alman Rotweil şirketi tarafından geliştirilerek üretim yapmaya başlamıştır. 1904 yılında dumansız barut üretiminde kapasite yüksek seviyelere çıksa da, barut ihtiyacındaki hızlı artış bu konudaki ithalatı azaltmaya yetmemiş ve Almanya'dan büyük çaplı ithalatta bulunulmuştur. Balkan savaşlarında dağılmış olan ordunun yeniden toparlanması savaş malzemesinin yeniden temini ve boğazlar tahkimi amacıyla Almanya'da büyük siparişler verilmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, İstanbul'un işgali sırasında Fransızlar tarafından ele geçirilmiş ve barut üretimine son verilmiştir.¹⁰⁴

---

¹⁰⁰ Wolfgang Müller-Wiener, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler** (edi. E. İhsanoğlu), İst. 1992, s.60.

¹⁰¹ Çetin, **a.g.e.**, s.128. **Dumansız Barut:** İçinde %40 Nitrogliserin, %60 Nitroselüloz bulunan baruttur. Karabarut gibi yanma esnasında aşırı duman çıkarmaz.

¹⁰² Çetin,**a.g.e.**, s.181-182., **Nitroselüloz:** Nitrik asit ile kağıt vb. maddelerle muamele gördüğünde kül bırakmadan yanan karışım **a.g.e.**, s.179. **Nitrogliserin:** Gliserinin nitrik asit ve sülfirik asit ile bileşimidir. **a.g.e.**, s.180.

¹⁰³ **As. Fab. Ta.**, s.14-15.

¹⁰⁴ Çetin, **a.g.e.**, s.195.

Ortaylı, Alman teknolojisinde askerî fabrikalarda yapılan yeniliklerin Alman silah sanayinin ürünü silahların ülkeyi istilası yanında oldukça zayıf kaldığını vurgular.¹⁰⁵ II. Abdülhamid zamanında Almanya'dan heyet getirilerek askerî yeniliklere devam edilmiştir. Alman askerî heyetinin projelendirdiği Osmanlı ordusunun yenilenme ve modernizasyonu bundan sonraki gelişimiyle Alman savunma sanayinin etki alanına girmiştir. 1887 yılında Alman silah fabrikalarından Mauser ve Loewe fabrikalarından yüzbinlerle ifade edilen tüfek ve filinta satın alınmıştır.

XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti, silah teknolojisi gelişmiş Amerika ve Almanya arasında paylaşılabilen bir pazar haline gelmiştir. Almanya'dan çok önce Osmanlı'ya silah satmaya başlayan Amerika da bu pazarı kolay kolay kaybetmemek için elinden geleni yapmıştır.¹⁰⁶

1888 yılında Alman silah sanayii, İstanbul'a 22 milyon marklık silah yollamış, bir yıl sonra II. Wilhelm Krupp'un silah işleriyle uğraşan generali ve diğer Alman silah fabrikatörleriyle birlikte padişahı ziyaret etmiştir. Kayzer'in yaptığı ziyaretten sonra 1889 ve 1890 yıllarında Krupp'a binlerce sahra topu, geniş çaplı top, Mauser ve Loewe firmalarına da birkaç yüz bin tüfek sipariş verilmiştir. Bu siparişler için Babıali'ye Deutsche Bank tarafından oldukça yüksek miktarda borç verilmiştir. Osmanlı Devleti ile yapılan silah ticareti daha sonraki yıllarda daha da gelişmiştir. Bu milyonluk siparişler Vicker-Armstrong ve Schneider-Creusot gibi büyük İngiliz ve Fransız şirketlerinin en gözde silah pazarı için verilen mücadelede yenilmesine neden olmuştur.¹⁰⁷ II. Meşrutiyet'ten sonra savunma sanayii İmalât-ı Harbiye Müdüriyeti çatısı altında toplanmıştır.

---

¹⁰⁵ Ortaylı, **a.g.e.**, s.83.

¹⁰⁶ Oral Sander- Kurthan Fişek, **Türk-A.B.D. Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İst. 1977, s.136-146.

¹⁰⁷ Lothar Rathmann, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, çev. Ragıp Zaralı, İst. 1976, s.35-38.

Balkan Harbi sonunda Rumeli'nin kaybedilmesi üzerine askerî fabrikaların Anadolu'da kurulması gereği ortaya çıkmış, bunun için Harbiye Nezareti tarafından 1914 yılında Orta Anadolu bölgesine bir komisyon gönderilmişti. Komisyon, Kayseri'de Bünyan ve Kızılırmak dolaylarında incelemeler yapmış ve bunu Harbiye Nezaretine bildirmişse de Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması bu girişimin ileri götürülmesine engel olmuştur.¹⁰⁸

Deniz, demir ve karayolları üzerinde bulunan İstanbul'un ulaşım olanakları yanında, ordunun her türlü gereksinimlerini karşılayacak olan askerî fabrikalar, depo tersaneler gibi kuruluşlar da bu şehirde kurulmuş ve ülkenin uzak geleceği hesaba katılmamıştı. Bu bakımdan ordunun en büyük kaynağı olan İstanbul, düşman işgaline uğrayınca memleket çok büyük kayıplara uğramış ve bu tesislerin Anadolu'ya dağıtılmamış olmasından duyulan eksiklik Milli Mücadele sürecinde kendini acı bir şekilde hissettirmiştir.¹⁰⁹

Bu nedenle Kurtuluş Savaşı'nda ordunun silah, cephane ve malzeme gereksinimleri çok büyük zorluklar ve özverilerle sağlanabilmiştir. Bütün olumsuzluklara rağmen başta Mustafa Kemal olmak üzere vatansever insanların sayesinde bu güç ve onurlu görevin altından başarıyla kalkabilmişlerdir.

Gerek Tophane Müşirliği'nin XX. yüzyıla sarkan 1900-1908 dönemi, gerekse bundan sonraki 1920'li yıllara kadar geçen süre, bazı teknik yenilemeler ve savaş yıllarında görülen genel üretim kapasitesinin artması gibi görece bir durum dışında pek farklı bir durumda değildir. Bu dönem boyunca fabrikalarda yapılan düzenlemeler şöyleydi: Fişek fabrikası ve mermi fabrikasındaki düzenleme, tezgah yenilemeler Almanların yardımlarıyla Mauser fişegi, Krupp toplarına uygun dağ ve sahra mermileri üretilmeye başlamıştır.

---

¹⁰⁸ **As. Fab. Ta.**, s.75. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, 1914-1918, İst. 2003.

¹⁰⁹ **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler** (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), c.VII, Gn.Kur. Basımevi, Ank. 1975, s.115.

1910 yılında Kundak Fabrikasında seri ateşli dağ ve sahra kundağı yapmak için gerekli tezgahlar yine Alman Rheinmetal'den alınmış ve mühendis getirilmiştir. Ancak Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında sınırlı sayıda kundak yapılarak, fabrikada daha çok onarım işleri yapılmıştır. Tüfek fabrikasında ise; Mauser patentli tüfek üzerine çalışılmaya başlanarak 1907-1910 yılları arasında 4000 tüfek yapılmıştır. Bu son yılda Almanya ve İsviçre'den tezgahlar alınarak dört yılda 190 bin dolayında Martini tüfek üzerinde değişiklik yapılmıştır.¹¹⁰

Tophane'deki Marangoz Fabrikası 1912 yılında Zeytinburnu'na nakledilmiş ve bu fabrikada da top tekerliği, mermi sandığı, nakliye arabası yapımına gidilmiştir.¹¹¹ Karaağaç Tapa fabrikasına 1916 yılında master atölyesi ve kimya laboratuvarı eklenerek elden geçirilmiş ve Almanya'dan pek çok tezgah getirilerek yenilenmiştir. Hendek Hızır Fabrikasında bulunan 120 beygirlik makine 1916 yılında Zeytinburnu'ndaki Çelikhane'ye nakledilirken, Bayramiç'te ki fabrikanın işletmesine 1919 yılında son verilmiştir. Konya ve Kayseri Güherçile kalhaneleriyse tasfiye edilerek güherçileler Bakırköy'e sevk edilmiştir.¹¹²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında her çeşit top ve tüfek için nitroselülozlu dumansız barut, av ve manevra barutu üretimi sürdürülmüş, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar Bakırköy Baruthanesi çalışmalarına devam etmiştir.¹¹³

XIX. yüzyılda sanayinin geliştirilmesi konusunda bazı girişimlerde başarı sağlanamamıştı. Mevcut sanayi kuruluşlarının kamuya ait özellikle savunma sanayii ile ilgili tesislerinden başka, çoğunluğu kapitülasyon denilen

---

¹¹⁰ **As. Fab. Ta.**, s.24-26.

¹¹¹ **a.g.e.**, s.27.

¹¹² **a.g.e.**, s.42.

¹¹³ İbrahim Sezgin, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Baruthaneler ve Barut İmalatı, **Türkler**, c.X, Yeni Türkiye Yay., Ank. 2002, s.146.

imtiyazlardan faydalanan özel yabancı sermayeye ait kuruluşlardı.Kapitülasyonlarda gümrük himayesini önlemeleri dolayısıyla Osmanlı'yı Batı sanayiinin açık pazarı durumuna düşürmüştü. Bu arada çok kısa aralıklarla birbirini takip eden ve çoğu yenilgiyle biten savaşlar bir yanda devletin mali gücünü zayıflatırken, bir yandan da elde mevcut savaş malzeme ve stoklarını da eritmişti.¹¹⁴

Ülkenin geniş ölçekli üretim birimleri olan İmalât-ı Harbiye fabrikaları ise ordunun ve devlet yönetim kademelerinin gereksinimlerini karşılamakla yetinmiş; yüksek maliyetlerle üretim yapan, piyasadan bağımsız, pazarda oluşan fiyatlara karşı duyarlı olmayan bir devlet sanayii olarak kalmıştır.¹¹⁵ Osmanlı Devleti Avrupa ülkeleri, A.B.D. ve Japonya gibi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda el zenaatleri dönemini aşip sanayi devrimine girememiştir. Osmanlı Devletine gelen yabancı sermaye gerçi imalât sanayiinde, madencilikte, çeşitli şehir hizmetleri üretiminde ve ulaşım sektöründe yeni üretim teknolojisi getirmiştir, ancak bu devrin genel zihniyeti içinde, teknoloji transferi ve iç ekonomik gelişmeyi sağlamaktan çok, kendine dış pazar yaratmak amacını gütmüştür.¹¹⁶

A. 2. Millî Mücadele Yıllarında Savunma Sanayii Çalışmaları

Yukarıda değinildiği gibi Balkan Savaşı sonunda askerî fabrikaların Anadolu'da kurulması gereği ortaya çıkmış ve bu konuda araştırmalar yapmak üzere komisyonlar kurularak Anadolu'ya gönderilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu faaliyetler sonuçsuz kalmıştı. Ulaşım olanakları yanında ordunun her türlü gereksinimlerini karşılayacak olan askeri fabrikaların, depo ve tersanelerin devletin başkenti İstanbul'da kurulmuş olması sonradan büyük sıkıntılara neden olmuştur. Savaş sonu İstanbul işgale uğrayınca fabrika ve

---

¹¹⁴ Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İst. 1980, s.178.

¹¹⁵ Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti (1600-1908)**, c.3, Edi. Sina Akşin, 5. Basım, İst. 1997, s.236.

¹¹⁶ Yaşa, **a.g.e**, s.211.

kuruluşların Anadolu'ya serpilmemiş olmasından dolayı Milli Mücadele yıllarında çok sıkıntılar yaşanmıştır.¹¹⁷

Ülkede sanayi kuruluşlarının %24,7'sini devlete ait askerî fabrikalar oluşturmuş ve bu fabrikaların büyük çoğunluğu ise, İstanbul ve çevresinde toplandığından askerî fabrikaların üretimi dokuma, elbise, teçhizat ve cephaneye yönelmiştir. Top, makineli tüfek, tüfek üretilmediği gibi tersane de olmamıştır.¹¹⁸

Anadolu'nun tüm olanaklarını Millî Mücadelenin hizmetine verdiği günlerde, Mondros Ateşkesi hükümlerine göre İstanbul'un çeşitli semtlerindeki depo ve cephaneliklerde çok sayıda silah, cephane ve çeşitli savaş malzemesi bulunmakta idi. İtilaf Devletleri Türk ordusunun kuruluş ve kadrolarını küçültmüş ve İstanbul Hükümetine yaptıkları baskılarla kadro fazlası erleri terhis ettirmişlerdi. Ayrıca kadro fazlası kabul ettikleri her türlü silah ve cephaneleri İstanbul, Gelibolu ve İzmit bölgelerinde toplamışlardı. Toplamadıkları silahların hayati önemdeki parçalarını da işgal bölgelerinde kurdukları depolara taşıtmış, bir kısım silah ve cephaneyi yok etmişlerdi. Böylece Türk ordusu büyük ölçüde savaş gücünden yoksun bırakılmıştır.¹¹⁹

Bu durumu gözönünde bulunduran Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti gerekli silah ve cephane eksiklerini karşılamak için şu konular üzerinde çalışmalara karar vermiştir: Elde bulunan silah ve cephane ile işe başlamak, güneydoğu ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dağınık halde bulunan silah, cephane ve malzemeyi muharebe eden cephelerde toplamak. Ayrıca savaş

---

¹¹⁷ **Türk İstiklal Harbi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., c.VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923) Gnkur Basımevi, Ank. 1975, s.115.

¹¹⁸ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Ank. 1981, s.58-59.

¹¹⁹ **Türk İstiklal Harbi**, Gn. Kur. Harp Tarihi Başkanlığı, İdari Faaliyetler, s.96. Mütarekenin tam metni için bkz. Ali Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ank 1948, Mondros Ateşkes Antlaşması için bkz. Tevfik Bıyıklıoğlu ve diğerleri, **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ank 1962.

için gerekli görülen ve yurt içi kaynaklardan sağlanması olanaklı olanların yapımına girişmek, tarafsız ülkelerden silah satın almak, topyekün yurt içi kaynaklarını seferber haline getirmek. Konuyla ilgili bir başka kararda; İstanbul ve çevresinde bulunan silah ve cephanelerin Anadolu'ya kaçırılması yollarını aramak.¹²⁰

Esasında İstanbul ve çevresinden Anadolu'ya silah ve cephane kaçırmak için yer yer gizli gruplar oluşturulmuş ve harekete geçmiş bulunuyordu, ancak kaçırılan silah ve öteki savaş malzemelerinin bir plan dahilinde daha düzenli şekilde ihtiyaç yerlerine gönderilmeleri önemli bir konuydu. Bundan ötürü dağınık halde bulunan grupların daha etkin çalışmalarını sürdürmeleri için örgütlenmeleri gerekti. Bu yöndeki çalışmalar sonucu aşağıda görüleceği üzere İstanbul'da, Anadolu Hükümeti adına faaliyet göstermek üzere gizli grup oluşturulmuştur.

2a. Anadolu'da Savunma Sanayii Oluşumuna Destek Veren Gizli Gruplar

Milli Mücadele boyunca Anadolu'da savunma sanayii kurulmasına zemin hazırlayan, en başta bu büyük savaşta ihtiyaç duyulan askerî malzemelerin sağlanmasında büyük hizmet veren belli başlı gizli gruplardan biri olan *Felâh Grubu*; İstanbul'un işgalinden sonra kurulmuştur. Çeşitli zamanlarda isimdeğiştirerek *Hamza*, *Müccâhid*, *Muhârib* ve *Felâh* isimleri altında çalışmalarda bulunmuştur.¹²¹

---

¹²⁰ a.g.e, s.97.

¹²¹ Mesut Aydın, **Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi: 6, İst.1992, s.48-49. Hamza Grubu, Felah Grubu'nun ilk teşkilatı olup, 23 Eylül 1920 tarihinde çalışmalarına başlamıştır. Kurucusu Yüzbaşı Neşet Bey'dir. Hamza Grubu hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, "Hamza Grubu", **Atatürk Yolu**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., Mayıs 1989, Yıl-2, S.3, s. 371-394, bkz. Ek'ler Fotoğraf-8

Bu gruplarda görev alanlar İstanbul ve yöresinde, İtilaf Devletlerinin gözetiminde bulunan depolardaki silah, cephaneye, malzeme ve gereçleri Anadolu'ya kaçırmak gibi çok zor görevi başarıyla yerine getirirken, millî ordunun çeşitli komuta kademelerinde ihtiyaç görülen subay, teknik ve uzman personel istekleri, savaştan sonra İstanbul'da toplanmış veya tutsaklıktan dönmüş bulunanlardan, Anadolu'ya gönderilmek suretiyle karşılanmıştı. Ayrıca, İstanbul'da bulunan fabrikaların çeşitli tezgahları ve birkaç fabrikanın tümü Anadolu'ya gönderilmiş, uygun görülen yerlerde montajları yapılarak yapım ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmıştır.¹²²

Ankara Hükümetinin büyük ölçüdeki isteklerini karşılamak için grup görevlileri sistemli, planlı ve yoğun istihbarat çalışmaları yaparak Fransız ve İtalyan deniz nakliyat şirketleriyle anlaşma ortamı sağlamışlardır. Böylece bu gemilerle büyük ölçüde silah ve cephanenin toplu bir halde Anadolu'ya aktarılması sağlanmıştır.¹²³

İstihbarat, Kıta'at-ı Fenniye, Muâmelat-ı Zatiye, Mühimmat ve Levazım şubelerinden oluşan teşkilat yapısı ile bu gizli grup Ankara'dan gelen emirlere göre harita tedariki, propaganda ve matbuat çalışmaları yanında, İstanbul'un durumu hakkında istihbarat faaliyetleri içerisinde bulunmaktaydı. Mühimmat şubesinin eleman eksikliği nedeniyle etkin çalışmaması üzerine özel olarak faaliyette bulunan Harbiye Dairesi'nde görevli Topçu kaymakamı Eyüp Bey İmalât-ı Harbiye şubesini temsil etmek üzere gruba dahil edilmiştir.¹²⁴ Böylece Mühimmat şubesi diğer ismi ile İmalât-ı Harbiye şubesini temsil eden

---

¹²² **Türk İstiklal Harbi**, İdarî Faaliyetler, s.101.

¹²³ **a.g.e.**, s.102.

¹²⁴ Grubun İstihbarat şubesi; merkezleri grup mensuplarının evlerinde kurulmuştur. Anadolu ile düzenli irtibat sağlamakla ila, Kıtaat-ı Fenniye şubesi; telsiz telgraf ve diğer haberleşme malzemelerinin Anadolu'ya gönderilmesi ile, Muamelat-ı Zatiye Şubesi Anadolu'ya geçecek subayların evraklarını düzenlemek, kuryeleri istihdam etmekle görevli idi. Mühimmat şubesi de Anadolu için silah, cephaneye, makina, tezgah, alet ve adevatı depo, ambar ve fabrikalardan gizlice çıkarıp yollamaktı. Levazım şubesi Anadolu için gerekli levazım malzemelerinin temini ve gönderilmesi ile görevliydi. Malzemeler Anadolu'ya İstanbul'dan İzmit, Akşehir, Ereğli üzerinden sevk edilmiştir. Aydın, **a.g.e.**, s.63-72

Eyüp Bey muharebe ve para işlerini üzerine alacak, silah cephane ve malzemeleri depo, ambar ve fabrikalardan gizlice dışarı çıkarma işini de üstlenecektir.¹²⁵ Bu çabalar olumlu sonuçlar vermiş büyük miktar malzeme Ankara'ya ulaştırılmıştır.

Felah grubu çok miktarda askerî malzeme yanında marangoz tesviye ustası tornacı, fişek fabrikası işçi ve ustası gibi mesleklerden olanları da Anadolu'ya göndermiştir. Diğer yandan bu faaliyetlerini sürdürürken İstanbul ve Ankara arasında güvenli bir haberleşme sistemi kurmayı da başarmıştır.¹²⁶

Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra Türklerin haklı savunma yolunda kurduğu örgütlerden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen şahsiyetleri tarafından kurulması kararlaştırılan Karakol Cemiyetidir.¹²⁷ Karakol Cemiyeti, İtilaf Devletlerinin silahlandıkları Rum çetelerine karşı İslam halkının güvenliğini sağlamak, bu çeteleri etkisiz hale getirmek ve Anadolu'nun ihtiyacı bulunan silah ve cephaneyi sağlamak bu örgütün hedefleri arasında yer almaktaydı. İstanbul'un çeşitli semtlerinde şubeler açan bu örgüt, silah ve cephaneden ayrı olarak milli orduya gerekli olan personelden Anadolu'ya çok sayıda subay yollamıştır.¹²⁸

Ancak cemiyet Mustafa Kemal Paşa tarafından İttihatçılık faaliyetlerinden ötürü ilga ve iptal edildikten sonra¹²⁹ isim değiştirerek "*Zabitan Grubu*" adıyla çalışmalarını sürdürmüştür. *Zabitan Grubu* çeşitli tarihlerde her türlü yolu deneyerek binlerce mekanizma, makinalı tüfek, top, cephane ve askerî malzemeyi

---

¹²⁵ Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, c.I, İst. 1975, s.160.

¹²⁶ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)*, İst. 1995, s.226-228.

¹²⁷ Samih Nafiz Tansu (Anlatan, Hüsamettin Ertürk) *İki Devrin Perde Arkası*, İst. 1957, s.217-219, Himmetoğlu, *a.g.e*, c.I, s.82, Karakol Cemiyeti hakkında bkz. Fethi Tevetoğlu, *Karakol Cemiyeti*, Ank 1988, s.293.

¹²⁸ *Türk İstiklal Harbi*, İdari Faaliyetler, c.I, s.107-109.

¹²⁹ Aydın, *a.g.e*, s.28.

İstanbul'dan Ankara'ya aktarmıştır. 1921 yılı sonlarına doğru *Yavuz Grubu* adıyla da yine tonlarca malzemeyi Anadolu'ya geçirmeyi başarmıştır.¹³⁰

1920 yılı başlarında İstanbul Hükümetinin işgal orduları karşısındaki zayıflığı karşısında İstanbul'daki kuvvetleri Anadolu'ya sevk etmek, maddi ve manevi olarak destek olmak amacıyla kurulmuş bir grupta *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti* idi.¹³¹

Anadolu tarafından resmîyeti sonradan onaylanmış olan bu örgüt iki teşkilat halinde ortaya çıkmış, millî ordunun silah ve cephane ihtiyaçlarının sağlanması yönünde yoğun bir çalışma dönemine girmiştir. *Müdafaa-i Milliye Grubu* bilahare Anadolu'ya geçen sabık Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın da desteğini alarak çalışmalarını çeşitli çaplarda top, top mermisi, tapa, kartuş, top kaması, topçu alet ve edavatı, barut, füyve ve levazımatı ayrıca makine, makine tezgahlarını Anadolu'ya aktarmıştır.¹³²

Diğer taraftan subay, askerî memur, ve asker gibi personel açısından da Milli Mücadeleyi desteklerken, istihbarat konusunda da gerekli yardımları yapmayı başarmıştır.¹³³

Bahsedilen bu gizli grupların hemen hepsi kara kuvvetlerinin savaş malzemelerini temin etmekle meşgul bulunuyorlardı. Millî Mücadelenin deniz cephesini desteklemek gereği düşünülerek *Muavenet-i Bahriye Grubu* adıyla İstanbul'da yeni bir grup kurulmuştur. *Muavenet-i Bahriye Grubu* gerek özel

---

¹³⁰ Himmetoğlu, **a.g.e.**, c.I, s.91. I. Dünya Savaşında Çanakkale ve Romanya'da Savaşmış Milli Mücadele yıllarında Yavuz Grubuna girmiştir. Bu çalışma tüm gizli kuruluşlara teşmil edilmiş ve kaçakçılık teşkilatını kurmuştur. Savaş sonu B.M.M. tarafından istiklal madalyası ile taltif edilmiş olup bu eserinde 1946 yılında Gn.Kur. Bşk. Harp Tarihi'nin 6668 sayılı tezkeresinde belirtilen isteği üzerine yazmıştır.

¹³¹ **a.g.e.**, s.96.

¹³² Hüseyin Dağtekin, "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, S.1-16, Ank., Ağustos 1955, s.9-15.

¹³³ Emrullah Nutku, "Türk İstiklal Savaşında Denizciler", **Yakın Tarihimiz**, c.I, s.29-89.

olarak gerekse Felâh Grubu ile ortak çalışmış ve Anadolu'nun gerek duyduğu deniz malzemelerini ve deniz subaylarını oraya nakletmiştir.¹³⁴

İstanbul'dan Anadolu'ya kaçan bahriyelilerin ilk uğrak yerlerinden biri olan Samsun'da bir bahriye müfrezesi oluşturulmuş ve 1921 yılının Ocak ayında da bir bahriye okulu kurulmuştur. İstanbul'dan Anadolu'ya katılma nedenleriyle öğretimleri yarım kalmış güverte ve makine subayları bu okulun öğrencileri olmuştur.

Bu gruptan başka Millî Müdafaa Vekâleti'nin emri ile Anadolu'nun silah ve cephane ihtiyacını sağlamak üzere 30 Ocak 1921 tarihinde Fevzi Paşa'nın da onayı ile Namık Grubu kurulmuştur. İstanbul depolarından gerekli silah, gereç ve çeşitli yedek malzeme sağlayacağı vaadinde bulunmasına rağmen, bunları Anadolu'ya ulaştıramaması grubun itibarını sarsmış zaman zaman Fevzi Paşa'da gruptan desteğini çekmek durumun da kalmıştır.¹³⁵

1919-1923 yılları arasında çalışmalarda bulunan gizli gruplar Millî Mücadeleyi desteklemek adına oldukça zor görevleri üzerlerine alıp örgütlenmişlerdir. Ayrıca bu örgütler çalışmaların aksamaması için de önlem olarak ihtiyaç gruplarından *Ferhat* ve *Kerimî* adındaki grupları her zaman hazır şekilde bulundurma yoluna gitmiş ve bunu Erkan-ı Harbiye Reisliği'ne bildirmiştir. Bu şekilde oluşumu planlanan ihtiyat grupları tam olarak görevlerini yerine getirememiş bunlar sadece düşüncede kalmıştır.¹³⁶

Bahsedilen bu gruplar yanında kişisel olarak çeteler oluşturarak silah kaçırma faaliyetleri ile kaçakçılık yolu ile ele geçirdikleri malzemeleri

---

¹³⁴ Himmetoğlu, **a.g.e.**, c.I, s.252. Aydın, **a.g.e.**, s.98-104

¹³⁵ Aydın, **a.g.e.**, s.109-110.

¹³⁶ Türkmen, **a.g.e.**, s.229.

Anadolu'ya gönderiyorlardı. Kaçakçılık teşkilatı diye bilinen grup bizzat Hüsnü Himmetoğlu tarafından kurulmuştur.¹³⁷

Tophane fabrikaları, Taşkışla ve Maçka silahhaneleri en çok silah kaçakçılığı yapılan yerlerdi. Bundan başka Çobançeşme, Gülhane ve Sarayburnu Anbarlarından silahların bir kısmı ya satın alınmış gibi çıkartılmakta veya tamamen kaçakçılık şeklinde Anadolu'ya iletilmekte idi.¹³⁸

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar savunma sanayii ile ilgili tüm kuruluşların hemen hepsi İstanbul ve çevresinde kurulmuştu. Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte İstanbul'un işgal edilmesinin en önemli nedeni de bu konuydu. Buradaki silah, cephane depoları ve fabrikalara el koyan işgal devletleri Osmanlı ordusunu büyük ölçüde etkisiz duruma getirmişti.

Türk ulusunun varlığına kastetmiş işgal kuvvetlerine karşı Anadolu'da başlatılan büyük mücadelede en önemli ihtiyaç askeri malzemeydi. Anadolu'ya gerek duyduğu bu malzemeleri vermek için İstanbul'daki depo, anbar ve fabrikalara yukarıda değinildiği gibi gizli gruplar aracılığı ile ulaşılmaya gayret sarfedilmiştir.¹³⁹ Ankara'da TBMM Hükümeti kuruluncaya kadar Kuva-yı Milliye'yi bu ihtiyaçlar bakımından adı geçen gizli gruplar desteklemişti. Anadolu'ya yapılan yardımların miktarına bakıldığında Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasındaki katkısı da çok iyi anlaşılır.¹⁴⁰

2b- İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü ve Bağlı Kuruluşlar

Birinci Dünya Savaşı'ndan yıpranmış bir durumda çıkan Osmanlı savunma sanayiine ait fabrika ve işletmeler gerçek faaliyetlerini bir yana bırakarak ticarî amaçlı çalışmaya başlamışlardır.

---

¹³⁷ Himmetoğlu, **a.g.e.**, c.I. s.264-299.

¹³⁸ **a.g.e.**, s.291.

¹³⁹ Aydın, **a.g.e.**, s.200.

¹⁴⁰ **A.g.e.**, s.242-259.

Bu kuruluşlarda daha önce top, cephanе arabası, tüfek, barut, mermi, mermi tapası gibi askerî amaçlı araç gereç üretilirken, savaş sonrası sivil amaçlı üretime başlanmıştır. İstanbul'daki İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü'ne bağlı bu fabrikalar tamamen ticarî işletmeler haline gelmiştir.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa'nın açtığı kurtuluşu ve bağımsızlığı hedefleyen yolda Millî Mücadele'nin hazırlık ve fikrî aşamaları gerçekleştirilirken bir yandan da teşkilatlanmaya gidilmiştir. TBMM açıldıktan sonra bağımsızlık hareketinin askerî açıdan desteklenmesi konusunda; düzenli ordu birliklerine, yetişmiş subay kadrolarına ve bu birliklerin zamanın koşullarına göre donatılması için silah, cephanе ve teçhizata gereksinim vardı. Sovyet Rusya'nın yaptığı askerî yardımlar ve çıkarılan *Tekâlif-i Millîye* emirleri¹⁴² ile orduya ait ihtiyaçlar tam olarak karşılanamamıştır. Bu yüzden yararlanılacak en önemli kaynak olan İstanbul'da bazı çalışmalar başlatılmıştır. İşgallere karşı kurulan Müdafaa-i Millîye dernekleri Ankara'nın önemli yardımcıları olmuştur.

Daha sonra gizli gruplar oluşturularak TBMM ordularının askerî personel açığı, silah ve cephanе gereksinimleri tamamlanmaya çalışılmıştır. Böylece İstanbul'da bulunan Maçka, Zeytinburnu, Gülhane silah depoları ve ambarları ile İmalât-ı Harbiye depoları, Selimiye'deki telsiz depo aksamı tamamen Ankara'ya taşınmıştır.¹⁴³

İstanbul'daki fabrikalardan kaçırılan tezgahlarla Ankara, Eskişehir ve Keskin'de ilk atölyeler kurularak ordunun ihtiyaçları karşılanmaya başlanılmıştır. Daha sonra askerî imalâtın tek elden ve düzenli bir şekilde, aynı zamanda cephelerin ihtiyaçları da gözönünde tutularak organize edilmesi düşünülmüştü.

---

¹⁴¹ Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, (ATASE) Klâsör 76, Dosya 66, Fihrist 14.

¹⁴² Tekalif-i Millîye Emirleri için bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.II, Onuncu Basılış, İst 1970, s.415-417, Serpil Sürmeli, *Millî Mücadele'de Tekalif-i Millîye Emirleri*, Ank 1998.

¹⁴³ ATASE Arşivi, K.1054, D.202, F.15-2. MKEK Kuruluncaya kadar görev yapan Umum Müdürlerin görevi, isimleri ve görev tarihleri. Ayrıca bkz. Ek-9

Bu amaçla 10 Ocak 1921 tarihinde Millî Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan bir tamimle, İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü'nün Ankara'da kurulmasına karar verilmiştir. Bundan sonra savunma sanayii işletmeleri bu teşkilatın bünyesinde kurulmuştur. Teşkilatın başına ise, İstanbul'dan kaçarak Anadolu hareketine katılan Mümtaz Topçu Miralayı Mustafa Asım Bey getirilmiştir. Mustafa Asım (Berkman) Bey 1925 yılının Nisan ayına kadar görevde kalmıştır.

Başlangıçta dar bir kadrosu olan kuruluştaki¹⁴⁴ 1922 yılına gelindiğinde şu alt birimleri bulunmakta idi: Fen Heyeti, İdare Riyaseti, Teftiş Heyeti, Tecrübe Muayene Heyeti, Zat İşleri, İnşaat, Muhasebe, Mubayaa, Yollama şubeleri¹⁴³

İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü Ankara'da kurulduktan sonra Kurtuluş Savaşındaki cephele yapım ve onarım bakımından oluşan gereksinimlerini eskiden olduğu gibi Millî Savunma Bakanlığına bildirecekler ve bakanlık bu istekleri İmalât-ı Harbiye Genel Müdürlüğü aracılığı ile sağlayacaktı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, yapım ve onarım işleriyle yakından ilgilenerek bu kuruluşun güçlendirilmesi için epey uğraşmıştır.¹⁴⁵ 1919-1923 yılları arasında İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğüne bağlı olarak çalışan kuruluşlar şunlardır:

Ankara Silah Tamirhanesi; Ankara'da ilk silah tamirhanesi 1920 yılının Temmuz ayında istasyon çevresinde Ankara-Sivas dekovil (küçük demiryolu) hattına ait birkaç tezgah ve küçük bir motorun bulunduğu tamir atölyesinde sanayi binbaşı Hüsrev ve Sanayi Üsteğmen Halil Rıfat tarafından tüfek onarımı amacıyla kurulmuştur.¹⁴⁶

---

¹⁴⁴ Turan Tanyer, "Kurtuluş Savaşı ve Ankara'da Silah Sanayii'nin Oluşumu", **Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Dergisi (MKE Dergisi)**, 45. Yıl Özel Sayısı, S.99-100, Ank. 1995, s.52.

¹⁴⁵ **Türk İstikbal Harbi**, İdari Faaliyetler, c.VII, s.115

¹⁴⁶ **As. Fab. Ta.**, s.78.

Bu arada tüfekler üzerinde yapılacak değişiklik, makineli tüfek onarımlarının yapılması ve kasatura (kısa kılıç) ihtiyacı karşısında eldeki gereçler ve sanatkârların yetersiz oluşu üzerine harekete geçilmiştir. Gereken tezgah ve takımlarla, uzman sanatkarların Anadolu'ya kaçırılması için Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından Yarbay Eyüp Bey görevlendirilmiştir.

Yarbay Eyüp Bey'in, Anadolu ordusuna alınmasından sonra katıldığı Felâh gizli grubu bu işi başarmıştır.¹⁴⁷

Gereken araç ve uzmanlar gelene kadar ihtiyaçların bir kısmı Adapazarı fabrikasından, bir kısmı da Ankara civarındaki fabrikalardan ve sanatkârlardan sağlanmıştır. Aralık 1920'de Felâh grubundan istenilen uzman ve sanatkârlardan yzbaşı Hasan Ahmet ve namlucu emekli sanayi yzbaşı Ahmet tornacı binbaşı Ahmet, Hüseyin Dursun, Hsn Cemal, frezeci Mustafa, Kılıçcı Hayri, tüfek kundak ustası Ali Rıza, tornacı Ahmet Anadolu'ya gelerek çalışmalarına başlamışlardır.¹⁴⁸

İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü kurulduktan sonra tamirhanelerin geliştirilerek diğer onarımların yapılabilmesi ve eldeki mevcut kişi ve tesislerden azami faydanın sağlanabilmesi için Ankara civarındaki onarım atölyesini genişletmek yoluna gidilmiştir. Bunun için de çevredeki depolara el konularak, kartuş kovanlarını temizlemek, tapa temizlemek ve onarımını yapmak, hartuç bağlamak gibi top cephanesine ait işleri sağlamak üzere bir topçu mühimmat

---

¹⁴⁷ Aydın, **a.g.e.**,s.64. Himmetoğlu'nun kitabında Kaymakam (Yarbay) Eyüp Bey, 23 Mayıs 1337 tarihli Genelkurmay telgrafi ile arkadaşlarıyla Anadolu kadrosuna girdikleri ve bundan sonra Felah grubunda daha başarılı olduğunu belirtmiştir. Himmetoğlu, **a.g.e.**,c.I, s.165-166, Eyüp Bey (Durukan, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra 1932-1941 arası Askeri Fabrikalar Genel Müdürüdür).

¹⁴⁸ **As.Fab. Ta.**, s.79.

kısmı ve top tekerlek yapmak, onarmak için sandıklar, arabalar ve ahşap gereçler için de bir marangoz kısmı ilave edilmiştir.¹⁴⁹

Ayrıca Eskişehir’de bulunan top tamirevi faaliyetinin durdurulması üzerine bu hizmetin Ankara’da yapılması zorunluluğu üzerine Ankara süvari kışlasında bir top tamirevi kurulmuştur. Daha sonra tüfek onarım işleri de buraya alınarak iki onarım evi *Silah Onarım Evi* adı altında birleştirilmiştir.

Zamanla İstanbul’dan kaçırılan araçlarla güçlenen bu tesis de top, tüfek, makineli tüfek namluları yapılmış ve kılıç kasatura onarımları da yapılmıştır.

Ankara’daki bu tamir yerlerinden başka ihtiyaç üzerine Kayseri ve Konya’da da küçük ölçüde geçici tamirhaneler açılmıştır. Afyon bölgesindeki birliklerin silah tamirlerini yapmak, kılıç ve kasatura gereksinimlerini karşılamak üzere binbaşı Rıza ve teknisyen Hasan Ahmet, top ustabaşısı Ahmet ve diğer ustalar olduğu halde 1921 Kasım ayında Konya Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrindeki araba imalâthanesi, Konya’daki diğer atölyelerle geliştirilip silah tamirhanesi haline getirilmiştir. Cepheden gelen top, tüfek, makineli tüfeklerin onarımları yapılmış, kılıç ve kasatura yapımı artırılmıştır.¹⁵⁰

Bu arada 1922 yılı ekim ayında çıkan bir yangında Ankara Silah Tamirhanesi’nin ahşap olan üst kısmı tamamen yanmış, bundan dolayı işçilerin bir kısmı geçici olarak Adapazarı fabrikasına gönderilmiştir.¹⁵¹

Millî Mücadele yıllarında kurulmuş olan Erzurum, Eskişehir, Keskin, Ankara, Konya tamirhanelerinin hepsi yokluklar ve zorluklarla silah onarımı, topçu ve piyade cephanesinin başka model silahlara uydurulması harp gereçleri

---

¹⁴⁹ Saim Dilek, “MKE Kurumu Marangoz Fabrikasının Kuruluş ve Gelişimi”, **MKE Dergisi**, Y.I, S.3, Ank. 1974, s.41.

¹⁵⁰ **As. Fab. Ta.**, s.80.

¹⁵¹ Ahmet Aktar, “Kurtuluş Savaşı Anıları”, **MKE Dergisi**, Y.2, s.5, Ank. Mart 1975, s.44.

yapımı gibi ordunun çok gereksinim duyduğu malzemeleri tedarik ederek zaferin kazanılmasında önemli hizmetleri olmuştur.

Eskişehir Silah Tamirhanesi: 1920 yılında Eskişehir demiryolu atölyesinde topçu binbaşı Latif, mümtaz topçu binbaşı Nedim Bey'in girişimleri ile askerî fabrikalar uzman ve sanatkârlarından sanayi binbaşı Hüsrev, mümtaz yüzbaşı Mehmet Nuri, sanayi teğmeni Halil Rifat, topçu ustabaşısı Ahmet ve montaj şefi Ali Tunalı'nın İstanbul'dan gelip katılmalarıyla burada top tamir işlerine başlanmıştır.

Gelirken yanlarında boş fişek kovanlarını doldurmaya mahsus el aparatlarını ve işgal altındaki Tophane fabrikalarından kaçırılan dürbün akşamı, adeseler (mercek) ile top imalât resimlerini de getirmişlerdir.¹⁵²

İstanbul'dan, top onarımında uzman ustalardan yüzbaşı Arap Hasan, nişangahçı İbrahim, Kazancı Ahmet, Tornacı Fazlı, topçu ustası Nazım'ın da gelmesi ile tamirhanenin çalışma kapasitesi artmıştır. Bir yıl süren çalışma süresince çeşitli çaptaki topların kama ve nişangahları yeniden yapılmış ayrıca birçok top onarılıp, değiştirilerek cepheye gönderilmiştir.¹⁵³

Atölyenin giderek artan işlerine mevcut tesisat yetmediği için, Adapazarı Araba Fabrikası'ndan sökülen tezgahlar da katılarak büyükçe bir silah tamirhanesi haline sokulmuştu. Bu tamirhane Batı Cephesi'nin geri alınması zorunluluğu karşısında ancak bir sene kadar çalıştırılmış ise de, bu zaman içinde millî ordunun hazırlanmasında büyük yararları olmuştur.

Keskin Fişek Fabrikası: Sakarya Savaşı sırasında görülen lüzum üzerine topçu mühimmatının değiştirilme, onarım ve tadili için Ankara'da mühimmat fabrikası adı verilmiş olan yapımevinde işe başlanmıştır. Ancak atölyenin ve

---

¹⁵² **As.Fab. Ta.**, s.77.

¹⁵³ Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşında Savaş Sanayii" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.VIII. Mart 1992, S.23, s.317.

diğer gereçlerin yetersizliği, Sakarya Savaşının sonucu ile daha gerilerde yapılmasına karar verilmiştir.¹⁵⁴

Mümtaz Yüzbaşı Seyfi ve yanındaki ustalarla Keskin ilçesindeki kâgir redif deposunun imalâthane olmaya uygun görülmesiyle çalışmaya başlanılmıştır. 23 Eylül 1921 tarihinde işe başlayan bu tesiste mümtaz yarbay Hamdi Akif sanayi yüzbaşı Seyit Ahmet ve ustabaşı Hasan Muslihittin'in fabrikanın kurulmasında büyük emekleri olmuştur.¹⁵⁵

Birçok zorluklarla karşılaşılarak meydana getirilen bu yapımevinde günde elli bin piyade fişegi onarım ve dönüştürme işi yapılmıştır. Millî Mücadele sırasında fişek gereksinimine büyük katkısı olan bu imalâthane 1924 yılının Ağustos ayına kadar çalışmış ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğünün emir ve talimatlarıyla Ankara'ya nakline başlanmıştır.¹⁵⁶

Erzurum İşocağı: Kurtuluş Savaşında Doğu cephesi hareketinde Gümrü ve Kars dolaylarında toplatılan bir miktar tezgah Erzurum'a getirilmiş, Firdevsoğlu kışlasının bir bölümüne küçük bir onarım atölyesi kurulmuştur. 1920 yılında kurulan fabrikanın bulunduğu yer Firdevsoğullarına ait bir tarladır. Orduya bağışlandığı için Firdevsoğlu Kışlası diye anılmıştır¹⁵⁷

Kışlanın yapımına Erzurum Valisi Müşir Mustafa Paşa'nın (1869-1870) zamanında başlanmış aynı şahsın ikinci valiliğinde tamamlanmıştır. 1877-1878 savaşında Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın karargahı olmuştur. Kazım Karabekir Paşa tarafından girişilen Doğu Harekatı sonucu Gümrü ve Kar tamirhanelerinden alınan makine ve tezgahlar Erzurum'a getirilerek kışlanın bir köşesinde "işocağı" denilen bir atölye kurulmuştur. Doğu Cephesindeki askeri birliklerdeki tüfekçi,

---

¹⁵⁴ Şehidoğlu, a.g.m., s.318.

¹⁵⁵ As. Fab. Tar., s.78.

¹⁵⁶ A.g.e., s.78. bkz. Ekler Fotoğraf-9

¹⁵⁷ Şehidoğlu, a.g.m., s.323.

kamacı, tornacı, çarkçı, saraç, marangoz ve çeşitli silah tamircileri, ustalar işocağı kadrosuna alınarak çalışmaya girişmişlerdir.¹⁵⁸ 1923 yılı Kasım ayında Erzurum işocağı, cephe emrinden alınarak, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmış ve Erzurum Silah Tamirhanesi adını almıştır.

Böylece Millî Mücadele döneminde gerçekleştirilen Erzurum, Keskin, Eskişehir, Ankara, Konya, Kayseri tamirhanelerinin hepsi pek çok yokluklar içinde silah onarımı, topçu ve piyade cephanesi üretimi, barut, savaş malzemesi gibi askerî birliklerin gereksinim duydukları araç gereçleri tedarik etmekle bu mücadelenin zafere ulaşmasında hizmet vermişlerdir.¹⁵⁹

Özetle; insanlık tarihi kadar eski olan savaş olgusu karşısında Türk savunması için gösterilen çabalar, Tophane-i Amire'nin kuruluşuna dek uzanmaktadır. Silah üretimi, Osmanlı Devletinde uzun ve belirgin bir geleneğe sahip olmakla beraber diğer üretim faaliyetlerinden farklı olarak sistemin gelişmesi bakımından da kurucu unsur olmuştur. Avrupa'da on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren devlet tophanelerinin yeni kurulmaya başlaması gözönüne alınırsa askeri teknoloji bakımından önemi de daha iyi anlaşılır.

Tarih boyunca Tophane-i Amir pek çok değişiklik geçirmiş 1908 yılından itibaren Osmanlı savunma sanayii, "İmalat-ı Harbiye" adıyla gelişmeye devam etmiş, Birinci Dünya Savaşı sonundaki yenilgi ve İstanbul'un işgali ile ilgili fabrika ve işletmeler asıl faaliyetlerinden uzaklaşmıştır.

Ülke bütünlüğünü ve milli varlığımızı korumak için Mustafa Kemal Paşa'nınönderliğinde girişilen Millî Mücadele yıllarında başlangıçta İstanbuldaki fabrikalardan kaçırılan tezgahlarla Ankara ve çevresinde ilk atölyeler kurularak ordunun ihtiyacıbüyük ölçüde karşılanmaya çalışılmıştır. Daha sonra, askeri üretim tek elden ve düzenli bir şekilde organize edilmesi düşünülmüş bu amaçla

---

¹⁵⁸ **As. Fab. Ta**, s.76

¹⁵⁹ **Aynı yer.**

İmalat-1 Harbiye Umum Müdürlüğü Ankara'da kurulmuştur. Bundan sonra savunma sanayii tesisleri bu teşkilatın bünyesinde kurulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NİN GELİŞİMİ (1923-1938)

A. ATATÜRK DÖNEMİ

1. Yeni Ekonomik Anlayışın Savunma Sanayii'ne Yansımaları

Balkan Savaşının ardından Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin parçalanması ile birlikte Anadolu ve İstanbul yöresinde ekonomik yapıyı da büyük ölçüde tahrip etmiş, zaten zayıf olan sanayii yok denecek bir düzeye inmiştir. Cumhuriyet Dönemine girerken sınırlı denecek kadar sanayii dalları vardı. Bunlar: dokuma, gıda, toprak ürünleri, içki-tütün, gemi-inşa, elektrik, havagazı, dericilik ve bazı askeri sanayiler. Sayılan sanayi dallarında işletmelerin çoğu küçük sanayi ve “zenaat” durumunda idi. Yabancı Sermayenin faaliyet gösterdiği madencilik dışında sanayi ihracatı yoktu. Ülkenin geri kalan bütün sanayi mal ihtiyacı ithalat yolu ile karşılanıyordu. Siyasal bağımsızlık ve Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte yöneticilerin en büyük sorunlarından birisi, ekonomik gelişmenin nasıl sağlanacağı idi.¹⁶¹

Siyasî egemenliği Türklerin elinden almaya yönelik olan Sevr Antlaşması ve Anadolu'nun işgali ile başlayan bağımsızlık hareketinde 1920'li yıllardan sonra savunma sanayii girişimlerine önem verilmiştir. Ancak o dönemde yeterli sivil sanayiine sahip olmadığı için ordu herşeyini kendi yapmak durumu ile karşı karşıya kalmıştır.

Önceden bahsedildiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişinden sonra Erzurum, Eskişehir ve Ankara Silah Tamirhaneleri ile Keskin Fişek İmalâthanesi'nin kurulması, askeri fabrikaların Anadolu'da kurulması konusunda temel oluşturmuştur. Bu kuruluşların bir merkezden yönetilmesi amacıyla 1921 yılında Ankara'da

---

¹⁶¹ Erol Manisalı, “Cumhuriyet'in Atatürk Döneminde Sanayileşme Politikası ve Sanayide Gelişmeler”, Uluslararası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980, s.2. Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Aysan, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İst 1981.

İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü kurulmuştur. İşgalci yabancı güçler ve onlarla uzlaşma peşinde olanlara karşı verilen mücadelenin başarıya ulaşmasında çok önemli katkıları olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması ile bağımsızlığı dış dünyaca onaylanan yeni Türk Devleti çağın modern, uygar, bağımsız bir devleti olacak bağımsızlık savaşını kazanan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki bu dinamik hareket, yine aynı önderle modernleşme yoluna devam edecektir.

Anadolu'nun gerçek kurtuluşunun ancak ekonomik zaferin kazanılması ile tamamlanacağına bilincinde olan bu kadronun ekonomik gelişmeden kastettiği sanayileşme idi. Türkiye'nin ekonomisi ilkel bir teknoloji kullanan tarıma dayanmaktaydı. Sermaye birikimi, alt yapı, yetişmiş işgücü ve iş tecrübesi olan girişimci olmadığı gibi eldeki kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını sağlayacak bürokrasi de yoktu. Hükümetlere ve devlet yönetimine yol gösterecek kamuoyundan ve aydınlardan söz etmek de mümkün değildir.¹⁶²

Sanayileşmek için yabancı sermayeye gereksinim vardı. Ancak Osmanlı devrinde yabancı devletlere ve onun vatandaşlarına sağlanan özel ayrıcalıklar devletin bağımsızlığını da zedelediğinden memlekette bu tür ayrıcalıklara karşı çok ciddi tepkiler mevcuttu.¹⁶³

Bağımsızlık Savaşı yalnız Türk yurdunu düşman işgalinden, Türk ulusunu esaretten kurtarmakla kalmamış, Türk vatanını her alanda en ileri kültüre yükseltmiş, Türklere kendi bilgi, yetenek ve gücünü kullanmak fırsatını da vermiştir.¹⁶⁴ Öyle ki; Mütareke gereğince kama ve nişangâhları İtilaf Devletleri tarafından alınmış olduğundan kullanılamaz halde iken, kamaya elverişli blok demir bulunamamış ve pirinçten yapılmıştır.

---

¹⁶² Erdinç Tokgöz, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ve Atatürk Döneminde Uygulanan Politikalar" **Atatürk ve Kültür Dergisi**, Hacettepe Üniversitesi Yay., Özel Sayı, Ank. 1981, s.38.

¹⁶³ Haluk Cillov, **Türkiye Ekonomisi**, İst. 1972, s.134-135.

Gereken pirinç için de terazi dirhemleri, nargile başlıkları, pirinç mangal ve maşaları toplattırılmıştır. Ankara Tandoğan Meydanı'nın bulunduğu yerde tezgahlara enerji sağlayabilmek için bir Sovyet kamyonundan yararlanılmıştı. Tekerlerine takılan kasnakla ana mil döndürülmüş, bu şekilde de yine kasnaklarla ana mille bağlı olan tezgahlar çalıştırılabilmiştir. Cephane eksikliği nedeniyle dip kapsülleri olmayan, kullanılamaz durumdaki top mermileri kullanılabilir hale getirilmiş, kamaları alınmış toplara kama yapmak için lokomotif çelik dingillerden yararlanılmıştır.¹⁶⁵

Kurtuluş mücadelesini zafere ulaştıranlar Türkiye'yi ileri ülkeler düzeyine yükseltmek ve bu amaçla uygulanabilecek ekonomik politikayı belirlemek için daha Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresini toplamıştır.¹⁶⁶

Kongreye katılan sanayici, tüccar, çiftçi ve işçi gruplarının temsil ettiği iktisadî kesimin sorunlarının ve sorunlarla ilgili çözüm önerilerinin tartışıldığı kongreye 1135 delege katılmıştır.¹⁶⁷

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Düyun-u Umumiye denilen dış borçlar sorunu bir çözüme bağlanamamış olduğu gibi, eski gümrük rejimi Lozan Antlaşması'na göre beş yıl daha sürecekti. Bunlar da ulusal sanayiinin gelişimini engelleyen önemli unsurları oluşturmuştur.¹⁶⁸

İzmir İktisat Kongresinin çalışmaları sonunda kabul edilen “iktisadî esaslar” bu dönemin başlangıcında egemen olan ekonomik felsefeyi ve görüşleri

---

¹⁶⁴ Celalettin İmat, “Türk Millî Sanayii”, **Askeri Fabrikalar Mecmuası**, S.22, Ank. 1934, s.2.

¹⁶⁵ **Türk İstiklal Harbi**, c.VII, İdari Faaliyetler, s.124-127.

¹⁶⁶ Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, T.T.K. Yay., Ank. 1989, s.12. Daha geniş bilgi için bkz. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, 3. Basım, Ank. 1981.

¹⁶⁷ Bilge Aloba Köksal-A. Râsîh İlkin, **Türkiye İktisadî Politikasının Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Yay., İst. 1973, s.5. Ayrıca bkz. Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ank. 1987.

¹⁶⁸ Yaşa, **a.g.e**, s.180.

temsil etmesi bakımından önem taşır. Kongrede genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin “millî” unsurlara geçmesini öngören tezlerin ön plana çıktığı gözlenebilir.¹⁶⁹

Ulusal sanayiinin kurulması, Türk ulusunun canı pahasına kazandığı ekonomik özgürlüğünü kullanmasının bir sonucu ve yurt savunmasının sanayii bakımından da tamamlanması idi.

İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlardan biri de savunma sanayii kuruluşlarının geliştirilmesi ile ilgili idi.¹⁷⁰ Zira yeni devletin sınırları içinde batı anlamında sanayi kuruluşları yoktu. XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyıl başlarında dek Osmanlı Devleti batıdaki sanayi gelişmelerin tümünden uzak kalmış, sanayi tanımı içine alınabilecek birkaç hafif imalat işletmesinin kurulmasından başka herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir.

Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra, Türkiye’de savunma sanayii kuruluşların yeniden kurulması ile ilgili çalışmalar başladığı sırada hazırlanan bir raporda Osmanlı Devletinden intikal eden kuruluşlar ve üretim kapasiteleri şöyle belirtilmiştir: Ankara Silah Tamirhanesi, Erzurum Silah Tamirhanesi. Günde 100 kg av, taş ve 1500-2000 kg kara barut üreten Bakırköy Barut Fabrikası. Günde 300 tapa üreten Tapa Fabrikası ve Tamirhanesi ile Zeytinburnu fabrikaları. Günde 500 m. kumaş dokunan Mensucat Fabrikası. Ayrıca günde 2000 m. bez dokunan Bakırköy Bez Fabrikası ve 300 deri hazırlayan 1000 çift kundura yapan Beykoz Kundura ve Debbağ Fabrikası. Yeni inşa olan ve 1924 Ağustos ayından itibaren günde 100 000 fişek üretecek olan Fişek fabrikası. Bu arada Konya ve

---

¹⁶⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İst. 1995, s.34.

¹⁷⁰ Yaşa, **a.g.e.**, s.77-78.

Kayseri'de Güherçile Kalhaneleri. Hendek Hızarhanesi, Tophane, Kırkağaç Bahriye Fabrikaları ise satılacaktır.¹⁷¹

Aslında bu fabrikalar, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra üretimlerine son vererek ticarî amaçlı malzeme ve ziraat makineleri üretmeye başlamışlardır.

Millî Mücadele Yıllarında ise, önemli ölçüde İstanbul'dan kaçırılan tezgahlarla Anadolu'nun bazı yerlerinde ilk atölyeler kurularak ordunun ihtiyaçları karşılanmaya başlanmıştır. İstanbul'daki İmalât-ı Harbiye umum Müdürlüğü'ne bağlı kuruluşların ticarî bir statü almış olması, özellikle İstanbul'un işgali ile askerî üretimin iyice zorlaşması üzerine önceden de bahsedildiği gibi TBMM Hükümeti Ankara'da yeni bir İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü kurmak durumunda kalmıştır.

Lozan Barışı'nın ardından büyük özverilerle kurtarılan vatanın kendi gücüne dayanarak varlığını koruyabileceği düşüncesinden hareketle Cumhuriyet yönetimi askeri donanımı gerçekleştirecek kuruluşların Anadolu'da kurulmasına karar vermiştir. 1923 yılında Askerî Fabrikalar Müdürü Asım Paşa, beraberindeki heyetle fabrikaların kurulacağı yeri tespit etmek üzere araştırmalar yapmış, Kırıkkale bölgesi hükümet tarafından da onaylanmış ve inşaata elverişli arazi istimlak edilmiştir. 1924 yılından itibaren burada fabrikaların temelleri atılmaya başlanmıştır.

Böylece Osmanlı Devletinden, Türkiye Cumhuriyetine aktarılan, küçük işletmeler halindeki bu silah ve mühimmat sanayii, 1928 yılından itibaren

---

¹⁷¹ ATASE Arşivi, Klasör. 1403, Dosya 54, Fihrist 1. Lozan Barış Antlaşması için bkz. Cemil Bilsel, **Lozan** 2 cilt, ist 1933, Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İst 1943, Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, Ank 1969, İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Ank 1983, Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, 2 cilt, T.T.K. Yay, Ank 1990, İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Yayın Yeri ve Yayın Tarihi Yok.

Kırıkkale’de toplanarak 1950 yılına kadar yurdumuzun askerî ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Ankara’da 1921 yılında kurulan silah tamirhanesi ve marangoz atölyesinden sonra Cumhuriyetten itibaren Ankara’da Fişek Fabrikası, Kırıkkale’de Topçu Mühimmat Fabrikası, Kuvvet merkezi, Nitroselülozlu Barut Fabrikası, Top Fabrikası ve Dişli fabrikasının temelleri atılmıştır.¹⁷²

Cumhuriyetin ilk yıllarında savuma sanayii kuruluşlarını tesis edecek teknoloji ülke içinde mevcut olmadığı için, çoğunluğu yabancı firmalara ihale verilmek suretiyle kurulmuştur. Özellikle de Alman firmaları bu işlerle ilgilenmiştir.¹⁷³

2. Askeri Fabrikalar Aracılığında Oluşturulan Savunma Sanayii Kuruluşları

1950 yılında Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun teşkiline kadar İmalât-ı Harbiye Umum Müdürlüğü bünyesinde kurulan bu savunma sanayii tesisleri şunlardır:

2a. Kırıkkale Fabrikaları

Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası: İstanbul’daki Zeytinburnu’nda bulunan eski mühimmat fabrikası I. Dünya Savaşı’nın ardından imzalanan mütareke ile çalışmalarını durdurmak zorunda kalmıştı.

Millî Mücadele zamanında bir kısım tezgahları Felâh grubu tarafından Anadolu’ya kaçırılmıştı. 1925 yılında Kırıkkale’de 15 cm. çapına kadar mermi yapabilecek güçteki yeni bir fabrikanın inşa ve tesisi Alman “Nielsen Winther”

---

¹⁷² MKE Dergisi, S.12, Aralık 1976, s.47.

¹⁷³ Mehmet Evsile, “Atatürk Devrinde Harp Sanayii’nin Kuruluşu”, XII. Türk Tarih Kongresi, c.IV, Ankara 12-16 Eylül 1994, s.1369.

firmasına ihale edilmiştir. ¹⁷⁴ 26 Nisan 1929 tarihinde faaliyete geçen bu fabrikada şarapnel, havan ve tahrip mermilerinin deneme çalışmalarına başlanmıştır. ¹⁷⁵

1931 yılında tapa işletmesi için Zeytinburnu ve Karaağaç'tan getirilen tezgahlarla tapa, fünüye ve Krupp vidalı kapsüllerin üretimine geçilmiştir. Bir yıl sonra imlâ işlemi geliştirilerek yeni bir imlâ tesisi kurulmuştur. Tam atım topçu mühimmatı teslim edildiği 1933 yılından itibaren fabrikanın adı "Topçu Mühimmat Fabrikası"na dönüştürülmüştür.

Karaağaç'ta bulunan eski tapa fabrikası zaferden sonra 1924 yılında tezgahları Ankara'ya gönderilen Zeytinburnu Fişek fabrikası binasına nakledilerek Karaağaç'taki Tapa fabrikası kapatılmıştı. ¹⁷⁶ Yıllar sonra bu tezgahlar Kırıkkale'deki yeni fabrikaya aktarılıp monte edilmiştir. Böylece Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası mermi, tapa ve imlâ işletmelerini içine almıştır. Mermi işletmesinde; sıcak ve soğuk pres, çarkhane, kovan, takım avadanlık çarkhanesi, mastar üretimi, tapa işletmesinde ise; otomat soğuk pres, döküm pres, çarkhane, terkip, mastar ve apart üretimi gerçekleştiriliyordu. İmlâ işletmesinde ise; püsüs, imlâ, boya, fosfatlama, terkip ve ambalaj işleri yapılırdı. ¹⁷⁷

Pirinç Döküm ve Haddehanesi: Askerî fabrikaların Anadolu'da toplanmaları nedeniyle pirinç fişek kovani pirinç topçu mühimmatı kovani, mermilere bakır sevk şeridi, tapa ve vidalı kapsül, kapsüllük, fünüyelik gibi çeşitli şekil ve ölçülerde pirinç ve bakır malzeme yapacak modern bir fabrika

---

¹⁷⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu , 030.18.01. 012 76 7 19.02.1925.

¹⁷⁵ A. Rıza Öztürk, "Mühimmat Fabrikası", MKE Dergisi, S.22, Ank. Nisan 1985, s.9.

¹⁷⁶ BCA Bak. Kur. Kar., Fonu. 030.18.01 12 71 10 22.01.1925 , 030.18.01. 49 77 13 17.11.1934

¹⁷⁷ As. Fab. Ta., s.89.

kurulmasına gerek duyulmuştur. 1926 yılında Kırıkkale’de pirinç döküm ve haddehanesi inşaatı Alman Landes Krona firmasına ihale edilmiştir.¹⁷⁸ 1928 yılında işletmeye açılan bu tesiste döküm, hadde pres, yüksük, tasfiye, bakım onarım ve yardımcı tesisler şubelerinden oluşturulmuştur.¹⁷⁹

Kırıkkale Kuvvet Merkezi: Kırıkkale’de kurulan ve ileride kurulması planlanan fabrikaların elektrik ihtiyacını karşılamak amacıyla bir kuvvet santrali oluşturulması kararlaştırılmıştır. 1928 yılında dizel santral kısmı, 1936 yılında buhar türbini santrali ve su dağıtım kısmı faaliyete geçirilmiştir.¹⁸⁰

Dizel santralının binası “Rella” şirketi, dizel motorları İsveç “Atlas” firması, jeneratörler ve elektrik tesisatı ise “AEG” firmaları tarafından yapılmıştır. Türbin santrali 1 Mart 1937’de tamamen bitirilerek, anlaşma gereğince müteahhit firmanın mühendis ve işçilerinin nezaretinde ve Türk işçileriyle tecrübe devresine başlanmıştır. 15 Mayıs 1937 günü yeni yapılacak olan top ve nitroselülozlu barut fabrikalarının temel atma töreninden bir gün sonra Umum Müdür Tümgeneral Eyüp Durukan tarafından santralin açılış töreni yapılmıştır. Fabrikanın en genç işçisi ve Kuvvet Merkez Müdürü mühendis Numan Sinanoğlu yaptıkları konuşmalarda, Cumhuriyet Hükümetinin Türk ulusuna hediye ettiği bu ölmez eserlerin günden güne çoğalmasından duyulan sevinç ve şükran hislerini anlatmışlardır.¹⁸¹ Üç aylık deneme devresi başarıyla biten santral 1 Haziran 1937’den itibaren tamamen Türk mühendis ve işçilerinin elinde işletmeye açılmıştır.¹⁸²

---

¹⁷⁸ Turan Tanyer, “Tophane-i Amire’den, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’na”, **MKE Dergisi**, S.99-100, Ank. 1995, s.64. Erdoğan Aslı Yüce, **Her Yönüyle Kırıkkale**, Ank. 1973, s.71-98.

¹⁷⁹ **As. Fab. Ta.**, s.92-93.

¹⁸⁰ **BCA Bak. Kur. Kar.Fonu** 030.18.01 61 4 5 17.01.1936.

¹⁸¹ **As. Fab. Ta.**, s.100.¹⁸² “Türk Harp Sanayiinin Doğuşu ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Tarihçesi”, **MKE Dergisi**, S.21, Ank. Mart 1979, s.8.

¹⁸² “Türk Harp Sanayiinin Doğuşu ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Tarihçesi”, **MKE Dergisi**, S.21, Ank. Mart 1979, s.8.

Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi: Kırıkkale’de giderek büyüyen savunma sanayiine ait işletmelerin o günkü ihtiyaçları karşısında yeni ve modern bir çelik döküm ve haddehanesi kurulmasına karar verilmiştir. Bunun için Alman Gutte Hoffnungs Hutte-Demag firmalar grubuna 29 Eylül 1929 tarihli bir sözleşme ile ihale edilmiştir.¹⁸³

İleride fabrikanın çelik üretiminden sonra boş kalmaması için Devlet Demiryollarının ray ihtiyacının bir kısmını üretecek şekilde takviyesi aynı şirketler tarafından yapılmıştır. Ayrıca fabrikaya gelen hurdaların kesilmesi için oksijen tesisatı ilave edilen fabrikaya yine Almanya’dan ithal edilen saç kesme ve saç doğrultma tezgahları alınmıştır.¹⁸⁴

Bir süre Alman işçi ve mühendisleri tarafından tecrübe edilen fabrika 15 Temmuz 1932 tarihinde Türk çalışanlarına teslim edilmiştir. Diğer fabrikalarda olduğu gibi burda da gerekli alet ve tezgahlar dışarıdan alındığı gibi¹⁸⁵ yabancı uzmanlarda fabrikada istihdam edilmiştir.¹⁸⁶

Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası: Anadolu’da ihtiyacı karşılayacak güçte yeni bir nitroselülozlu barut fabrikasının kurulması gereği ortaya çıkınca iş yine bir Alman firmaya ihale edilmiştir.

Köln’de kurulu “Rottveil” firması aracılığıyla 14 Mayıs 1937 tarihinde temeli atılan fabrikanın kuvvet santralı temeline şu satırları içeren bir tabela konmuştur. “Ulu Önder Kemal Atatürk Cumhurreisi, İsmet İnönü Başvekil, Kâzım Özalp Milli Müdafaa Vekili ve Fevzi Çakmak Genelkurmay Reisi iken,

---

¹⁸³ **As. Fab. Ta.**, s.101. Erdoğan Aslı Yüce, Her Yönüyle Kırıkkale, Ank. 1973, s.71-98.

¹⁸⁴ Salim Çelik, “Çelik Fabrikası” **MKE Dergisi**, S.19, Ank. Ocak 1985, s.3.

¹⁸⁶ **BCA Bakanlar Kur. Kar. Fonu**, 030.18.01 47 53 8 3.12.1935, 030.18.01 21 45 1 21.06.1931 030.18.01 37 42 13 04.06.1933.

General Eyüp Durukan'ın Askerî Fabrika Umum Müdürlüğü esnasında 14-5-1937 tarihinde Kırıkkale Barut Fabrikası temeli atılmıştır.¹⁸⁷

Daha önce Küçük Yozgat Karabarut ve Nitrogliserinli dinamit fabrikaları 2441 numaralı ve 27.5.1934 tarihli kanunla İnhisarlar İdaresinden Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne devredilmişti.¹⁸⁸ Bunun üzerine yeni yapılacak barut fabrikasının Küçükyozgat'ta kurularak kimyevi sanayi fabrikalarının burada birarada bulunması düşünülmüş ancak; yapılan girişim ve denemeler sonucunda böyle birkaç barut üretimine yetecek tatlı suyun yeterli olmadığı anlaşılınca bundan vazgeçilmiştir.

Yapımı Kırıkkale'de başlayan bu yeni barut fabrikası 1939 yılının Kasım ayında deneme çalışmalarına başlamıştır. 1 Mayıs 1939 yılından itibaren fabrika Köln Rottveil firmasından tamamen teslim alınmış ve işletmeye açılmıştır.

Kırıkkale Top Fabrikası: Türk ordusunun ağır silah ihtiyacını yani; dağ ve sahra topları ile obüsleri, uçaksavar topu ve ağır sahra obüslerini karşılamak üzere 1937 yılının Şubat ayında iki Alman firması olan "Gutte Hoffmangs" ve "Hutte-Rheinmetal" gruplarına ihale edilmiştir.¹⁸⁹

Daha önce gereken sahra topu ve sahra obüsleri yine Almanya'dan satın alınırken¹⁹⁰ Kırıkkale'de top fabrikası kurulmasına karar verilmiştir. Adı geçen firmalar 1939 yılının sonunda yapımı tamamlanmışlardır. Fabrikanın tesisatının kurulması ve montaj işleri için Almanya'dan uzmanlar getirilmesi

---

¹⁸⁷ **As. Fab. Ta.**, s.113.

¹⁸⁸ **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, 2. Yıl, c.2, S.17, 1 Haziran 1934, s.28.

¹⁸⁹ Evsile, **a.g.m.**, s.1364; **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 30.18.1 2 87 54 7 13.06.1939.

¹⁹⁰ **BCA Bak. Kur. Kar.** 30.1811 26 64 6 14.12.1927. **BCA Bak. Kur. Kar.** 30 18 11 26 69 7 14.12.1927.

kararlaştırıldığı gibi,¹⁹¹ staj yapmak üzere Türkiye’den de mühendis uzman ve işçiler Almanya’ya gönderilmiştir.¹⁹²

Kısa süre sonra İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine firmalarla yapılan sözleşmenin bazı maddeleri uygulamaya geçirilememiştir.

Eğitim amacıyla Almanya’ya giden Türk görevliler yurda dönmek zorunda kalmış, ayrıca Almanya’dan top üretimine geçilebilmesi bakımından gerekli uzmanlar gelememişlerdir. Bunun yanısıra kuruluş aşamasında hazır bulunan mühendis ve monitörler de ülkelerine dönmüşlerdir.¹⁹³ Böylece fabrika bu sıkıntılı dönemde, personeline eğitim programı bile uygulayamadan işletmeye açılma durumunda kalmıştır.

Kırıkkale Tüfek Fabrikası: Ankara Silah Fabrikasının tüfek işletmesinin günde yüz tüfek üretebilecek bir kapasiteye çıkarılması amacıyla yeni bazı tezgahların alınması kararlaştırılmıştı. Ancak Ankara’daki binaların yeni tezgahların montajına yeterli olmadığından, kurulu tezgahların da eski modellerden oluşması gibi nedenlerden ötürü Kırıkkale’de yeni bir tesis oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bunun için gerekli olan 334 adet tezgah Alman “Fritz –Werner” firmasına sipariş verilmiş ve tezgahlar gelince Kırıkkale’de inşa edilmiş olan binalara monte edilmiştir.¹⁹⁴

1939 yılından itibaren üretime geçilen işletmede piyade tüfeğine ait tetik, düzen ve mekanizma grubu parçaları yapıldıktan sonra Ankara’ya silah fabrikasına gönderilip burada namlu ve kundaklarla montaj işlemi tamamlanmıştır.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ **As. Fab. Ta.**, s.115.

¹⁹² **BCA Bak. Kur. Kar.** 30.18.1.23 84 73 24.12.1938 Almanya’ya altı aylık staj için 2 yüksek mühendis, 20 usta gönderilmiştir. **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 30.18.1.2 18 238 473 04.11.1938.

¹⁹³ **As. Fab. Ta.**, s.116.

¹⁹⁴ **a.g.e.**, s.118.

¹⁹⁵ Mehmet Bekiroğlu, “Silah ve Tüfek Fabrikaları”, **MKE Dergisi**, S.21, Ank. Mart 1985, s.7.

Kırıkkale Dişli Fabrikası: Dişli fabrikasının kuruluşu, askerî fabrikalarda örnek bir tank üretimi için yapılan araştırmalar sonucu gündeme gelmiştir.¹⁹⁶

1936 yılında deneme mahiyetinde, kabiliyetin ölçülmesi bakımından bir tank üretilmiştir. Mevcut sistem içinde tank motoru ve dişlilerinin yapılamayacağı anlaşıldığından bir dişli fabrikası kurulmasına karar verilmiştir. Proje geniş tutularak yalnızca tank için değil, her türlü motorlu araç bakımından dişli üretilmesi açısından da gerekli olduğu düşünülen fabrikanın binası bir Alman şirketine yaptırılmış ve 1938 yılında bitirilmiştir.¹⁹⁷ Fabrikaya gerekli tezgahlar 1937 yılında “Hahn und Kolb” şirketine sipariş edilmiş, 1938 yılında işletmeye açılmıştır.¹⁹⁸

Yukarıda adı geçen bu fabrikalardan başka Türk ordusunda, Jandarma ve Gümrük Muhafaza Komutanlığında kullanılan hayvanların nal ihtiyacını karşılamak amacıyla Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Tümgeneral Eyüp Durakan'ın talimatıyla 14 Nisan 1932 tarihinde Nal fabrikasının temeli Kırıkkale'de atılmıştır. 29 Mart 1933 yılında ilk nalı yapmaya başlayan fabrika daha sonra çelik fabrikasının bünyesine alınmıştır.¹⁹⁹

Yine ordunun muhabere araçlarının onarımı ile pil ihtiyacının karşılanması için Kırıkkale Kuvvet Merkezinin tamirhanesinde kurulan Muhabere tamirhanesi 1939 yılından itibaren telefon, telsiz, motor, dinamo bobinlerinin onarımına başlamıştır.²⁰⁰

Türk ordusunun kapsül üretimi için gerekli olan fülminat yapmak için yine Kırıkkale'de büyük bir fabrika inşasına girişilmiş ve bazı tesisatı sağlanıp, montaj işi yapılmışsa da tam olarak bitirilememiştir. Esasen; Kayaş Kapsül

---

¹⁹⁶ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s.65.

¹⁹⁷ **As. Fab. Ta.**, s.120.

¹⁹⁸ **a.g.e.**, s.120.

¹⁹⁹ **a.g.e.**, s.107-108.

²⁰⁰ Tanyer, **a.g.m.**, s.66.

Fabrikasında böyle büyük bir işletmeye gerek görülmeden istenilen fülminat yapılabilmekte olduğu için burada üretime devam edilmesi ve Kırıkkale'deki donanım için gereken büyük paranın daha önemli acil ihtiyaçlara harcanması uygun görülmüştür.²⁰¹

Askerî fabrikaların Kırıkkale'de yeniden kurulmasına başlandığında bu fabrikalarda çalışan işçilerin ikametlerinin sağlanması konusu da ortaya çıkmıştır. İlk olarak 1925 yılında yapılan bir sözleşmeyle 30 ailelik ev ve 66 odalık bekar işçiler için inşaat başlatılmıştır. Daha sonra yapımı biten mermi fabrikasının işçileri için de 5 bina yaptırılmış, bunun yanı sıra amele koğuşu olarak yapılan bir bina ihtiyaç üzerine memur ve işçilerin ilkokul çağındaki çocukları için ilkokul olarak kullanılmıştır.²⁰²

İleriki zamanlarda Kırıkkale'ye atanan subay ve diğer memurların konut gereksinimi için 104 ailelik ev ve dört mağazadan oluşan binalar yaptırılmıştır. Fabrikalar yapılıp işletmeye açıldıkça çalışmaya gelenler için konut yapımı da sürmüştür.²⁰³ Kırıkkale askerî fabrikalarının giderek genişlemesi şehrin büyümesine dahası sosyal ve ekonomik hayatın canlanmasına da neden olmuştur.²⁰⁴

1933 yılı ortalarında Askerî sanayi lisesi öğretime başlamış yol, su elektrik ve kanalizasyon inşaatları devam etmiştir. Gerek fabrikaların, gerekse şehrin idari konularıyla ilgilenmek amacıyla muhasebe ve inşaat dairelerinden oluşan grup müdürlüğü binası yapılmıştır. Bu binada aynı zamanda konferanslar vermek, toplantılar yapmak üzere bir salon ayrılmıştır.²⁰⁵

---

²⁰¹ **As. Fab. Ta.**, s.112.

²⁰² **a.g.e.**, s.123.

²⁰³ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 030 1801 26 18 15 22.03.1932

²⁰⁴ Mehmet Evsile, "Askerî Fabrikaların Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Hayatındaki Yeri", **I nci Tarih Sempozyumu** Fırat Üniversitesi, 14-17 Ekim 1993, Elazığ.

²⁰⁵ **As. Fab. Ta.**, s.125.

Mermi fabrikasının yapımı sırasında mühendisler için müteahhit şirket tarafından yapılan ve şirketin adına izafeten “Nilsen Vinter” binası denilen şirketten bu bina satın alınıp, misafirhane olarak kullanılmıştır. Grup müdürlüğü binasının önüne de heykeltraş Nusret Suman’a Atatürk’ün tunçtan bir heykeli yaptırılmıştır.²⁰⁶ Kırıkkale’nin nüfusunun giderek artması²⁰⁷ sosyal tesislerin de çoğalması sonucunu doğurmuş park, havuz, sinema ve gazino inşaatları bu suretle yapılmıştır.

2b. Ankara Fabrikaları

Silah Fabrikası: Daha önce bahsedildiği üzere Millî Mücadele yıllarında top ve ve tüfek tamirâtı için kurulan bu fabrikanın zaferden sonra da faaliyetine gerek görülmüştür. 1922 yılından itibaren Zeytinburnu’ndaki seri ateşli kundak fabrikası tezgahlarıyla Tophane fabrikalarından bazı tezgahlar getirilerek takviye edilmiş, 1923 yılında işletmeye açılmıştır.²⁰⁸ Top işletmesinde çeşitli tarihlerde Almanya’dan çoğunlukta olmak üzere mühendis ustabaşı, imalât resimcisi, dürbün ve telemetreci istihdam edilmiştir.²⁰⁹

1933 yılında yaptırılan top montaj kısmı yetersiz geldiğinden 1937 yılında buraya yeni eklemeler yapılmış, demirhaneye yeni aletler alınıp dökümhane tekrar düzenlenmiştir. Top onarımı, malzeme üretimi, top yenileştirme işlemlerinin yanısıra 1940 yılında tanksavar topu üretimi de gerçekleştirilmiştir.

---

²⁰⁶ Aynı yer, s.125.

²⁰⁷ Kırıkkale’nin nüfusu 1933 yılında 5844 kişidir, **Ankara Vilayeti Hakkında İdari, İktisadî, İctimaî, Tabîî, Ziraî ve Tarihi Malûmat, Vekam**, Ank. 1933, s.76.

²⁰⁸ Burhan Ersen “Makine Sanayii Müessesesi”, **MKE Dergisi**, S.17, Ank. Kasım 1984, s.17., bkz. Ek’ler Fotoğraf 12

²⁰⁹ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 30.18.1.2. 8 8 1 (1) 12.02.1930.

İşletmenin optik atölyesinde telemetre, top, dürbün nişan daireleri gibi çeşitli optik aletlerinin onarımı yapılırken, saraç atölyesinde de ordunun eyer, koşum ihtiyaçları karşılanmıştır.²¹⁰

Aynı şekilde zaferin ardından Tophane'deki tüfek tezgahlarının Ankara'ya getirilerek tüfek ve makinalı tüfek onarımına devam edilmiştir. Bu dönemde önemle üzerinde durulan konu tüfek çapları değişimi olmuştur. Uzun bir geçmişi olan birçok muharebe geçirmiş bu nedenle tamamen köhneleşmiş 7,65 çaplı mauser tüfeklerinin 7,9 çapına geçirilmesi için Avrupa fabrikaları fazla para istedikleri gibi silahların da Avrupa'ya kendi fabrikalarına gönderilmesini beklemiştir. Genelkurmay ise buna onay vermemiştir. Askeri fabrikalarda görevli bulunan uzmanlar da kurulacak yeni fabrikanın büyük paralara malolacağını ayrıca dışarıdan pek çok uzman ve ustaların getirilmesinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdir.²¹¹

Askerî fabrikaların teknik ve ekonomik bir şekilde çalışmalarını düzenlemek üzere Almanya'dan getirilen Karlsruhe-Endüstri Verke fabrikası yönetim kurulu üyesi olan Gustav Wezemann da sunduğu raporda eldeki tezgah ve elemanlarla bu işin mümkün olmadığını belirtmiştir. Kendisi Milli Müdafaa Vekaleti tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. Bunun sonucu Askeri Fabrikaların işletilmesi için gerekli alet ve edevatın yurt dışından alınması için 1930 senesi bütçesinden toplam 29.000 lira ayrılması kararlaştırılmıştır. Alınan malzemelerin Ankara Silah Fabrikası ve Tamirhanesine, Kırıkkale, Kuvvet santrali ve Silah Tamirhanesi, Kayaş ve Kırıkkale mermi Fabrikalarına dağıtılmasına karar verilmiştir.²¹²

---

²¹⁰ **As. Fab. Ta.**, s.144.

²¹¹ **a.g.e.**, s.145.

²¹² **BCA Bak. Kur.Kar. Fonu** 030 18 1 2 9 17 9 2.4.1930

Gerekli sipariş verildikten sonra 1932 yılında Türk elemanları elde mevcut vasıtaları da kullanarak bu işe el atmış Tophane fabrikalarından sökülüp getirilen pek çok hurda tüfek tezgahının onarımına başlanmış ve genel müdürlüğe bağlı diğer kuruluşlarından da bazı tezgahlar alınarak fabrika genişletilmeye çalışılmıştır. 1933-1935 yılları arası 62 bin tüfek üzerinde değişiklik yapılmıştır. 1940 yılına kadar da kara, deniz, hava ordularıyla jandarmaya 150 bin tüfek teslim edilmiştir.²¹³

Diğer taraftan yeni tüfek üretimine geçmek için çalışmalar başlatılmış, dışarıdan alınması gerekli tezgahlarla ilgili sözleşme Berlin'de bulunan Fritz Werner firmasıyla yapılmıştır.

Tezgahların yerinde kontrolü ve denenmesi için de fabrika elemanları 1935 Yılı'nın Ocak ayında Almanya'ya gönderilmiştir. Aynı kararname ile Çekoslovakya'da Volman fabrikası ve Berlin'de AEG fabrikası da Topçu Mühimmat fabrikasıyla Kuvvet Merkezi için alınacak tezgahlar için ziyaret edilmiştir.²¹⁴

Böylece Fritz Werner fabrikasından alınan 334 tezgah Kırıkkale'de yapılmakta olan ve II numaralı tüfek işletmesi denilen yeni fabrikaya monte edildikten sonra Ankara tüfek işletmesiyle birlikte yeni tüfek üretimine geçilmiştir. 1932 yılından 1939 yılına kadar tüfek tamirhanesi bundan böyle tüfek fabrikasına dönüşmüştür.²¹⁵

Fişek Fabrikası: Piyade cephanesine olan büyük ihtiyaç 1923 yılında Ankara'da bir fişek fabrikası kurulmasına neden olmuştur. Günde 100 bin adet fişek üretimi planlanan Hipodrum çevresindeki fabrikanın binası 1924 yılı

---

²¹³ a.g.e., s.146.

²¹⁴ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 030 18 1 2 61 45 17.01.1936 Berlin ve Çekoslovakya'daki fabrikalar topçu mühimmat ile tüfek fabrikalarının genişletilmesi bakımından Berlin de ki Volman Fabrikası ise Kırıkkale 'de kurulacak kuvvet santralı bakımından ziyaret edilecekti.

²¹⁵ **As. Fab. Ta.**, s.146.

Ağustos ayında bitirildikten sonra, Zeytinburnu Fişek Fabrikası, tamamen boşaltılarak, tezgah ve diğer araç gereçler Ankara'ya getirilmiştir. Ancak İstanbul'dan taşınan tezgahlar eskimiş olduğundan bunların onarımı ve gerekli başka tezgahlar sağlanana kadar üretime geçilememiştir.²¹⁶

Yeni fişek fabrikası için gerekli tezgah ve aletler Alman "Fritz Werner" firmasına sipariş edilmiştir.²¹⁷

Diğer alınan malzemelerle modern hale getirilen yeni fişek fabrikasında 1928 yılından itibaren üretime geçilmiştir.²¹⁸

Böylece ihtiyaç oldukça dışarıdan alınan fişekler, bundan böyle Türkiye'de üretilmeye başlanmış ve aynı yıl 28 milyon fişek yapılmıştır. Bu sayı 1932 yılında 32 milyona yükselmiştir.

Marangoz Fabrikası: Millî Mücadele sürerken kurulan bu fabrikanın 1923 yılından sonra genişletme çalışmaları sürmüştür. Tandoğan meydanında önce çadırlar altında çalışmalar yapılırken 1925 yılında makine, kazan ve kesim daireleri, 1928 yılında ise top tekerlek imalathanesi, kazan dairesi ve demirhane kısımları eklenmiştir.²¹⁹

İnşa edilen bu binalara Zeytinburnu Marangoz fabrikasından 144 adet çeşitli tezgahlar getirilerek monte edilmiş ve bu makinaların onarımları için de bir tamir atölyesi yapılmıştır. Tamir atölyesine de tesviyeci mengenesi, torna tezgahı, pulanya tezgahı, freze tezgahı, pres, merdane ve matkap tezgahı konmuştur.²²⁰ 1932 yılında kurulmuş olan döner sermaye hesabına iş yapılması

---

²¹⁶ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s.62.

²¹⁷ **BCA Bak. Kur. Kar.Fonu**, 30 18 1 1 16 68 13 (1) 4.11.1925.

²¹⁸ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu**. 30 18 111 1 18 41 19 21.07.1926 . Bu Fabrikanın üreteceği 7.65 mm çapındaki fişekler için İsviçre'de bulunan Solotorn Fabrikasına da tezgah ve alet sipariş verilmiştir.

²¹⁹ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s.62.

²²⁰ **As. Fab. Ta.**, s.153. Burada senede 60.000 cephanesandığı, 45 fişek sandığı, 7.500 tüfek sandığı vs. yapılmakta idi.

talep edilince yeni bir atölye eklenmiştir. Bu işler için ayrıca bir kesim dairesi yapıp 12 tezgah ve 1 motor monte edilmiştir.²²¹

1935 yılında buharlı kereste kurutma fırınları da eklenerek işgücü bin kişiyi aşmıştır.²²² Bu dönemde fabrikada cephane, fişek, tüfek sandıkları, top tekerleği, tüfek kundağı taslağı, çeşitli fırçalar ve bazı ahşap malzeme üzerine çalışmalar sürdürülmüştür.

Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmalathanesi: Fişek ve tapa kapsülleri 1929 yılına kadar dışarıdan satın alınmakta iken ülkede yapılması düşünülerek Kayaş'ta bir kapsül fabrikası 1 Mart 1930 tarihinde kurulmuştur.²²³

Bu iş için yetişmiş eleman olmadığından fabrikada uzman olan sanayi binbaşı Abdurrahman ve işletme müdürü yüzbaşı Bahattin bizzat kapsül eczası yaparak kapsül üretimine geçilmesini sağlamışlardır. Bir taraftan da okul gibi bu işe sanatkar yetiştirmeye gayret edilmiştir. 1930 yılının Mayıs ayında günde on bin kapsülden başlanarak rakam otuz bine çıkarılmıştır.²²⁴

Kapsül yapımı için gerekli fülminat daha önce İngiltere'den satın alınıyorken, fabrika piyade kapsülü üretiminde gösterdiği başarıdan cesaret alarak fülminat üretimine de teşebbüs etmiştir. 1936 yılı sonuna kadar 92 bin kapsül üretimini mümkün kılacak 1150 kg fülminat elde edilmiştir.²²⁵

1932 yılında topçu mühimmatına ait işaret kapsülleri, 1933 yılında tapa müsademe ve tahrip kapsülleri, 1935 de ise deniz mühimmatına ait füyeler, sis

---

²²¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, c.13, Ank. 1932, s.700.

²²² Dilek, **a.g.m.**, s.41.

²²³ Evsile, **a.g.m.**, s.1365.

²²⁴ **As. Fab. Ta.**, s.156. Mevcut tesis sonradan takviye edilerek senede altmış milyon kapsül üretecek kapasiteye ulaşmıştır.

²²⁵ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s.63.

ateşleme alet füyeleri, Devlet Demiryolları için tehlike sinyal fişekleri, maden ocakları için emniyetli tutuşturucu ve şenlik fişekleri üretimine başlanmıştır.²²⁶

Fabrika günümüzde Kayaş Kapsül ve İmâl Fabrikası adını taşımaktadır.²²⁷

Ayrıca 1924 yılında Ali Ağa Deresi denilen yerde bir mermi tahliye ve imalathanesi kurulmuştur. Burada eski top mermileri elden geçirilerek yenileştirme işlemleri yapılmıştır.

Gaz Maske Fabrikası: Zehirli gazlara karşı korunmak için gerekli maske gereksinimini sağlamak amacıyla “Auer” adında bir Alman firması tarafından Kızılay Derneği tarafından kurulmuştur.²²⁸ Ankara'nın Mamak semtinde kurulan bu fabrika 1935 yılında işlemeye açılmıştır. Fabrika kurulmadan önce gerekli maske Londra'da “Sib Gorman” fabrikasından satın alınırken,²²⁹ eldeki Rus maskeleri de tadil edilmiştir.²³⁰

14 Temmuz 1943 tarih ve 4466, “Mamak Gaz Maske Fabrikasının Millî Müdafaa Vekaletine Devri Hakkında Kanun” ile anılan Bakanlığın Gaz Genel Komutanlığı emrine verilen fabrika bir yıl sonra da, Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü bünyesine alınarak faaliyetini sürdürmüştür.²³¹

2c. Askerî Fabrikalara Bağlı Diğer Kuruluşlar

Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası: Bu fabrika Ankara'nın 40 km. doğusunda Küçükyozgat'ta (Elmadağ-Ankara) yapılmıştı. 8 Aralık 1925 tarih ve 672 sayılı “Askerî Fabrikalara ait Mevaddı İnhişariyenin

---

²²⁶ **As.Fab. Ta.**, s.157.

²²⁷ Yaşar Dinekli, “Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası”, **MKE Dergisi**, S.22, Ank. Nisan 1985, s.9.

²²⁸ **BCA Bak. Kur. Kar.Fonu.** 30.18.1 2 29 43 3 26.05.1932.

²²⁹ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30 18 1 1 29 38 8 17.06.1928.

²³⁰ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30 18 1 2 11 39 10 28.05.1930. Orduda mevcut 17 bin adet Rus maskesi vardı.

²³¹ A. Cengiz Türk, "Gaz maske Fabrikası", **MKE Dergisi**, s.3, Ank. Eylül 1983, s.11

Maliye Vekaletine Devri Hakkında Kanun”²³² ile barut, patlayıcı maddeler, fişek ve av mühimmatını hazinenin çıkarına en uygun göreceği tarzda işletmek yetkisi verilmişti. Bakanlık bu yasaya dayanarak Fransız sermayedarlara getirdiği öneriyle yarı sermayesi Hükümet tarafından verilmek üzere iki Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. Bu şirketlerden biri otuz yıl süreyle, ilk beş yılında Türkiye’de barut ve dinamit, diğeri rovelver fişegi, av fişegi ve saçma üretmek için fabrikalar kuracaklar ayrıca her yıl hazineye belirli aidatlar vereceklerdi.²³³

Sözleşme gereği Barut ve Mevaddı İnfilahiye İnhisarı İşletme Türk Anonim Şirketi biri İstanbul’da av fişegi, av saçması ve rovelver diğeri Küçükkyozgat’da karabarut ve dinamit üretecek iki fabrika kurmuştur. Küçükkyozgat’da kurulan fabrika topluluğu Asit, Nitroselüloz, Dinamit, Karabarut, Fitol İmalathaneleri, Kimyahane, Elektrik santrali ve diğeri hizmet birimlerinden meydana gelmiştir. Fabrikanın gerek imalathaneleri gerekse bunların tesisatları en modern vasıtalarla donatılmıştır.²³⁴

Ancak 1932 yılında şirket iflas etmiş bunun üzerine İnhisarlar Vekaleti bunu işletmek üzere faaliyete geçmişse de bu da başarılı olamamıştır. Askerî fabrikalara devredilmesi hükümet tarafından da onaylanıp 1934 yılında 2441 sayılı kanunla gerçekleşmiştir.²³⁵ Askerî Fabrikalara devredildikten sonra burada yeni fabrikalar kurulup işletmeye açılmıştır.

Bunlardan ordunun en çok ihtiyaç duyduğu malzemelerden biri olan ve hep dışarıdan satın alınan Trotil’in memlekette üretilmesine karar verilmiştir. 13 Mart 1934 tarihli sözleşme ile Macar “Nitrokemi Tesisatı Sınaiye Anonim Şirketi”ne ihale edilen bu fabrika 1935 yılında bitirilmiştir. Tesisin yapımı

---

²³² **Düstur**, Üçüncü Tertip, c.7 (ikinci tabı) Ank. 1944, s.110.

²³³ Tanyer, **a.g.m.**, s.66

²³⁴ **As. Fab. Ta.**, s.131.

²³⁵ **Kavanin Mecmuası**, Dönem.4, c.13, s.289-290.

sırasında dışardan gelecek trotilin üretimini yakından takip etmek üzere bir heyet de Macaristan'a gönderilmiştir.²³⁶

İnhisarlar Vekaleti zamanında inşa edilen, ancak tesisatı kurulmadan makineleri ambalajlı bir halde Askerî fabrikalara devredilen Fitol fabrikası ise; Alman Karl Narlich isminde bir uzmana teçhiz ettirilmiştir.²³⁷

Bunlardan başka saf kükürttten oleom üretmek amacıyla bir de Oleom fabrikası yapmak için girişimler başlamış ve ihalesi Alman "Victor Zieren" firmasına verilmiştir.²³⁸

Trotil fabrikası üretiminden artacak hafif asit sülfiriklerinin boşa gitmemesi için, bundan istifade edebilmek amacıyla bir Teksifhane yapılması kararlaştırılmış ve 18 Şubat 1935 tarih ve 104 sayılı sözleşme ile bu işi "Buşing" şirketi almıştır.²³⁹ Yine "Victor Zieren" şirketine Nitrogliserinli Barut fabrikası yaptırılmış ve 1936 yılında başlayan inşaat 1939 yılında bitirilmiştir. Kuvvet Merkezi, Nitrikasyon Fabrikasyonu, Muhallilsiz usulle çalışan Nitrogliserinli Barut İmalâthanesi olarak üç kısımdan oluşan fabrika Nisan 1939 yılında üretime geçmiştir.²⁴⁰ Hâmızıazot Teksif hanesi ile de fabrika geniş bir üretim kapasitesine kavuşmuştur.

Erzurum Silah Fabrikası: Kurtuluş Savaşı yıllarında organize edilen silah tamirhanesi, bu dönem Askerî fabrikalar teşkilatına bağlı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Öncelikle Doğu cephesinde yeralan Kolorduların ve

---

²³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, c.18, s.172, **BCA Bak. Kur. Kar.** 30 18 1 2 55 44 13 08.04.1931 T.B.M.M'den geçen 2370 sayılı yasa ile (28.12.1933 tarihinde) kurulmasına karar verilmiştir. **Trotil:** Terkibinde tri nitrotoluol bulunan patlayıcı bir madde.**As. Fab. Ta.** s.134 Daha sonra aynı firmaya teklif yapılarak tesisler genişletilmiştir.

²³⁷ **As. Fab. Ta.**, s.133. Bu Fabrika İnhisarlar Vekaleti'ne bağlı iken yapılmış ancak işletmeye açılmadan Askeri Fabrikalara devredilmiş olan bu fabrika Küçükoyzgat'ta kurulmuştur.

²³⁸ **BCA Bak. Kur. Kar.** 30 18 1 2 55 44 13 29.05.1935 **Oleom:** Saf kükürttten üretilen patlayıcı madde.

²³⁹ **As. Fab. Ta.**, s.134.

²⁴⁰ **a.g.e.**, s.138.

Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirmek için bazı tadillerden geçirilmiştir.²⁴¹

Erzurum'un uzaklığı dolayısıyla tamirhaneye çalışacak eleman gelmek istemediği gibi sanatkar bulmakta güç olduğundan tamirhanenin iyi yetişmiş sanatkarlara sahip olması için 1935 yılında Çırak Evi adıyla bir okul açılmıştır.²⁴²

İlkokul mezunu çocuklar tamirhane ustaları tarafından yetiştirilmek üzere fabrikaya alınmış ve gelecekte kullanılmak üzere yetiştirilmeye çalışılmıştır.1936 yılında teşkilat top, tüfek, mühimmat, dökümhane, demirhane, çarkhane, dürbühane, tenekeci şubeleriyle Sarat ve Hızır Dairesi'nden ibaretti. Top aksamı ve tüfek onarımları gibi işler yapılan bu tamirhaneye 1938 yılından itibaren "Silah Fabrikası" adı verilmiştir.²⁴³

Bundan başka yurdun çeşitli yerlerinde başka silah tamirhaneleri de mevcuttu. Bunlardan biri de; Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nın ihtiyaçlarının kurulması bakımından İzmir'de kurulmuş olan ve 1938 yılında "Silah Fabrikası" adını alan İzmir Silah Fabrikası idi.²⁴⁴

Tamirhane yeniden ele alındığında önce eleman sıkıntısı giderilmiş ve değişik tip tezgahlarla çalışır hale sokulmuştu. Her türlü topun onarımı ve

---

²⁴¹ **BCA Bak. Kur. Kar.Fonu.** 30.18.1.2 5448 12.09.1929.

²⁴² **As. Fab. Ta.**, 185. Erzurum'un uzaklığı nedeniyle sanatkar bulmak güç olduğundan Umum Müdürlük bu çareyi bulmuştur. Kültür Bakanlığınca onaylanan bu orta okulda teorik ve pratik dersler verilmiş olup süresi dört yıldır. Ayrıca aynı yıl "Erzurum Gücü" namıyla fabrika işçilerinden oluşan spor kulübü teşkil edilmiştir.

²⁴³ Tanyer, **a.g.m.**, s.66.

²⁴⁴ **As. Fab. Ta.**, s.189.

yenileştirilmesi yapılırken 1935 yılında mühimmat yenileştirmesi de fabrikada görülen işler arasına alınmıştır.²⁴⁵

II. Dünya Savaşı ihtimalinin belirmesi karşısında Trakya'da askerî birliklerin çoğalması ve motorlu araç sayısının artması sonucu 1938 yılında Çorlu'da yeni bir silah tamirhanesi gerek silah, gerekse motorlu araçların tamiri için faaliyete başlamıştır. Aynı şekilde Müstahkem Mevkii'nin öneminden dolayı Çanakkale'de aynı yıl bir tamirhane daha yapılmıştır. Burada da top ve tüfek onarımı işleri sürdürülmüştür. Her iki fabrikada savaş bitiminde kapatılmıştır.²⁴⁶ Bu tamirhanelerden başka 1927 yılında İnhisarlar Vekaletine devri yapılan ancak anılan idare kalhaneleri işletmeciliğinden Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanan Konya ve Kayseri Güherçile Kalhaneleri de vardı.

1934 yılında yeni yönetimle beraber Konya'da güherçile satın alınarak ve tasfiye edilerek Elmadağ Barut Fabrikası'na ürün göndermeye başlamıştır.²⁴⁷

Kayseri Kalhanesi ise; ambarda kalmış ham güherçilenin tasfiyesi ile yetinmiş zira; Kayseri esnafı fiyatı düşük gördüğünden bu işten vazgeçilmiştir. Bu nedenle kalhane lağvedilip araç gereçleri Konya Kalhanesi ile Elmadağ Barut Fabrikasına gönderilmiştir.²⁴⁸

Bunlardan başka Adapazarı Hendek'te kurulu Kereste Fabrikası Kurtuluş Savaşı'nın sonunda güçlkle işletmeye açılmış iken, etrafında işlemeye elverişli orman kalmadığı için 1923 yılında Akyazı dolaylarında yeni bir fabrika

---

²⁴⁵ **a.g.e.**, s.190-191. Artık tüfek ve makineli tüfek onarımı, mermi bakımı da yapılmaya başlamıştır.

²⁴⁶ **a.g.e.**, s.193-194.

²⁴⁷ Turan Tanyer, **a.g.m.**, s.66.,

²⁴⁸ **As. Fab. Ta.**, s.195. 1934 senesinde İnhisarlar İdaresinden Ask. Fabrikalar Müdürlüğüne devredilmiştir. (2441 sayılı kanun 27.05.1934)

kurulmuştur. Askerî fabrikaların ihtiyacı olan kerestenin üretimi uzun yıllar bu fabrika tarafından sağlanmıştır.²⁴⁹

Cumhuriyet Döneminde savunma sanayiinin Anadolu'daki bu gelişmelerine karşın İstanbul ağırlıklı sanayi bir yana bırakılmış, Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış fabrika ve işletmeler merkezi bir yönetim altında toplanmıştır. 1925 yılında askerî fabrikalara genel bütçe içerisinde yer verilmiştir.²⁵⁰ Üretimin düzenlenmesi, siparişlerin yerine getirilmesi ve hesapların tutulması için bir "Fen Kurulu" oluşturulmuştur.

1927 yılı sonunda askerî fabrikalar teşkilatında bazı değişikliklere gidilmiş, ana hizmet birimleri tekrar belirlenmiştir. 1933 yılında Umum Müdürlük teşkilatı bir kez daha ele alınarak gerekli değişiklikler yapılmıştır.

Buna göre teşkilat Fen Şubesi Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Muhakim Şubesi Müdürlüğü, Levazım Şubesi Müdürlüğü, Ticaret Kalemi Amirliği Sıhhat Şubesi Müdürlüğü, Daire Müdürlüğü olarak organize edilmiştir.²⁵¹

3. Askerî Fabrikalarda Eğitim ve Sosyal Faaliyetler

Toplu bir halde sanatkar sınıfını sinesinde toplayan Askerî fabrikalar personelinin kaza ve hayat sigortalarına girmeleri konusunu da ciddiyle ele almıştır. 2 Haziran 1926 tarih ve 895 sayılı "İmalât-ı Harbiye Teavün ve Sigorta Sandığı Hakkında Kanun" yürürlüğe konulmuştur.²⁵² 1929 yılına kadar yürürlükte kalan bu yasa sonradan bazı değişikliklere uğramış, koşullar daha detaylı olarak düşünülmüş, ona göre düzenlenmiştir. 26.01.1939 tarih ve 3575

---

²⁴⁹ a.g.e., s.197.

²⁵⁰ **Düster**, Üçüncü Tertip, c.5, Ank. 1931, s.753.

²⁵¹ **As. Fab. Ta**, s.217-218

²⁵² **Düster**, Üçüncü Tertip, c.20, Ank. 1939, s.242.

sayılı “Askeri Fabrikalar Tekaüt ve Muavenet Sandığı Hakkında Kanun” ile çalışanların emeklilik ve sigorta durumları daha da iyileştirilmiştir.²⁵³

Askerî fabrikalar döneminde savunma sanayiine mühendis, fen memuru, nitelikli işçi yetiştirilmesine özellikle önem verilmiş ve bu amaçla 1924-1932 yılları arasında Lise ve Askerî Sanayi Mektebini bitirenlerden mühendislik ve fen memurluğu için Almanya ve Fransa’ya öğrenciler gönderilmiştir.²⁵⁴ Ayrıca mühendis subay yetiştirilmek üzere ordudaki subaylardan yaşları uygun ve açılan sınavlarda başarılı olanlar da mühendislik eğitimi için yurt dışına gitmişlerdir. Giden öğrencileri izlemek üzere bir de öğrenci müfettişi tayin edilmiştir. Askerî fabrikalar hesabına Avrupa’ya giden öğrenciler yurda döndükten sonra her eğitim senesi için iki sene zorunlu hizmete tâbi tutulmuşlardır.²⁵⁵

1932 tarihli 2016 ve 2018 sayılı kanunla askerî mühendis ve fen memurları yetiştirilmesine yenilikler getirilmiş, bu kanunların uygulanmasına Genelkurmay ve Millî Müdafaa Vekâleti memur edilmiştir. Buna göre; yalnız Askerî fabrikaların değil Hatta Umum Müdürlükleri ile Deniz ve Hava Müsteşarlıklarına da gerekli olan fen elemanlarının yurtdışı eğitim görmelerine izin verilmiştir. Bu çerçevede artık sivil lise mezunları öğrenim için dışarıya gönderilmeyecektir.²⁵⁶

Sınava girecek adaylar için de; yaş, sicil durumları ve yurtdışında memleketi ve orduyu her konuda iyi temsil etme kabiliyetleri gözönüne alınarak

---

²⁵³ Kanun yürürlüğe girdiğinde Umum Müdürlük makamında general Osman Zafî (Koral)bulunuyordu. Söz konusu yasa, sandığa üye çalışanlara hastalık ve kazaya karşı imkanlar veriyor, emeklilerine tazminat ödenmesini sağlıyordu.**As. Fab. Ta.**

²⁵⁴ 1917 yılında savaş sürerken sivil lise mezunlarından sınavları başarı ile geçenlerden 27 öğrenci, Askerî Sanayi Mektebi mezunlarından 36 öğrenci Almanya’ya gönderilmiştir. Onların durumlarını izlemek üzere de bir Öğrenci Müfettişliği oluşturulmuştur. Mütarekeden sonra bu kuruluş lağvedilerek öğrenciler İstanbul’a getirilmiştir. bkz. **As. Fab. Ta.**, s.200.

²⁵⁵ 1924 yılından itibaren Askerî fabrikalar tarafından gerekse Askerî fabrikalar nam ve hesabına Maarif Vekâletince Avrupa’ya giden öğrencilerin subayların listesi için bkz. **As. Fab. Ta.**, s.203-209.

²⁵⁶ 1932 tarihli 2018 sayılı kanunla subay mühendis, 2016 sayılı kanunla askerî mühendis ve fen memurları yetiştirilmesine yeni bir şekil verilmiştir. Bu kanunların uygulanması Genelkurmay ve Millî Müdafaa Vekaletine bırakılmıştır.

dil ve bilim sınavlarından belirlenen sonuçlar alınınca eğitimlerine izin verilmiştir.²⁵⁷

Diğer taraftan Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğünün kurulmasından üç yıl sonra fabrikalarda çalışanların oluşturduğu ulusal savunma sanayiinin bir spor klübü de kurulmuştur. Bu klüp 1933 yılında “Ankaragücü” adını almıştır. Ankaragücünün doğduğu yer İstanbul olmakla beraber, Ankara’ya taşınma nedeni Millî Mücadele olmuştur. 1910 yılında Sultanahmet Sanat Okulu’ndan bir grup genç tarafından “Turan Sanatkârı Gücü” adıyla kurulup, birkaç yıl sonra “Altınörs” olarak adını değiştirmiş Millî Mücadelenin başlaması üzerine Ankara’ya göç etmişlerdir. Burada askerî sanayii elemanlarınca kurulan “İmalât-ı Harbiye” takımıyla 1926 yılında birleşmişlerdir.²⁵⁸

Üst üste iki şampiyonluğu aldığı yıllardan 1934 yılında kuruluşunun sekizinci yıldönümünü Askerî Fabrikalar Genel Müdürü Eyüp Durukan’ın da hayli ilgi ve desteğiyle açılan yeni statlarında 31 Ağustos Cuma günü kutlamışlardır. Sarı-lacivert renkli formaları ile tenis, boks, güreş, voleybol, hafif ve ağır atlet şubeleriyle tamamı 150 kişi statta gösteri yürüyüşü yapmışlardır. Bu sporcu alayı o gün başlarında Yüzbaşı Fuat Bey olmak üzere İstasyon –Halkevi-Samanpazarı-Taşhan güzergahlarından geçip Gazi heykeline gelerek onları tezahüratla takip eden halk ile beraber heykelin önünde İstiklal Marşı’nı söylemişlerdir.²⁵⁹ 1926’da kurulan bu klüp 1969 yılında büyük sanayi kuruluşu Makine Kimya Endüstrisi Kurumu’nun adını da alarak MKE Ankaragücü olarak anılacaktır.

Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ayrıca bilim ve tekniğin savunma sanayiine uygulanması ve bu yolda fabrikaların uğraşı alanlarına dahil konuların

---

²⁵⁷ **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, S.21, 18 Eylül 1934, s.31-32.

²⁵⁸ Tanıl Bora-Levent Cantek, “Ankara Futbolu: Memleket Futbolunun Kenar Senti”, **Kebîkeç**, S.9., Ank. 2000, s.201-202, bkz. Ek’ler Fotoğraf 15.

²⁵⁹ **Askerî Fabrikalar Mecmuası**, S.21, 1 Teşrin 1934, s.28-30.

teknik donanımları ve Avrupa'daki yeniliklerinden haber verecek bir mecmua yayınlamaya karar vermiştir. Mecmua teknik ve askerî ve tarihi yazılar, işçi görevleri, resmî emir ve tamimler, hariçten gelen ve mecmua meslekî konularına dahil sorulacak sorular ve verilecek cevaplar içeriğine sahip olacaktı. Böylece 1 Şubat 1933 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlayan bu mecmuanın yaygın kurulunda da Nuri, Azmi, yüzbaşı Fuat, Vecihi ve mühendis Yüzbaşı Ömer Lütfü Beyler görev almıştır.²⁶⁰

4. İstanbul Kuruluşlarının Durumu

Mondros Ateşkesinden sonra silah üretimi yapamayan Tophane fabrikalarında Kurtuluş Savaşı sırasında kaçırılmayan ve ticarî amaçlı kullanılan bir kısım tezgah ve araç gereçler de savaş bitiminde Ankara'ya aktarılmıştır. 1925 yılında fabrikalar binası antrepo (depo) yapılmak üzere bir denizcilik işletmesine²⁶¹ verilmiştir.

Boşalan fabrikalarda geri kalan tesisat sökülerek, kalan tezgahlar Zeytinburnu tesislerine ve Tersaneye gönderilmiştir. Böylelikle 450 yıllık geçmişi olan İstanbul "Tophane"si tarihe karışmıştır.

Tophane'nin geri kalan binaları harap bir şekilde uzun yıllar durmuş, askerî müze deposu olarak kullanılmıştır.²⁶² 1963 yılında ise restore edilerek "Top Teşhir Müzesi" yapılmak istenmişse de yüksek maliyetten ötürü bundan vazgeçilmiştir. Günümüzde ise; bu yapılar, Mimar Sinan Üniversitesi tarafından kültür merkezi olarak kullanılmaktadır.²⁶³

---

²⁶⁰ Mecmuanın Neşri Hakkındaki Emir ve Kararlar Hakkında bkz. **Askeri Fabrikalar Mecmuası**, S.1, 1 Şubat 1933, s.3.

²⁶¹ **Seyr-i Sefain** adında bir denizcilik işletmesine verilmiştir. Tanyer, **a.g.m.**, s.59

²⁶² **Büyük Lûgat Ansiklopedisi**, c.12, İst 1983, s.215.

²⁶³ Salim Ayduz, **a.g.m.**, s.655.

Zeytinburnu'ndaki Fişek Fabrikasının 1924 yılında tezgahlarının Ankara'ya gönderilmesiyle, Karaağaç Tapa Fabrikası da boşalan binaya taşınmıştır. Arazisi ise, Maliye Vekaletine devredilmiş, sonra da hazine tarafından Şakir Zümre A.Ş'ne satılmıştır.²⁶⁴ Zeytinburnu'nda bir süre daha çalışan tapa fabrikası ile ihtiyaç dolayısıyla 1936 yılında kurulan silah tamirhanesi dışında başka bir kuruluş kalmamıştır.

Marangoz fabrikasının tezgahları da Ankara'ya taşındığından burası da boşaltılmıştır sonunda 1.8.1932 tarihinde ise Zeytinburnu fabrikaları lağvedilmiştir. Kalan malzemelerden gerekli olanlar ise Ankara ve Kırıkkale fabrikalarına gönderilmiştir.²⁶⁵ İstanbul'da işletmeleri devam eden fabrikalar ise şunlardı;

Zeytinburnu Tapa Fabrikası: Karaağaç Tapa Fabrikasının kapatılması ve tezgahlarının Zeytinburnu Fişek Fabrikası'nın bulunduğu binaya 1924 yılında taşınıp monte edilmesiyle işletmeye sokulmuştur. 1927 yılında savaştan kalma çeşitli tapaların yenileştirilmesi işine girişilmiş ve bu iş Fransız Oto-Moto şirketine ihale edilmiştir.

1931 yılına dek bu işle uğraşılıyorsa da istenen sonuç elde edilememiştir. Aynı yıl tapa tezgahları da Kırıkkale'ye gönderilerek Zeytinburnu Tapa Fabrikası'nın faaliyetine son verilmiştir.²⁶⁶

Zeytinburnu Silah Tamirhanesi: İstanbul Silah Fabrikasının kapatılmasından ötürü Trakya'da bulunan birliklerin silah onarımları

---

²⁶⁴ **As. Fab. Ta.**, s.44

²⁶⁵ **As. Fab. Ta.**, s.28; **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30.18.1.1.2.49.46. 22.01.1925.

²⁶⁶ Tanyer, **a.g.e.**, s.60. Fabrikanın lağvedilmesi üzerine arazisi Maliye Vekaleti'ne devredilmiştir.

zorlaştığından 27 Mayıs 1935 tarihinde İstanbul Zeytinburnu'ndaki fişekhane binası silah tamirhanesine dönüştürülmüştür.²⁶⁷

Bu binaya eskiden kalmış bir takım tezgahlar onarılıp eksiklikleri de tamamlanıp monte edilmiş ve bunlara bazı ilaveler yapılarak 1936 yılında işe başlanmıştır. Tamirhanede, Trakya'daki birliklerin tüfek, makineli tüfek, top arabası tekerlekleri onarılmış binanın önündeki askerî rampa ile deniz iskelesi ve vinci sayesinde nakil ve sevk uygun olduğundan büyük çaplı toplarda onarım için getirilmiştir.

Bakırköy Barut Fabrikası: 1923 yılı sonlarına kadar ticarî bir şekilde çalıştırılmakta olan Barut Fabrikası'nın tekrar faaliyete sokulabilmesi amacıyla Ankara'dan Kaymakam Hasan Bey başkanlığında bir komisyon gönderilmiş, altı aylık çalışma sonucunda fabrika yeniden barut üretimine başlamıştır.²⁶⁸

Fabrika dışarıdan alınan bazı malzemelerle de desteklenerek²⁶⁹ 1930 yılı Haziran ayına kadar çalışmıştır. O tarihlerde Avrupa'dan barut ithali de devam etmiş ve ithal edilen barut daha ucuza mal olduğundan fabrika bir süre tatil edilmiştir. Ancak ülke içinde barut üreten başka bir kuruluş olmadığından bu konu yeniden ele alınmış ve 20.11.1932 tarihinde tekrar işletmeye açılmıştır.

Silahtarağa Av ve Rovelver Fişekleri Fabrikası: Daha öncede bahsedildiği gibi "Askerî Fabrikalara Ait Mevaddı İnhisariyenin Maliye Vekaletine Devri Hakkında Kanun" ile Maliye Vekaletine devredilmiş ve bu vekalet ile Barut ve

---

²⁶⁷ **As. Fab. Ta.**, 192.

²⁶⁸ **a.g.e.**, s.163.

²⁶⁹ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30.18.1.1 16 73 2 04.11.1925.

Mevaddı İnfilakiye İnhisarı İşletme Türk Anonim Şirketi arasındaki sözleşme gereği İstanbul'da da bir fabrika kurulmuştur.

Av fişegi, av saçması ve rovelver fişek üreten Haliç'te Silahtarağa Semtinde tesis edilen bu fabrikanın genel müdürlüğünü bir Fransız yürütmüştür. Belçikalı ve İtalyan ustaların çalıştığı bu işletmede 1932 yılına kadar üretim yapılamamıştır.²⁷⁰ Maliye Bakanlığı adına "Melinit" isimli bir Fransız şirketi tarafından sivil amaçlarla kurulan bu fabrikanın üretim yapamaması üzerine tasfiye edilerek geçici bir yönetim kurulmuş, ancak sonuç yine olumsuz olmuştur.²⁷¹

Sonuçta 27 Mayıs 1934 tarihli ve 2441 sayılı kanunla İnhisarlar Vekaletinden, Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne devredilmiştir. 1968 yılında ise Kayaş Kapsül Fabrikası ile birleştirilmiştir.²⁷²

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte silahlı kuvvetlerin donanımını karşılamak üzere hızlı bir sanayii atılımı yapılmış ve kara savunma sanayii ile ilgili pek çok kuruluş hizmete sokulmuştur. Bunun dışında Türk Savunma Sanayii'nde dikkati çeken başka bir gelişme de, hava savunma sanayii ile ilgili olan çabalardır. Bu çabaların sonucunda Kayseri'de bir uçak fabrikası kurulmuştur.

Türk Hükümeti ile Alman "Junkers" arasında yapılan anlaşma gereği 1925 yılında "Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi" (TOMTAŞ) oluşturularak uçak, uçak motoru ve otomobil üretmek üzere kurulan bu fabrika 1926 yılının ekim ayında hizmete girmiştir.²⁷³

---

²⁷⁰ **As. Fab. Ta.**, s.167.

²⁷¹ Evsile, **a.g.m.**, s.1365.

²⁷² Yaşar Dinekli, **a.g.m.**, s.11.

²⁷³ Ergüder Gediz, "Türk Havacılık Sanayinin Tarihçesi", **Uçantürk Dergisi**, Ank. Haziran 1988, s.29. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi'nin teşekkül biçimi için **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu**. 30.18.1.1 26 63 5 20.11.1927.

Türk Tayyare Cemiyetinin (Türk Hava Kurumu) 1926 yılında kurulması ve aynı yıl bu kuruma gelir sağlamak üzere bugünkü Millî Piyango'nun öncüsü olan Tayyare Piyangosu'nun başlatılmasından sonra “Her kasabadan bir tayyare” sloganı ile başlayan kampanyalara halkın katılımını sağlamak hep bu gelişmenin aşamaları olmuştur.²⁷⁴

1923 yılında ufak bir tamirhane olan Junkers şirketi ile birlikte geliştirilip genişletilerek uçak fabrikası haline getirilen Kayseri’de ki bu tesisler çıkan lisans anlaşmazlığı yüzünden hemen üretime geçememiş²⁷⁵ ,ancak 1933 yılında ilkuçak üretimi gerçekleştirilebilmiştir. Amerikan, İngiliz ve Polonya lisansları ile devam eden çalışmalarla toplam 112 uçak üretilmiştir.²⁷⁶ Kayseri’de işletmeye açılan bu fabrika ile birlikte Eskişehir’de de onarım ve montaj işlerini yürütmek için bir uçak tamirhanesi 1925 yılında kurulmuştur.²⁷⁷

Atatürk’ün sağlığında kara kuvvetlerini geliştirmek için gösterilen bu çabalardan başka deniz savunma gücünün artırılması ile ilgili olarak da Osmanlı Devleti’nden intikal eden Haliç tersanesi ile Cumhuriyet döneminde kurulan Gölcük Tersanesi’nde çeşitli savaş araçları ile savaş gemilerinin inşa, bakım ve onarımları yapılmıştır.²⁷⁸ İzmit Körfezinde yaralı ve bakımsız bir halde bulunan “Yavuz” savaş gemimiz de bu tersanede esaslı bir şekilde onarımdan geçirilmiştir.²⁷⁹

---

²⁷⁴ **50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933**, c.1, Milliyet Yayınları, İst. 1975, s.140. Bu kampanyalarla halk Tayyare Cemiyeti’ne bağışlarda bulunmuş. 1932 yılında Hava Kuvvetlerimizin uçak sayısı 375 olmuştur. Kurtuluş Savaşından elimize 15 eski uçak kalmıştı.

²⁷⁵ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30 18 1 2 6 57 15 27.11.1929. Tomtaş’ın Junkers ile yaptığı lisans iptal edilince Kayseri’deki tesisler Tayyare Cemiyeti’nce satın alınmıştır.

²⁷⁶ Muammer Şimşek, **a.g.e.**, s.153. Bu konuda ayrıca bkz. **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu.** 30 18 1 2 42 712 18.02.1934.

²⁷⁷ **Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ank. 1973, s.74.

²⁷⁸ İsmail Kayabalı-Cemender Arslanoğlu, **Türk Kültürü Dergisi**, Ank. Temmuz 1972, s.30. Gölcük tersanesi Yavuz Zırhlı'sının bakımı amacıyla kurulmuştur. **T.C. Milli Savunma Bakanlığı, Savunma Sanayii Müsteşarlığı** Ank. 1985, s.19.

²⁷⁹ **50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933**, Milliyet Yayınları, İst.1975, s.144.

Yeni Devletin ilk yıllarında eldeki sınırlı sanayi dalları; dokuma, gıda, toprak ürünleri, içki-tütün, madencilik, elektrik-havagazı, gemi-inşa, dericilik ve bazı askeri sanayiler idi. Bu sayılan dallarda sınırlı bir fiziki sermaye birikimi bulunmakta, teknik olarak ta Batı ile karşılaştırılmayacak bir düzeyi korumaktaydı ve bu sanayi kollarında işletmelerin çoğunluğu küçük sanayii ve zenaat durumunda idi. Yabancı sermayenin faaliyet gösterdiği madencilik dışında sınaî ihracat yoktu. Ülkenin geri kalan bütün sınaî mal gereksinimi ithalat yolu ile karşılanmaktaydı.²⁸⁰

Her ne kadar kapitülasyonlar Lozan'da kaldırılmışsa da barış anlaşmasının hükümlerine göre yeni Cumhuriyet gümrük duvarlarını 1929 yılına kadar yükseltmeyecekti. Bu da özellikle iç sanayii'nde gelişme bakımından önemli atılımların yapılmasını engellemiştir.²⁸¹

Kuruluş halindeki yeni Türk Devleti ekonomik hayat için gerekli kurumlardan da yoksundu. Bu ekonomik örgütlenme yolunda atılan adımlar şunlardı; Ticaret ve Sanayi Odaları 1925 yılında çıkarılan bir kanunla yeniden düzenlenmiştir.

Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı hakkında verilerin toplanıp değerlendirilmesinin yapılması için Başbakanlığa bağlı olarak İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmuş (1926) ayrıca 1927 yılında ekonomi politikasının belirlenmesine katkıda bulunmak, devletçe alınan ekonomik önlemler arasında koordinasyon sağlamak amacıyla "Âli İktisat Meclisi" oluşturulmuştur.²⁸²

Hükümet içinde de doğrudan doğruya ekonomik işleri yürütecek olan İktisat Vekaleti (Ekonomi Bakanlığı) oluşturulmuştur.²⁸³

---

²⁸⁰ Manisalı, **a.g.e.**, s.2-3.

²⁸¹ Lozan Antlaşması'nın tam metni için bkz. **Düştur**, Üçüncü Tertip, c.V, İst 1931, s. 15 vd.

²⁸² Yaşa, **a.g.e.**, s.80.

²⁸³ Manisalı, **a.g.e.**, s.11.

Türk Sanayisi 1929 yılına kadar gümrük himayesi görememiş olsa da, Teşvik-i Sanayii Kanunun da belirlenen bazı özendirici önlemlerle desteklenmiştir. Özel sanayii girişimcilerini ve maden işletmelerini geniş çapta muafiyet ve imtiyazlar yoluyla teşvik eden bu kanun 1927 yılında çıkarılmıştır.²⁸⁴

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların bir çoğu ekonomik politikaya yansımışsa da bazıları çeşitli nedenlerle uygulanamamıştır. Kalkınmayı özel girişim eliyle gerçekleştirmek esasını hükümet benimsemiş, ancak özel girişimin sanayileşmeye katkısı tüketim malları üretimine dönük sanayi kurulması, gelişmesi yönünde olmuştur. Türkiye'nin çağdaş uygarlığa ulaşabilmesi için temel sanayii, üretim araçları yapımını kurmada aynı katkıyı sağlayamamıştır. Tunç Tayanç, özel girişimin kısa sürede çok kâr getiren, iç pazarı hazır olan bu alanlara yönelmesini yetersiz alt yapı, kıt sermaye ve teknik bilgi eksikliğine bağlamaktadır.²⁸⁵

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'de bu dönemde devletin çok aktif olduğunu, ekonomik hayata bir anlamda liberal ekonomi modelinin çalışmasına gerekli ön koşulları sağlamak için müdahalelerde bulunduğunu ileri sürerken müdahale edilen konuları da şöyle açıklarlar. “Bunlardan birincisi uygulanan demiryolu politikasıdır.

Bu programın uygulanmasında dönemin yöneticilerinin Millî savunma ile ilgili kaygıları ağır bassada, bütünleşmiş bir iç Pazar yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu Pazar içinde liberal ekonomi daha kolayca uygulanabilecektir. İkinci önemli müdahale, Millî tüccar veya girişimcinin yaratılması şeklinde olmaktadır. Özellikle siyasal ve yönetsel kadrolara yakın bürokratik kesimden girişimci

---

²⁸⁴ Aloba-İlkin, a.g.e, s.87-89.

²⁸⁵ Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İst. 1973, s.75-76.

yaratılmaya çalışılması, bunların devlet kaynakları ile desteklenmesi yoluyla olmaktadır.”²⁸⁶

Özel girişimi özendirici bu önlemler bir tarafa, devletin ekonomik hayata fiilen müdahalesi Osmanlı Devleti zamanında devlet tarafından yönetilen işletme veya inhisarların satın alınması ve devlet eliyle yürütülen yeni demiryolu inşaatından ibaret kalmıştır.²⁸⁷

Bu dönem Türk Savunma Sanayii'nin de oluşum dönemidir. Sanayiden yoksun Anadolu'da Kurtuluş yıllarında Ankara, Eskişehir, Keskin, Kayseri, Konya ve Erzurum'da kurulan tamirhane, mühimmat, fişek imalâthaneleri ilk ve ciddi savunma sanayisi altyapısının temeli atılmıştır.

Kırıkkale'de entegre bir silah ve mühimmat sanayisi kurulması konusu ilk kez İzmir İktisat Kongresinde ele alınmıştır. Cumhuriyetin ilânından sonra Ankara'da Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurulması ile şekillenen bu teşkilat, Ankara ve Kırıkkale'de yeni fabrikalar kurarak yavaş yavaş İstanbul kuruluşlarını da tasfiye ederek çalışmalarını sürdürmüştür. Dönemin bir özelliği de hem kullanıcı hem de üreticinin Türk Silahlı Kuvvetlerinin olmasıdır. Bu teşkilat yapısı 1950 yılına kadar sürmüştür.

Savunma Sanayisinin, topyekün sanayileşmenin ve kalkınmanın bir paçası olduğunun bilincinde olan Cumhuriyet Yönetimi, Kırıkkale ve Ankara'daki tesisleri bilinçli bir şekilde kurmuş mühimmat ve silahın ana maddesi olan çelik ve pirinç fabrikalarına, barut üretiminin ana maddesi olan sülfirik asit üretimine

---

²⁸⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ Yay., Ank. 1977, s.35. Ayrıca bkz: İ. Tekeli-S. İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ Yay., Ank. 1982, s.73.

²⁸⁷ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, Ank. 1974, s.4.

öncelik vererek aynı zamanda özel sektör gereksinimlerin de karşılanması amacıyla gütmiştir.²⁸⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayii tesislerini kuracak teknoloji ülkede olmadığı için çoğu yabancı şirketlere ihale verilmek şeklinde kurulmuştur.²⁸⁹ Dönemin kilit teknolojileri alınmaya gayret gösterilmiş ve kendi kendine yeterli olabilecek şekilde çalışmalar yönlendirilmiş, teknik eleman yetiştirmek amacıyla da yurt dışına araştırma ve staj için personel gönderilmiştir.²⁹⁰

Birinci Dünya Savaşından kalan ve geçen zaman içinde eskimiş bulunan savaş malzemelerini en azından onarmak ve düzeltmek, dahası modern bir çark ile değiştirmek Atatürk Dönemi'nin başlıca amacı olmuştur. 1925 yılından sonra yerli silah üretiminin genel teknolojik gelişmeye ve ülkenin sınaî büyümesine de katkısı olmuştur.²⁹¹ Devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan Türk Savunma Sanayii'nde Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil ve Şakir Zümre gibi özel teşebbüsler de faaliyet göstermişlerdir.²⁹²

Bunlardan Nuri Killigil'in kurduğu şirket ilk üretim olarak tabanca üretmiştir. Değişen zaman içerisinde 81mm havan ve mühimmatı, çeşitli tahrip kalıpları, patlayıcı ve yanıcı maddelerin üretimini de gerçekleştirmiştir.

1930'lu yıllarda İstanbul Haliç yöresinde kurulmuş olan tesisler II. Dünya Savaşı yıllarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin desteğini de sağlamıştır. Ancak savaş

---

²⁸⁸ Sadık Haksever, "Cumhuriyet Döneminde Savunma Sanayiinin Gelişmesi ve Yapı Değişimi", **M5 Dergisi**, S.59, İst. 1992, s.62.

²⁸⁹ Evsile,**a.g.m.**, s.1369

²⁹⁰ Sıtkı Sunday Ürün, "Türk Savunma Sanayiinin Dünü-Bugünü, **BTTD**, S.19, Ağustos 1998, s.89.

²⁹¹ U.Albrecht-D.Ernst-P.Lock-H.Wulf, **Silahlanma ve Azgelişmişlik**, Çev. Ümit Kıvanç-Mehmet Kıvanç,İst. 1978, s.286.

²⁹² Aziz Akgül, **Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi**, Ank. 1986, s.110. Daha geniş bilgi için bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, c.I, Bilgi Yayınevi,, Ank. 1969, s.278

sonunda üretimlerini devam ettiremeyip kapanmıştır. Savaş sonrası dış askerî yardımların bunda etkisi büyük olmuştur.²⁹³

5. Planlı Dönemde Savunma Sanayii ile İlgili Çalışmalar

Lozan'dan sonra yeni Türk Devleti sosyal hayatta köklü değişiklikler yapan önemli inkılâp ve kalkınma hareketlerine girişmişti. 1923-1929 yılları arasında uygulanan ekonomik politikayı, Cumhuriyet yöneticilerinin kişiliklerinin yanısıra, Millî Mücadele'nin sonunda ülkenin karşı karşıya kaldığı koşullar kısmen de olsa tayin etmişti. Öte yandan Lozan Antlaşması'nın ekonomik hükümleri de dönem boyunca bu politikanın belirlenmesinde rol oynamıştır.

Bu ortamda Cumhuriyet Hükümeti yabancı sermayeye karşı oldukça dikkatli hatta ürkek, yerli sermayeye ve millî tüccar ve sanayicilere karşı oldukça yakın mahiyette idi.²⁹⁴

Lozan Antlaşması ile devralınan Osmanlı borçları ve gümrük uygulaması, devletin faaliyet alanını daraltmış, "Aşar" gibi önemli bir verginin kaldırıldığı bir sırada devleti çok verimli olan gümrük vergileri gelirinden de uzun süre mahrum etmiştir.²⁹⁵ 1929 yılına kadar serbest girişimi geniş ölçüde tekleyen liberal zihniyet gerekli sermaye ve deneyimlere sahip olmayan özel sektörün bu sanayii meydana getirmesine olanak vermediğinden devletçe kurulması gerektiği kanaatine varılmıştır.²⁹⁶ Bu dönemde özel kesime dayalı kalkınma deneyiminden, devletçiliğe geçişte Dünya Ekonomik bunalımının da önemli etkisi olduğu söylenebilir.²⁹⁷ Dünya ekonomik bunalımının da bütçe açığı, döviz sıkıntısı gibi sorunları, Cumhuriyetin o zamana kadar sürdürdüğü

---

²⁹³ Şimşek, **a.g.e.**, s.152-153; Aydın Çetiner, "Türk Savunma Sanayi" **Çerçeve Dergisi**, Yıl.6, s.19, Ocak -Mart 1997, İst. 1997, s.34.

²⁹⁴ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, İst. 1974, s.2.

²⁹⁵ **Aynı eser.**, s.3.

²⁹⁶ Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s.81-82.

²⁹⁷ İ. Tekeli-S. İlkin, **a.g.e.**, s.29-32.

ekonomik ve siyasal dengelerinin çözülüp yeniden kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.²⁹⁸

Bunalım ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesinin başarısızlığı ile de siyasî ve ekonomik liberalizminin gözden düşmesi iktidarın yeni bir yol izlemesine neden olmuştur. Bu da tek parti yönetiminin kuvvetlendirilmesi, laik ve milliyetçi yeniliklerin derinleştirilerek genişletilmesi yolunda topyekûn yapılan çalışmalardı.²⁹⁹ Bütün bu iç ve dış koşullar Türkiye’de; kalkınmayı devlet sermayesine dayamaya özel girişimi devlet kontrolü altına almaya, ekonomiyi planlamanın zorunluluğu hakkındaki düşüncelerin berraklaşmasına neden olmuştur.³⁰⁰

Devlet artan otoriter tutumuna uygun olarak özellikle sanayi sektörünün yönetiminde daha büyük sorumluluk yüklenip ekonominin kontrolünü ele almıştır. 1933 yılına kadar ithalatı düzenleyen ve ihracatı denetleyen bir seri kanun çıkarılmış, sonra da sanayileşme çabalarının planlı bir hale konulması gerekliliğinden hareketle Birinci Beş Yıllık Sanayi planı hazırlanmıştır.

Bu planla hem ülke ihtiyacının giderilmesi hem de hammaddeleri ülkede bulunan sanayi işletmelerinin kurulması amaçlanmış, planın uygulanması sonucunda pek çok fabrika faaliyete geçmiştir. Böylece bir çok modern sanayi tesisine kavuşulduğu gibi, ithal oranı da düşmüştür. Bu arada ulusallaştırma hareketi hızla yürütülmüş, demiryolları su elektrik, telefon ve madenler alanında pek çok yabancı şirket satın alınmıştır.³⁰¹

---

²⁹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, s.212-217, Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İst. 1973, s.78-79. Haldun Derin, **Türkiye’de Devletçilik**, İst. 1940, s.110-115.

²⁹⁹ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İst. 1967, s.64-65.

³⁰⁰ DİE, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı**, Ank. 1973, s.155-156.

³⁰¹ Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, İst. 1981, s.105-106. Bu konuda ayrıca bkz Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı**, Ank. 1972.

1934-1938 yılları arasında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile esas hammaddesi ülkede bulunan, büyük sermaye ve teknik güce ihtiyaç gösteren projeler gerçekleştirilmiştir.³⁰² Bu dönemle birlikte başlayan sanayileşme modeli, devlet kuruluşları eliyle savunma sanayinin de gelişmesini öngörmüş ve savunma sanayii temelini oluşturulması yönündeki çalışmalar başarıyla sonuçlandırılmıştır.³⁰³

Yeni Türk Devletinin kendini savunması için gerekli güvenlik önlemlerini almasının gereğinin sıkça vurgulandığı Atatürk döneminde savunma harcamaları ve ordunun modernleşmesi ülkenin ekonomik yapılanması ile paralel yürütülmüştür.³⁰⁴ Daha önce bahsi geçen Kırıkkale'deki top, tüfek ve nitroselülozlu barut fabrikaları planlı dönemin kuruluşlarıdır. Bu kuruluşların yanısıra İstanbul'da inhisarlar Vekaletine ait olan Av ve Rövelver Fişekleri Fabrikası ve Elmadağ Barut Fabrikası 1934 yılında Askerî Fabrikalara devredilmiştir.³⁰⁵

Yine bu dönemde özel sektör eliyle kurulan ilk uçak fabrikası 1936 yılında Beşiktaş'ta Nuri Demirağ'a ait şirket tarafından kurulmuştur.³⁰⁶ Bir müddet çalışmalarını sürdüren fabrika ürettiği uçaklara sipariş azlığı nedeniyle

---

³⁰² Yaşa, **a.g.e.**, s.83. Pamuk Mensucat Sanayii, Karabük Demir Sanayii, İzmir Kağıt Sanayii, Bursa Merinos Sanayii, Toprak Sanayii, Keçiborlu Kükürt Sanayii, Kimya Sanayii kurulmuştur. Ayrıca bkz. Tezel, **a.g.e.**, s.293-303.

³⁰³ Oktay Almak, "Türk Savunma Sanayii Hakkında Genel Değerlendirme", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.347, Ank. Ocak 1996, s.8-9.

³⁰⁴ Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeler", **Atatürk Yolu**, Ank. 1987, s.276.

³⁰⁵ "Cumhuriyet Devrinde Askerî Fabrikalar, **MKE Dergisi**, Y.3, S.12, Aralık 1976, s.47.

³⁰⁶ Gediz, **a.g.e.**, s.29.

faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır.³⁰⁷ Faaliyette iken burada “Nu.37” koduyla 24 adet uçak ve çok sayıda planör üretilmiştir.³⁰⁸

Diğer yandan 1930’lu yılların sonlarına doğru dünyada siyasal gerginlik artmış ve silahlanma yarışı da hızlanmıştır. 1925-1929 yılları arasındaki yumuşama döneminin dışında özellikle 1929 Dünya ekonomik bunalımından sonra uluslararası gerginlik hızla artmış. I. Dünya Savaşı’nın getirdiği statükoyu korumak isteyen anti-revizyonist devletlerle, bu yapıyı değiştirmek isteyen revizyonist devletler arasında gittikçe keskinleşen bir kutuplaşma doğmuştur.³⁰⁹

Avrupa ve dünyanın kısa sürede bunalımlar dönemine girdiği yıllarda Türkiye bunu kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmeyip dünya barış ve güvenliğinin savunucusu olan bir politika izlemiştir. Öncelikle kendi güvenliğini ön planda tutarak öncelikle bölgesel ittifaklara yönelmiş, ancak Avrupa’daki hızlı askerî ve siyasal gelişmeler özellikle İtalyan tehlikesine karşı da Batı ile işbirliğine yönelmiştir.³¹⁰

Bu kaos ortamında güvenlik açısından Türkiye Hükümeti de savunma harcamalarına geniş yer ayırmıştır. Silah ithalatıyla birlikte Osmanlı borçları ve millileştirme işlemlerinden doğan borçlar daha da büyümüştür.³¹¹ Sanayiinin gelişmesini dolaylı ya da dolaysız etkileme durumunda olan yasal kurumsal gelişmeler 1936 yılından sonra duraksamış, yaklaşan savaştan ötürü tüm çabaların ulusal savunmaya ilişkin sorunlar üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.

---

³⁰⁷ **BCA Başbakanlık Muamelât Fonu.010 58 39 6 11 28.6.1944** Milli Savunma Vekaleti Hava Müsteşarlığı, N. Demirağ’ın şikayetlerini, Başvekilate yorumlarken sözleşme hükümlerine göre üretilen uçakların performans vermedikleri için Hava Kurumunun bunları almadığını belirtmiştir.

³⁰⁸ Şükrü Er, “Harp Sanayii’nin Teknolojik Meseleleri”, **Millî Harp Sanayii Semineri**, A.T.O. Yay., Ank. 1975, s.214. Şükrü Er, 1944 yılında Etimesgut Tayyare Fabrikasında çalışan bir uçak mühendisidir.

³⁰⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, c.I, Ank. 1992, s.335.

³¹⁰ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939)**, Ank. 1993, s.92-94. Ayrıca bkz.Edward Weisband, **2. Dünya Savaşında İnönü’nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal,İst 1974, Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, Ank 1983,

³¹¹ Tezel, **a.g.e**, s.217.

³¹² Özellikle Almanya'nın ithalat ve ihracatımızdaki yeri Cumhuriyetten itibaren giderek artmıştır.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Almanya ile diplomatik ilişkiler kurulmasını engelleyen antlaşma hükümleri geçersiz hale gelmiştir. Türk-Alman Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924) imzalandıktan sonra 1918 yılından beri kesik olan Türk-Alman ilişkileri yeniden kurulmuştur. ³¹³ Türkiye yeni kurulmakta olan bir devlet olarak bir çok alanda bilgi ve deneyimden yararlanmak amacıyla Almanya'dan pek çok alanda uzmanlar getirtmiştir. Askeri fabrikalarda çalıştırılmak üzere uzman Fritz Neumann 1926 yılında davet edilmiş, mühendis Spetzler Kırıkkale'de, yine uzman Gustav Wesemann askeri fabrikalarda yönetici olarak görev yapmışlardır. Alman subaylar, Türk kara ordusunda görev yaparken Türk Hükümeti de Türk askeri öğrencilerinin ve subaylarının Almanya'da eğitim görmelerini sağlamak için girişimlerde bulunmuştur. ³¹⁴ Milli Savunma Bakanlığı 1924 yılında yedi sanat okulu ve mühendislik öğrencisini teknik eğitim için Almanya'ya göndermiştir. Bu öğrenciler eğitimleri tamamlanıp yurda dönüşlerinde Türk askeri fabrikalarında sekiz yıl mecburi hizmete tabi tutulacaklardı. ³¹⁵

Cumhuriyetin ilanından itibaren ülkenin bağımsız silah sanayiini kurmak ve geliştirmek için uğraşan Türkiye, Almanya'nın sanayisini ve konuya ilgisini kullanmak istemiştir. Karşılıklı görüşmeler ve ziyaretlerle gelişen savunma sanayiine ilişkin işbirliği Junkers, Lufthansa ve Rheinmetall firmalarının yatırımlarıyla şekillenmiştir. ³¹⁶ Buna göre, Rheinmetall ve Krupp firmaları Türkiye'de silah ve cephane fabrikaları kurma işini yüklenmiştir. Almanya'nın bu

---

³¹² Tayanç, a.g.e, s.110.

³¹³ Cemil Koçak, **Türk-Alman ilişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde, Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkileri**, T.T. K. Yay., Ank. 1991, s.6-9.

³¹⁴ **BCA Bak. Kur. Fa. Fonu** 30.18 1 2 8 8 1 12.02.1929. Koçak, a.g.e, s.41-47.

³¹⁵ **As. Fab. Ta.**, a.g.e, s.205.

³¹⁶ Koçak, a.g.e, s.51.

girişimlerden elde ettiği önemli bir kazanç da; Versay yasaklamaları nedeniyle kuramadığı silah sanayisini Türkiye’de yeniden kurarak kendine yönelik çalışmak olmuştur.³¹⁷

Daha önce bahsedildiği üzere Almanya ile Türkiye arasında havacılık alanındaki en önemli gelişme, Kayseri’de bir uçak fabrikasına ilişkin Junkers firması ile imzalanan anlaşma olmuştur. Türkiye, Alman sermayesi için geniş olanaklara sahip bir ülke olması yanında İngiltere ve Fransa ile olan siyasi ilişkilerinin soğukluğu da Almanya için bir başka avantajı oluşturmuştur.

Almanya'nın Hitler'in iktidara gelmesinden sonra silahlanmaya başlaması, siyasi ve ekonomik gücünü artırarak Versay Antlaşmasından kurtulma çabaları karşısında Türkiye olumsuz bir tutum içine girmemiştir. Hatta Habeşistan'ın İtalya tarafından işgali ve buna Almanya'nın desteği, Montreux Antlaşması'na karşı da olumsuz tavrı Türk-Alman ilişkilerinde soğuk bir dönemi başlatmış ancak şiddetli gerginlikler yaşanmamıştır.³¹⁸

Hitler'in iktidara gelmesi sırasında Türkiye’de ekonomik kalkınma hareketine girişmişti. İlk beş yıllık sanayi planını gerçekleştirmek için yeni kaynaklara oldukça ihtiyaç duyan Türkiye, Almanya ile ekonomik işbirliğine girmekte bir sakınca görmemiştir. Almanya ise, Orta Doğu ve Balkan ülkelerinde yeni pazarlar arayışına girerek ekonomik gücünü siyasi hedeflerine ulaşmak için kullanmıştır.³¹⁹

Türkiye'nin diğer Batı ülkeleri ile dış ticaretini geliştirmesi kolay değildi; çünkü bu ülkeler gereksinimlerini daha ucuza kendi sömürgelerinden sağlayabiliyorlardı. Ayrıca döviz sıkıntısı nedeniyle Türkiye dış ticaretini büyük

---

³¹⁷ Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman ilişkileri (1923-1945)**, Ankara, 1993, s.64-65.

³¹⁸ Musa Çakır, "İkinci Dünya Harbi Döneminde Askeri Lojistik Hizmet ve Destek Sağlamaya Yönelik İngilizlerle Yapılan Temaslar", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997 İstanbul), Gen. Kur. Atase Yay., Ank. 1998, s.40-407.

³¹⁹ Gönlübol-Sar., **a.g.e.**, s.115.

ölçüde takas sistemine bağlamıştı. Bunlardan ötürü Türkiye için Almanya en uygun ticaret ortağı olmuştu. Almanya Türkiye'ye ilk planda demiryolu malzemesi, maden tesisleri, tekstil gibi sanayi için donanım gemi ve askeri gereç sevkederken, Almanya'nın en ünlü çelik, elektrik ve kimya firmaları olan Krupp, Otto Wolff, Bergmann-Borsig, Siemens, AEG, Gutehoffnungshütte gibi firmalar Türkiye ile iş yapmışlardır.³²⁰

Türk Alman ilişkilerinin önemli bir boyutunu da Türk savunma sanayiine yönelik Alman yatırımları ile Almanya'dan savaş malzemesi alımı oluşturmuştur. Türkiye ile Almanya arasındaki yakın askerî ilişkiler Nazi iktidarı döneminde de sürmüştür. Türk ordusunda görevli olan Alman subaylar hem askeri eğitim alanında hem de ordu çevrelerinde Alman nüfuzunun etkinlik kazanmasına çalışmışlar, diğer yandan da askeri malzemeye gereksinim duyan Türk ordusunun bu ihtiyaçları karşılanarak Alman askeri sanayiine bağımlı kılınması amaçlanmıştır. Alman yöneticiler Türkiye ile yapılan silah ticaretinin de siyasal baskı aracı olarak kullanacağını farkında idiler. Bu konuda özellikle Krupp firması 1936-1937 yıllarında top, topçu malzemesi, römork ve denizaltı satışlarıyla ön sırada yer almıştır.³²¹

Ancak bundan sonra yaşanan uluslararası gelişmeler; Çekoslovakya'nın işgali, İtalya'nın Arnavutluk'u işgali, iki ülkenin Balkanlardaki faaliyetleri Türk-Alman ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Türkiye Mihver devletlerinin baskısı karşısında kendisine Batı ittifakı içinde yer arama çabalarına girişerek, Türk-İngiliz, Türk-Fransız Ortak Deklarasyonlarını imzalamıştır.³²²

1930 yılına kadar daha çok Lozan'da halledilmeyen sorunların çözümü için çabalar ve yeni Türkiye'yi uluslararası ortamda tutarlı bir düzene oturtmak

---

³²⁰ Koçak, **a.g.e.**, s.201-203.

³²¹ Aynı eser, s.184-190, Briand -Kellogg Paketi hakkında bkz, Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.95.

³²² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1939-1945 Dönemi**, Ank. 1993, s.137-138.

amacına yönelik girişimler Türk dış politikasını meşgul etmiştir. Bu yıldan sonra ise yaşanan buhran döneminde müşterek barışın ve güvenliğini savunucusu olarak hareket etmiştir. Savaşı kanun dışı ilan eden Briand-Kellogg Paketi'ne 1929 yılında katılan Türkiye, 1932 yılında ise Cenevre Silahsızlanma Konferansında Milletler Cemiyeti ile de işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirince aynı yılın Temmuz ayında cemiyetin üyeliğine kabul edilmiştir.

Yine bu dönemde ikili ilişkiler bağlamında Türkiye, Yunanistan ile arasındaki Ahali Mubadelesi konusu düzeldikten sonra Balkan Antantı görüşmelerinde aktif bir rol oynamıştır.³²³ Almanya ve İtalya'nın saldırgan tavırlar sergilediği bir dönemde Batı ülkeleri ile işbirliğine yönelmiş ancak Milli Mücadele yıllarından itibaren dış politikasında önemli bir yeri olan Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini bozmamaya özen göstermiştir. Uluslararası anlaşmazlıkların yaşandığı bu dönemde hukuk kuralları çerçevesinde Boğazlar ve Hatay konusunu çözüme kavuşturmayı başarmıştır.³²⁴

1933 yılına kadar hukuki temeller üzerine oturtulmuş karşılıklı çıkarları gözetilen karlı bir ekonomik ilişki içinde olan Türk-Alman münasebetleri bu tarihten sonra giderek artan bir hızla değişime uğramıştır. Almanya'da Nasyonal Sosyalist Partinin iktidara gelmesi ile Nazi hayat alanı teorisi ile dünyayı ele geçirme politikasını benimseyen Hitler Almanyası için Türkiye çok önemliydi. Hammadde kaynaklarının zenginliği, elverişli Pazar olanaklarını iyi değerlendirdiği stratejik önemi büyük olan Türkiye'yi kendi tarafına çekmek için her türlü yolu denemiştir.³²⁵

---

³²³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.336-337. Briand – Kellogg Paketi ve Milletler Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1990**, İmge Yayınevi, Ank. 1991.

³²⁴ Geniş Bilgi için bkz. Yusuf Sarınoy, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi**, Ank. 1988, s.1-6.

³²⁵ Nuri Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", **Altıncı Askeri, Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ank. 1998, s.154-155.

Dünya barışı ve topraklarının güvenliği bakımından Almanya'nın siyasetini tehlikeli bulan Türkiye Cumhuriyeti savaşın çok yaklaştığı sırada tavrını ortaya koyarak İngiltere ve Fransa ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir.³²⁶

Sonuç olarak; Atatürk döneminde savunma sanayii'nin topyekün sanayileşmenin ve kalkınmanın bir parçası olduğunun bilincinde bulunan Cumhuriyet yönetimi bu konuda yoğun çabalara girişmiştir. Savunma sanayii ile ilgili tesisleri kuracak teknoloji ülke içinde mevcut olmadığı için çoğu yabancı firmalara ihale edilerek kurulan tesislerin çoğunluğunu Alman firmaları oluşturmuştur. Türkiye o günün olanaklarıyla sahip olduğu savunma sanayii'nin sağladığı bütün askeri ve ekonomik ve siyasi avantajları da kullanmıştır.

Bütün bu avantajlar Türkiye'nin caydırıcı gücünü artırma ve dış politikasında da önemli bir yer tutmuştur. Yerli savunma sanayii üretim denemeleri de yine Atatürk Döneminde başlatılmıştır.

---

³²⁶ Özgüldür, a.g.e, s.155.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMUNUN KURULUŞU (1939-1950)

A. II. DÜNYA SAVAŞI YILLARI VE SONRASI'NIN SAVUNMA SANAYİ'NE ETKİLERİ

1.Savaş Yıllarında Türkiye'nin İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler

Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün ölümü ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına seçilmesinden (11 Kasım 1938) sonra, olağanüstü toplanan CHP Büyük Kurultayı (26 Aralık 1938) tüzük değişikliği ile İsmet İnönü'yü ülkenin "Millî Şefi, CHP'nin de "Değişmez Genel Başkanı" yapmıştır. Böylece başlayan bu yeni dönem 1950 yılına kadar sürmüştür.³²⁷

Bu yıllar aynı zamanda savaş yılları olmasından dolayı, Türkiye'yi bu savaşa sokmamak veya olumsuz etkilerinden uzak tutmak yönündeki girişimler ve çok partili siyasi hayata geçiş çabalarıyla sürmüştür.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda coğrafi yerinin önemi dolayısıyla Müttefik ve Mihver devletlerinin kendi yanlarında savaşa sokabilmek amacıyla yoğun baskılarıyla karşı karşıya kalmış, Boğazlar rejiminin Montreux Antlaşması ile değişmesi de Almanya ve büyük devletlerin Türkiye'ye olan ilgisini artırmıştır.³²⁸

Almanya'nın Avrupa'daki politikasını onaylamayan Türkiye Almanya-İtalya işbirliğini Balkanlara ve kendisine yönelen bir tehlike olarak görmüş, Almanlarla olan ekonomik ilişkilerinin dış politikasındaki bağımsızlığını da engellemesinden kaygılanıp İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmıştır. 1939 yılı başındaki bu gelişme, Almanya'nın Türkiye'ye karşı siyasi bir tavır almasına yol açmıştır.³²⁹ İtalya'nın Arnavutluk'u 1939 yılının Nisan ayında işgali ile kaygılanan Türkiye'nin tarafsızlık politikası uzun sürmez. İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan ile Romanya'ya verdiği garantiyi, aynı şekilde Türkiye'de verebileceğini bildirmesi üzerine 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere ile bir deklarasyon yayımlanarak Türkiye "Barış Cephesi"ne yönelmiştir. Hatay konusu

---

³²⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yay., Ank. 1986 s.67; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, cilt. III. Remzi Kitapevi, 2. Baskı, İst. 1968.

³²⁸ Ramazan Çalık, "Türk -Alman İlişkileri (1923-1945), **Türkler**, c.16, **Yeni Türkiye Yay.**, Ank. 2002, s.818.

³²⁹ Koçak, **a.g.e.**, s.110.

nedeniyle Fransa ile deklarasyon ise; ancak 23 Haziran 1939'da yayınlanmıştır. Böylece Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında imzalanacak olan ittifak antlaşmasının önemli bir aşaması olumlu bir şekilde sonuçlanmıştır.³³⁰

Bu gelişmeler karşısında Almanya, Türkiye'ye batılı devletlerle bir ittifak yapmaması için ekonomik alanda baskı uygulamaya başlamış,³³¹ hatta yaklaşmakta olan savaşı gözönüne alarak, ordunun donatılması için verilen 120 milyon marklık Türk siparişlerini göndermeyi durdurmuştur.³³² Buna karşılık Türkiye'de bu ülkeye satmakta olduğu kromun miktarını azaltarak gönderme işini yavaşlatmıştır. Sonuçta 1 Eylül 1939 yılında Türk-Alman ticareti tamamen durmuştur.³³³

Türk -İngiliz-Fransız deklârasyonu Almanya'yı telaşlandırmış olmasına rağmen, Sovyetler Birliği tarafından iyi karşılanmıştır. Ancak bir süre sonra Sovyetler Birliği ile Almanya arasında 23 Ağustos'ta imzalanan Saldırmazlık Paktı Türkiye için hayli şaşırtıcı olmuştur. Bundan sonra Türkiye'yi Fransa ve İngiltere'den ayırmak için Almanya'nın yaptığı baskı bu defa Sovyetler kanalı ile gelmeye başlamıştır. Bu yolda Moskova'da Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yapılan görüşmelerde³³⁴ Sovyet tarafı; Türkiye'den hem Boğazların karşılıklı savunulmasını, hem de Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Çanakkale'den geçemeyeceği garantisini Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olarak istemiştir. Sovyetlerle anlaşma sağlanamayınca Türkiye 19 Ekim 1939 tarihinde Ankara'da Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı'nı imzalamıştır.³³⁵ 1921 Moskova ve 1925 yıllarındaki Paris

---

³³⁰ Esmer-Sander, **a.g.e.**, s.139.

³³¹ Koçak, **Türk-Alman**....., s.115.

³³² Rıfat Uçarol, "İkinci Dünya Savaşı, "Misak-ı Milli" ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin direnişi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, s.529.

³³³ Özgüldür, **a.g.e.**, s.115.

³³⁴ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.356.

³³⁵ Türk-İngiliz-Fransız İttifak metni için bkz. **Düster**, 3. Tertip, c.21, s.15-18 Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğine yönelen bu istekleri reddetmesinden itibaren 1920'den beri Atatürk'ün karşılıklı çıkar ve uluslararası dengeler üzerine kurduğu Türk-Sovyet dostluğu kritik bir döneme girmiştir. Türkiye'nin dahil olduğu bu 2 No'lu protokola göre, Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya girilmesi halinde ittifak işlemeyecekti. Türkiye özellikle bu devletle çatışmaya girmek istemiyordu.

Antlaşmalarıyla iki ülke arasında kurulmuş olan iyi komşuluk ilişkileri bozulmuş, Türkiye ile Sovyetler Birliği için yeni bir döneme girilmiştir.

Almanya ile kesilen ticaret nedeniyle karşılaştığı ekonomik zorlukları ileri sürerek İngiltere'ye baskı yapan Türk Hükümetinin bu çabaları da sonuç vermemiştir.³³⁶ İngiltere'ye yaklaşarak Sovyetler ile dostluk ilişkilerini bozan Türkiye, Almanya'yı da karşısına almış, bu ülke ile olan ekonomisi tehlikeye girmiş, sipariş verilen gemi ve silahlardan yoksun kalmıştır. Öte yandan ekonomik nüfuzunu kullanarak Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak isteyen Almanya'nın da niyetleri boşa çıkmıştır.

Savaşa katılmadığı halde savaşın getirdiği uluslararası koşullardan zaten büyük ölçüde etkilenmiş olan Türkiye Eylül 1938 yılında yürürlüğe koyduğu İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı da rafa kaldırmak zorunda kalmıştır.³³⁷

Türk-İngiliz -Fransız ittifakı imzalandığı sırada Avrupa'da önemli gelişmeler olmakta idi. 1 Eylül'de Polonya'yı işgal eden Almanya'nın, sonradan Sovyetler'in katılımıyla bu ülkeyi beraberce paylaşmaları karşısında Türkiye Balkanlar tarafından gelecek tehditi önlemek amacıyla Almanya'ya karşı Balkanlar'da kuvvetli bir birlik kurmak ve batısında bir güvenlik alanı meydana getirmek istemiştir. 2 Şubat'ta Balkan Atlantı'nın yıllık Bakanlar Konseyi toplantısını iyi bir fırsat olarak görmüş ancak toplanan üye ülkelerin isteksiz tutumları ortak karar alınmasını mümkün kılmamıştır. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun bu çabaları Balkan devletlerini İngiltere ve Fransa yanına çekmek olarak değerlendiren antanta dahil üye ülkeler bir yandan da Almanya'yı kışkırtmaktan çekinmekteydiler. Sonuçta Türkiye Balkanlar da yalnız kalmıştır.³³⁸

Polonya'nın istilası ile başlayan bu savaşa Türkiye'nin katılımı ilk kez İtalya'nın savaşa girmesi ile gündeme gelmiştir. Almanya'nın Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya savaş ilan etmesi üzerine İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak gereği savaşa girmesi gerekirken Türkiye bunu yapmamıştır.

---

³³⁶ Wayne Bowen, "Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafalı Fakat Savaşmayan Ülke", **Türkler**, c.16, Yeni Türkiye Yay., Ank. 2002, s.807.

³³⁷ Tezel, **a.g.e.**, s.312.

³³⁸ Esmer-Sander, **Olaylarla...**, **a.g.e.**, s.145.

1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Paketi'ne göre bunu yapmış olsa Sovyetler Birliği ile çatışmaya düşecektir.³³⁹ Türkiye'nin savaş hazırlığının yetersizliği ve savaş alanının Balkanlara yayılacağı korkusu müttefiklerin bu konuda ısrar etmemesine de neden olunmuştur. Öte yandan Fransa'nın yenilgisi ve savaştan çekilmesi ile yalnız kalan İngiltere ise, Türkiye'ye yardımda bulunacak durumda değildi.³⁴⁰

28 Ekim 1940 tarihinde İtalya'nın Yunanistan'a saldırması Almanya'nın Balkanlar'a inmesi Almanya ile Sovyetler'in arasının bozulmasında başlıca etken olmuştur. İki devletin arasındaki nüfuz çatışması şiddetlendikçe Türk-Sovyet ilişkileri de düzelmeye başlamıştır.³⁴¹ İngiltere, Almanya'nın Balkanlardaki faaliyetleri nedeniyle 1941 yılı başından itibaren Türkiye üzerindeki baskılarını yoğunlaştırarak derhal savaşa girmesini istemiştir. İngiltere'nin Balkanlar üzerindeki duyarlılığı böyle iken, Almanya'nın Bulgaristan'ı Mihver devletlere katmak için faaliyetlerini sürdürmesi üzerine Türkiye hem İngiltere'nin isteklerine karşı koymuş, hem de Almanya ve Bulgaristan ile temaslarını sürdürmüştür.³⁴²

Yapılan görüşmeler 17 Şubat 1941 yılında "Türk -Bulgar Saldırmazlık Demeci"nin imzalanmasıyla son bulmuş, bu da en çok İngiltere'nin tepkisine yol açmıştır. Artık Türkiye'den kendisine karşı bir hareket olmayacağına güvenen Bulgaristan 1 Mart'ta "Mihver"e katılacağını açıklamıştır.³⁴³ Almanlar'ın Bulgaristan'a yerleşmesi bütün Ortadoğu özellikle İran ve Irak petrolü ile Süveyş'e giden yolun Almanlara açılacağı endişesi, İngiltere'nin tekrar Türkiye üzerinde baskı yaparak savaşa katılmaya zorlamasına neden olmuştur. Bu sefer de Türkiye savaşa katılmaya yanaşmamış zira; Sovyetlerin durumundan emin olmaması ayrıca Alman baskısının hala devam etmesi gibi etkenler onu savaş dışı bırakmıştır.³⁴⁴ Türkiye'nin bu tutumundan yararlanan tarafta Almanya olmuştur.

---

³³⁹ Armaoğlu, a.g.e, s.407.

³⁴⁰ Esmer-Sander, a.g.e, s.146.

³⁴¹ Armaoğlu, a.g.e.,s.409-410

³⁴² Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)** S.B.F. Yay., Ank. 1983, s.19-20.

³⁴³ Özgüldür, a.g.e, s.141.

³⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e, s.408.

Almanya'nın lehine olan bu siyaseti Türkiye, savaşın sonuna kadar sürdürmüştür.³⁴⁵

Fransa'nın Almanya karşısında çok çabuk yenilgisi, Rusya'nın Romanya'dan Besarabya'yı alması, Macaristan'ın Transilvanya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı Romanya'dan almaları ve Almanya'nın Romanya'ya garanti vermesi 1940 yılı Kasım ayında Berlin'de Sovyet-Alman görüşmelerinde ganimet paylaşımında anlaşmaya varılamaması iki ülke ilişkilerinin bozulmasında önemli faktörler olmuştur.³⁴⁶ Sovyetler Birliği ile işbirliği sağlayamayacağını anlayan Hitler, Sovyetlere karşı savaş açmaya karar vermiş, Sovyetler de Almanya ile ittifakının sürmeyeceğini anlayıp, çıkacak bir savaşta Türkiye'nin durumunu önemli gördüğünden Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirmek gereğini hissetmiştir.

1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın Mihver'e katılması, Almanya'nın Balkanlara yerleşmesi ile harekete geçen Sovyetler Birliği Türk Hükümetine başvurarak 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Sovyet Rusya'nın tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir.³⁴⁷ Böylece Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi büyük ölçüde kalkmıştır.

Buna karşın Türkiye bu defa da Alman baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Nisan 1941'de Almanya askerlerini Türkiye üzerinden Irak'a geçirmek istemiş, buna karşılık Türkiye'ye saldırmazlık garantisi ve Ege adalarından toprak vaadinde bulunmuştur. Bunları Türkiye reddedince, Sovyetlere karşı girişeceği saldırıdan önce Balkan cephesini tamamen güven altına almak için Türkiye'ye bir saldırmazlık paktı önermiş ve Türkiye ile Almanya arasında 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.³⁴⁸

Bu antlaşma, İkinci Dünya Savaşı'nda Müttefikler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası oluşturan güvensizlik duygularının başlangıcı kabul

---

³⁴⁵ Koçak, **Türkiye'de Milli.....**, s.287-289-291.

³⁴⁶ Armaoğlu, **a.g.e**, s.409.

³⁴⁷ Esmer-Sander, **a.g.e**, s.154.

³⁴⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı: **Türk Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü**, Ank. 1973, s.73.

edilen bir gelişme olmuştur. Türkiye bir yandan Almanya ile siyasal ekonomik ilişkilerini geliştirmiş, diğer yandan da İngiltere ile olan ittifakına bağlı olduğunu her fırsatta tekrarlamaktan geri durmamıştır.³⁴⁹ Bu antlaşmadan sonra 22 Haziran'da Almanya, Sovyetler Birliği'ne saldırmıştır. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, Alman yayılmasının güneydoğu kanadını emniyet altına alma sonucunu sağlamış ve Nazi ordularının Sovyetler Birliğine daha rahat saldırma olanağı sunmuştur.

Bu nedenle bu antlaşma İngiltere ve Amerika tarafından iyi karşılanmamış, ABD Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na göre Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı derhal kesmiştir. Almanya'nın Sovyetler'e saldırmasının ardından İngiltere ise daha gerçekçi düşünerek Amerika'dan aldığı yardımın bir kısmını Türkiye'ye devretmiştir.³⁵⁰

Alman-Rus Savaşı Türk diplomasinin üzerinden büyük bir yükü kaldırmıştı ancak yeni bir endişe de doğurmuştu. Bu da İngiltere ile Rusya'nın Türkiye üzerinden anlaşmaları olasılığı idi. Türkiye'nin bu şüphelerini daha da güçlendirmek için Almanya propaganda savaşına başlamıştır. Bunun üzerine karşı propagandaya geçen Rusya da Türk toprakları üzerinde bir İngiliz-Rus antlaşması nedeniyle beliren korkuyu ortadan kaldırmak için 10 Ağustos'ta İngiltere ile beraber Türkiye'ye güvence vermiştir. İki devlet Türkiye'ye ortak bir nota vererek, Montreux Sözleşmesi'ne ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini belirtmişlerdir.³⁵¹

Japonya'nın 7 Aralık'ta Pearl Harbor Amerikan üssüne saldırması üzerine 11 Aralık 1941'de Amerika Birleşik Devletlerinin savaşa girmesiyle İkinci Dünya Savaşının İngiliz-Sovyet-ABD işbirliği devresi başlamıştır.³⁵² Bu devrede Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda yapılan baskılar daha da artmıştır. Türkiye için de savaş dışı konumun muhafazası zorlaşmıştır. En önemli gelişme de Almanya'nın Stalingrad ve Kuzey Afrika'daki yenilgisi olmuştur. Stalingrad

---

³⁴⁹ Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi Ank. 1996, s.214.

³⁵⁰ Armaoğlu, **a.g.e**, s.410.

³⁵¹ T.C. Dışişleri Bak. **İkinci Dünya Savaşı Yılları.....**, s.126.

³⁵² Armaoğlu, **a.g.e**, s.382.

zaferi aynı zamanda Türk-Sovyet ilişkilerinin de yeniden soğuk döneme girmesine neden olmuştur.³⁵³

1942 yılı sonundan itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı sert bir tutum sergilemeye başlayacak ve bu durum savaşın sonunda Türkiye üzerinde gerçek bir Sovyet tehditi olarak ortaya çıkacaktır. Savaş esnasındaki tüm müttefik konferanslarında da Türkiye'nin savaşa girmesi söz konusu edilmiştir.

Roosevelt ile Churchill arasındaki 1943 yılında yapılan Casablanca Konferansında Türkiye'nin savaşa katılmasıyla bir Balkan cephesinin açılmasına karar verilmiş ve durum Türk yetkililerine 30 Ocak -1 Şubat 1943 tarihinde Churchill tarafından Adana'da bildirilmiştir.³⁵⁴ Buna karşılık Türk devlet adamları, Türkiye'nin Sovyet çekincesini ve Savaşa katılabilmek için Türk ordusunun donanım bakımından geniş ölçüde desteklenmeye gereksinim duyduğunu belirtmişlerdir.³⁵⁵ Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun bu görüşleri üzerine Churchill, savaştan sonra güçlü bir uluslararası örgütün kurulmasının düşünüldüğünü ve bu örgütün dünya barış ve güvenliğini koruyacağını belirtmekle yetinmiş ayrıca Müttefiklerin Türkiye'nin savunma güçlerinin gereksinimlerini hemen karşılayacaklarının da sözünü vermiştir.³⁵⁶

Adana görüşmelerinden sonra İngiltere'nin Türkiye'yi Müttefikler yanında savaşa sokma çabaları sürmüştür ve Mihver devletlerinin cephelerdeki yenilgileri, Türkiye üzerindeki baskıyı daha da arttırmıştır. İngiltere'ye göre; İtalya'nın savaş dışı edilmesi Türkiye'nin Akdeniz bölgesindeki endişelerini azaltarak savaşa girmesi konusunda önemli bir faktör oluşturacaktır.

Tunus Savaşının sona ermesi, Mihver kuvvetlerinin Afrika'dan çıkarılması ve Müttefiklerin Sicilya'ya çıkmasından sonra İtalya'da siyasi bunalım başlamış Mussolini iktidardan düşmüştür.³⁵⁷ Bu yeni durum karşısında, savaş durumunu yeniden ele almak amacıyla toplanan Quebec Konferansında (17 Ağustos 1943) Roosevelt ve Churchill savaş dışı konumunu ısrarla

---

³⁵³ a.g.e, s.412.

³⁵⁴ Gürün, a.g.e, s.90-91.

³⁵⁵ Armaoğlu, a.g.e, s.412.

³⁵⁶ Esmer-Sander, a.g.e, s.164.

³⁵⁷ Armaoğlu, a.g.e, s.387.

sürdürmek isteyen Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda fazla zorlamamak, ancak Balkanlarda açılması düşünülen ikinci cephe için gerekli olan Türk havaalanlarının müttefikler tarafından kullanılmasını istemek ve baskıyı bu yönde yapmak kararını almışlardır. Ayrıca Türkiye'nin askeri gücünü artırmak müttefiklerle Almanya arasında çekişme konusu olan Türk kromunun Almanya'ya ihracının durdurulması ve Boğazlardan Alman gemilerinin geçmesini yasaklanması gibi konularda Türkiye'nin uyarılmasına da karar verilmiştir.³⁵⁸ Daha sonra ikinci cephenin Fransa'da açılmasına ve sorumluluğunun da Amerika'ya bırakılmasına karar verilmiştir.

1943 yılının Ekim ayında Müttefik Devletler Dışişleri Bakanlarının Moskova Konferansında Sovyetler, Türkiye'nin savaşa sokulması konusunda kararlı tutumlarını sürdürmüş. Dışişleri Bakanı Molotov bu konuda Türkiye'ye baskı yapılmasını istemiştir.³⁵⁹ Türkiye'nin savaşa girmesiyle Almanya 15 tümenini Sovyet cephesinden çekmek zorunda kalacaktı.³⁶⁰

Konferansın sonunda İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin 1943 yılı sonundan önce savaşa girmesine, İngiltere ve Sovyet hükümetleri tarafından Türkiye'ye bu önerinin yapılmasına ve üslerini Müttefik hava kuvvetlerine açmasına karar vermişlerdir.³⁶¹ İngiltere Dışişleri Bakanı Eden bu kararları bildirmek üzere Türk Dışişleri Bakanı Menemencioglu ile Kahire'de görüşmüş, aldığı yanıt ise, yeteri kadar yardım yapılmadıkça Türkiye'nin kesinlikle savaşa katılmayacağı biçiminde olmuştur.³⁶²

Türkiye üzerindeki baskılar Tahran Konferansından sonra daha da artmış, 25 Kasım -1 Aralık 1943 tarihleri arasında müttefik liderleri arasında yapılan bu konferansta müttefik stratejisi açısından Türkiye'nin durumu tekrar ele alınmıştır. Sovyetler Birliğinin tutumu giderek sertleşirken, İngiltere de

---

³⁵⁸ Esmer-Sander, **a.g.e.**, s.171.

³⁵⁹ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ank. 1968, s.212.

³⁶⁰ Esmer -Sander, **a.g.e.**, s.172.

³⁶¹ Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İst. 1994, s.207.

Türkiye'nin savaşa girmemesi durumunda Türk toprak bütünlüğüne ve özellikle Boğazlardaki hakları konusunda ilgi duyamayacağını belirtmiştir. Churchill'in Türkiye'nin savaşa katılması ile Doğu Akdeniz'de bir cephe açılması fikri Sovyetler'in Türkiye'nin savaşa girmesi konusuna olan ilgisini azaltmıştır. Stalin, Churchill'in planlarından endişe duymakta, Balkanlarda cephe açılarak Sovyetler'in askeri ve politik ilerleyişinin durdurulmasından korktuğundan Batılıların Balkanlar'dan uzaklaştırılması ve Batı Avrupa'da yeni bir cephe açılmasını istemiştir.³⁶³

Tahran Konferansı sonucunda Türkiye'nin savaşa katılması kararına uygun olarak Churchill ve Roosevelt Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'yü Kahire'ye davet etmişlerdir. 3 Aralık'ta başlayan görüşmelerde Churchill Amerikan ve İngiliz hava filolarının Türkiye'ye geleceğini, Türkiye'nin bu filoları kabul etmemesi halinde Müttefiklerin, Türkiye ile işbirliği ümidini tümüyle keseceklerini söylemiştir.³⁶⁴ İnönü ise; Türkiye'nin askeri durumu hakkında bilgi verip, silahlanma programının yerine getirilmemesi nedeniyle zor durumda olduklarını belirtmiştir.³⁶⁵ Ortak bir Bulgar Alman saldırısını karşılamak için silah yardımı istemiş, aynı zamanda ortak hareket ve sıkı işbirliğinin gerekliliği üzerinde durmuştur.³⁶⁶ Burada İnönü ilk defa prensip olarak savaşa girmeyi kabul etmiş ve bunu ortak bir askeri plan yapılması askeri yardımın önceden tamamlanması ile Sovyetler Birliği'nden duyulan rahatsızlık nedeniyle bölgenin siyasal geleceği hakkında karara varılmasını istemiştir.³⁶⁷

Ocak ayında Ankara'da Türk-İngiliz askeri görüşmeleri başlamış ancak yardım konusunda anlaşma sağlanamamış ve görüşmeler kesilmiştir. Bu da Türkiye ile İngiltere ve Amerika'nın ilişkilerini gerginleşmesine neden olmuş, Türkiye bu defa Sovyetlere yanaşmak istemiş fakat, bunun önkoşulu olarak

---

³⁶² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.413.

³⁶³ Esmer-Sander, **a.g.e.**, s.175-176.

³⁶⁴ Deringil, **a.g.e.**, s.218.

³⁶⁵ Gürün, **a.g.e.**, s.113-114.

³⁶⁶ Esmer-Sander, **a.g.e.**, s.177.

³⁶⁷ Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri, **Bellekten**, C.XLVII, s.185, Ocak 1983, s.317-330.

Almanya'ya hemen savaş açması istenmiştir.³⁶⁸ Artık Türkiye ile İngiltere ve ABD arasında bir güven bunalımı doğmuş, askeri yardımlar kesilmiş, Sovyetler Birliği ile ilişkiler iyice soğumuştur. 1944 yılının Nisan ayında Türkiye, Müttefiklerin baskısıyla Almanya'ya krom ihracını durdurmuştur. 5 Haziran'da Boğazlardan geçen Alman gemileri Türkiye'nin Müttefikleriyle arasının daha da açılmasına yol açmış, olay sonunda Dışişleri Bakanı Menemencioğlu istifa etmiştir.³⁶⁹ Aynı yılın Haziran'ında Normandiya çıkarmasının yapılması ile Almanya'nın askeri durumunun iyice kötüye gitmesi, Türkiye'nin Müttefiklerle ilişkilerini düzeltmek için 2 Ağustos'ta Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesine neden olmuştur.³⁷⁰

1945 yılı başlarında Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesi olmuştur. Zira; bütün Orta Avrupa ve Balkanlar Sovyetler'in askeri işgali altına girmiştir.

Savaş sonrası politikalarının değerlendirilmesi için 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan Yalta Konferansında, Almanya'nın teslimi, Birleşmiş Milletlerin kuruluşu ve Avrupa ülkelerinin durumu ile Boğazlar konusunda görüşülmüştür. Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini ileri sürmüştü ve Yalta'dan sonra Dışişleri Bakanlarının bu konuyu görüşmek için Londra'da yapacakları toplantıda yeniden ele almalarını ve Türkiye'nin bundan haberdar edilmesini kararlaştırmıştır.³⁷¹ Ayrıca Konferansta Mihver devletlere savaş ilan eden devletlerin Birleşmiş Milletler Konferansına katılmaya hakları olacağı hakkında alınan karar üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir.

Yalta Konferansının arkasından Sovyetler Birliği 19 Mart 1945 tarihinde, 1925 tarihli Türk -Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı

---

³⁶⁸ Armaoğlu, **a.g.e**, s.413-414.

³⁶⁹ Erkin, **a.g.e**, s.236-241.

³⁷⁰ Esmer-Sander, **a.g.e**, s.182-183.

feshetmiştir.³⁷² Ardından 7 Haziran'da Türk Hükümetine verdikleri notada, Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesini Kars ve Ardahan'ın ise Sovyetler'e iadesinin gerektiğini teklif etmiştir. Kabul edilmesi mümkün olmayan bu istekleri Türkiye'nin reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği siyasi baskı yapmaya başlamıştır.³⁷³

7 Mayıs 1945 tarihinde Almanya'nın teslim olması üzerine, savaş sonrası barış düzenini sağlamak üzere 17 Temmuz -2 Ağustos tarihleri arasında Potsdam'da Truman, Churchill ve Stalin biraraya gelmiştir. Görüşülen konular Yalta'dakinin hemen aynısı olmuştur. Ancak boğazlar konusunda Sovyetler lehine gelişmeler olmuş, her ne kadar ABD ve İngiltere Sovyetler'in Boğazlarda üs talebini kabul etmeseler de onun Boğazlar'da tam geçiş serbestisine taraftar olmuşlardır. Sovyetler Birliğinin boğazlarda üs istemek konusunda ısrar etmesi üzerine taraflar görüş birliğine varamamıştır.³⁷⁴

2. Savaş Yıllarında Türk Ekonomisinin Savunma Sanayii'ne Etkileri

Türkiye İkinci Dünya Savaşına katılmadığı halde savaş ekonomisinin koşullarını olanca ağırlığıyla hissetmiştir. Savaşın başlaması ile Türkiye seferberlik ilan ederek aktif nüfusun büyük bir bölümünü silah altına almış, bu da devlet için ağır masraflar çıkarmakla kalmamış, üretimi de aksatmıştır.

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ekonomiyi savaşa karşı hazırlamak için bir çalışma yapılmamış olup,³⁷⁵ ancak savaşın başlamasından kısa bir süre önce devlet, savaşın koşullarına göre örgütlenme çabalarına girişmiştir. Türkiye'nin sanayileşme yolunda attığı adımlar da bu savaşın etkisiyle sürekli olamamıştır.

---

³⁷¹ Armaoğlu, a.g.e, s.414-415.

³⁷² Esmer-Sander, a.g.e, s.185.

³⁷³ Erkin, a.g.e, s.257-264.

³⁷⁴ Aynı yer

³⁷⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, c.II, Remzi Kitapevi, İst. 1975, s.70.

Herşeye rağmen BBYSP kapsamında olup henüz tamamlanamamış olan sanayi projeleri savaş yıllarında tamamlanmış ancak İBYSP uygulamaya konulamamıştır.

İkinci Dünya Savaşının dışında olmasına rağmen daha savaşın başında her gün savaşa girme olasılığının ağır baskısı altında kalmış hem tarafsız hem de hazırlıklı olmaya gayret göstermiştir. Artan ordu mevcudunun her türlü gereksinimlerinin karşılanmasının getirdiği savunma harcamaları sürekli artmıştır. Bu nedenle savaşa girilmese de altı yıl savaş ekonomisi koşullarında yaşanmıştır.

Savaş yıllarında çalışma çağındaki genç insan gücünün üretimden çekilmesi, üretimin düşmesine neden olmuştur. Üretimdeki azalma vergi gelirlerinin azalmasına yol açarken, büyük bir ordunun beslenmesi, araç ve gereçlerinin sağlanması enflasyonist ortamın yaratılması için de yeterli bir neden olmuştur.³⁷⁶ Savaşla birlikte Türkiye'nin ticari dengeleri de bozulmuştur. Ülkenin ithalat oranını son derece daraltmış, bazen bunu olanaksız kılmıştır. Ekonomik alandaki bu olumsuzluklar devletin bütçe dengesini de etkilemekte gecikmemiştir.³⁷⁷

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının süresi tamamlanmadan 1936 yılında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı İBYSP hazırlanmıştır. Zamanın İktisat Vekili Celal Bayar'ın Başvaalete sunduğu bu plan, birincisine göre daha kapsamlı olmuştur. Daha fazla yatırım ve fabrika yapımı öngörülmüş ayrıca Birinci Plandan farklı

---

³⁷⁶ Ertuğrul Baydar, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ank. 1978, s.13.

³⁷⁷ Osman Köksal, "Savaş Döneminin Memurlarının Alım Gücüne Etkileri (1939-1945)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ank. Gen. Kur. Basımevi 1999, s.239.

olarak iç tüketime değil, dış pazarlarda satılabilecek bazı ürünleri işleyecek ihracata yönelik sanayiilerin kurulması amaçlanmıştır.³⁷⁸

1939 yılının Ocak ayında Celal Bayar'ın Başbakanlıktan istifası sonucu Refik Saydam'ın Başbakanlığa atanmasıyla oluşan hükümet, yatırım programını ve finansman kaynaklarını incelemeye almıştır. Giderek yaklaşan yeni dünya savaşının kaçınılmaz ek savunma harcamaları gerektireceği düşüncesi İBYSP'nin uygulanmaya konmasını engellemiştir.³⁷⁹

Devletçi sanayileşme Sümerbank'ın kurulması (1932) ve faaliyete geçmesi, BBYSP'nin uygulamaya konması ve kurumsal düzenlemelerle somutlaşmıştır. Bundan sonra birbiri arkasına kurulan İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) devlet kesiminde sermaye birikimi oluşturulmasının başlangıcı olmuştur. 17 Haziran 1938 yılında yasalaşan ve "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Devlet Teşekküllerinin Teşkilatıyla İdare ve Murakabbeden Hakkında 3460 sayılı kanun" ile daha önce kendi özel yasaları ile yönetilen İ.D.T'lere genel bir yasal çerçeve çizilmiştir.³⁸⁰ İDT'ın çekirdiği denilebilecek Sümerbank ve Etibank, BBYSP'ni yaşama geçirmenin araçları olarak oluşturulmuştur.³⁸¹

Bu dönemin iç ve dış koşulları nedeniyle sanayileşmenin yatırım mallarına özellikle de makine yapımı sanayiine yönelmesi olanağı yoktu. Dokuma, maden işleme, kağıt, cam, çimento ve kimya gibi sanayi dalları, yani ülke ihtiyacını karşılayacak ve hammaddeleri ülkemizde bulunan tüketim mallarına yönelik olmuştur. Dönemin koşullarından başka makine yapımının

---

³⁷⁸ Yakup Kepenek -Nuray Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 15. Basım, İst. 2004, s.69 İkinci Plan, gıda, kimya, makine, deniz ulaşımı vb. alanlarda yatırım öngörmüştür. Daha geniş bilgi için bkz. **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı**, Başvekalet Matbaası, Ank. 1936.

³⁷⁹ Aydemir, **İkinci.....**, c.I, s.432.

³⁸⁰ 1938 yılında ilk yasal düzenleme yapıldığında, Ziraat Bankası, Sümerbank, Etibank daha önceden kurulmuştu.

³⁸¹ Kepenek, **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İst. 1993, s.23.

niteliği de sınırlamanın diğeri bir nedenini oluşturuyordu. Sürekli teknolojik yenilenmeyi gerektiren bu sanayiye kurmak o günün gelişmişlik düzeyinde oldukça zordu. Kağıt, çimento gibi zamanın öncelik verilen eğitim, öğretim ve yapı işleriyle doğrudan ilgili olan alt sektörler öncelik verilmişti.³⁸²

Diğeri taraftan farklı bir girişim; demir-çelik işletmesinin kurulmasıdır. bu girişim Cumhuriyet hükümetleri için ulusal bağımsızlığın simgesi sayılmakla beraber, yerli maden kaynaklarının değerlendirilmesi, ve ekonominin diğeri kesimlerine özellikle yerli savunma sanayiine girdi sağlaması bakımından önemli olmuştur.³⁸³ Gümrük Vergisi bağışıklığı inşaat malzemesi ve savunma sanayiinin ihtiyaçlarını karşılayacak hammaddeler ve bazı yatırım malları ile de sınırlandırılmıştır.³⁸⁴

Yeni kurulan devlet dış borca karşı, geçmişte yaşananlardan dolayı oldukça hassas davranmış, Lozan Antlaşması ile Türkiye'ye devredilen borçları II. Dünya savaşı yıllarının güç koşulları, içinde düzenli olarak ödemeye devam etmiştir.

Dış güvenliğinin gerektirdiği her türlü önlem hiç bir dış yardım alınmadan savaş boyunca başarıyla uygulanmış ve sonuçta savaşın dışında kalınmıştır. Ancak ulusal savunma giderlerindeki olağanüstü artış 1939-1950 arası dönemde bütçeyi oldukça etkilemiştir. Maliye Bakanlığı ve Bütçe Komisyonu 1938 yılı bütçesini (1/6/1938-31/5/1939) 250 milyon lira civarı belirlemiş iken önceki yıla göre ilave edilen payın yarısı savunma bütçesine ayrılmıştır.³⁸⁵

---

³⁸² Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s.68.

³⁸³ **A.g.e.**, s.70. Bu ilk demir-çelik tesisi bir İngiliz firması tarafından 1939 yılında Karabük'te kurulmuştur. Ayrıca bkz. Tezel, **a.g.e.**, s.213.

³⁸⁴ **Düştür**, Üçüncü Tertip, c.20, Ank. 1930, s.1683-1684. Bu yasa (3537 sayılı) 29 Haziran 1938 yılında kabul edilmiştir.

³⁸⁵ Önceki yıla göre 31,5 milyon lira olan ilave payın 15 milyon lirası savunmaya ayrılmış, bu tutarın 8,5 milyon lirası Kara-hava-Deniz kuvvetlerine, 12.5 milyon lirası da Askeri fabrikalar için hazırlanan programa tahsis edilmiştir. Baydar, **a.g.e.**, Ank. 1978, s.34. Fert başına ulusal savunma giderleri, 1934 yılında 3,72 liradan 1939 yılında 9,9 liraya çıkmıştır. 1944 yılında ise 29,90 lira olmuştur. **A.g.e.**, s.34.

Daha önce bahsedildiği üzere İkinci Dünya Savaşının başlaması ile çalışabilir nüfusun büyük bir bölümünün askere alınması üretimde büyük düşmelere yol açmıştır. Savaşın diğer bir etkisi, ithalatımızdaki düşüşün bu dönemde daha da düşmesi olmuştur. Savaş öncesinde başlayan planlama ve sanayi yatırım programları savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Üretimin düşmesi, vergi gelirlerinin azalması, büyük bir ordunun beslenmesinin enflasyonu oldukça körüklemesi karşısında hükümet, bir yandan savaş yıllarını haksız kazançlara engel olmak bir yandan da ekonomik ve kültürel alanda bazı reformlar yapmak için bazı önlemlere başvurmuştur. Tüm bunlar savaş bitiminde CHP içindeki yapı değişmesine ve çok partili rejimin doğmasına yol açan önemli olaylar olmuştur.³⁸⁶

Savaş yılları bütçesi içinde Milli Savunma giderleri oldukça artmış olup³⁸⁷ aynı zamanda, silah ithalatıyla Türkiye'nin ticaret dengesi yeniden açık vermeye başlayınca sanayi programının uygulanması da güçleşmiştir. Bunun üzerine Türkiye yeni borçlanma için (sanayi programının dış finansmanı için daha önce Sovyetler Birliği ve İngiltere'den borç alınmıştı) harekete geçmiştir. Yine İngiltere'den sanayi makine ve gereçleri, silah ve askeri gereçler için borç alınmış, ardından Türkiye üzerinde de siyasi ve iktisadi genişleme politikası uygulamakta olan Nazi Alman Hükümeti ile 1939 yılının başında Makine, araç-gereç ve silahlar için kredi anlaşması imzalanmıştır. Ancak aynı yılın Ekim ayında Türkiye, İngiltere ve Fransa ile karşılıklı yardım antlaşmasını imzalayınca Almanya bu krediyi iptal etmiştir.³⁸⁸

1939 ve 1940 yıllarında Türkiye bağlaşıkları olan İngiltere ve Fransa'dan ticari ve askeri kredi sağlamıştır. ABD'den de yine 1941 yılında savaş malzemesi

---

³⁸⁶ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi**, 1908-2002, 8. Baskı, Ank. 2004, s.81-83.

³⁸⁷ Milli Savunma Bütçesinin genel bütçe içindeki oranı 1938 yılında %30,31, 1939'da %43,32, 1940'da %53,24, 1941'de %55.44, 1942'de %54.42, 1943'de %52.52, 1944'de %51.12, 1945 yılında ise %40.88 olmuştur. Baydar, **a.g.e.**, s.89. Bunu Düyun-u Umumiye ve Bayındırlık Bakanlığı bütçeleri izlemiştir. **Aynı sayfa.**

kredisi almış olup, savaş dışında kalmak için Almanya ile siyasi ve ticari ilişkiler sürdürmesi 1942 yılında yeni bir Alman kredisi almasına yol açmıştır. Dış borçlar sadece bunlarla kalmamış, hala yabancıların elinde bulunan işletmelerin millileştirilmesi için de borçlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca yabancı banka ve müteahhit firmalardan da kredi sağlanmıştır.³⁸⁹

Yaklaşık altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı daha önceki savaşlar bakımından, savaşın boyutlarını büyütüştür.³⁹⁰ Henüz %75.6'sı köylerde yaşayan, 18 milyon nüfusuyla³⁹¹ tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip Türkiye savaşta tarafsız kalmak için direnirken, doğabilecek tehlikelere karşı da hazırlıklı olma durumunda idi.

Bazı temel maddelerin üretim durumu alt düzeydeydi. Bunlardan ihtiyacı en çok duyulan çimento üç fabrikada üretiliyor ve miktar açısından yetersiz kalıyordu. Demir üretimi ise Karabük fabrikasının açılmasından sonra başlamış o da ihtiyacı karşılamaktan uzaktı. Tamamen ihraç malı niteliğindeki krom üretimi ve şeker üretimi de (dört fabrikada üretilen) aynı durumda idi. Petrolün tümü ithal edilirken eldeki depoladığı yakıt tanklarının kapasitesi yetersizdi.³⁹²

Türk Silahlı Kuvvetlerinde ise; kara ordusu 50 tümen ve bağlı birliklerden oluşmakla birlikte silah araç ve gereçleri Almanya ve Çekoslovakya'dan bazı yeni silahlar alınsa da sayı ve model bakımından zayıftı.³⁹³ Diğer yandan Türkiye'nin elinde yardım gemilerinden başka 24 savaş

---

³⁸⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.214.

³⁸⁹ **a.g.e.**, s.214-215.

³⁹⁰ II. Dünya Savaşı gelişmeleri için bkz., Türkkaya Ataör, **İkinci Dünya Savaşı: Neden Çıktı, Nasıl Sürdü? Asya ve Afrika'yı Nasıl Etkiledi?**, Ank 1985, Hans Adolf Jacobsen, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, Genel Kurmay Basımevi, Ank 1989, Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Dördüncü baskı, İst. 1995, Liddell, Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi**, çev. K. Bağrıaçık, İst 1998

³⁹¹ DİE, **Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İst 1973, s.54 (1940 sayımına göre 17.820.350).

³⁹² **a.g.e.**, s.107 vd.

³⁹³ Güngör Cebecioğlu "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I** (20 -22 Ekim 1997-İst.), Ank. 1998, Ek.8, s.379.

gemisi,³⁹⁴ Hava kuvvetlerinin elinde ise, 432 adet uçak (175 adeti eğitim uçağı idi) bulunuyordu. 1940-1944 yılları arasında 625 savaş, 28 nakliye ve 145 adet eğitim uçağına sahip olmakla beraber, çeşitli model ve değişik ülke yapımı ve sayıca yetersizdi.³⁹⁵

Büyük bir savaşın başlamak üzere olduğu beklendiği halde Türkiye ekonomik yönden bir hazırlanma sürecini başlatılamamıştır. Savaş başlayınca seferberlik uygulamaları başlamış, askerlik süresi uzatılmış, birlikler artırılmış, hızla yeni kışlaların, talimgahlarının yapımına geçilmiştir.³⁹⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1939 tarihinde TBMM'nde yaptığı konuşmada "Cumhuriyet Hükümeti müdafaa tedbirlerini geliştirmek için hiç bir yardımı esirgememek azmindedir. .... Büyük Meclis, Büyük Türk Milleti emin olabilir ki, Cumhuriyet orduları emir aldıkları zaman vazifelerini hakkıyla yerine getirecek kıymettedir. Yaptığımız ve yapacağımız fedakarlıklarla Cumhuriyet orduları layık olduklarını ispat etmeye her an hazırdırlar." ³⁹⁷ diyerek ordunun her türlü tehditlere karşı hazır olduğunu kamuoyuna açıklamıştır.

Türkiye'nin dışında gelişen olaylar, boğazlar üzerindeki Sovyetler Birliği'nin niyetleri ve Hitler'in ilerleyişi kaygıları daha da artırmış, sınırlı olanaklarla Türk ordusu hazır bir duruma getirilmeye çalışılmıştır. Yerli sanayi olabildiğince savunma sanayine yönlendirilmiştir.³⁹⁸

Birinci Sanayi Planı'nın başarıyla uygulanmasından sonra 1936 yılında İkinci Sanayi Planı hazırlanmıştır. Birinci planın bir özelliği de yeni

---

³⁹⁴ Raşit Mertel, **Atatürk ve Donanma**, İst. 1946, s.152-161.

³⁹⁵ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Uçak Albümü**, 1923-1950, C.II, Ank. 1984.

³⁹⁶ Talat Köseoğlu, **Demokraside Kavgalarımız**, İst. 1962, s.225.

³⁹⁷ **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I (1919-1946)**, İst. 1946, s.342.

³⁹⁸ Aydemir, **a.g.e.**, s.143. 1939 yılı Nisan ayı başlarında savaş çıkarsa bu koşullarda ülkenin kendine yeterliliğini arttıracak yatırımlara öncelik veren, çok dar kapsamlı bir "İktisat Savunma Planı" hazırlanmış, savaşın çıkması üzerine bu planda uygulanmamıştır. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.6, İletişim Yay, İst. 1983, s.1604.

eklemlenmelere açık olması idi. Bu dönemde sadece plan kapsamındaki sanayiler değil, devletin içinde olduğu değişik üretim faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında Türkiye İş Bankasının iştirakleri (Zonguldak Kömür İşletmesindeki Maden İşletmeleri, Dokumacılık, ve Şeker Sanayindeki girişimleri), İnhisarlar (Tekel)in sanayi işletmelerindeki gelişmeler, devletin elinde örgütlenen demiryolu ve denizyolu taşımacılığı ile ilgili sanayi kuruluşları ayrıca Milli Savunmayla ilgili sanayi işletmelerindeki gelişmeler bu dönem devletin sanayileşmesindeki payını ortaya koymaktadır.³⁹⁹

İnhisarlar idaresi tütün, ispiro ve ispirotolu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddeler inhisarları gibi alandaki üretimle ilgili idi. Konumuzla ilgili olan barut inhisarı 1927 yılının başında işletilmesi için bir Türk Anonim Şirketine devredilmişti. şirket Küçükoyzgat'ta barut ve mevaddi infilakiye ve İstanbul Haliç'te rovelver fişekleri ve av saçması fabrikası kurmuş ancak daha öncede bahsedildiği gibi Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne 1934 yılında 2441 sayılı kanunla devredilmiştir. Bundan sonra yeniden teşkilatlandırılarak üretim hacmi ve çeşitliliği artırılmıştır. Yeni bina ve makinalarla burada fitil, oleom, trolit, nitrogliserinli barut vs. fabrikaları kurulmuştur.⁴⁰⁰

Lozan Barış Antlaşmasından sonra faaliyet alanı genişletilmiş olan savunma sanayiine ilişkin üretim işletmeleri, Ankara, Yahşiyân ve Kırıkkale'de kurulmuştur. Bu fabrikalarda silah, mermi ve patlayıcı maddeler üretiliyordu. İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar geçen sürede bir silah, mühimmat kompleksi oluşturacak faaliyetlere girişilmiştir. Buna göre top-tüfek, barutun hammaddeleri (sülfirik asit) pirinç(kovanın hammaddesi), çelik (silahın hammaddesi), mermi, barut imalatı işletmeleri kurulmuştur. Bütün bu fabrikalar

---

³⁹⁹ Tezel, *Uygulamaya.....a.g.e*, s.202.

⁴⁰⁰ **As. Fab. Ta**, s.131-139, Tezel, *a.g.e*, s.206.

bir namlu oluşturacak şekilde, mümkün oranda kendi kendine yeterli olmayı sağlayacak şekilde oluşturulmuştur.⁴⁰¹

Hava savunma sanayii ile ilgili olarak, Kayseri'de uçak, uçak motoru ve otomobil üretmek için kurulan fabrika ilk uçak üretimini 1933 yılında gerçekleştirmiştir. Türk Otomobil Motor Tayyare Anonim Şirketi (TOMTAŞ) işletmeye açıldıktan sonra Eskişehir'de de onarım ve montaj işlerini yürütmek için bir ünite kurulmuştur. 1939 yılına kadar toplam 112 uçak üretilmiştir. Bunlar 15 adet Alman Junkers A-20 uçağı, 15 adet ABD Hawk savaş uçağı, 10 adet ABD Fledling eğitim uçağı, 15 adet Alman Gotha İrtibat uçağı, 10 adet ABD Fleet avcı uçağı, 22 adet Polonya PZL-23 uçağı ve 25 adet İngiliz Miles Magister eğitim uçağıdır.⁴⁰²

Savaş yılları Türkiye'nin sanayileşme hızını sürdürmesine izin vermemiştir. Yine de BBYSP kapsamında olup da henüz tamamlanamamış olan sanayi projeleri tamamlanarak işletmeye açılmıştır. 1936 yılında hazırlanan ve 1938-1943 döneminde uygulanması öngörülen İkinci Beş Yıllık Plan, İkinci Dünya Savaşının başlaması ile uygulanamamıştır. Birincisinden çok daha kapsamlı olan bu programca yatırım yapılacak başlıca imalat sanayi kolları makine, ölçü aletleri, metal işleme, gemi yapımı, kimya sanayiinde değişik alanlar, çimento ve gıda sanayiidir. Bütün bu imalat sanayi yanında enerji ve madencilikte önemli yatırımlar planlanmıştır.⁴⁰³

---

⁴⁰¹ Sıtkı Sunday Ürün "Türk Savunma Sanayiinin Dünü -Bugünü" (II), **Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün, Bugün, Yarın** (B.T.T.D), s.10, Ağustos 1998, s.88. Bu işletmelere Lisans veren firmalar Rheinmetall Bersing, Fritz-Werner, Winchester Martin, Landes Krona, G.H.H. demars, Nielsen-Winther AEG.

⁴⁰² Mustafa Acer "Türkiye'de Havacılık Sanayii", **1. Teknoloji Milli Kongresi**, Ankara Sanayi ve Ticaret Bakanlığı 1984, s.153-154.

⁴⁰³ **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı**, Başvekalet Matbası, Ank. 1936, Giriş Bölümü.

1940-1950 yılları arasında her ne kadar eski performans yakalanmamış ise de, bir kaç sektör gelişebilmiştir. Bunlar kumaş, cam, şeker, linyit, krom gibi zorunlu ihtiyaç ürünleri ve silah sanayii olmuştur.⁴⁰⁴

İktisat Vekilliğinin 1-8 Mart 1939 tarihli tezkereleri üzerine Bakanlar Kurulu tezkereyi incelemiş ve şu karara varmıştır. "Mali takatın fevkine çıkmış bulunan inşa, tesis ve işletme hacmini aynı zamanda teknik ve idari kabiliyetle de ahenktar kılmak için plandaki işlerden şimdilik sarfınızlarla, yalnız ciheti askeriyece şiddetle lüzum gösterilen Motor fabrikasının vücuda getirilmesi muvafık görülmüştür." Bu karara göre de gereken paranın tahsil edilerek Sümerbank'a verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁰⁵

Bu proje üzerine Ankara'da (Etimesgut) ilk uçak motoru fabrikası kurulmuş (1945) ve bu fabrika 1948 yılında üretime geçmiştir. Bunun dışında İkinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'den satın alınan uçakların bakım ve onarımını yapmak için Malatya'da uçak onarım atölyeleri kurulmuştur.⁴⁰⁶

Havacılık sanayiinde bir başka girişim ise; Türk Hava Kurumu tarafından 1941 yılında Ankara'da kurulan uçak fabrikasıdır. Bu fabrika 1944 yılında itibaren üretimine başlamış ve Miles Magister eğitim uçağından 80 adet, bir kaç motorlu ambulans uçağı, THK 10 hafif nakliye uçağından 60 adet ve çok sayıda planör üretimlerini gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁷

---

⁴⁰⁴ **Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973)**, Kaynak Kitaplar, İst. 1974, s.1221.

⁴⁰⁵ 13.03.1939 tarih ve 2/10710 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. **T.B.M.M. TD**, Dönem 5, c 29, s.215-220

⁴⁰⁶ İngiltere'den alınan ve bu uçakların modelleri Hurricane ve Spitfire Bu tesis 1942-1943 yıllarında kurulmuştur. İsmail Kayabalı -Cemender Arslanoğlu, "Türk Hava Kuvvetleri", **Türk Kültürü Dergisi, Hava Kuvvetleri Sayısı**, S.116, Ankara (Haziran 1972) s.579-584. 1942-1943 yıllarında kurulan bu tesis 1949 yılında genişletilmiş, daha sonrada Ankara İkmal Bakım Merkezi bünyesine alınmıştır. Söylerkaya, **a.g.m.**, s.78.

⁴⁰⁷ Kayabalı -Cemender, **a.g.m.**, s.116. 1925 yılında kurulan Türk Hava Kurumu aynı zamanda Sivil havacılığında öncülüğünü yapmıştır.

Hava savunma sanayiinde özel bir girişim olan, Nuri Demirağ'a ait uçak fabrikası, savaş sürerken 1943 yılında ar-ge noksanlığı ve sipariş azlığı nedeniyle kapanmıştır.⁴⁰⁸

Türk Kızılay Derneği tarafından Auer firmasına yaptırılan Mamak'taki gaz maske fabrikası 14.07.1943 yılında 4466 sayılı Kanunla Milli Savunma Bakanlığına bağlı Gaz Komutanlığına, ardından bir yıl sonra Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.⁴⁰⁹ Sonunda MKEK bünyesine alınmıştır.⁴¹⁰ 1935-1950 döneminde fabrika yıllık 100 bin adet ordu tipi maske üretme kapasitesine sahipti.⁴¹¹

Deniz savunma alanında daha önce kurulan Gölcük tersanesinden başka Haliç'in nakli ile küçük bir tamirhane olarak bırakılan Taşkızak tersanesi 1941 yılından itibaren başlayarak geliştirilmiştir.⁴¹²

Savunma sanayii çok geniş bir üretim alanını kapsadığından, ülke ekonomisinin faktörlerinden bağımsız olamayacağından Türkiye'deki savunma sanayii işletmeleri, savaş dönemi koşullarından hayli etkilenmiştir. Bu işletmeler kurulurken zamanın ileri teknolojileri alınmış olsa da, gelişmiş ülkelere bakıldığında çoğunun terkedilmiş olduğu teknolojiye sahipti. Savaş yaklaşırken ve sürerken teknoloji ithali artık yapılamıyor, proje üretileniyordu. Savaş başladığında askeri fabrikalarda çalışan personelin çoğu ülkelere dönmüştü.

Birinci Dünya Savaşından sonra her ne kadar barış dönemi başlamış olsa da, dünya ülkelerinin silah üretiminde rekabeti bırakmamışlardır. Almanlar'ın

---

⁴⁰⁸ Akgül, **a.g.e.**, s.110 Bu fabrika İktisat Vekaleti ve T.H.K. ile anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İktisat Vekaletinin gereçleri N. Demirağ'ın Başbakanlığa şikayeti ve iktisat Vekaletinin gerekçelerini, **BCA Başbakanlık Muamelât Fonu** 030 10 58 396 11 28.06.1944

⁴⁰⁹ **MKE Dergisi**, Yıl 3, s.12, Aralık 1976, Ankara, s.47.

⁴¹⁰ Er, **Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri**, ATO Araş Yay., 2-3-4 Ocak 1975, Ank, s.214.

⁴¹¹ **MKE Dergisi**, 45 Yıl Özel Sayısı, s.99-100, Ank. 1995. s.67.

⁴¹² Şimşek, **a.g.e.**, s.152. Bu konuda ayrıca bkz. Arif Büyüktuğrul, **Büyük Atatürk ve Türk Denizciliği**, Ankara, 1969, s.207-230.

Fransızların, İtalyanların yaptığı silahlar kimi iç savaşlarda kullanılmış veya denenmiştir. Silahların bu şekilde gelişmesi sonucu, o güne dek uygulanan ateş ve hareket ilkesinin ateşle birlikte hareket şekline dönüşmüş ve Almanlar İkinci Dünya savaşında panzerli birliklerle başarılar kazanmıştır. Hava taarruzlarının önem kazanmasıyla sabit mevkideki toplar önemini kaybetmiştir. Savaş sırasında metalürji alanındaki araştırmalar oldukça yoğundur, yüksek hareket ve basınca dayanıklı, uzun ömürlü, korozyona (çürüme, paslanma) dayanıklı alaşımlar bulunmuştur. 1940 yılından sonra roketler kullanılmış, atom bombası, hidrojen peroksit gibi %95-98 saflıktaki yakıt, sürekli atış yapabilen çok namlulu tüfek modelleri geliştirilmiştir. Kıtalar arası füze, nükleer başlık, uçak gemisi, denizaltılar vs. buluşlar I. Dünya savaşının, silah teknolojisine büyük ölçüde etki yapmıştır.⁴¹³

Değişme ve gelişmeler özellikle teknoloji anlamında hız kazanınca Kurtuluş Savaşındaki payı yanında, Türkiye'nin ekonomik düzeyine, ulusal sanayiine büyük katkıları olan askeri fabrikaların çoğunda üretim yapılamamış veya istenen düzeyde olmamıştır.

1930'lu yıllarda askeri fabrikalarda, çoğunlukla piyade mühimmatı ve kısmende top yapılabiliyordu. Hafif ve ağır makineli tüfekler, havanlar, top, uçaksavar ve tanksavar silahları dışarıdan satın alınmakta idi. Türk Kara Kuvvetlerine ilk kez Fransa'dan Renault tankları alınıp, 1934 yılında ilk tank birliği kurulabilmiştir.⁴¹⁴ 1920'li yıllardan itibaren Türkiye, yeni sınırlarını korumaya çalışırken ülke içinde de Türkiye Cumhuriyeti'nin ana esasları ve inkılaplarını tamamlamaya çabalıyordu.

---

⁴¹³ Tarık Somer "Harp Sanayii'nin Teknolojik Meseleleri" **Milli Harp Tarihi Semineri**, ATO Arş. Yay, Ankara, 2-3-4 Ocak 1975, s.201-202.

⁴¹⁴ Muzaffer Erendil, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye'nin Harp Politikası ile Siyasal ve Askeri Güç İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**. İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Gn. Kur. Atase Başk. Yay, ank. 1999, s.339 savaşa çok az kala askeri fabrikalarının üretimine yarayan makina ve tezgahların 1938 ve 1939 mali yıllarında dışarıdan satın alınmasına karar verilmiştir. **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30.18.1.2 18 60 106. 09.05.1939.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Atatürk dönemi dış politika anlayışı devam etmiştir. Ülke çıkarları en üst düzeyde gözetilirken etrafındaki tehlikelere rağmen savaş dışı durum sürdürebilmiştir. Savaşan taraflarla ayrı ayrı antlaşmalar yapmıştır. İngiltere ve Fransa ile imzaladığı Askeri ittifak antlaşması hükümleri gereği oldukça yüksek miktarda ekonomik ve askeri yardım alması gereken Türkiye bu istenen boyutlara ulaşamamıştır. 1939 yılına dek tarım ihracının en büyük alıcısı, aynı zamanda sanayi ürün ithalatının ve ülkedeki sanayileşme atılımının destekleyicisi Almanya ile ilişkilerini koparmıştır. Kendisine söz verilen yardımları müttefiklerden alamayarak savaş içinde tekrar Almanya ile ilişkilerini başlatabilmek için girişimlerde bulunmuş ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını gerçekleştirmiştir.⁴¹⁵

Bu antlaşmalarla Türkiye Cumhuriyeti, vatanı gelebilecek olası saldırılara karşı korumuş, her iki taraftan da savaş malzemesi almayı başarmıştır. Bu arada eldeki kıt olanaklarla savaş sanayiini geliştirme gayretleri de göstermiştir. Tank ve uçaksavar silahlarına Almanya'dan alınmış olan gerekli olan mermilerin askerî fabrikalarda üretimini sağlamak için, yine Almanya'dan malzeme satın almıştır.⁴¹⁶ Ayrıca memlekette silah ve mühimmat yapan özel sanayii kuruluşlarının kontrolü hakkında, Bakanlar Kurulu yeni bir düzenleme yapmıştır. Bu kuruluşlar ürettikleri her türlü malzemenin cinsini, miktarını, işçi mevcutlarını ve ücretlerini, tesisatlarda bir değişiklik varsa bunları, azami kapasiteleri ve emniyet önlemlerini bildirmek zorunluluğunda idi.⁴¹⁷ Bunların dışında askeri fabrikaların gereksinimlerini saptamak üzeri İngiltere'den ve Almanya'dan teknik ve idari uzmanlar getirilmiş bazen de siparişi verilen

---

⁴¹⁵ Yavuz Özgüldür, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk -İngiliz-Fransız İttifak anlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İst), **Altıncı Ask. Tarih Semineri Bildirileri II**, Ankara 1999, s.87-91.

⁴¹⁶ **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30 18 1 2 18 60 112 18.01.1940.

⁴¹⁷ **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30 18 1 2 92 71 12 17.07.1940. Özel Sanayi kuruluşlarının kontrolü hakkında 3763 sayılı kanun.

malların üretim, bağlanma ve kullanma yöntemleri için yurt dışına uzman, mühendis ve usta gönderilmiştir.⁴¹⁸

Kırıkkale'deki çelik ve top mühimmat ve Ankara'da tüfek fabrikaları ile Çorlu ve Çanakkale tamirhanelerinin gereksinimi olan tav, sulama ve elektrik ocakları konusunda söz sahibi AEG firmasına transformatör sulama ocağı, tav ocağı ve kuru imla redresörü vs. malzemeler sipariş edilmiştir.⁴¹⁹

Silah ve mühimmat üreten özel sanayii kuruluşlarının kontrolü hakkındaki 3763 sayılı kanun 1942 yılı içinde aynen kabul edilmiştir. Böylece uçak, her çeşit top, top mermisi, kovan, makinalı tüfek, makinalı tüfek fişekleri, bomba, tabanca ve tabanca fişegi, zehirli gaz cihazları, her çeşit barut, kasatura, süngü, zırhlı otomobil, muharebe tankı, mayın, torpido vs. bu kanuna dahil olmuştur.⁴²⁰

Bu arada yurdun savunmasında çok önemli rolü olan askeri fabrikaları ziyaret eden Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Kırıkkale'de işçilerle görüşmüş sorunlarını dinlemiş ve onların durumlarının iyileştirilmesi, gereken ihtiyaçlarının karşılanması için direktif vermiştir. Bunun üzerine işçilerin beslenme koşulları, düzenli iş elbisesi yardımı ve fabrikaların genelde şehirlerden çok uzak olması nedeniyle yiyecek ve yakacak malzemelerini sağlamada kolaylıklar sağlamıştır. 3575 sayılı kanunla oluşturulan Tekaüt ve Muavenet Sandığının sermayesinin bir kısmı kullanılarak Satış Birliği Kurulmasına karar verilmiştir. Birliğin merkezi

---

⁴¹⁸ **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu.** 30 18 1.2 82 21 16 21.03.1938 Bu kararla Çekoslovakya'ya sipariş edilen Brün hafif makineli tüfek kullanımı için ustalar staja gönderilmiştir. **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30 18 1 2 96 83 20 20.06.1941 Askeri Fabrikaların İhtiyaçlarını tespit için üretim müdürü olan iki İngiliz'in Türkiye'ye gelmeleri ve fabrikaları gezmelerine izin verilmiştir. **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30 18 1.2. 18 238 598 05 .12.1942 Askeri Fabrikaları Ümum Müdürü. Sırrı Seyrek 22.09.1941-02.09.1946 tarihleri arasında başkanlığında subay ve mühendislerden oluşan, heyet İngiliz savunma sanayi kuruluşlarını incelemek için, İngiltere ve Mısır'a gitmişlerdir.

⁴¹⁹ **BCA Bak. Kur. Fonu** 30.18.1.2 18 60 117 18.12.1941

⁴²⁰ **BCA. Bak. Kur. Ka. Fonu** 30.18.1.2 97 112 6 29.01.1942.

Ankara olmak üzere fabrikaların durum ve mevcutlarına göre şubeler açılması planlanmıştır.⁴²¹

Bu arada Türk -Alman Kredi Antlaşması ile sağlanacak olan harp silah ve araçlarının gümrük resmi ve diğer vergilerden muaf olarak yurda sokulması kararlaştırılmıştır.⁴²² Bu anlaşmadan sonra Kırıkkale'de bir kovan fabrikası kurulması ile ilgili alınan karar sonradan değiştirilmiş ve fabrikanın Sivas'ta kurulması 16.09.1943 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.⁴²³

Diğer taraftan, savaşın sürdüğü bu yıllarda ordunun ihtiyacı olan silah, malzeme ve mühimmatın askeri fabrikaların yoğun zamanlarında memleketteki sivil fabrika ve atölyelerde 1943 yılı mali yılında pazarlıkta üretim ve onarımlarının yapılmasına karar verilmiştir.⁴²⁴

Türk ordusu savaştan hemen öncesi dönemden başlayarak yurt içi, yurt dışı kaynaklardan kendi mali olanaklarıyla ve yaptığı ittifaklar çerçevesinde aldığı yardımlarla zırhlı birlikler ve tanksavar silahlarındaki eksikliği gidermeye çalışmış ise de kadro dışı bırakılarak bize verilen silah ve malzeme ile donatılmış birlikler yine yetersiz kalmaya devam etmiştir. Ancak 1943 yılı ortalarındaki durum ile 1939 yılı çok farklıdır. Bu fark beş kolordu yirmi piyade tümeni, bir zırhlı tümen, iki zırhlı, bir süvari tugayı olmuştur.⁴²⁵

Öyle ki, İkinci Dünya Savaşı savunma silah ve araçlarında yepyeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Tank, piyade ve topçu silahları ile roket sistemleri geliştirilmiş, telsiz ve radarlar kullanılmıştır. En çok gelişme ise roket ve

---

⁴²¹ **BCA Başbakanlık Muamelat Fonu** 030.10 58 395 10 25.06.1942. 1940 yılında Askeri Fabrikaların tamamında 5922 kişi çalışmakta idi. **Atatürk'ün Doğumunun 100'ncü yılında Türk Silahlı Kuvvetleri**, Harita Genel Md. Yay., Ank. 1982, s.127.

⁴²² **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 30.18 1 103 17 11 16.03.1943.

⁴²³ **BCA Bak. Kur. Ka. Fonu** 30 18 1 103 71 14 16.09.1943.

⁴²⁴ **BCA Bak. Kur.Ka.Fonu.** 30 18 1 102 63 7 08.09.1943.

⁴²⁵ Cebecioğlu, **a.g.m.**, s.359.

uçaklarda olmuştur. Ancak savaş gemileri ve ordonat (ordu donatım) malzemesinin önemi azalmıştır.⁴²⁶

Karşılaştırma açısından Türkiye'den başka ülkelerdeki durum kısaca özetlenirse; Amerika'nın önemli bir savunma sanayii ülkesi haline gelmesi II. Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Sovyetler Birliği 1920'lerin sonlarında tank üretim olanaklarına sahip değildi, fakat uçak üretiminde ilerleme sağlamıştı. Sovyetler İkinci Dünya Savaşından sonra ise nükleer silahlar, uzun menzilli roketler, jet motorlarının ve radarların geliştirilmesi için programlar hazırlamıştır. Fransa'da ise Birinci Dünya Savaşı sonunda zayıflayan savunma sanayii 1930'larda Almanların yeniden silahlanması ile Fransız sanayisinin tekrar silah üretimine kaydırılmasına sebep olmuştur. İkinci Dünya Savaşında zayıflayan savunma sanayisi, sonradan ABD'nin yardımı ile yeniden canlanmıştır.⁴²⁷

Askeri araçların üretiminde üretim yapabilecek bir potansiyele sahip olmasına rağmen Almanya'ya İkinci Dünya Savaşından sonra NBC silahları, füze, uçak, gemi vs. üretme konularında yasaklar ve sınırlandırılmalar getirilmiştir.⁴²⁸

Hazırlanan sanayii planları Türkiye'nin savaş sonrasında içine girdiği yeni dış ilişkileri dikkate almamıştı. Savaş öncesinin kendine yeterli ve oldukça kapsamlı bir ekonomi kurmaya olanak veren koşulların süreceği varsayımına göre hazırlanmıştır.⁴²⁹

Bu arada dünyanın savaş sonrası gelişmeleri Türkiye'yi de etkilemeye başlamıştır. Bu gelişmelerin en önemlilerinden biri Amerikan dış yardımlarıydı.

---

⁴²⁶ Şimşek, **a.g.e.**, s.33.

⁴²⁷ Akgül, **a.g.e.**, s.21-23.

⁴²⁸ Şimşek, **a.g.e.**, s.126. II. Dünya Savaşı sırasında, Müttefik devletler 1944 yılı itibariyle 164.654 muharip uçak, mihver devletler 67.978 adet üretmiş. yine bu yıl itibariyle İngiltere 5000, ABD 17.500, Almanya 17.800, Sovyetler 29.000 adet muharebe tankı üretmişlerdir. Mesut Hakkı Çaşın, **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahlanma**, Ank. 1995, s.124.

Türkiye'de bu yardımlardan pay almayı ummuştur. Türkiye'nin bundan yararlanması için tarımın geliştirilmesi, Avrupa'nın bu konudaki gereksinmesini karşılması bekleniyordu. Türkiye Cumhuriyetinin ekonomik kalkınmasını özel girişim kesimi yoluyla gerçekleştirme yaklaşımı da bu plan tarafından açıkça belirtilmişti.⁴³⁰

1947 yılı Şubat ayında "Vaner Planı" denilen Türkiye İktisadi Kalkınma Planı (planı hazırlayan komisyon başkanı Kemal Süleyman Vaner)nın hazırlanışında içteki gelişmeler ve yardımı verecek dış sermaye kesimlerinin etkisi olmuştur. CHP den ayrılanların öncülüğünü yapan, özel girişimciliği savunan siyasi partiye gelişme olanağı sağlamıştır.⁴³¹

Savaş sonraki dış dünyadaki gelişmeler de Türkiye'de genel politikayı ve doğal olarak, iktisat politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Sovyetler Birliği'nin savaştan güçlenerek çıkması uluslararası politikanın yapısını değiştirmiş iki yeni kuvvet dünya politikasına egemen olmuştur.⁴³²

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini iyice açığa vurunca, Türkiye Batı Bloku içinde yer almaya karar vermiştir.⁴³³

3. Savaş Sonrası Gelişmelerin Savunma Sanayii'ne Etkileri

Türkiye savaş sonrası Batı Bloku içinde yer almak amacıyla bu dönemde Batı'da kurulan tüm siyasi ve ekonomik kuruluşlara ve antlaşmalara katılmak için çaba harcamıştır. Savaş sonu uluslararası dengede yer almak için öncelikle

---

⁴²⁹ Tekeli-İlkin" Türkiye'de Planlama: Ülkesel, bölgeler, kentsel", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.6, İletişim Yay., Ank. 1983, s.1605. Bu tarihte Türkiye Cumhuriyetinin ilk büyük devalüasyonu da olmuştur. (6-7 Eylül 1946).

⁴³⁰ Kongar, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Ank. 1973, s.266.

⁴³¹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e**, 91. Vaner Planı için ayrıca bkz. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin.....**, s.283 vd, Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, Ank. 1974, s.360-361.

⁴³² Karpat, **a.g.e**, 125-126.

⁴³³ Armaoğlu, **20.Yüzyıl.....**, s.419-420. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e**, s.419 vd.

tarafsızlık politikasından uzaklaşmış ve Birleşmiş Milletler üyesi olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etme kuralına uymuş ve Müttefiklerin yanında savaşa girmiştir.⁴³⁴

Sembolik de olsa 23 Şubat 1945 tarihinde savaşa dahil olan Türkiye, San Fransisco Konferansında Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayan ülkeler arasında yer almıştır. Ancak Türkiye uzun süredir duyduğu yalnızlığı burada iyice hissetmiştir. Kurulacak teşkilatta savaş yıllarından başlayarak, savaş sonunda kazanan devletlerin aldıkları işbirliği kararlarına Sovyetler Birliği de katılıyordu. Bu da Türkiye'nin büyük devletlerin desteğini almasını çok güçleştirmiştir.⁴³⁵

Nitekim, 19 Mart 1945'te Sovyetler Birliği önce 1925 yılındaki Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshettiğini, Haziran'da Boğazlarda üs isteklerini, aynı yılın Aralık ayında da Kars ve Ardahan'ın iadesini istemiştir. Türkiye'nin bu istekleri reddetmesi üzerine Sovyetler Birliği Haziran 1945'ten itibaren siyasi baskılarına başlamıştır.⁴³⁶ Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesine rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin seferberlik zamanlarının sıkıntıları bir süre daha devam etmiştir.

Türkiye'nin savaşa katılma kararı ve Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalaması Batılı demokrat devletlerin yanında yer alması yetmemiştir. Bu savaşla birlikte demokrasilerin totaliter rejimlere üstünlüğünün ortaya çıkması, savaşın son amacının demokrasiyi dünyaya egemen kılmak olarak belirlenmesi, Türkiye'deki Tek Parti yönetimini de gündeme getirmiştir.⁴³⁷

---

⁴³⁴ Şahin, **a.g.e.**, s. 100. Yatla Konferansı'nda (3-11 Şubat 1945) Roosevelt, Churchill ve Stalin San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'na karar vermişler ve bu konferansa katılmanın ön koşulu olarak 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı gerektiğini belirtmişlerdir. Asım Us, **Atatürk ve İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, Vakıf Matbaası, İst. 1966, s. 631.

⁴³⁵ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 191.

⁴³⁶ Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbaası, Ank. 1968, s. 257-270.

⁴³⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 126.

Birleşmiş Milletler Antlaşması'na imza atarak ABD'nin desteğini almaya çalışan Türkiye, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bu konferansı fırsat bilerek ABD ve İngiltere'ye yakında Türkiye'nin çok partili hayata geçebileceği güvencesini de vermiştir. Zaten bu antlaşmaya imza atması da böyle bir yükümlülüğün altına girdiğinin de göstergesi olmuştur.⁴³⁸

Bunun yanı sıra; savaş yıllarında alınan çeşitli toplumsal, siyasi ve ekonomik önlemler ve savaşın yarattığı sıkıntı, ağır vergiler, toprak reformu tartışmalarıyla başlayan siyasi çeşitlenme hak ve özgürlüklere konmuş olan sınırlamaların yumuşatılması yeni partilerin kurulmasına neden olmuştur.⁴³⁹

Çok partili hayata geçişte yeni bir siyasi parti kurma girişimi İstanbul'lu sanayici, savunma sanayinin özel sektöründe yer alan Uçak Fabrikası sahibi Nuri Demirağ tarafından gerçekleştirilmiştir. Milli Kalkınma Partisi adını alan bu partiden sonra, genel başkanlığını Celal Bayar'ın yaptığı Demokrat Parti kurulmuştur.⁴⁴⁰

Savaş sonrası, gelişmeler ülkede yeni ekonomi politikası arayışlarına da neden olmuştur. Ancak daha savaş yıllarında Hükümet *Kadro* dergisi yayıncılarından Şevket Süreyya Aydemir'in başkanlığını yaptığı bir komisyona savaş sonrası koşullara Türk ekonomisinin uyumuyla ilgili çalışmalar yapması görevini vermiştir. İktisat Bakanlığı'na bağlı bu komisyon savaştan sonra uygulanacak geniş bir yatırım programı oluşturmaya çalışmıştır. Sümerbank,

---

⁴³⁸ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç yay, Ank. 1979, s. 47.

⁴³⁹ Savaş sırasında 18 Haziran 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu (3780 sayılı yasa) çıkarılmıştır. Bu kanun hükümete toplumun birçok alanına müdahale yetkisi vermiştir. 1942 Kasım'ında çıkan Varlık Vergisi (4305 sayılı yasa) savaş esnasında normal üstü kazanç sağlayanları vergilendirmek için tasarlanmıştır. Toprak ürünlerini vergilendirilmesi (4429 sayılı yasa) ile de büyü toprak sahiplerini vergilendirmek gibi yasalar CHP'ne karşı güveni sarsmıştır. Tayanç, **a.g.e.**, s. 112-114. Boratav, **a.g.e.**, s. 326-339.

⁴⁴⁰ Milli Kalkınma Partisi 7 Temmuz 1945'te hükümete başvurmuş ve Ağustos'ta kurulmasına izin verilmiştir. Demokrat Parti ise 7 Ocak 1946'da kurulmuştur. **Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, Umut Matbaası, İst 1996, s. 26. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Doğan Kardeş Yay, İst. 1952, s. 638-640.

Etibank gibi İktisadi Devlet Teşekkülleri ve çeşitli bakanlıklar tarafından sürdürülecek yeni projeler hazırlanmıştır. 1944 yılı sonlarına doğru biri “Kimya Sanayi Planı Hakkında Rapor” diğeri “Makine, Madeni Eşya ve Malzeme Sanayi Planı Hakkında Rapor” adını taşıyan iki ana taslağı Saraçoğlu Hükümetine sunmuştur.⁴⁴¹

Bu planda 1938 Planı’nın uygulanamayan projelerinin çoğu da yer almakta idi. Bakanlar Kurulu tarafından kabul gören (2 Ağustos 1945) planın maliyeti oldukça yüksek olduğundan Ekonomi Bakanlığı tarafından kimi bölümleri değiştirilerek Nisan 1946 yılında onaylanmıştır.⁴⁴²

1947 yılında ise, daha çok özel kesim taraftarı bürokratlardan oluşan bir komisyona Vaner Planı (Komisyon Başkanı Kemal Vaner’in adıyla) hazırlanmış ve bu hazırlıklarında dış sermaye kesimlerini istekleri etkili olmuştur. “Doğrudan uygulanmamakla birlikte plan; bu dönemde dış konjonktürde ortaya çıkan değişikliklerin iç politika üzerindeki etkileri bakımından önemlidir.⁴⁴³

Ş.S. Aydemir’e göre; 1950’deki iktidar değişikliğine kadar hükümet, yeni bir kalkınma ve teşkilatlanmaya doğru bir harekete kalkışmamıştır. Artık sahnede bir iktisadi kalkınma değil, çok partili rejime doğru siyasi yöneliş vardır.⁴⁴⁴

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında dış borçları ve yabancı sermayeyi sınırlı tutan Türk Hükümeti, özellikle dış yardım çevrelerinin ve yönetime aday en güçlü muhalefet olan Demokrat Parti’nin görüşlerini benimsemiştir. Özel

---

⁴⁴¹ Tezel, **a.g.e.**, s. 313. Saraçoğlu, Refik Saydam’dan sonra (1942) Başvekil olarak 5 Ağustos 1946 yılına dek görevde kalmıştır. Koçak, **a.g.e.**, s. 496. Aydemir, **a.g.e.**, s. C. II., s. 397-399.

⁴⁴² Tezel, **a.g.e.**, s. 319 yılında İktisat Bakanlığı’nın adı Ekonomi Bakanlığı olmuştur. 1949’da Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, 1950 yılında İktidar değişince İşletmeler Bakanlığı olmuştur. **Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973)** Kaynak Kitaplar, İst 1974, s. 1223.

⁴⁴³ Tekeli-İlkin, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ-Ank 1974, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No: 1, s. 1-14, Tayanç, **a.g.e.**, s. 105-106.

⁴⁴⁴ Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 419-420.

sektöre öncelik verilirken gelişme, tarım ve tarımla ilgili altyapı, ulaştırma, haberleşme ve enerji gibialanlarla sınırlandırılmış ve yatırımlar dış finansa bağlanmıştır.⁴⁴⁵

Savaş sonu dönemde Türkiye'nin ekonomik politikası arayışlarındaki bu kararsızlığın nedeni, ülke içindeki ve dışındaki gelişmelerdi. Çünkü bu nedenler karşılıklı etkileşim içinde olmuşlardır. 1945 yılında Avrupa'da savaş bitmiştir ancak Türkiye Sovyetler Birliği'nin baskısından dolayı, ordusunu terhis edememiş ve ekonomik gücü büyük bir nüfusu silah altında tutmaya elverişli olmadığı için de, ekonomisini dış yardımlarla desteklemek istemiştir.⁴⁴⁶

Sovyet tehditleri karşısında Türk Hükümeti, Amerika ile çok sıkı askeri, siyasi ve ekonomik bağlar kurma yoluna gitmiştir. Amerika yanlısı değişiklikler, yurtdışı siyasal yapının da değişmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'den askeri yardım alan Türkiye, aynı şekilde ABD'den de askeri yardım almış fakat dört yıl süre ile aldığı bu yardımlar iki devlet arasında bir antlaşma konusu olmamıştır.⁴⁴⁷ Savaşın son günlerinde Amerika bu yardımı bir antlaşmaya bağlamak istemiş ve iki hükümet 23 Şubat 1945 tarihinde antlaşmayı imzalamıştır.⁴⁴⁸ Buna göre; Türkiye savaş devam ettiği sürece ABD'den savunmaya yönelik silah ve araçlarını almayı sürdürecektir, savaş sona erdiği zaman da elinde kalanları ve Amerika'nın gerek göstereceklerini geri verecektir.

---

⁴⁴⁵ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 92.

⁴⁴⁶ Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusundaki istekleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. A. Suat Bilge, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964 Güç Komşuluk**, T. İş Bank. Kültür Yan, Ank. 1992, s. 265-280. Koçak, **Türkiye'de.....**, s. 386-387.

⁴⁴⁷ Japonya'nın 27 Eylül 1940'da Mihver devletleri ile ittifakı üzerine, Amerika Kongresi savunları ABD'nin savunmasında önemi olan ülkelere 11 Mart 1941'de ödünç verme ve kiralama kanununu kabul etmiştir. Türkiye'de dahil birçok ülkeye yardım etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 381.

⁴⁴⁸ TBMM bu antlaşmayı 20.05.1946 günü onaylamıştır. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yay, Ank 1976, s. 12.

Savaş sona erince ABD yardımlarını kesmiş, Türkiye bir süre İngiltere'nin yardımları ile yetinmiştir. Yine Askeri fabrikaların ihtiyacı olan malzemeler İngiltere'den satın alınmış, Gölcük Tershanesi'ne ait malzemeler için de siparişler verilmiştir.⁴⁴⁹ Ayrıca bazı İngiliz teknik elemanları askeri fabrikalarda çalıştırılmak üzere yurda getirilmiştir.⁴⁵⁰ Mühimmat için gereken barutun Amerika'dan satın alınması kararlaştırılmıştır.⁴⁵¹

Diğer taraftan Kayseri'de yaptırılacak uçak yer altı atölyeleri için gerekli görülen gayrimenkullerin kamulaştırılması Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır.⁴⁵²

Hava savunma sanayi olmayan devletlerin az dahi olsa bir hava kuvvetini yaşatamayacakları gerçeğini İkinci Dünya Savaşı bariz bir şekilde göstermişti. Ülke savunmasını tam olarak sağlayabilmek için, hava savunma sanayine gerekli uçak motoru fabrikası ile ilgili (görüşmeler savaştan önce İngiliz Bristol Fabrikası ile başlamıştı) girişimler devam etmiştir. İngiltere'ye Milli Savunma ve Ekonomi Bakanlıkları teknik elemanları gönderilmiş ve hazırlanan raporda, motor tekniğinin çok geliştiği, pistonlu motorların savaş uçaklarından, tamamen kalkacağı ve yerine yeni tip tepkili motorların İngiliz ve Amerikan uçaklarında kullanıldığı belirtilerek Başbakanlığa bu konuda bilgi verilmişti. Kurulun bu teklifi Genelkurmay Başkan Kazım Orbay imzasıyla Başbakanlığa sunulmuştur.⁴⁵³

Bu arada Mısır ve Irak'ta bulunan İngilizlere ait savaş malzemeleri, İtalya'daki Amerikan ordusunun savaş gereçleri ayrıca savaşta İngiltere'nin

---

⁴⁴⁹ **BCA Bak. Kur. Fonu** 30 18 01 108 35 19 (2) 15.06.1945 Sipariş edilen malzemeler H. A. Brasert and Company şti. tarafından tamamı peşin verilme üzere temin edilmiştir.

⁴⁵⁰ **BCA Bak Kur. Fonu** 30 18 01 108 47 1 27.07.1945. B.C.A. Bak. Kur. Ka. Fonu 30 18 01 109 57 10 11.09.1945.

⁴⁵¹ **BCA Bak. Kur. Fonu** 3018.01 110 28 13 18.04.1946.

⁴⁵² **BCA Bak. Kur. Fonu** 30 18 01 109 53 12 23.08.1945.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurdukları kamplardaki sabit ve portatif tesislerin satın alınması için Türkiye'ye teklifler verilmiştir.⁴⁵⁴

Bu sırada Sovyetler Birliği'nin baskısından kurtulmanın yolu ABD ve İngiltere'nin desteğini almaktı. Bunun için de demokratik düzenin ülkede uygulanmaya konması gerekti. Milli Kalkınma Partisi ve Demokrat Parti'nin boykot ettiği yerel seçimlerden sonra iktidar partisi genel seçimlere hazırlık amacıyla daha liberal önlemler almıştır.⁴⁵⁵

Tek dereceli seçim sistemine geçiş, Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklik, üniversitelere özerklik verilmesi, Basın Kanunu'nda değişikliklerle CHP, 22 Temmuz 1946 günü genel seçim kararı almıştır.⁴⁵⁶ Böylece demokratikleşme yolunda önemli bir adım atılmıştır. Seçim sonucu CHP'nin lehine sonuçlanmış İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanı olurken, Recep Peker'i de hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.⁴⁵⁷

Türk siyasi hayatında bu değişimler yaşanırken, İkinci Sovyet notası Eylül ayında gönderilmiştir. Türkiye bu notadan ABD'ni ve İngiltere'yi haberdar etmiş, bu suretle Sovyetler'in niyetinden iyice emin olan ABD Hükümeti Türkiye

---

⁴⁵³ **BCA Başbakanlık Muamelât Fonu** 30 10 58 396 14 24.04.1946. u malzeme listesi 1500 sahife halindedir.

⁴⁵⁴ **BCA Başbakanlık Muamelât Fonu** 30 10 52 345 24 (5) 20.08.1946.

BCA Başbakanlık Muamelât Fonu 30 10 163 140 21 (23) 06.07.1945.

Bu listede motorlu taşıt grubu, kamyon römorkları, inşaat ve kimya, muhabere, inşaat makine grubu ve elektrikli aletleri mevcuttur.

⁴⁵⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 31. Ulus, 4 Haziran 1947.

⁴⁵⁶ Karpat, **a.g.e.**, s. 139-140. CHP "Memleket İdaresini ve politikasını içeride ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni seçimlere karar verdik" diyerek yeni seçimlerin gerekliliğini vurgulamıştır. Feroz-Bedia Turgay Ahmad, **a.g.e.**, s. 21. **Cumhuriyet**, Vatan 22 Temmuz 1946.

⁴⁵⁷ Feroz-Bedia T. Ahmad **a.g.e.**, s. 24. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiliye 1944-1950**, Bilgi Yay, Üçüncü Basım, Ank 1990. Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, C. I, İst 1965. Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yay, İst 1982.

tarafında yer almış ve Boğazların savunmasında başlıca sorumlu devlet olarak yine Türkiye'yi tanıdığını belirtmiştir.⁴⁵⁸

ABD, sadece Orta Doğu'nun değil, bütün Batı dünyasının savunması için çok önemli bir yerde bulunan Türkiye ve Yunanistan'ı, Sovyetler Birliği karşısında destekleme yolunu seçmiştir.⁴⁵⁹

Ekonomik gücünü takviye etmek zorunda olan Türkiye, savaştan en güçlü ülke olarak çıkan ABD'ne dayanmayı İngiltere'ye tercih etmişti. Zira savaş İngiltere üzerinde hayli tahribat yapmıştı ve İngiltere yeniden canlanan Rus emperyalizmini engelleyecek kuvvetin ABD olacağına inandığından-, Doğu Akdeniz'in güvenliği için Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapması için Amerika'ya muhtıra vermiştir.⁴⁶⁰

Yapılacak yardımlarla ilgili hazırlıklarını ilgili bakanlarıyla tamamlayan Başkan Truman, 12 Mart 1947 günü Kongreye gönderdiği mesajında daha sonra *Truman Doktrini* diye anılacak Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımla ilgili yetkilerin kendisine verilmesini istemiştir.⁴⁶¹ Sonuçta yardım konusu kongre tarafından kabul edilmiştir.⁴⁶² Bundan sonra Türk ekonomi politikasının oluşmasında ABD'nin belirleyici rol oynaması da söz konusu olacaktır.

Truman Doktrini, Sovyet tehdidine maruz kalan Türkiye ve Yunanistan'ın askeri gücünü artırma amacına yönelikti. Türkiye'nin Amerika'dan büyük miktarda borç alması da bundan sonra başlamıştır. Daha önce Amerika'nın savaştan kalmış askeri malzemelerini satın almak için 10 milyon dolarlık bir kredi sağlanmıştı. Bu yeni borç almada ise, askeri ve teknik personel yardımı da

---

⁴⁵⁸ Sarıay, **a.g.e.**, s. 58.

⁴⁵⁹ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 213.

⁴⁶⁰ Armaoğlu, **ag.e.**, s. 442.

⁴⁶¹ **Aynı eser**, s. 215.

⁴⁶² Karpat, **a.g.e.**, s. 165. Sarıay; **a.g.e.**, s. 63.

yapılacaktı. Yani ABD'den büyük ölçekte borç alınması Truman Doktrini ile başlamıştır.⁴⁶³

Diğer yandan altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik bularıma giren Avrupa ülkeleri ve bu durumu lehine çevirmek isteyen Sovyetler Birliği'nin komünizim propagandası karşısında ABD, Avrupa'daki ülkelere yardım etmek, güçlendirip kalkındırmak amacına yönelmiş ve bunu Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Horward Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada ortaya konulmuştur⁴⁶⁴

22 Mayıs 1947'de yürürlüğe giren yardım kanunu gereği yapılacak yardım Başkanın bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılmayacak ve bunu denetlemek için yollanacak yetkili kişilere bilgi vermekten kaçınmayacak, yardımın kullanılması konusunda basın ve radyo temsilcilerinin ülkelerinde serbestçe inceleme yapmalarına engel olunmayacaktır.⁴⁶⁵

Yardım Kanunu'nun uygulamak üzere Amerikan İnceleme Kurulu Ankara'ya gelerek Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamıştır. Türk ordusunun hangi alanlarda ne kadar yardıma ihtiyacı olduğu hakkında bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Türkiye'nin savunma gücünü artırmak, silah altındaki erlerin sayısını azaltmak buna karşın ordudaki silahlara modernleştirmek gibi öngörüler vardı. Bu yapılan yüz milyon dolarlık yardım, gelecek yıllarda da yapılırsa Türk Devleti üç yıl içinde kendi kendini savunmaya yeterli hale gelecekti.⁴⁶⁶

---

⁴⁶³ Tezel, **a.g.e.**, s. 225.

⁴⁶⁴ Çavdar, **a.g.e.**, s. 31. Marshall'ın söylevi için bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, T.T.K. Basımevi., Ank. 1991, s. 165-167.

⁴⁶⁵ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁶⁶ **Aynı eser**, s. 214, bkz. Ek'ler Fotoğraf-17.

ABD, Türkiye'ye yapılan askeri yardımı, Türk ordusunu modern silahlarla donatmak, bu konuda orduyu yetiştirmek, böylece Türkiye'nin kendi savunma gücü çoğaltmak, Türk bütçesinin neredeyse yarısını tutan ve ekonomiye büyük külfet getiren askeri harcamaların azaltılmasını sağlamaktı. Bunun yanında ABD'den gönderilen araç gereçlerin bakımı için oldukça yüklü bir ödenek ayrılmış onun için de diğer askeri harcamalarda tasarrufa gidilmişti. Ayrıca yedek parçanın da ABD'den alınması nedeniyle döviz ihtiyacı, giderek artmıştı.⁴⁶⁷ Bunun üzerine ödemeler dengesi açığını kapatmak için yine ABD'den ekonomik yardım isteklerin sürdürmüştür.

Marshall Planı ile de ABD, Avrupa devletlerinin ekonomik kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ortak bir plan hazırlanırsa ABD'nin yardımlarını ve desteğini sürdüreceğini belirtmiştir.⁴⁶⁸ 27 Haziran 1947 tarihinde bu planı görüşmek üzere Paris'te bir araya gelen 16 Avrupa ülkesi gereksinimlerini belirten ortak bir rapor hazırlamışlardır.⁴⁶⁹

ABD başlangıçta Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmasına taraftar olmamıştır. Türkiye'ye gelen bir inceleme komisyonu Türkiye'nin savaştan çıkan diğer ülkeler gibi olmadığını⁴⁷⁰, ayrıca iki partili sistemi de iyi uyguladığı yolunda görüş bildirmiştir.⁴⁷¹

Bu gelişmeler karşısında Türk Hükümeti doğrudan doğruya ABD Hükümeti'ne başvurarak, Türkiye coğrafyasının çok önemli olduğunu, bu

---

⁴⁶⁷ Hasret, Çomak, "İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD'nin Türkiye'ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Plânı)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1977-İst), Ank. Genelkurmay Basımevi, 1998, s. 472.

⁴⁶⁸ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 443. Amerika'nın da Avrupa'da ekonomik çıkarları yanında, siyasi beklentileri de vardı. Avrupa'da durumlar kötüye giderse Amerika ticareti de bunda olumsuz yönden etkilenecektir. Ayrıca bkz. **Marshall Yardımı ve Biz**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik TAO, Ank 1950, s. 7.

⁴⁶⁹ Raporun metni için bkz. **Ayın Tarihi**, No. 166, Eylül 1947, s 122-127.

⁴⁷⁰ **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1947.

⁴⁷¹ **Ulus**, 22 Eylül 1947.

konumunun ekonomik güçlükler yarattığını, güçlü olmanın tek yolunun ekonomik kalkınma olduğunu ve bunun için dış yardıma gereksinim duyduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine ABD, Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış koşulları göz önünde tutarak bu plan arasında dört yıl süreli bir ekonomik işbirliği antlaşması imzalanmıştır.⁴⁷²

Marshall Planı, kuşkusuz Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmış bulunan Türkiye'yi rahatlatmıştır. 30 Haziran 1950 tarihine kadar *Marshall Planı*'ndan Türkiye'ye 558 milyon lira ayrılmıştır.⁴⁷³

Türkiye'nin *Truman Doktrini*'nden sonra, *Marshall Planı*'na katılması, Türk kamuoyunda ülkenin batı dünyasında yer edinmesi ve dünyanın süper gücü konumuna gelen Amerika ile Sovyet tehdidine karşı, savunma işbirliğine yönelmesinde bir aşama olarak kabul edilecektir.⁴⁷⁴

Truman Doktrini ve *Marshall Planı*, Sovyetler Birliği'nin özellikle Türkiye üzerindeki Doğu Anadolu ve Boğazlar üzerindeki yayılcı emellerinin Doğu Akdeniz'de hayata geçirilmesine olanak vermemiş, Türk ordusunun ve ekonomisinin savaş sonrasında yeniden yapılanmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁷⁵

Türk hükümetinin bundan sonraki ekonomik politikasında yaptığı değişikliklerde ABD Hükümeti ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECE, daha sonra OECD) gibi dış çevrenin istekleri büyük rol oynamıştır. Sanayi sektörüne verilen ağırlık azaltılmış, savaş sonrasında kamu kesiminde uygulanacak sanayi yatırımlarıyla ilgili plan büyük ölçüde terkedilmiştir. 1947 yılında yeni bir

---

⁴⁷² Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 230. ayrıca antlaşmasının metni için bkz. **Düster**, Üçüncü Tertip, c. 29, s. 1278-1288.

⁴⁷³ Tezel, **a.g.e.**, s. 225-226. bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Harice Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı, **Türkiye'de Marşal Planı**, Sayı 1-27, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara. Bu raporlarda Türkiye'ye 1957 yılına kadar yapılan milli savunma çalışmalarını destekleyici ekonomik yardımın ayrıntıları verilmiştir.

⁴⁷⁴ **Ulus**, 19 Nisan 1948.

⁴⁷⁵ Çomak, **a.g.m.**, s. 474.

kalkınma programı hazırlanmış ve kamu yatırımlarında ağırlık tarımda makineleşmeye ve karayolları yapımına kaydırılmıştır.⁴⁷⁶

Türkiye'nin NATO'ya girişi ile artan ABD yardımları Türkiye'de savunma sanayinin gerilemesindeki etkenlerden birisini oluşturmuştur.⁴⁷⁷ Türk dış ilişkileri ve Türk ekonomisindeki bu gelişmeler Türkiye Büyük Millet Meclisinde de tartışma konusu olmuş ve 1946 seçimlerine şaibelerin karışması sebebi iktidar ve muhalefet arasındaki başlayan gerginliği daha da artırmıştır.⁴⁷⁸

Recep Peker Hükümeti'nin programının okunmasından kısa bir süre sonra, bunların uygulamaya konması sırasında yeni huzursuzluklar çıkmıştır. CHP içinde Peker Hükümeti'nin iktidardan gitmesini hazırlayan olaylardan biri de “7 Eylül Kararları diye bilinen ekonomik önlemlerdir.”⁴⁷⁹

Bu kararları dönemin uluslararası koşullarına göre yeni ekonomik politikalarına uyum sağlamak amacıyla çıkaran hükümeti beklediği hedeflere ulaşamamıştı. Zira memleketin içinde bulunduğu koşullara yeterince dikkat edilmemişti ve sonuçlar alınmaya başladığında toplumdaki memnuniyetsizlik iyice belirginleşti. Artan hayat pahalılığı halkın muhalefete yaklaşımı sonucunu getirmiş, DP'nin iktidardaki yönetimi şiddetle eleştirmesine neden olmuştur. Paranın değerinin düşürülmesi sonucu ihracatın atmasıyla iç piyasada daralma görülmüş ve ithal malların fiyatı yukarılara fırlamıştır.⁴⁸⁰

Muhalefet Partisi olarak Demokrat Parti Kurultayında (7 Ocak 1947), “Ana Davalar Raporu” adıyla bir rapor hazırlanmış ve bu raporda Anayasa'ya aykırı anti-demokratik yasa hükümlerini kaldırılması, demokratik seçim yasası, parti başkanlığı ve cumhurbaşkanlığının birbirinden ayrılması gibi konular

---

⁴⁷⁶ Tezel, **a.g.e.**, s. 224.

⁴⁷⁷ Albrecht-Ernst-Lock-Wulf, **a.g.e.**, s. 288.

⁴⁷⁸ Karpat, **a.g.e.**, s. 150. Ahmad, **a.g.e.**, s. 33.

⁴⁷⁹ Eylül Kararları hakkında bkz. **Ayın Tarihi**, No. 154, Eylül 1946, s. 16-19.

⁴⁸⁰ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 96-97. Boratay, **a.g.e.**, s. 79.

üzerinde durulmuştur.⁴⁸¹ Çok Partili rejimin iki partisinin arasındaki bu tartışmaların azalmaması üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü araya girerek iki tarafla pek çok görüşme yapmış ve bu görüşmelere sonunda 12 Temmuz'da bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de Recep Peker'in ihtilalci bir parti olarak suçladığı DP'yi savunarak, Peker'e karşı çıkmıştır.⁴⁸²

Bundan sonra CHP Meclis grup toplantısında hükümete güven oylaması istemiş ve yapılan oylamada, oybirliğine alışık bir parti için çok fazla karşı oy çıkması üzerine Recep Peker'in durumu sarsılmıştır. Bir süre sonra istifa eden R. Peker'in yerine liberal eğilimleri olan deneyimli bir devlet adamı Hasan Saka (10 Eylül) Başbakan olmuştur.⁴⁸³

Yeni Hükümet kurulduktan birkaç gün sonra, yürütülmekte olan Kalkınma Planı⁴⁸⁴ (1946) incelenmek üzere Ekonomi Bakanlığı'na geri verilmiş gerekiyorsa yeniden teklifte bulunulmasını istenmiştir.⁴⁸⁵

Devletçilik, bir ekonomik politika tercihi olarak ikinci plana itilmek istense bile Türkiye'deki devlet sanayi sektörü dinamik bir varlık kazanmıştır. İvedili Planın birçok projesi için çok harcama yapılmıştı. Ekonomi Bakanlığı Kasım 1947 yılında Başbakanlığa sunduğu raporda, "umumi makine fabrikası" ve "azot endüstrisi" projelerinin ertelenebileceği, Karabük tesislerinin asgari biçimde ıslah ve takviyesi, tesisleri sipariş edilmesi tekstil ve kağıt endüstrisi konularının tamamlanması vs. konularda bilgi vermiştir.⁴⁸⁶ Sonuç olarak 1947 yılı sonunda "İvedili Plan"ın makine ve kimya sanayi ile ilgili projelerinin uygulanmasına başlanılmamış, bu alandaki yatırımlar ertelenmiştir.

---

⁴⁸¹ Karpat, **a.g.e.**, s. 158-159.

⁴⁸² Cumhuriyet, 8-11 Ocak 1947. Ahmad, **a.g.e.**, s. 38. Bu konuda ayrıca bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay, İst. 1995, s. 311.

⁴⁸³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁴⁸⁴ 1945-1946 İvedili Plan hakkında bkz. Tezel, **a.g.e.**, s. 319-322.

⁴⁸⁵ Başbakanlıktan Ekonomi Bakanlığı'na yazılan 24 Eylül 1947 tarihli mektup için bkz. Aydemir, **a.g.e.**, C. II, s. 416.

Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'ne, kısmen İvedili Plan'ın sürdürülmekte olan projelerini, kısmen de önceki sayfalarda hakkında bilgi verilen liberal eğilimli Vaner Planı'nı yansıtan bir programla başvuran Türk Hükümeti 615 milyon dolarlık kredi istemiştir. Bunun üzerine bir Amerikan heyeti Türkiye'ye inceleme yapmak üzere Türkiye'ye gelmiş ve devlet eliyle sanayileşmeye ağırlık veren politikayı olumlu karşılamamıştır.⁴⁸⁷

Türkiye'den Planın Avrupa'nın kalkınmasına yardımını dokunacak kısımlarını gözetmesi istenmiş, ayrıca *Marshall Planı*'na alınmak için de ekonomisinde ağır sanayi kurmaması, yerli ve yabancı özel sermayeye sağlanan olanakları artırması gibi köklü değişiklikler önerilmişti.⁴⁸⁸

Ahmet Kılıçbay bu dönemi “bir nevi, kendine has bir ekonomik yapı dönemidir. Ekonomi faaliyetler de devlet öncülüğü devam emekte, karma ekonomi felsefesi ayakta durmaktadır. Dış ekonomik ilişkiler, kısmen harp sonrası şartları dolayısıyla sınırlıdır. Ekonomide iktisat politikası tedbirleri de sınırlıdır” derken, “Bu dönemde Türkiye’de ekonomi politikasının önemine ve bu politikanın aletlerine karşı bir bilinçlilik kazanılmıştır. Bu dönem çok partili rejime geçiş dönemi sıfatı da kazandığından, ekonomi ve ekonomi politikaları ile ilgili eleştirili analizler ilk adım olarak hayata girmiştir”⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁶ Tezel, **a.g.e.**, s. 327.

⁴⁸⁷ **Aynı eser**, s. 328-329.

⁴⁸⁸ Türkiye’deki iç ve dış gelişmeler göre; 1940’lı yılların sonunda ekonomi politikası belli olmuştur. Serbest piyasa koşullarının egemen kılınması, özel girişimciliğin desteklenesi, kamu yatırımlarının kısıtlanması yabancı özel yatırımlarının özendirilmesi gibi özelliklere sahipti. Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁸⁹ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi, Modeller Politikalar Stratejiler**, T. İş Bank Kültür Yay, İst. 1994, s 101-103.

B. MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NUN KURULUŞU

1. MKEK'nun Kuruluş Amaçları

Daha önce bahsedildiği gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan Sovyetler Birliği tehdidi, Türkiye'yi Batılı devletlerle, özellikle ABD ile sıkı dostluk ilişkileri kurmaya yöneltmiştir. Avrupalı devletlerle siyasi askeri ve ekonomik ittifaklar kuran ABD'nin bu politikası; önceden dünya barışını koruma amacı taşısa da sonraları ABD'nin kendi çıkarlarını daha fazla koruma politikası haline dönüşmüştür.

Bu bağlamda *Truman Doktrini* ve *Marshall Planı*, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin yayılcı politikasına karşı İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleri arasında yaptığı karşılıklı yardım antlaşmalarıydı. Türkiye Cumhuriyeti de bu yardımlar sayesinde askeri ve ekonomik problemlerin çözebileceğini düşünmüştür. Hem kendisine yönelmiş olan Sovyet tehlikesi, hem de ülkenin gelişimi için yabancı sermayesinin gerekli oluşu Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır.⁴⁹⁰

Müttefiklerin bütün ısrarlarına karşın Türkiye'nin savaşa girmemesi (savaşın sonunda yapılan savaş ilanı resmî formalite olarak değerlendiriliyordu) Batılı müttefiklerle özellikle İngiltere ile olan ilişkilerin soğumasına neden olmuştur.

Bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı'nı bitmesine rağmen Sovyet tehdidi karşısında büyük bir orduyu hala silah altında tutmak zorunda kalan Türkiye, İngiltere'nin yaptığı yardımlar kesilince bu boşluğu Amerika ile doldurmak durumunda kalmıştır.⁴⁹¹

---

⁴⁹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 448.

⁴⁹¹ Haluk Ülman, **II. Dünya Savaşının başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri 1939-1947**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ank. 1961, s. 94.

Savaş sırasında gerek sanayi gerekse tarımda uzun süren seferberlik nedeniyle kalifiye eleman sıkıntısı, savunma masraflarının yüksek boyutlara ulaşması, dış ticaret açığı, savaş sonu toprağın birkaç yıl kısa ürün vermesi, çeşitli ürünlerin ithal zorunluluğu ve döviz rezervlerinin azalması hazırlanan ekonomi planlarının tam anlamıyla uygulanamaması gibi nedenlerle Türkiye oldukça sıkıntıya düşmüştür.⁴⁹²

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı Türkiye'nin modern bir savaş için gerekli olan silahlara sahip olmadığı gerçeğini de ortaya koymuş, 1938 yılında 20 bin subay, 174 bin asker mevcudu olan Türk Silahlı Kuvvetleri genel olarak Birinci Dünya Savaşı teknolojisi silahlarla donatılmıştır. Hava Kuvvetinde bulunan 131 uçağın hemen hemen yarısı çağdaş yeterlilikte idi. 1937 yılında Polonya'dan 40 avcı, Amerika'dan 20 Martin tipi bombardıman uçağı, Almanya'dan 10 Heinkel çağdaş bombardıman uçağı ve İngiltere'den 2 Bristol bombardıman uçağı alınmasına rağmen mevcut 300 pilotun muharebe ve kötü havada uçuş yetenekleri Avrupa'daki pilotlarda oldukça gerideydi.⁴⁹³ Türkiye gelişmeleri kuşkuyla izleyip bu amaçla acil tedbirler almasına rağmen, çözüm arayışları yetersiz kalmaya devam etmiştir.

Hava gücünde hava alanlarının sayıca azlığı ve modern uçaklara elverişsizliği, yedek uçak ve makinist sayısı yetersizliği, deniz gücünde ise Yavuz zırhlısı ile 4 muhrip, 5 denizaltıgibi az sayıda savaş gemilerinden oluşuyordu. Kısaca TSK modern savaşın gerektirdiği silahlardan yoksundu.⁴⁹⁴

---

⁴⁹² Hüseyin Bağcı, Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar, 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara Ağustos 2001, s. 6-7. Daha geniş bilgi için bkz. Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, AÜSBF Yay, Ank. 1979.

⁴⁹³ Mesut Hakkı Caşın, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Ankara 1999, s. 132.

⁴⁹⁴ Selim Deringil, **Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yay, İst. 1994, s. 32-37.

Savaş rezervleri ve cephanenin zayıflığı yanında II. Dünya Savaşı öncesi birçok Avrupa ülkesinden toplanmış malzemelerin çoğunun demode oluşu ve çeşitliliği önemli dezavantajlardı. 1948 yılında Amerikan Genelkurmayının bir değerlendirmesine göre; Türk ordusu yarı seferberlik durumunda olup, ordunun yarısı Trakya ve Marmara'nın Asya tarafında bulunmakta, kombine silahlı hareket ve geniş güç kullanımında yetersiz olacağı öngörülmüştür. Türk ordusuna Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi için yardım yapılması kararı alınmıştı. Amerikan askeri yardımı Kara, Hava ve Deniz güçleri gruplarından oluşturulmuş ve koordinasyonu yapılmıştı. Böylece Türkiye'nin yeteri kadar güç desteklemek için ekonomik kapasitesi artırılacaktı.

Sonuç olarak, Türk ordusunun savaş gücünü de arttırmak amacıyla ordunun yeniden organize edilmesine gidilmiştir. Tamamen motorize ve mekanize bir Türk ordusu istenmemekte yalnızca Türkiye'nin savunma gereksinimini karşılayacak nitelikte yeterli hareketlilikte bir model ortaya konulmaktadır. Deniz kuvvetleri içinde saldırıya değil, savunmaya yönelik silahların verilmesi düşünülmüştür.⁴⁹⁵ Türk hava kuvvetlerinin güçlendirilmesi için, modern uçak, modern havaalanları taktik olarak istenilen bölgelerde kurulması erken uyarı ve denetim sistemlerinin kurulması ele alınmıştır. Savunma üretimi yapan fabrikaların daha fazla üretim yapmaları küçük silah ve araba yedek parçaları üretmeleri çabalarına yer verilmesi konusunda karar alınmıştır. Ayrıca

1948 yılından itibaren bir okul programı başlatılarak Türk askerlerine 130 değişik kurs verilmiştir.

---

⁴⁹⁵ **USA Archives**, RG 218 US, Joint Chiefs of Staff, Charairman's File, Admiral Leahy (1942-48) Box, No. 7 Folders 33-43. RG 59, US Foreign Office Documents, General File, 782-5-MAP/11-1450, Top Secret File, November 4, 1950'den aktaran Hasan Köni, "Türk-Amerikan İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, c. 1, 5.4, Ankara 1989, s. 23.

Bunun yanında belli nitelikli öğrenciler, Amerika'daki hizmet kurslarına alınmışlardır. 1948-1951 yılları arasında yapılan askeri yardımın tutarı 171.194.850 milyon doları bulmuştur.⁴⁹⁶

Türkiye'nin Batının lideri pozisyonundaki ABD ile ilişkilerinin yoğunlaşması ve Truman ve Marshall programı çerçevesinde Türkiye'ye gelen uzmanların uygulanmakta olan devletçi ekonomi politikasını eleştirmeleri bir iktisat politikası değişikliğine yol açmıştır. Bir dizi liberal önlemler yürürlüğe konmuştur. Örneğin Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Özel kesimi yatırımlarını teşvik amacıyla Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) kurulmuştur. Bu geçiş dönemi 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile tamamlanmıştır.⁴⁹⁷

Ancak Marshall yardımlarının, Avrupa'ya aktarılması Soğuk Savaşın şiddetlenmesiyle giderek azalmıştır. Çünkü başlayan Kore Savaşı'ndan sonra ABD'nin savunma harcamaları hızla artmıştır. Bu durumda Avrupa'ya aktarılan yardımlar azalarak sona ermiştir. 1949 yılında NATO'nun kurulmasıyla da Amerika önderliğinde bir askeri blok oluşturulmuş, Avrupa'ya yönelik ekonomik yardımlar, askeri yatırımlara dönüştürülmüş ve NATO çerçevesinde verilmeye başlamıştır. Marshall Planı da 1953 yılında resmen sona ermiştir.⁴⁹⁸

Aslında Marshall yardımı Türk Savunma sanayiini bir bakıma çıkmaza sokmuştur. Birçok fabrika amacı dışında çalışmaya başlamıştır. Uçak üretip, yurt dışına ihraç dahi edebilen fabrika dokuma fabrikasına, top fabrikası dişli fabrikasına, tüfek fabrikası avçiftesi fabrikasına, gaz maske fabrikası ise sayaç fabrikasına dönüştürülmüştür.

---

⁴⁹⁶ Köni, **a.g.m.**, s. 24.

⁴⁹⁷ Boratav, **Türkiye İktisat.....**, s. 100.

⁴⁹⁸ William Mc Neil, **Dünya Tarihi**, çev. Alaattin Şenel, Ankara İmge Basımevi 1994, s. 573.

Böylece bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetlerine verilen siparişler minimum düzeyde kalmıştı.⁴⁹⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra daha barışçı bir döneme girilmesi savunma konusundaki çalışması durdurmuştur. Kuruluş dönemini heyecanı büyük ölçüde azalmıştı. Kısa sürede eldeki malzemenin teçhizatın modernize edilmesi ir sanayi kurulması olası görülüyordu. Hazır malzeme hibe şeklinde olunca daha da cazip gelmiştir.

12 Mart 1947 tarihinde Harry S. Truman'ın "Silahla azınlıklar veya baskılar tarafından boyun eğdirilme girişimlerine karşı direnen hür milletleri desteklemek birleşik Devletlerin politikası olmalıdır" sözleriyle başlatılan yardımlardan Hibe yardımları ile daha çok mialtı malzeme elde edilmiştir. Bunu takibeden de ağır silah ve teçhizat alınmıştır. M-47/M-48 Tankları 105, 155, 203 mm'lik kundağı motorlu ve çekili obüsler, 155 ve 175 mm'lik topların envantere girmeleri de bu döneme rastlar.⁵⁰⁰

Amerika için bu yardımlar faydalıydı. Konunun siyasi yararından başka, eskime ve değişme durumunda bulunan malzemenin elden çıkarılarak daha modern olanlarıyla değiştirilmesini sağlıyordu.⁵⁰¹

Marshall Planı Avrupa ekonomilerine olumlu etkiler yaptığı söylenebilirse de esas karı yine ABD elde etmiştir.⁵⁰² Fransa'daki bilgisayar ve entegre ürünlerinin %80'ini, tarım makinalarının %65'ini, iletişim makinalarının %65'ini, otomobil ve uçak lastiklerinin %45'ini, petrol ürünlerinin %40'ını Amerikan şirketleri ürettiyordu. İngiltere'deki ayakkabı fabrikalarının %60'ı, ilaç-traktör-

---

⁴⁹⁹ Amerikan yardımlarının çoğu giyim-kuşam matara, bot, palaska... vs. malzemelerdi. Konu hakkında bkz. Haksever, **a.g.m.**, s. 63.

⁵⁰⁰ **Ulus**, 13 Mart 1947.

⁵⁰¹ Ürün, **a.g.m.**, s. 90.

⁵⁰² Armağan Kuloğlu, "Türkiye'nin Savunma Sanayi Politikası ve Hedefleri", **Savunma ve Havacılık Dergisi**, c. 11, No. 1, 1997, s. 21.

petrol ürünleri, elektrikli ev aletleri fabrikalarının %50'si, daktilo, dikiş makinalarının %80'i vb. Amerikan bankalarının sayısı, bu dönemde (1950-1970) 6 iken 72 olmuştur.⁵⁰³

Tekrar Türkiye açısından durum değerlendirilecek olursa Türk ordusu da bu yardımlarla modern silah, donanım ve malzeme sağlayarak büyük karargahlarda da değişikliklere gitme durumunda kalmıştır. Bu çerçevede 1949 yılında Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları kurulmuştur. Bu tarihe kadar ordu komutanlıkları ile teşkilatı hareket ve eğitim yönünden Genelkurmay Başkanlığı'na, personel ve lojistik destek bakımından Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı bulunuyorlardı. Kara Kuvvetleri Komutanlığı 1950 yılından itibaren bütün sınıf okulları ve eğiti merkezlerini bünyesine almıştır.⁵⁰⁴

Yine Amerikan yardımları sonrası piyade birliklerine motorlu araçlar, ordu donatım malzemeleri, hafif ve ağır silahlar verilmiştir. Takımlara e bölüklere havanlar dahil edilmiş olup, takım, bölük, tabur ve alaylar telli ve telsiz haberleşme cihazları ile donatılmıştır.⁵⁰⁵

Görüldüğü üzere bu dönemde, Alman askeri doktrininin terk edilmesi ve Amerikan askeri doktrinin benimsenmesi, başka bir özellikte Milli savunma anlayışında ulusal, bağımsız tutumundan ABD ve Batı'nın savunma sisteminde yer almaya doğru harcanan çabalar sözkonusudur. Yine aynı dönemde Milli Savunma Bakanlığı'nın "Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun'un" kabulü ile de TSK'nin rejim içindeki ağırlığı ortadan kaldırılmıştır.⁵⁰⁶

---

⁵⁰³ Çağrı Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **AÜSBF Dergisi**, c. 51, No. 1-4, Ocak-Aralık, Ankara 1996, s. 280. Marshall Planı ile Avrupa Devletleri ve Türkiye'nin aldıkları toplam yardım ve hibe yardımları bkz. **a.g.m.**, s. 287.

⁵⁰⁴ **Türk Silahlı Kuvvetleri**, Gn.Kur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay, Ankara Genelkurmay Basımevi 1994, s. 7.

⁵⁰⁵ **Aynı eser**, s. 8.

⁵⁰⁶ Ümit Özdağ-Çetin Güney, "İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri", **Türkler**, c. 16, Yeni Türkiye Yay, Ank 2002, s. 749 bkz. 30.05.1949 tarih ve 5398 sayılı kanun.

Bu şekilde Genelkurmay Başkanlığı'nın ilk kez sivil yönetimin emrine girdiği savaş sonunun bir özelliği de, Amerikan askeri yardımının koşula bağlanmasıdır. ABD askeri yardımına göre, askeri işlerin bünyesinde toplandığı bir makamın kurulmasının gerektiği öne sürülmüş ve 1949 yılında Milli Savunma Yüksek Kurulu kurulmuştur. Bu kurul, topyekün savunma işlerini yürütecek ve gerekli yasal ve idari önlemleri alıp, uygulanmasını denetleyecekti.⁵⁰⁷

Amerikan Asker Yardım Heyeti mensuplarının kara, hava, deniz, ekonomi ve muvasala grupları halinde uçak, otomobil ve deniz araçlarıyla yardım yapacakları çeşitli bölgelerde yapacakları inceleme gezilerinde ikinci yasak bölgelere girmelerine izin verilmiştir.⁵⁰⁸ Bu heyetlerde buluna teknik eleman ve uzmanların çalışmalarını kolaylaştırmak için kendilerine gereken bina, büro malzeme ve yazı makinelerinin sağlanması için Dışişleri Bakanlığında, Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'na talepte bulunulmuştur.⁵⁰⁹

Türk Silahlı Kuvvetlerinden gelen siparişlerin oldukça az miktarda olması nedeniyle iş yapamayan bir çok askeri fabrikanın durumunu gözden geçirmek ve sorunlara hal çaresi almak için sık sık teftişler yapılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak, eski Askeri Fabrikalar Genel Müdürü (1932-1941), sonra da Hatay Milletvekili olan General Eyüp Durukan, tepkisini belirterek TBMM'ne önerge vererek, sözlü olarak yanıtlanmasını istemiştir.⁵¹⁰

---

⁵⁰⁷ Özdağ-Güney, **a.g.m.**, s. 751. Milli Savunma Yüksek Kurulu'na ilişkin yasa, Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanunla aynı gün kabul edilmiştir. Yani TSK'nin rejim içindeki kurumsal ve hukuki ağırlığı tamamen ortadan kaldırılmıştır.

⁵⁰⁸ **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu**, 30 18 01 11 36 3 31.05.1947 tarihinde Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır.

⁵⁰⁹ **BCA Başbakanlık Muamelât Fonu** 30 10 268 80611 30.5.1947.

⁵¹⁰ **BCA Başbakanlık Özel Kalem Fonu** 30 01 42 252 20 19.11.1948. Bu tarihte ise Askeri Fabrikalar Genel Müdürü Tümgeneral Ekrem Akpay (31.08.1948-01.04.1950)dir. Akpay,b""u teftişlerin fabrika mensuplarını ahvali ruhiyetleri'ne etkisini MSB'ye bildirmiştir..

Amerika'dan Türkiye'ye gelen askeri malzemeye ait her türlü işleri merkezi bir bürodan izlemek ve düzenlenmek üzere Başbakan adına bütün bakanlıklarla ilişki kurabilecek bir kişinin başkanlığında diğer bakanlık temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.⁵¹¹

Ancak tüm çabalara rağmen Türk Savunma Sanayi, anılan dönemde bahsedilen iç ve dış koşulların etkisiyle fazla bir gelişme kaydedememiştir. Bu yolda gösterilen çabalar veya girişimler ise şöyle idi;

1944 yılında Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan Gaz Maske Fabrikasının 1935-1950 yılları arasında yıllık 100 bin adet ordu tipi maske üretme kapasitesi yanında, ordu için alev makinesi, sis cihazları, sis el bombası ve sis kutuları işleri de yapmaya devam etmiştir.⁵¹²

Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası'nda ise, 1950 yılına kadar ordu için, normal ve kudretli havan, çeşitli çaplarda değişik toplara zırh ve tahrip mermisi, saldı ve savunma el bomba tapası tahrip kalıpları yapılmıştır. Fabrikanın bu dönemdeki üç işletmesinde, soğuk ve sıcak pres, çarkhane, kovan, otomat, soğuk pres, döküm pres, mastar, imla, boya gibi üretimler vardı. Top Fabrikası savaşın getirdiği olumsuz durumlar, personel eğitim yetersizliği, Çelik Fabrikasının kapasitesinden ötürü malzeme eksikliği gibi faktörler büyük top yapılmasını engellemiştir. Buna rağmen yüzlerce tanksavar topu, sahra topu yapılmış 1948 yılında ise 81 mm'lik havan topu üretimine geçilmiş ancak başlayan Amerikan yardımı ile fabrikaya top siparişi olmamış, sadece onarım işleri ve havan topları yapılmıştır.⁵¹³

Yine bu dönemde topçu teşkilatında hava gözetlemesi ile başlayan Kara Havacılığı, 1948 yılında topçu havacılığı adıyla Kara Kuvvetlerine dahil olmuş ve

---

⁵¹¹ BCA Bak Kr. Kar Fonu 30 18 01 116 22 19 29.03.1948.

⁵¹² Tanyer, a.g.m., s. 63.

⁵¹³ A.g.m., s. 65.

köklü bir sınıf haline gelmiştir. Amerikan yardımlarıyla topçu sınıfı çeşitli cins topla donatılmıştır. Yeni motorlu topçu birlikleri de kurulmuştur.⁵¹⁴

Başka bir gelişmede, 1945 yılında Türk Hava Kurumu'nun girişimiyle, Alman işgali üzerine Türkiye'ye gelen Polonya RWDĞ Uçak Fabrikası uzmanlarının Türk Havacılık Sanayi kurma çabalarının devamı olan bir motor fabrikası tesis etmeleridir. Motor tipleri üzerine yapılan incelemeler sonucu İngiliz De Havilland Firması'nın Gipy Major motoruna ait teklif şartları uygun görülmüştür. İlgili bakanlıkların sıcak bakmadığı bu Uçak Motoru Fabrikası 1948 yılı Ekim ayında açılış töreni yapılmış olduğu halde henüz görev ve yetki yönetmeliğine sahip değildir. Fabrika ile kurum merkezi arasındaki bağlılık derecesi de açık değildir. Bu yıl içinde Motor Fabrikası'nın üretim faaliyetleri çok sınırlı olmuştur. Fabrikanın kuruluş amaçlarına uygun şekilde çalışmasını sağlayacak siparişte alınmamıştır.⁵¹⁵ Yine de ilerleyen zamanda kurulacak Hava Savunma Sanayinin bir nüvesini oluşturmuş olan bu fabrikanın, sınırlı bütçeye sahip Türk Hava Kurumu'ndan alınarak Milli Savunma Bakanlığı'na devredilmesi düşünülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrası gelişmelerin Türk Savunma Sanayi veya ilgili savunma üretimi yapan fabrikalarını durma noktasına getiren gelişmeler karşısında bir makine fabrikası kurulması düşüncesi de giderek ağır basmıştır. Zira Ekonomi Bakanlığının da (8 Haziran 1948) sanayi, maden ve enerji konuları açısından hazırladığı "10 yıllık ulusal ihtiyaç planı"nda Makine ve Kimya Sanayi ile ilgili üretim çeşitleri belirtilmiştir. Makine ile ilgili muhtelif makine, yedek parça, sanayi iş aletleri, cıvata, perçin, takım, avadanlık, optik

---

⁵¹⁴ TSK. Tarihi, a.g.e, s. 8.

⁵¹⁵ BCA Başbakanlık Özel Kalem Fonu 30 01 100 619 5 26.12.1949. Başbakanlık Umum Murakabe Heyeti'nin incelemeleri sonucunda sermaye, yetişmiş eleman ve yardımcı sanayine girisim gösteren fabrika sadece motor üreterek rantabl çalışamazdı. Başından itibaren Milli Savunma Bakanlığı; Genelkurmay Başkanlığı, Ekonomi Bakanlığı bu girişimi onaylamamıştır. Sipariş alamayan fabrika perçin yapılması, tank otomobil ve inşaat makinaları tamiri gibi, kimya

aletleri, tarım makine ve aletler vs. Kimya ile ilgili nitrikasit, karbit, oleom, göztaşı, alüminyum, sülfat vs. maddeler sıralanmıştır.⁵¹⁶

ABD'nin de teşvikiyle kapsamlı bir program çerçevesinde uzun süredir teknoloji transferine kapalı, proje üretemeyen sipariş noksanlığı nedeniyle üretimi yapılamayan başka bir söylemle atıl hale gelen askeri sanayi alt yapısı ele alınmıştır. Tekrar savunma sanayine üretim yapan askeri fabrikaları faal duruma geçirmek ve nitelikli ürün veren hem sivil, hem de askeri sektöre hitap edecek bir yapıya kavuşturmak amacıyla bir yasa hazırlanmıştır.

Burada amaçlanan, Askeri Fabrikaların bir Kamu İktisadi Kuruluşu olarak yeniden organize edilmesi olmuştur. TBMM Komisyon tasarılarında kuruluşun adı konusunda değişik öneriler getirilmiş ancak Hükümet tasarısında “Çelik ve Kimya Endüstrisi” diye anılmıştır. Sonunda Ekonomi Komisyonu “Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu” önerisinde bulunmuştur.

İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanan ve TBMM Başkanlığına sunulan Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi Kanunu tasarısının gerekçeleri aşağıda açıklanan şekildeydi:⁵¹⁷ “Savaşlar artık tam bir silah üstünlüğüne dayanmakta bu üstünlüğün sağlanması ise, üretimin çabukluk, kolaylık ve çokluğuyla mümkündür. Silah ve araç-gereçlerdeki sürekli yenilik ve değişimler bu sanayinin farklı özelliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Memleketteki silah ve mühimmat, araç ve gereçleri üretim ve onarım yapın otuz civarındaki, on beş bin personele sahip, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı askeri fabrikalar modern ordunun gereksinimlerin karşılayamamaktadır. Bu işletmelerin yönetim sistemi de buna etken olmaktadır. Askeri fabrikalar her sene verilen belirli bütçe ile yönetilmekte olup, hem bu durum hem de fabrikaların tabi olduğu kanun ve

---

maddeleri gibi kuruluş amacı dışında işler yapmıştır. **BCA Başbakanlık Özel Kalem Fonu** 30 01 100 6197 26.12.1949.

⁵¹⁶ **BCA Başbakanlık Özel Kalem Fonu**, 30 01 76 479 4 10.06.1948. Bu listede ayrıca tekstil ve inşa malzemesi sanayilerine ait üretim maddeleri de yer almaktadır.

yönetmelikler, özellikle alım-satım, orduya ait yaş hadi vs. askeri düzenler arzu edilen verimi almayı engellemektedir. Her kuruluş kendi özelliğine göre yönetilirse en yüksek başarıyı sağlayabilecektir”.⁵¹⁸

Sermayesi tamamen devlete ait bulunan işletmelerin çalışmalarında, uygulamaları gereken sistemlerle verimli, planlı bir tarzda çalışmalarını için, önlemler alınıp, diğer devlet sanayi kuruluşları ile işbirliğini sağlayacak düzenin tespiti için tek bir merkezde toplanması gerekmektedir. Bu merkez de İşletmeler Bakanlığıdır.

Böylece yeni kurumun ordu ihtiyaçları yanında, yeni bünyesiyle ordu gereksinimlerinden artarsa memleketin diğer isteklerine yanıt verecek duruma gelmesi sağlanmış olur.

Tasarının diğer bölümlerinde Milli Savunma Bakanlığı'nın Kuruma vereceği siparişlerin tespit şekli, kuruma aktarılacak fabrika ve tesislere, gayrimenkullerle kurumun kamulaştırma haklarına, Ekonomi Bakanlığınca kullanılan yetkilerin işletmeler Bakanlığı'na geçmesi ile ilgili hükümler yer almaktadır.

Kuruma intikal edecek fabrika ve tesislerin teknik eleman gereksinimlerini karşılamak için hala askeri fabrikalar hesabına memleket içinde ve dışında öğretim gören öğrencilerin kurum emrinde çalışmalarını çok önemli görüldüğünden bunlara ilişkin işlemlerin, kuruma geçecek, sadece isteyen subay ve askeri memur öğrencilerin, Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde kalabilmelerinin sağlanabilmesi belirtilmektedir.

İşletmeler Bakanlığı tarafından hazırlanıp, Bakanlar Kurulunca 12.2.1949 tarihinde Meclise sunulması kararlaştırılan ve Başbakanlıktan Milli Savunma

---

⁵¹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 22, Birinci Oturum, Ank. TBMM Basımevi 1950, S. 203, s. 1.

⁵¹⁸ **TBMM TD**, S. 2-3.

Komisyonu'na gönderilen “Çelik ve Kimya Endüstrisi” kanunu tasarı incelenmiş ve 31.1.1950 tarihinde bir rapor hazırlanmıştır. MSB'nın hazırladığı raporda; Askeri fabrikaların yeni yapısıyla bütçeye yardımcı olamayacağını, zira üretiminin yüzde doksan dokuzunun orduya ait olduğu, dolayısıyla tek müşterisinin MSB olduğu belirtilmiştir. Askeri fabrikaların bir ticaret kuruluşu gibi düşünülmemesi gerektiği, yapılacak araştırmaların ordu elemanlarıyla birlikte sağlanmasının önemi anlatılmış, Amerikan Hükümetinin yaptığı yardıma şükran duyulduğu ancak dost yardımını daimi olamayacağı vurgulanmıştır. Askeri fabrikaların iktisadi teşekküller olarak çalışması memnuniyetle karşılanmış ancak MSB'na bağlı ve ordunun bir parçası olarak kalması gereği üzerinde durulmuştur. Ayrıca kanun tasarısının adının “Asfa” olması bu komisyon tarafından kararlaştırılmıştır.

Yine “Çelik ve Kimya Endüstrisi” tasarısı incelenmek üzere Ekonomi Komisyonu'na gönderilmiştir. Bu komisyon da tasarıda şu değişiklikleri yapmıştır.⁵¹⁹ Önce, kurumun adı ile ilgili olarak bünyesindeki fabrikaların mahiyetine göre, “Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu” adı uygun görülmüştür. (Komisyona göre; Çelik sanayi, ilerde daha çok Karabük fabrikası için kullanılacaktı, Asfa ise kurumun aldığı sivil kimlikle uyuşmamakta idi). Diğer taraftan, Kurum İşletme Bakanlığına bağlı bir İDT haline getirilmelidir. MSB ve İşletmeler Bakanlıklarıyla sıkı bir işbirliği içinde bulunmalıdır. Bu fabrikalar üretim çeşidine göre, ağır endüstri, enerji ve makine gibi gruplara ayrılması faydalı olacaktır.

Konuyla ilgili olarak bu kez Bütçe Komisyonu'na gelen tasarı ile ilgili şöyle bir rapor hazırlanmıştır:⁵²⁰ Maddeler görüşülmüş ve çoğunlukla Ekonomi Komisyonunun metni esas alınmıştır. Diğer yandan ileride kuruma devredilecek tesislerin değerini saptayacak olan genel komisyona genel müfettişlik heyetinden

---

⁵¹⁹ TBMM TD, 02.02.1950, S. 8-11.

⁵²⁰ TBMM TD, 24.02.1950, S. 12-14.

de bir temsilcinin katılması uygun görülmüştür. Bu raporlar daha sonra TBMM'ne sunulmuştur.

TBMM'nde görüşmelerde Kurumun mahiyeti, devlet içerisinde konumu, bağlantı, vb. konular üzerinde durulmuştur. Parlamentoda yasanın görüşülmesi sırasında Askeri Fabrikalar Eski Umum Müdürü aynı zamanda milletvekili olan Eyüp Durukan'ın yaptığı konuşma özetle şöyledir:⁵²¹ “Kanun çok yerinde ve isabetlidir. Fabrikalar kendi güçlerinin yettiği siparişleri alamadığı için yıllardır zor durumda kalmıştır. Günümüzde çeşitli harp vasıtaları meydana gelmektedir, bu nedenle ordu birliklerinin gücünün ateş gücü arttırılmaktadır. Büyük dostumuz Amerika bugün yardımlarını esirgememekte ancak bu nereye kadar sürecektir. Onun için kendi elimizdeki kuruluşlarımızdan istifade etmek gereklidir. Askeri Fabrikalar orduya silah, araç gereç yapmak zorundadır bunun için de MSB bütçeye bunun bedelini koyacaktır. Yoksa bütçe yardım etmesi gibi düşünce boş bir hayalden başka bir şey değildir”.

Durukan konuşmasının sonunda meclise getirilen Başbakan Şemsettin Günaltay imzalı komisyon raporlarındaki şu noktalara değinmişti. Askeri fabrikalar ordu ile daima ilişkili olmak durumundadır, bu yüzden MSB'dan ayrılması doğru bir hareket olamaz. Ayrıca Askeri Fabrikalar üretim yapan kısımlarının, diğer kısımlarından (onarım ve ikmal bölümleri) ayrılması da düşünülemez. Çünkü birbirleriyle bir bütün olarak çalışmak zorundadır.⁵²²

Yine bu görüşmeler esnasında Kurumun ismi üzerinde durulmuş “Çelik ve Kimya Endüstrisi” veya “Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu”da kimi milletvekilince isabetli görülmemiştir. Askeri Fabrikalar her şeyden önce sadece

---

⁵²¹ Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu ve Milli Savunma Ekonomi ve Bütçe Komisyonu raporları (1/639) hakkındaki parlamento görüşmeleri için bkz. **TBMM TD**, Dönem VIII C. 25, 02.03.1950, Ankara TBMM Basımevi, s. 162-167.

⁵²² Hasan Saka Hükümeti'nin 14.01.1949'da ikinci kez istifası ile Başbakanlığa Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay atanmıştır. Ahmad **a.g.e.**, s. 42. Dana geniş bilgi için bkz. Aydemir, **İkinci**

çelik üretmemekte pirinç, bakır, alüminyum hatta ahşap üzerinde de çalışmaktadır. Ekonomi Komisyonu'nun makine demesi de olamazdı, çünkü top ve tüfek de bir makinedir ancak farklı özeliği vardır. Bunu tezgah yapan gibi kabul etmeye imkan yoktur. Gerekirse makine veya alet de yapılır ancak esas görevi, orduya savaş malzemeleri üretmektir. Kimya ise çok geniş bir konudur. Askeri fabrikalar bu alanın küçük bir bölümü ile ilgilidir. "Asfa" ise uygun bir isimdir denilirken, Avrupa'da böyle kısaltılmış isimlerin olduğuna işaret edilmiştir.

Bir başka milletvekili Vehbi Kocagüney, Kurtuluş Savaşından sonra Cumhuriyet Hükümetinin Askeri Fabrikalar kurarak, hayırlı bir iş yaptığını, bu işletmelerin son 25 sene içinde ordunun ihtiyacını karşıladığını ve ordumuzu kuvvetlendirdiği anlatmış ve yeni kurumu faydalı saydığını belirtmiştir. Ayrıca bu işletmelerin İşletmeler Bakanlığına bağlanmasını isabetli gördüğünü şöyle açıklamıştır. "Bugün yalnız askeri sanayi değil, ülke sanayiye vardır. Bu sanayi silah sanayi olsa da hepsi bir zincir gibidir. Bu nedenle ayrı ayrı ellerde idare olunmaz. İkinci mesele ise isim meselesidir. Yapılan silahların çoğu çelikten, patlayıcı maddeler ise kimyevi esasa dayandığından Makine ve Kimya ismi yerinde bir tabirdir". Kocagüney askeri mahiyete sahip Hava Kurumu'nun emrindeki uçak ve motor fabrikası konularının da ele alınması, bunların da İşletmeler Bakanlığı'na devredilmesi önerisini getirmiştir.⁵²³

Konu hakkında görüşlerini bildiren bir diğer milletvekili de İzzettin Çalışlar olup (Balıkesir Milletvekili) tamamiyle Eyüp Durukan'ın fikirlerine katıldığını belirtirken, Askeri Fabrikaları ticari bir mahiyet olarak sivilleştirilmesine çaba gösterdikleri için iki bakana da teessüflerini bildirmiştir. Memleketteki ilk savunma sanayi olmasını, Cumhuriyet dönemindeki

---

Adam 1938-1950, C. II, 7. Basım, Remiz Kitabevi, İst 2000. Cem Eroğul., **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, İkinci Basım, Ank 1990.

⁵²³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem VIII, Toplantı 4, C. 25, 03.03.1950, Ankara TBMM Basımevi, s. 174-175.

gelişmelerinin gurur verici aynı zamanda bambaşka bir şekil ve kimliğinin olduğu, 3460 sayılı kanuna tabi olmasını olumlu karşıladığını ancak bu yüzden de Milli Savunma'dan ayrılmasının gerekmediğini ileri sürmüştür.⁵²⁴

Günaltay Hükümeti, harp silah ve mühimmatı sanayii'ni 1949 yılı için üretim çeşitlerini M.S. Bakanlığı'nın 3 Ocak 1948 tarihli 1014 sayılı yazısı üzerine görüşüp Ocak 1949'da onaylamıştı.⁵²⁵ Bütün bu silah, mühimmat ve araç gereçlerin sağlanacağı kurum hakkındaki görüşmeler 03.03.1950 tarihinde birleşimde de sürmüş, İstanbul Milletvekili Ali Rıza Arı ve Ankara Milletvekili Emin Halim Ergun, Gümüşhane milletvekili Ahmet Kemal Varıncı, Siirt Milletvekili Ali Rıza Esen de konu hakkındaki fikirlerini açıklamışlardır. Genel olarak kurumun bir İDT. şeklinde kurulmasına kimsenin itirazı olmamıştır. Ancak bağlı olacağı kurum ve alacağı isim üzerinde ayrılıklar doğmuştur.

Durukan ve Çalışlar'ın görüşlerine muhalif olan diğer parlamenterler; savaş sanayinin ülke sanayinden ayrılamayacağını birlikte düşünülmesi gerektiği, orduya gerekli olan silahı mutlaka askeri Fabrikaların yapmasına gerek olmadığını ileri sürmüşlerdir. "Ülkede özel sektör ve sermaye, en son savaş sanayi ile ilgilenebilir zira koşullar elverişli değildir. Zamanında Feshane Fabrikası, Beykoz fabrikası ordunun elbise ve ayakkabını yaptıysa silahını da yapar veya Zümrezade'nin bombaları, Tüfekçiyef'in el bombaları Killigil'in⁵²⁶ tabancaları da orduya iş yapmışlardır. Askeri ve sivil üretim diye ayırım yapmak doğru değildir," diyerek görüşlerini ortaya koymuştur.

---

⁵²⁴ TBMM ZC, s. 176-178.

⁵²⁵ Harp silah ve mühimmat içine listede; uçak, top, yivsiz silah, top mermisi, tapa, kovan, tüfek (av tüfekleri hariç), makineli tüfek fişekleri (av tüfekleri hariç), bomba, torpido, sis cihazları, kapsül, tank, zırhlı otomobil, optik malzeme vs. **BCA Bak. Kur. Kar. Fonu** 30 18 1 118 100 20 03.01.1949.

⁵²⁶ Silah imalathanesi sahibi Nuri Killigil, çıkan bir yangın sonunda hayatını kaybetmiştir. **Hürgün**, 2 Şubat 1949. bu yangın ve patlama Sütluçe'deki fabrikada meydana gelmiştir. Nuri Paşa'nın Zeytinburnu'nda da bir silah fabrikası vardı. **BCA Başbakanlık Muamelat Fonu** 30 10 85 565 1, 2 Şubat 1949.

Yine tasarının lehinde olanlara savaş zamanı orduya tapan bir fabrika su saatleri, havagazı saatleri de yapabilir. Bunun için yurt dışına çok miktar döviz ödenmektedir, diyerek başka ülkelerden de örnekler vererek düşüncelerini açıklamışlardır.⁵²⁷

Daha sonra söz alan İşletmeler Bakanı Münir Birsnel de, “Öteden beri milletin birçok parasını döktüğümüz, içinde birçok memleket çocuklarını yetiştirdiğimiz bu müesseselerin memlekete daha faydalı çalışmasını sağlamak için İktisadi olan bir teşkilat tarafından idare edilmesi istenilen, üzerinde çalışılan bu mesele Askeri Şura’dan da geçtikten sonra Hükümetçe hazırlanmış ve TBMM’ne sunulmuştur. Komisyonlar tarafından da ayrı ayrı incelenmiş ve yüksek heyetinize gelmiştir.....” Dedikten sonra Birsnel konuşmasına devamla “ihtilaf iki noktadan ibaretti. Biri isim meselesi bu mesele bir ana dava meselesi değildir. Takdir sizindir. İşin hangi bakanlığa bağlanması bahsine gelince; Yüksek Meclis Devlet sınaî ve iktisadî işletme karşısında sorumlu olarak bir İşletme Bakanlığı kurmuş ve işletmeleri ona tevdi etmiştir. Milyonlarca sermayenin yattığı, çok kıymetli elemanların çalıştığı bu yerlerin işletmecilik esas ve prensipleri dahilinde ve diğer işletmelerle ahenkli şekilde çalışmasının zaruri olduğunu arz ve izaha lüzum görmüyorum. Takdir sizindir”, diyerek sözlerini tamamlamıştır.⁵²⁸

Türk Savunma Sanayii’nin gelişerek daha üstün, modern ordu ihtiyaçlarını karşılayacak duruma getirilmesi ve rantabl çalışarak karlı bir duruma gelmesi için

---

⁵²⁷ **TBMM ZC**, s. 179-182. Tasarının kabulünde ısrar eden milletvekili E. H. Ergun (Ankara), 1938 yılında Unkaparı Un Fabrikası, Defterdar Mensucat Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Bahariye Araba Fabrikası vs. fabrikalar İktisat Vekaleti’ne devredildiği sıralarda da, şimdiki gibi itirazlar meydana gelmiş olduğunu, fakat sonucun kendilerinin işaret ettikleri gibi olduğunu anlatmıştır. **TBMM ZC**, s. 180.

⁵²⁸ **TBMM ZC**, s. 183-174. Sözü edilen Yüksek Askeri Şura Kanunu da bu dönemde değiştirilmiş ve yeni kanun 30.05.1949 tarih ve 5400 sayılı kanunla yenide düzenlenmiştir. Şuranın tabii başkanı Başbakan’dır. Üyeleri ise, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Ordu müfettişleri ve Milli Savunma Yüksek Okulu Genel Sekreterden oluşmaktadır. Özdağ-Güney, **a.g.m.**, s. 750.

gösterilen çabalar sonucu, 8 Mart 1950 tarihinde “MKEK” kanunu kabul edilmiştir.⁵²⁹

2- Bir İktisadi Devlet Teşekkül Olarak Kurulan MKEK'un Görevleri

5591 sayılı “MKEK Kanunu Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.Yasanın 1. maddesine göre 3460 sayılı “Sermayesinin tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdareleri ve Murakebeleri Hakkında Kanun’a tabi olan tüzel kişiliği haiz Kurum, İşletmeler Bakanlığı’na bağlı olup merkezi Ankara’da olan kurum, yurt içinde ve dışında şubeler açabilir ve temsilciler bulundurabilirdi.

Kurum’un yapacağı işler; her çeşit silah, mühimmat patlayıcı maddelerle askeri gereksinimlere yarayan aletler, vasıtalar, makineler, tesisler, yedek parçalar üretilecek, büyük ve küçük onarım, düzeltim işleri yapılacaktı. Sivil gereksinimlere ilişkin her türlü üretim ve onarım da yapılacak işler arasında idi. Kurum Ankara’nın Tandoğan mevkiisindeki binada faaliyetlerine başlamıştır.⁵³⁰ Bu tarihi bina 1925 yılında Türk-Alman mimarisinin sentezi şeklinde projelendirilmiştir. İmalat-Harbiye Umum Müdürlüğü olarak inşa edilen bu yapının 1990 yılında restorasyonu yapılmıştır.⁵³¹

MKEK Genel Müdürlüğüne Ekrem Akpay (Emekli Tümgeneral) getirilirken Cemal Tulunay (Yüksek Mühendis), Melih Barutçuoğlu (Yüksek

---

⁵²⁹ **Resmi Gazete**, 15.03.1950. 7457 sayılı nüshası. Sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan kuruluşlar iktisadi devlet teşekkülü (İDT), sermayesinin tamamı devlete ait tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve kamu hizmeti ağır basan kamu kuruluşları Kamu İktisadi Kuruluşu (KİT) olarak adlandırılır. Kepenek, **100 Soruda Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, Gerçek Yayınevi, İkinci Baskı 1993, İstanbul, s.10. MKEK bir İDT’dir. a.g.e, s.42.

⁵³⁰ M.K.E. Maksam Genel Müdürlüğü **Maksam Tarihçesi**, Ank, s. 3. Atatürk’ün büyük eseri olan Cumhuriyet’in kuruluşunu müjdeleyen top atışları buradan yürütülmüştü.

⁵³¹ T.C. Kültür Bakanlığı Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı’na MKEK Gn. Md Emekli ve diğer emekli elemanlarının verdiği Dilekçe, 1 Ekim 1993, Ank.

Mühendis) ve Nazım Suçoran İşletmeler Bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından genel müdür yardımcısı olarak görevlendirilmişlerdir.⁵³²

MKEK'nun Yönetim Kurulu Başkanlığı görevi Yük. Mak. Mühendisi İlhami Nafiz Pamir'e verilirken, Üyeleri ise Yük. Kim. Müh. Tarı Özdil,⁵³³ Yük. Mak. Müh Adnan Halet Taşpınar, Emekli Orgeneral Sırrı Seyrek (Eski Askeri Fabrikalar Genel Müdürü) ve Naci Üçer olmuştur.⁵³⁴ Başkan ve iki üye İşletmeler Bakanı, iki üye Milli Savunma Bakanı, bir üye de Maliye Bakanı'nın teklifi ile atanmıştır.⁵³⁵

MKEK 5591 sayılı Kuruluş Kanunu'nun Dördüncü bölümünde Kuruma devredilecek kuruluşlar şöyle belirtilmiştir.

1. Kırıkkale'deki fabrikalar ve tesisleriyle diğer bütün binalar
2. Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikaları
3. Ankara Fişek Fabrikası
4. Ankara Silah Fabrikası
5. Ankara Marangoz Fabrikası
6. Mamak Gaz ve Maske Fabrikası
7. Kayaş Kapsül Fabrikası ve Mermi İmalathanesi
8. Bakırköy Barut Fabrikası
9. Silahtarağa Av Fişek Fabrikası

Belirtilen bu fabrika ve tesislerle Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü ve Grup Müdürlüklerinin bütün menkul ve gayrimenkul mevcutları, alacak ve borçları, 2013 ve 2236 sayılı kanunlar gereğince işletilmekte olan döner

---

⁵³² **BCA Bak Kur Kar. Fonu**, 030 18 01 122 30 14 30.03.1950.

BCA Bak Kur Kar. Fonu, 030 18 01 123 30 14 30.03.1950.

⁵³³ **BCA Bak Kur Kar. Fonu**, 030 18 01 122 30 14 30.03.1950.

BCA Bak Kur Kar. Fonu, 030 18 01 122 30 14 30.03.1950.

⁵³⁴ **BCA Bak Kur Kar. Fonu**, 030 18 01 122 30 14 30.03.1950.

⁵³⁵ **Resmi Gazete**, 15.03.1950., s. 1176-1177.

sermayelerle bundan dolayı alacak ve borçlar, Askerî Fabrikalara verilmiş bütün hak ve yetkiler bu kuruma intikal etmiştir.⁵³⁶

MKEK'nun Geçici 4. Maddesinde Kuruma devredilecek olan yerlerde çalışan subay, askeri memur ve sivil memurlardan kurumda çalışmak isteyenler bunu 15 gün zarfında Askeri Fabrikalar ve Milli Savunma Bakanlığı veya Kurum Genel Müdürlüğüne bildireceklerdi. Diğerleri MSB teşkilatında kalacaklardır.

Kurum yasasının üçüncü maddesinde ise Milli Savunma Bakanlığı'na bir zorunluluk getirilerek "Milli Savunma Bakanlığı ikinci madde konusuna giren tüm gereksinimlerini, MKEK'na sipariş etmeye mecburdur" diye ifade yer almıştır. Ayrıca Kuruma ait tüm müessese, fabrika, atölye, depo ve diğer binaların korunması ise, askeri kaynaklardan sağlanacaktır.

3. Kurumun İlk Yılları ve Türkiye'nin NATO'ya Girişinin Savunma Sanayii'ne Etkileri

MKEK'nun kurulmasıyla, Amerikan askeri yardımının başlaması aynı zamanlara denk gelmiştir. Bu durum, orduya hizmet veren kuruluşları bünyesine alıp yeni kurulan bu kurumu olumsuz etkilemiştir. Zira, teknolojik ve başka bakımlardan piyasaya yönelik hiçbir altyapı değişikliğine gidilmeden veya hazırlık safhası geçirilmeden işletmeye açılmıştır.⁵³⁷

Bu dönemde Askeri Fabrikalar Kurumu, daha çok sivil amaçlı mamul üretin MKEK olarak yeniden organize edilmişti. Ayrıca Türk Silahlı Kuvvetleri içinde özellikle dördüncü kademe seviyesinde bakım yerleri kurulmuştu ve gelecekte üretim de yapabilecek yenileştirme fabrika düzeyi bakım ve yapabilme yeteneğinde beşinci kademeler kurulmaya başlamıştır. Böylece Silahlı

---

⁵³⁶ **Resmi Gazete**, 15.03.1950, s. 1177. Burada sözü geçen 2013 ve 2236 sayılı Kanun ve Ek Kanunlar 5591 sayılı Kanunun 7. maddesiyle kaldırılmıştır. Bkz. **Düster**, Umumi Tahlili Fihrist, Ankara Başvekalet Devlet Matbaası 1958., s. 50.

⁵³⁷ Tanyer, **a.g.e.**, s. 73.

Kuvvetlerin kendi içinde bakım yapabilme düşüncesi oluşmuştur. Örneğin Zeytinburnu askeri Fabrikası büyük bir bakım fabrikası olma yolunda çok ilerlemiştir.⁵³⁸

Savunma Sanayii'nin oluşması, Atatürk döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde diğer ülkelerin savunma sanayileri iyi izlenme gayretleri gösterilmiş fakat çoğu kez Türk tarafı sorumluluğun bilincinde girişimde bulunulmuştur. Bu dönemde meydana getirilen tesislerde ulusçu yaklaşım ağır basmıştır. XX.yüzyılın ortalarında Türkiye henüz sanayileşmemiştir ancak zamanın ölçülerine göre büyük sayılabilecek tesisler kurulmuştur. Bir başka açıdan bakmak gerekirse belki de askeri üretimin gizliliğinden dolayı fabrikaların genellikle sivil amaçlı kullanılması gerçekleşmemiştir.

O dönemin kilit teknolojileri alınmış ve kendi kendine yeterli olabilecek çalışmalar yönlendirilmiştir. Yurt dışına eğitim için gönderilen elemanlar, öğretmen olarak yeni bir neslin yetişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Usta-çırak ilişkilerinin etkisi çok kısa sürede sistemlerin oturmasına yardımcı olmuştur.⁵³⁹

Savunma Sanayinde, Askeri Fabrikaların sivil yönetime bırakılması gibi önemli değişimin yaşandığı bu yıllar, Türkiye'de yeni bir ekonomik modelin uygulanmaya konduğu, uluslar arası alanda da yeni bir iktisadi yapılanmanın hızla oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemdir. Marshall Planı'ndan yararlanmak için Temmuz 1947'de ABD ile İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalayan Türk Hükümeti'ne yardım amacıyla, incelemeler yapan ABD Heyeti bir rapor hazırlamıştır. Thornburg Raporu olarak anılan bu raporda; Türkiye'nin devletçilik politikasına karşı çıkılmış, Türkiye'nin yardım alabilmesi için tarımını geliştirmesi sanayi mamüllerini Avrupa'dan alması koşulu getirilmiştir. Savaş

---

⁵³⁸ Haksever, **a.g.m.**, s. 63.

⁵³⁹ Ürün, **a.g.m.**, s. 89.

sonrası hazırlanan kalkınma planlarında yer alan projelerin hiçbiri istenilen nitelikte bulunmamıştır. Türkiye'nin makine ve motor üretim projesi de reddedilmiştir. Türkiye tarım araçları üretimiyle yetinmeli, Avrupa'ya gıda ve hammadde bakımından destek olmalı idi. Doğan Avcıoğlu'nun söylemiyle "Atatürk Döneminde amaç, sanayi ülkesi olmak iken, Marshall yardımı ile amaç Avrupa'nın tarım ülkesi olmaktır"⁵⁴⁰

Amerika ile yakınlaşma yolunda hızlı bir gelişme sergileyen Türkiye Batı'da kurulan tüm siyasal ve ekonomik kuruluşlara ve antlaşmalara katılmaya çaba göstermiştir. Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECD) ve Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) üye olmuştur.⁵⁴¹ Diğer taraftan devletçi sanayileşme ve ekonomiye yoğun müdahale politikası zayıflamış, bazı liberal kararlar uygulamaya konmuş, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası (TSKB) kurulmuştur.

Bu geçiş dönemi ABD'nin demokrasi konusunda da ikna edilmesiyle yani 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile tamamlanmıştır.⁵⁴²

Yapılan ABD yardımları, 1950 yılına kadar borç verme şeklinde iken, bu tarihten sonra bağış şeklinde olmuştur. 1950 tarihinde başlayan bu bağış adıyla yapılan ABD yardımları giderek artmıştır.⁵⁴³ Aynı dönemde askeri yardım olarak 2023,8 milyon dolar alınmıştır. Amerikan Yardımlarının bu şekilde artması, yönetimdeki iktidarların ABD ile olan yakın ilişkileri sonucuyla açıklanabilir.

---

⁵⁴⁰ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C. II, s. 381-385, Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 3, İstanbul Gözlem Yayınevi 1974, s. 1352-1353.

⁵⁴¹ A. Mehmet Kocaoğlu, **Uluslar Arası İlişkiler**, Ankara 1993, s. 177-232. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarımay, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi**, Ank 1988.

⁵⁴² Ahmad, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁵⁴³ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 100. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Tuncer Baran, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi 1968. Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul Gerçek Yayınevi, 1974.

Türkiye ABD'nin desteğini Truman Doktrini ve Marshall Plânı ile sağlanmaktan daha ileri götürmeyi ve bunu ittifaklar sistemi içinde yer alarak sağlamayı benimsemiştir. Bu yönde yürüttüğü politikası sonucunda 18 Şubat 1952'de TBMM 5886 sayılı Kanun ile Kuzey Atlantik Antlaşması'nı (Nato) kabul etmiştir.⁵⁴⁴

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası yayılmacı politikalarına karşı, ABD'nin Avrupa'ya güçlendirme çabaları Sovyetler Birliği'nin faaliyetlerini daha da artırmış Ekim 1947 tarihinde diğer Peyk ülkelerle Kominform'u kurmuştur. Böylece Doğu Bloku da resmen ortaya çıkmıştır.⁵⁴⁵ Buna karşın, Avrupa ülkelerinin böyle bir ittifak veya kuruluşu yoktu. Avrupa böyle bir ittifak kursa bile Amerika'nın olmadığı bu teşkilat Sovyetler Birliği'ne karşı bir denge olamazdı. Daha önce beş Avrupa devletinin arasında güvenli amacıyla yaptığı Brüksel Antlaşması'na göre, bir saldırı karşısında güçlerini birleştirecekti. Ancak bu beş (İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg) ülkenin gücü bu saldırıyı bertaraf etmek için yeterli değildir.⁵⁴⁶ Bunun üzerine Amerika'nın da yer almasıyla Kuzey Atlantik Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı imzalayan ülkeler ortak bir savunma sistemi geliştirmenin yanı sıra ekonomik ve kültürel bağları da güçlendirmeyi taahhüt ediyorlardı.⁵⁴⁷ 12 ülke arasında kısa adı "NATO" olan bu ittifak 4 Nisan 1949 yılında gerçekleşmiştir.⁵⁴⁸

Başlangıçta Türkiye ve Yunanistan bu ortaklığa dahil edilmemişti. Hala Sovyetler Birliği tehdidi altındaki Türkiye'de bu tedirginlik yaratmıştır. Oysa Türkiye Batı yanlısı politikaya uygun olarak çok partili sisteme geçmiş, ekonomide liberal kararlar almıştır. Gerçi Truman Doktrini ve Marshall Planı ile

---

⁵⁴⁴ Çomak, **a.g.m.**, s. 474.

⁵⁴⁵ Armaoğlu, **Sovyet-Amerikan Münasebetlerinin Üç Yılı (1945-1948)**, I, SBFD, C. IV, No. 3-4, s. 431-432. Ayrıca bkz. Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 223.

⁵⁴⁶ Bağcı, **a.g.e.**, s. 9-11. Bu özellikle Şubat 1948'de Çekoslovakya'nın bir darbe ile Doğu Bloku içine alınmasının uyandırdığı ortak savunma çabasıydı. Bkz. Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 315.

⁵⁴⁷ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 224.

⁵⁴⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....**, s. 449.

ABD'nin desteğini almıştır, ama bunun karşılıklı bir ittifaka dayanması güvenlik açısından önemliydi.

Bu sırada Türkiye'de iktidarda bulunan Demokrat Parti yönetiminin özellikle ekonomik politikalar açısından Batı'ya daha yakın olması, Türkiye'nin Batı'ya bağlanma çizgisine zorunlu bir yön vermiştir.⁵⁴⁹ Bu nedenle bu sırada çıkan Kore Savaşı'na asker gönderme kararı alarak, Avrupa'nın ortak güvenlik teşkilatına katılmak için savaşa girmekten çekinmemiştir.⁵⁵⁰ Bundan sonra ABD, Sovyet tehlikesine karşı daha etkili önlemler almak için Türkiye ve Yunanistan'ın isteklerini bir kez daha gözden geçirme gereği duymuştur.

Kore Savaşındaki başarısı, uluslar arası problemlerde Batı ile birlikte hareket etmesi, modern olmasa da, güçlü bir kara ordusuna sahip olması, muhtemel bir savaşta askeri üslere ihtiyaç olacağı, böylece Sovyetler Birliği'ne karşı set çekme ayrıca jeopolitik yerinin önemli olması Türkiye'nin NATO'ya girmesinde başlıca nedenler olmuştur.⁵⁵¹ Böylece Türkiye Şubat 1952'de NATO'ya resmen üye olmuştur.

Türkiye NATO'ya girdikten sonra, bütün güvenliğini ortak savunma anlayışıyla bu ittifak içinde yapılan işbirliğine bağlamışsa da Amerika ile ikili anlaşmalarda yapmıştır.⁵⁵² Aydemir “Bu ikili anlaşmalarla Türkiye, ya eşit şartlarda karşılıklı bir savunma garantisi sağlamıştır. Yahut da, ordusuna bizzat sahip olmakta ve Milli Savunma bahsında inisiyatifi kaybetmiştir. Yani teşebbüsü elden kaçırmak suretiyle milli kaderi, yabancı merkezlerin iradesine bağlamıştır.

---

⁵⁴⁹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 69.

⁵⁵⁰ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 293-306. Tahsin Yazıcı, Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım, İst. 1963, s. 33-34. Ayrıca bkz. **Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953)**, Genelkurmay Başkanlığı Yay, Ank 1975.

⁵⁵¹ Haluk Ülman, “NATO ve Türkiye”, **SBFD**, C. XXII, No. 4, s. 143-150. Sarımay, **a.g.e.**, s. 70-99.

⁵⁵² Bu antlaşmaların çoğu Meclis tarafından onaylanmamıştır. Sadece Dışişleri Bakanlığı ya da ilgili askeri makamlarca onaylanmıştır. Bu şekilde toplam 54 antlaşma mevcuttur. Bunun üçü 1950 öncesi, 31'i Demokrat Parti iktidarı döneminde, 20'si 1960'dan sonra imzalanmıştır. Bu antlaşmalara göre ABD Türkiye'de askeri üs kurma hakkını elde etmiştir. Gönübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 235-236.

Meselenin ruhu da buradadır” diyerek konuyu değerlendirirken bu anlaşmaların ne sayılarının, ne metinlerinin ne de orijinlerinin belli olmadığı bu nedenlerle bugünkü karışıklık ve belirsizliğin yaşandığını ileri sürmüştür.⁵⁵³

Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle ABD'nin yaptığı ekonomik ve askeri yardımlar düzenli bir işlerlik kazanmış, Türk ordusunun modernleştirilmesine ve savaş taşıma gereçleri ile donatılmasına önem verilmiştir. Amerikalı ekipler personel eğitiminde yardımcı olmuşlardır. Ordudaki önemli makamlara teknik konuda uzman genç subaylar geçmiştir. NATO karşılıklı eğitim programları yoluyla yurt dışında eğitim görmüşlerdir.⁵⁵⁴

1950'li yıllarda çok partili düzenin kurulmasıyla siyaset alanında o zamana kadar görülmeyen belli toplumsal kesimler ağırlıklı olarak temsil edilmeye başlanmıştı. Ordu da bu nedenle toplumun genelinde yaşanana benzer bir kimlik arayışına girmiştir. İktidar içinde artık önceden olduğu gibi ordu dolaysız olarak temsil edilme olanağını kaybetmişti. DP iktidarı sırasında asker kökenli milletvekillerinin sayısı gözle görülür bir biçimde azalmıştır. Daha da önemlisi, önceki dönemlerde onbir savunma bakanı asker kökenli olmasına karşın, bu dönemde görev yapan altı bakandan beşi sivildi. Toplumsal değişimden dolayı siyasi yapıdaki bu değişim ordu tarafından kendi kurumsal prestijine karşı küçültücü ve tehdit edici olarak algılanmıştır.⁵⁵⁵

Demokrat Parti'nin ordu ile ilgili endişeleri vardı, çünkü halkın gözünde ordu İnönü'ye ve CHP'ne sarsılmaz biçimde bağlıydı. İktidara geçtikten kısa bir süre sonra Hükümet, yüksek askeri komutada değişiklikler yaparak, kendine gelebilecek bir tehlikeyi baştan önlemek istemiştir. Ardından yeni Genelkurmay

---

⁵⁵³ Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 310.

⁵⁵⁴ Eric Jan Zürcher, **a.g.e.**, s. 347-348.

⁵⁵⁵ Semih Vaner, “Ordu”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, çev. Aydın Pesen ve Neşe Balkan, Belge Yay., Der. İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Dördüncü Baskı, Aralık 2003 İstanbul, s. 256-257. Ayrıca bkz. Aydemir, **a.g.e.**, c. III, s. 45-48.

başkanı bu faaliyetlerin çeşitli rütbelere arasında varolan katı tabakalaşmaya son vermek ve daha liberal bir atmosfer yaratmak için olduğunu açıklamıştır.⁵⁵⁶

Liberalleşme çabaları Batılı uzmanların ekonomi politikası alanında da Türkiye'ye önerilerinin etkisiyle DP'nin Hükümet Programında kendini gösteriyordu. Çoğu Amerikalı olan ve sistemli bir biçimde devletçi-korumacı politikalara son verilmesini isteyen yabancı danışmanlar bunu Türkiye üzerindeki inceleme, öneri ve raporları ile telkin etmişlerdi.⁵⁵⁷ Başbakan Adnan Menderes 22 Mayıs'ta TBMM'de okunan hükümet programında, iktisadi sahada devlet sektörünün mümkün olduğunca daraltmak özel sektörün sahasını mümkün olduğunca genişletmek olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra kamusal niteliğe sahip olmayan yeni işletmelerin açılmaması, ana sanayi ile ilgili olanların dışındaki devlet işletmelerinin belirli bir plan dahilinde özel sektöre devredilmesi gereksiz görülen Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)'nin kaldırılmasının ekonomik kalkınma için gerekliliğini vurgulamıştır.⁵⁵⁸

Ancak ABD yardım çevrelerinin ısrarla istemelerine ve yeni hükümetin bu yönde kararlı olmasına rağmen o yıllarda KİT'in tamamının ya da bir bölümünün, özel kesime devredilmesi gerçekleşmemiş, aksine KİT genişletilerek bunlardan sermaye birikimi ve ekonomik gelişme yönünde daha çok yararlanılması yoluna gidilmiştir. Bu zorunluluğun nedenlerinin biri; özellikle özel kesime dayalı sanayinin genişleyen iç talebi karşılayacak ölçüde gelişmemesi sonucu artan sanayi ürün tüketiminin karşılanması için hükümet KİT'in üretim kapasitesini genişletme, üretim olanaklarını artırma gibi bir çözüm

---

⁵⁵⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s. 152. Seçim sonrası bazı generallerin İnönü'yü ziyaret etmeleri DP tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Tasfiye işlemleri 6 Haziran 1950 tarihinde alınan kararla başlamıştır. Bunun sonucunda 15 General, 150 Albay tasfiye edilmiştir. Ayrıca bkz. Eroğul, **a.g.e.**, s. 67.

⁵⁵⁷ Boratav, **Türkiye İktisat.....**, s. 79.

⁵⁵⁸ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Ankara Phoenix Yayınevi 2004, s. 185.

buluşmuştur. Bir başka neden de, kamu kesiminin özel kesimin geliştirilmesine olabilecek katkısıdır.⁵⁵⁹

Böylece dönem süresinde sanayiye yapılan kamu yatırımı oranı artmıştır. Atatürk Dönemi'nde kurulmaya başlayan ve başarılı bir şekilde işletilen KİT, BBYS Planı'nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'nin sanayileşmesine önemli katkılarda bulunmuştu.⁵⁶⁰1938 yılında bu tarihten önce kurulmuş bulunan şirketleri "Müessese" haline getiren 3460 sayılı yasa çıkarılmıştır. Bu yasa ile daha özerk gelişme olanaklarına sahip olan KİT'ler İkinci Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik durgunluktan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Yine de Türk ekonomisindeki KİT'ler öneminden bir şey kaybetmemiştir.

Özel kesimin sahasını mümkün olduğu kadar genişletmeyi amaçlayan Demokrat Parti döneminde yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı KİT sayısı azalacağına giderek artmıştır. Bu dönemde örgütlenen önemli devlet girişimlerinden biri olan MKEK yalnızca askeri amaçlı üretim yapmamış aynı zamanda sivil amaçlı üretime de yönelmiştir.⁵⁶¹

400 milyon sermaye ile kurulan MKEK'nun sermaye kaynakları, Kuruma intikal edecek her çeşit kıymetler, Hazineye ait menkul ve gayrimenkul mallarla, kuruma devredilecek tesisler, Maliye Bakanlığı bütçesine her yıl konulacak ödenekler ve sermayeye eklenecek kârlardır.⁵⁶²

---

⁵⁵⁹ Kepenek, **a.g.m.**, s. 32. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. DİE, **Türkiye'de Toplumsal.....**, s. 395. Özel Kesim KİT'i satın almak yerine, onların sunduğu mal ve hizmetleri ucuza satın almayı daha karlı bulmuştur. Zaten özel kesimin elinde bunları devralacak sermaye de yoktur. Tayanç, **a.g.e.**, s. 132.

⁵⁶⁰ Ülken, **a.g.e.**, s. 110. Daha geniş bilgi için bkz. Köksal-İlkin, **Türk İktisat Politikasının Gelişimi**, İst. 1973.

⁵⁶¹ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 110. MKEK'ndan başka Et ve Balık Kurumu (1952), Türkiye Çimento Azot Sanayi (1953), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954), Devlet Malzeme Ofisi (1954), Selüloz ve Kağıt (1955), Demir-Çelik (1955) ve Türkiye Kömür İşletmeleri (1957) bu dönemde kurulan KİT'leridir.

⁵⁶² **Resmi Gazete**, 15.03.1950. Sayı: 7457, s. 1175.

Yurt dışından getirilecek maddeler (miktarı ve ülke içinde ihtiyaca yeter derecede tedarikinin mümkün olmayan, Maliye Bakanlığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ve İşletmeler Bakanlıklarının müşterek teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca kabul edilmek kaydıyla) her türlü vergi, resmi ve zamlardan muaf olacaktır.⁵⁶³

Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, biri genel müdür olmak üzere yedi kişilik bir yönetim kurulunca idare olunurdu. Yönetim Kurulu Başkanı ile iki üye İşletme Bakanı'nın iki üye Milli Savunma Bakanının ve bir üye de Maliye Bakanının teklifleri üzerine Bakanlık Kurulu Kararıyla tayin edilecekti. başkan ve üyelerin görev süresi 3 yıl olup, yeniden seçilebilirdi. İşletmeler Bakanı tarafından teklif edilecek iki üyeden birinin ve Milli Savunma Bakanınca teklif edilecek iki üyeden birinin Askeri Fabrikalarda ve kurumda veya resmi ve özel endüstri kuruluşunda veya MSB'nin makine ve kimya sanayi ile ilgili teknik teşkilatında en az beş yıl başarılı hizmet görmüş olmaları koşulu konmuştu.

Genel Müdür İşletmeler Bakanı'nın teklifi, Genel Müdür yardımcıları ise Genel Müdürün inhası ve İşletmeler Bakanının teklifiyle Bakanlar Kurulu tarafından atanacaktı.⁵⁶⁴

Bütün bu atamalar yapılmış ve yeni kurum ilk yönetim kurulu toplantısında Askeri Fabrika ve tesislerinde çalışan subay, askeri memur ve sivil aylıklı memurlardan Kurumda görevlendirilecek olanlara usulen tebliğ yapılarak isteyen ve ataması İşletmeler Bakanlığı yetkisi dahilinde bulunanların gösterilen yerlere tayinleri yapılmıştır.⁵⁶⁵

---

⁵⁶³ **Resmi Gazete**, 15.03.1950, s. 1176.

⁵⁶⁴ MKEK'nun kurulduğu tarihte Başbakan Şemsettin Günaltay Hükümetinde, Hüsnü Çakır Milli Savunma Bakanı, Münir Birsal İşletmeler Bakanı, İsmail Rüştü Aksal Maliye Bakanı, Vedat Dicleli ise, Ekonomi ve Ticaret Bakanı idi. **T.B.M.M. TD**, Dönem 8, c.15, s.141-142

⁵⁶⁵ 24 Nisan 1950'de yapılan bu toplantıda 5591 Sayılı Kanunun gereği yapılmıştır. **B.C.A. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Yönetim Kurulu Kararları (BCAYön. Kur. Kar)** Karar No. 1, Ank. 1950.

Kuruluşun ilk aylarında Askeri Fabrikaların devrindeki son maliyet fiyatları ile satış fiyat ve bedelleri belirlenmiş, personel maaşlarında düzenleme yapılmıştır.

Daha sonra Kurumun çalışma programının hazırlanması ve daha gelişmesini sağlamak için çaba gösterilmesi bunun için Kuruma dahil olan teşebbüslerin faaliyet programlarının hazırlanması ve takip edilecek programın ana hatlarının, oluşturulacak uzmanlar komisyonlarında tartışılması için çalışmalar başlatılmıştır.

Askeri Fabrikaların durumuna gelince; Ekonomik bakımdan Kuruma yük olan ve Mili Savunma Bakanlığı'nın da savunma için büyük bir değer taşımadığı belirtilen Konya Güherçile Kalhanesinin lâğvedilmesine karar verilmiştir. Ancak savaş gerekleri dolayısıyla dışarıdan güherçile temin edilemediğinden ekonomik olmamasına rağmen çalışması sürmüştür. Kalhanenin elinde daha üç aylık güherçile olduğundan, üç ay süre verilerek sonradan kapatılmıştır.⁵⁶⁶ Aynı şekilde Konya Kalhanesi gibi Bakırköy Fabrikasının halihazırda üretim, iş hacmi ve ekonomik yönlerden göstermiş olduğu olumsuz durumun incelenmesi için incelemeler sonucu hazırlanan raporda; Fabrikanın işletme faaliyeti için tesisatının eskiliği yüzünden büyük miktarda kömür harcadığını oysa Kırıkkale Fabrikasının barutu daha ucuza malettiği, bu fabrikayla dış piyasada rekabet edilemeyeceği gibi maddeler yer almıştır. Bundan böyle Bakırköy Barut Fabrikasının üretiminin durdurulması ve eksik kalan üretimin Kırıkkale'den sağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁷

Daha önce de bahsedildiği gibi Tekel'den Askeri Fabrikalara devredilen Bakırköy Barut Fabrikası işletilmeye başlamış ancak bu yıllarda Avrupa'dan ithal

---

⁵⁶⁶ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 21, 1950. Bu fabrika 1927 yılında İhisarlar İdaresine devredildi, işletilemeyince 1934 yılında Askeri Fabrikalara verilmiştir. Tanyer, **a.g.m.**, s. 66.

⁵⁶⁷ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 33, 06.06.1950. aynı toplantıda tasfiye edilen fabrikanın çalışanlarına tazminat verilmesi de kararlaştırılmıştır.

edilen baruttan daha pahalı üretildiği görülmüş ancak memlekette başka barut üreten kuruluş olmadığı için işletmeye devam edilmiştir. Fakat Kırıkkale Barut Fabrikası 1938 yılında açılınca Bakırköy Fabrikası atıl duruma düşmüştür.⁵⁶⁸

Bu arada yeni işletmeye açılan MKEK'unun iş programı, muhasebe planları yapılırken bazı aksaklıklar meydana gelmiştir. Kurumun bir intikal dönemine tabi tutulmadan askeri Fabrikaların bağlı bulunduğu Devlet muhasebe ve işletme sistemlerinden tamamen farklı bir düzende kurulmuş olması mali olanakların, açılış bilançosunun ve üretim programlarının belirsizliği nedenleriyle belirlenen intikal süresinde Kuruma bağlı Fabrikaların geçmiş ve geleceğe yönelik sanayi kapasiteleri ve ticari olanaklarını gösterir raporların hazırlanması düşünülmüştür. İş programları'nın (1 Nisan 1950-1 Mayıs 1951)'de 13 aylık düzenlenmesine karar verilmiştir.⁵⁶⁹ Gerçekten çok farklı bir mahiyette kurulan MKEK, Amerikan askeri yardımının hız kazandığı dönemle çakışan ilk yıllarında oldukça sıkıntıya düşmüştür. Bazı fabrikalar kapanırken Milli Savunma Bakanlığı siparişleri de giderek azalmıştır. Bu nedenle Kurum yönetimi, İşletmeler Bakanlığı'na veya diğer Bakanlıklara bağlı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin ihtiyaçlarını dışarıdan sağlamaları yerine yarı yarıya boş çalışan Kuruma vermeleri konusunda girişimlerde bulunmuşlardır. Ayrıca mali durumun gayet açık bir biçimde Maliye Bakanlığına acil bildirilmesi yoluna gidilmiştir.⁵⁷⁰

Artık MKEK'nun bağlı olduğu 5591 Sayılı Kanun'a göre faaliyet alanına giren (silah, mühimmat, makine vs.'den başka) KİT, Tekel, Milli Savunma Bakanlığı ve Devlet Daireleri mensupları ve kurumlarından siparişler de gelmeye başlamıştır.

---

⁵⁶⁸ **As. Fab. Ta.**, s. 164-165.

⁵⁶⁹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 11, 04.05.1950.

⁵⁷⁰ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 34. Bu tarihte Maliye Bakanı Halil Ayan'dı. Kısa süre önce (14 Mayıs 1950) yapılan genel seçimleri DP'nin başarısıyla sonuçlanmış ve Başbakan Adnan Menderes'in 22 Mayıs 1950 tarihinde ilan ettiği kabinede: İşletme Bakanı Muhlis Ete, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe, Refik Şevket İnce İse Milli Savunma Bakanı olmuştur. Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İst. 1969, s. 345-346.

Bu arada, Kurum çalışanlarının özlük hakları ile ilgili bazı düzenlemelere gidilmiş ve diğer banka ve Devlet müesseseleri gibi ücret ödeme, doğum yardımı ve her çocuk için çocuk zammı verilmesi kararlaştırılmış ayrıca Kırıkkale’de çalışanlarına sağlık konusunda daha iyi hizmet vermek için Kırıkkale Hastanesi’nin durumu ve hizmet kadroları ile ilgili iyileştirmeler yapılması MKEK Genel Müdürlüğü tarafından talep edilmiştir. Böylece çalışanların bunun için Ankara’ya gitme zorunluluğu da ortadan kalkacaktı. Yine Kurum içinde Devlet Yabancı Dil Sınavı’nı kazanan elemanlara ikramiye, doktora yapan mühendislere bir derece vererek teşvik ederken emsali kuruluşlarla koşulları eşitlemek sağlanacaktı. Siparişleri çoğaltmak için Ankara Sergi evinde sergi açılması, propaganda açısından Kurumun üretimlerinden teşhir edilmesi uygun görülmüş ve hazırlıklara başlanmıştır.⁵⁷¹

Aynı yıl MKEK ile MSB arasında yine sipariş konusunda anlaşmazlık çıkmaya devam etmiş, MSB’nin verdiği siparişler, sonradan azaltılınca Kurum bunun için yapacağı yatırımlardan dolayı zarar edecekti. Bir başka anlaşmazlık konusunu da Amerikan yardımlarıyla aldıkları malzemenin aynısını bekleyen MSB’na, eldeki tesislerle karşılık vermek mümkün olamamıştır. Sık değişen şartnameler nedeniyle, Kurumun yaptığı mallar elde kalıyordu. Ve diğer KİT’lere pulluk, disk, dingil yayı yapılmaya devam edilirken, MSB’na 9 mm, 7,65 mm tabanca, Emniyet Genel Müdürlüğü’ne de 9 mm tabanca imaline girilmiş, Pakistan’dan da siparişler gelmiştir.

Yine de Askeri Fabrikaların bilançolarındaki amortisman (tesis ve demirbaşların değeri), maliyet hesaplarının belirsizliği, kadro eksikliği ve Amerikan yardımları, tesislerin eskiliği, teknoloji yetersizliği kullanılan malzemelere gelen zamların tahminin iyi yapılmaması işleri olumsuz etkiliyordu.

---

⁵⁷¹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 40-44-59-88, 1950. 40 Sayılı Karar Kırıkkale’deki toplantıda alınmıştır. Kırıkkale Hastanesi ile ilgili alınan kararın gereği yapılmış ancak daha ileri tedaviler için yeni bir hastane kurulması için 10 Kasım 1950 tarihinde Kırıkkale’de yapılan toplantıda karar alınmıştır. **B.C.A. MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 120, Kırıkkale.

Kuruluştan bu yana bir sene geçmesine rağmen Kurum hala fabrikalarında neler yapabileceğini bilmemektedir.

Hal böyle olunca bir takım önlemler alma gereği duyularak memur ve işçi alımını durdurmak, fazla mesai ücretlerini kısıtlamak gibi tasarruflar planlanmıştır. Ayrıca MSB'nın şimdiden bir sonraki yılın siparişlerini vermesi önerilmiştir.⁵⁷²

Oysa askeri ihtiyaçlarını niteliği gereği, ürün karakteristikleri, Pazar özellikleri bakımından diğer sanayi sektörlerinden çok farklı olan savunma sanayi aslında birçok sanayi dalının bir bileşkesidir. Ayrıca emniyet ve güvenlik, değişen tehditlere ve gelişen teknolojilere uyarlanabilme ve sürekliliğin yanı sıra standartizasyona sahip olma gibi kriterleri vardır.⁵⁷³

Savunma Sanayi alanında üretim yapan kuruluşların tek ve nihai müşterisi Silahlı Kuvvetleri'dir. Bunun için silahlı kuvvetlerin genellikle tedarik alanında iyi örgütlenmiş, kurallarını belirlemiş uzmanlaşmış kurumlardır. Temelinde yurdun savunulması olduğundan savunma sanayi sektöründe ulusal kaynakların bu alanda seferber edilmesi, güvenilir iç kaynakların oluşturulması lazımdır.⁵⁷⁴

Savunma sanayi ile ilgili kuruluşların varlık nedeni kazanç elde etmek değildir. Bu nedenle devlet yatırımlarının devamı ve artması faydalanılan önemli bir kaynaktır. Bir başka önemli husus da savunma sanayi ürünlerinin çoğunluğunun ülke ihtiyaçları için kullanılması, bir kısmının pazarlanmasıdır.⁵⁷⁵

---

⁵⁷² **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı** 33. Oturum 29.11.1950 İstanbul.

⁵⁷³ **TÜBİTAK**, Savunma Sanayi ve Tedarik, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK BTP 98/01 Ocak 1998 Ankara, s. 9-15.

⁵⁷⁴ **1991 Sanayi Kongresi, Savunma Sanayi Sektör Raporu**, TMMOB Kasım 1991, s. 154.

⁵⁷⁵ Mehmet Atay, "Silah Sanayinin Özellikleri ve Silah Tedarik Yöntemleri, **Jeoekonomi Dergisi**, C. I, s. 2, Ank. 1999, s. 28.

Doğal olarak bütün bu koşullar henüz gerçekleştirilemiyordu zira; ülkedeki yeni siyasi tutum ve ekonomik değişim ve Askeri Fabrikalardan kalan uzun zamandır kullanılmayan tesislerin, hiçbir alt yapı ve teknik ortam hazırlanmadan yeni bir sisteme geçmesi kolay değildi.⁵⁷⁶

Bu yeni düzende MKEK, Milli Savunma Bakanlığı ve diğer KİT'ler arasında sıkışıp kalmıştır. Öncelikli görevi savunmaya yönelik siparişleri yapmaktır. Ancak askeri siparişler hem yetersiz, hem belirsiz olmaktadır. Kuruluş kanununda yeni müesseseler kurma yetkisi verilmiş olmasına rağmen bunun içinde sermaye yoktur.⁵⁷⁷

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kırıkkale Fabrikalarını ziyaret için gelmesi, Kurumun genel durumunu birkaç defa daha gözden geçirme fırsatı doğurmuştur. Önceden yapılan hazırlıkla Cumhurbaşkanına verilecek bilgi ve beklentiler belirlenmiştir. Genel Müdür Vekili Cemal Tulunay'ın refakatinde gerçekleşen bu ziyaret (28.12.1950)'te Kurumun mali durumu ve kuruluş şekli, İktisadi Devlet Teşekkülü şekline geçilmesindeki noksanlıklar açıklanmış ve 1951 yılında işçi çıkarılmaması için gerekli olan sipariş hacminin sağlanması istenmiştir.⁵⁷⁸

Bu görüşmede ayrıca Kurumun teknik bünyesinin savunma sanayine dayanmakta olduğundan MSB'nin 1951 yılında vermesi gereken (25 milyon liralık) siparişin gerekliliği üzerinde durulurken piyasaya da hitap edebilmek için de tesisatların yenileşmesi içine şart olduğu vurgulanmıştır. Bu siparişler verilirse aynı zamanda Mühimmat Fabrikası, Tüfek Fabrikası ve Barut Fabrikalarındaki

---

⁵⁷⁶ Kırıkkale barut ve tüfek fabrikaları da işsiz kalma durumundadır.Söylerkaya, **a.g.m**, s.122, Tanyer, **a.g.m**, s. 67

⁵⁷⁷ 5591 Sayılı Kanun'un 2. maddesinde "Kurum gerekli her türlü tesisleri kurmak ve mevcutlarını da tevsi ve ıslah etmek" diye ifade edilmiştir. 8.3.1950.

⁵⁷⁸ 8 Ocak 1951 tarihince yapılan Ankara'daki Yönetim Kurulu Toplantısındaki (18. oturum) Genel Müdür Vekili Cemal Tulunay, yönetim kuruluna bilgi vermiştir. Bu arada Genel Müdür Ekrem Akpay emekliye ayrıldığı için, yerine Celâl İmre göreve getirilmiştir. **MKE Dergisi**, 45. Yıl Özel Sayısı, S. 99-100, 1995 Ank. S. 67.

masraflar karşılanacaktı. Bu da pek çok işçinin, işsiz kalmasını önleyecekti. Bahsedilen siparişler toplam 1500 işçiyi ilgilendirmekte idi. Ayrıca MKEK'nun diğer kuruluşlara da üretim yaptığı, özellikle ziraat aletlerinin (traktör hariç) rahatlıkla memleket dahilinde yapılabileceği, böylece oldukça yüksek bir yekun tutan döviz giderleri de önlenmiş olacağı üzerinde durulmuştur. Anlatılan bu sorunlar daha sonra yazılı olarak Cumhurbaşkanlığına gönderilmesi bizzat Cumhurbaşkanı tarafından istenmiştir.

1951 yılı başlarında, 5591 Sayılı Kuruluş Kanunu gereği Kuruma aktarılması gereken Bakırköy Barut Fabrikası, Ankara Fabrikaları, Silahdarağa Fişek Fabrikası, Mamak Gaz Maske Fabrikası, Kayaş İmla Fabrikası, Elmadağ Barut ve Kırıkkale Fabrikaları, Konya Güherçile Kalhanesinin işlemlerine başlanmıştır.⁵⁷⁹

Bu arada Milli Savunma Bakanlığı, savaş gereçlerinin onarılması ve bakımı ile ilgili işlerini yüksek fiyat vermesi nedeniyle MKEK yerine, kendi tamirhanelerinde halletme yoluna gitmiştir. Bu yüzden, Kurum ile MSB arasında bazı gerginlikler meydana gelmiştir. MSB'nin savaş gereçlerinin bu yıl itibariyle onarım bedelinin üzerine Kurumun koyduğu kar yüzdesini fazla bulan Bakanlık TSK'nun kendi bünyesi içindeki dördüncü ve beşinci kademe bakım yerlerinde böyle ekonomik külfete girmeden onarımını bakımını yaptırmak istemiştir. Kurum yönetimini Bakanlığın tamirhaneleri yeni bir Askeri Fabrikalar haline sokma yoluna gittiği şeklinde yorumlamışlardır.⁵⁸⁰

Bu olayda Kurumun zaten istediği yeniden organize olma çabalarını artırmıştır. Ayrıca diğer kuruluşlarla aralarındaki bağlantıların sağlayan daha

---

⁵⁷⁹ BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı, 26 Ocak 1951, İstanbul.

⁵⁸⁰ BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı, 14 Şubat 1951, Ankara.

özenli seçilmesi, iletişim kopukluğu yüzünden doğan zararlar üzerinde durulmuş ve bürokrasinin azaltılması için İşletme Bakanlığı ile temasa geçilmiştir.⁵⁸¹

Diğer Kamu Kuruluşlarından MTA, Devlet Demiryolları ve Tekel Genel Müdürlüğünden siparişler alınarak üretim sürmüştü ve ayrıca yeni yapılanma çerçevesinde fabrika teşkilat planları hazırlanmış, verilecek ücretler belirlenmiştir.

Türk Hava Kurumu ile MKEK arasında müşterek olarak üretilecek su sayaçları için Fransız Aster firması ile görüşmeler sürmüştü, bunun için Paris'e giderek gerekli incelemelerin yapılması kararlaştırılmıştır.⁵⁸² Bu incelemeler sona erdiğinde THK, MKEK ve Aster arasında sözleşme yapılmıştır. Daha sonra Kuruma faydalı olacağı düşünülerek, Türk Hava Kurumu'nu bu işten çıkarıp sözleşmeyi tamamen üstlenmek, hatta bu işi Motor Fabrikasına değil, Silah Fabrikasına verme tasarlanmıştır. Zira o sıralarda TSK memlekette uçak sanayini de geliştirmek istemekte ve fabrikalarda revizyon ve tadilat işleri yapmaktadır. Silahlar gibi askeri uçakları da MKEK tesislerinde imal etmeyi⁵⁸³ Havacılık sanayini kurmak amacını sıklıkla dile getiren Genelkurmay Başkanlığı şayet, Kurum bu telifi kabul ederse Eskişehir ve Kayseri tesislerini de kendilerine vermeyi taahhüt etmiştir.⁵⁸⁴

Türk Hava Kurumu Fabrikalarının devri konusu, daha Askeri Fabrikalar zamanında gündeme gelmiş (Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde) ancak Genel Müdürlük bunu kabul etmemiştir.⁵⁸⁵ Diğer yandan uzun süredir bahis konusu olan bu fabrikaların MKEK'ne devri, motor yapılması ve geniş arazisi dolayısıyla

---

⁵⁸¹ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 14.02.1951 Ankara.

⁵⁸² **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 192, 13 Nisan 1951 Ankara.

⁵⁸³ Kurumun bu toplantısında, Nuri Demirağ'a ait uçak fabrikasının sefahatı anlatılarak aynı akibetin kendilerinin de başına gelmemesi için konuyu da etraflı ele almak gereği ileri sürülmüştür. **BCA MKEK Yön. Kur. Toplantısı**, 40. oturum, 1952 Ankara.

⁵⁸⁴ **BCA Başbakanlık Özel Kalem Fonu** 030 01 100 619 7 28.12.1949.

⁵⁸⁵ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 144, 11 Ocak 1952. Ankara. Ayrıca bkz. Şimşek, **a.g.e.**, s. 153.

Kurumun gelişme programına uygun görülmüş ancak Hava Kurumu'na para yerine uçak yaparak karşılık verilmesi ve de bu devir olduğunda MSB'nin oldukça yüklü sipariş vereceği de cazip bulunmuştur. Ayrıca THK'nun fabrikalarının kiralanmak suretiyle devri hakkındaki tasarı ve sözleşme şekli THK'na teklif edilmesine karar verilmiştir⁵⁸⁶. Ancak daha sonra İşletmeler ve Maliye Bakanlarının müşterek kararlarıyla atıl durumda olan bu fabrikaların devrine değil MKEK'nin satın almasına karar verilmiştir.

Zaten MSB'nin sipariş azlığı, teknik nedenlerle üretilenlerin geç teslimi gibi nedenlerle hep zarar eden Kurum, bir de bu fabrikaları satan almak durumunda kalmıştır.

Aynı zamanda fabrika ihracat yapmak için de bazı girişimlerde bulunmuş, dış ülkelere teklifler vermiş görüşmeler yapmış ancak umduğunu bulamamıştır. ABD birçok ülkeye siparişlerini yüklü bir biçimde verirken MKEK, bundan yararlanamamıştır. Memleket dahilinde mibzer, tarım aletleri, kultivatör vs. yapmaya devam etmiştir.

Aynı yıl, MSB'nin siparişlerini zamanında vermek için yeni bir yol denenmiş ve yurtdışından yedi uzman getirilmesine karar verilmiştir. Onlardan maliyet hesap konuları, üretim kontrolü, iş programları hazırlanması, mermi üretiminde malzeme kaybını önleme, işçilerin eğitimi, malzemenin nakli konusunda yararlanmayı amaçlayan Kurum bu uzmanları 6 ay için istihdam etmiştir⁵⁸⁷.

Kırıkkale Kuvvet Santrali'nin de revizyona sokmak için aynı işi yapan AEG firmasından, iki uzman getirilip, gerekli yedek parçaları tespit etmeleri için

---

⁵⁸⁶ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 24, 13 Haziran 1952. İstanbul. Ayrıca bkz. Er, a.g.m., s. 213.

⁵⁸⁷ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 25, 3 Temmuz 1952 Ankara.

Türkiye'ye davet edilmiştir.⁵⁸⁸ Yine Mühimmat Fabrikasının geliştirilmesi için Almanya'dan Meissner firmasından uzman getirilmesi planlanmıştır.⁵⁸⁹

İlerleyen zamanda Kurum, Tekel İdaresi ve Tarım Bakanlığından aldığı siparişlerden memnun, yine her zaman olduğu gibi MSB'dan gelen siparişin daha da az olmasından rahatsızdır. 1953 yılı iş programı yapılmış ve bir önemli sipariş teklifi de NATO'dan gelmiştir. 300 bin Amerikan obüs mühimmatı için, bu kuruluşa üye ülkelere teklif yapılmış ve en uygun olanda karar vermek üzere bu ülkelere görevli yollanmıştır.

Kurumu içte olduğu kadar dışta da tanıtmak için tarım aletleri konusunda Amerika'ya, yine hem tanıtım hem kurumla ilgili olan konular (Azot Sanayi, demir ve çelik inşaatı, traktör imalatı, motor ve motorlu taşıt aksamı) hakkında inceleme yapmak üzere Almanya'ya Kurum'dan kişiler gönderilmiştir.

NATO'nun daha önce verdiği teklife karşılık MKEK'nun uygun görüldüğü haberi yönetimi oldukça memnun etmiş ve konuyla ilgili hazırlıklara derhal başlanmıştır.⁵⁹⁰

Bundan sonra Kurum'un mali durumunda önceki senelere göre %60 artış tesbit edilmiş NATO siparişinden başka, ABD'den oldukça çok miktarda havan mermisi siparişinin Kuruma verileceği, sözleşme için iki yetkilinin gönderilmesi talep edilmiştir.

Görülüyor ki; Türkiye'nin NATO'ya alınması ile yardımlar gibi siparişlerde de artışlar olmuş Kurumun mali durumu düzelme yoluna girmiştir. Kuruluşundan itibaren üç yıllık sürede, daha doğrusu zor yıllarında MSB'ndan sipariş alamaması, yepyeni bir sistemle apar topar kurulmuş olmasından ötürü,

---

⁵⁸⁸ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 46, 5 Temmuz 1952 Ankara.

⁵⁸⁹ BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı, 11 Eylül 1952 Ankara.

⁵⁹⁰ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 249, 20 Mart 1953 Ankara. Bu tarihte yapılan toplantıya son kez katılan Genel Müdür Celâl İmre'nin yerine Hulki Yenat atanmıştır.

teknik ve mali yetersizlikler yüzünden epey sıkıntılı bir intibat dönemi geçirmişti. Ayrıca MSB'nin az da olsa siparişlerini zamanında teslim edememiştir. Bunun nedenleri arasında MSB siparişlerinin sene başında verilmemesi ve alınacak avansların ancak siparişlerden sonra ödenmesi iken, Kurum içindeki nedenleri ise; malzeme tedariki konusu, fabrikalarının arasındaki işbirliğinin düzenlenememesi bir başka deyişle koordinasyon eksikliği idi. Amerikan yardımları da en önemli etkendi.

MKEK'ndan farklı olarak iktidardaki Demokrat Parti içinse, bu üç yıl daha rahat geçmişti. En önemli gelişme ve değişme ekonomik alanda olmuştur. Şeker, çimento üretimi yeni kurulan fabrikalarla oldukça artmış, artan elektrik tüketimini karşılamak için baraj ve termik santraller kurulmuştur. Türkiye bu zamana kadar görmediği bir gelişmenin içine girmiştir. 1950 yılında nüfus başına düşen zirai üretim yükselmiş, 1949 yılında ziraatte kullanılan traktör sayısı 3103 iken, 1958 yılında 43872 olmuştur.⁵⁹¹

KİT'nin zamanla özel kesime devredileceği anlayışı, uygulamada gerçekleşmemiş ve giderek güçlenmiştir. KİT'lerin toplam yatırımlar içindeki payı oldukça artmıştır. CHP iktidarı döneminde başlayan Marshall Yardımı, DP döneminde önemi daha artmış, hibe ve borç şeklinde alınan yardım, 1950 yılından sonra bağış dahil olmak üzere büyük miktara ulaşmıştır.⁵⁹²

Özellikle Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra yapılan askeri yardımlar daha da artmıştır. Büyük ölçüde kullanılmış araç ve silahlardan meydana gelen bu yardım, Türkiye'yi dışa bağımlı hale getirmiştir.⁵⁹³ NATO'ya girdikten sonra silah fabrikaları yok sayılmış, MKEK gibi köklü bir kuruluştan,

---

⁵⁹¹ Cihad Göktepe, "Menderes Dönemi (1950-1960)", **Türkler**, c. 16, Yeni Türkiye Yay, Ank. 2002, s. 903.

⁵⁹² Albayrak, "DP Hükümetlerinin)Politikaları (1950-1960)", **Türkler**, c. 16, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 2002, s. 857.

⁵⁹³ Çavdar, **a.g.e.**, s. 61.

nedeni anlaşılamayan bir tercihle silah, malzeme almak yerine, Amerika'nın ödünç vermesi beklenmiştir.⁵⁹⁴

Bu arada Amerikan yardımının düzenleme ve geliştirme işi ile görevli olan Uluslar arası İktisadi İşbirliği teşkilatının Bütçe dışı masraflarını karşılamak üzere talep edilen yardımı MKEK vermeye devam etmiştir. Bu yardım belirli zamanlarda diğer KİT'leri ve diğer kuruluşlardan da alınmıştır.

Askeri Fabrikaların Kurum haline getirilerek sınırlı bir alandan çıkarak, ülke çapında sanayi faaliyete geçmesiyle beraber mevcut tesislerin birçok bakımdan geliştirilme gereği doğmuş ve Kurum, Azot Sanayi, Çelikhane, Mermi ve Fişek Fabrikaları, traktör ve motor yapımı, diesel motoru ve kamyon yapımı konularında araştırma inceleme yapmak üzere, ilgili firmalarla görüşme yapması için Yönetim Kurulu Üyesi Adnan Halet Taşpınar Almanya'ya gönderilmiş ve döndüğünde aldığı bilgileri Yönetim Kurulu Toplantısında ayrıntıları ile anlatmış buna göre belirtilen firmaların Kuruma yaptıkları teklif ve mektuplarının daha iyi değerlendirilmesine yardımcı olacağı ümit edilmiştir.⁵⁹⁵

Türk Hava Kurumunun tesislerini de satın alan MKEK, Hava Kuvvetleri için eğitim uçağı geliştirmiştir. Bir süre daha uçak üretimine devam edilmiş ancak daha sonra uçak bakımı ve tadilatı yapmıştır.⁵⁹⁶

Yine bu yıl Yabancı Sermaye Kanunu (6224 Sayılı) Amerikalıların önerisiyle çıkarılmıştır. Her ne kadar ABD, askeri nedenlerle Türkiye ile ilgilenmiş olsa da beraber diğer devletler gibi burada da kendi menfaatlerini korumayı düşünmüştür. DP'nin 1951 yılında çıkardığı Yabancı Sermaye Kanununu yeterli bulmamış çünkü; tarım ve ticaret alanlarını yabancılara

---

⁵⁹⁴ İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yayınları, İst. 1997, s. 469. Türkiye NATO'ya girdikten sonra MKEK hakkındaki 5591 Sayılı Kanunun 10. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. **TBMM ZD**, C. 24, Dönem IX, Ank. 1953, s. 856.

⁵⁹⁵ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 55, 25 Haziran 1953, Ankara.

açmamıştı onun için yeni Kanun çıkarılmıştır.⁵⁹⁷ Bunun üzerine MKEK ile Amerikan Minneapolis-Moline şirketi ile Traktör ve Ziraat Aletleri Şirketi'nin sözleşmesi yapılmıştır.⁵⁹⁸

Makine ve tesisatı Amerikan Askeri Yardımından sağlanan yeni fişek fabrikasının kurulabilmesi için İşletmeler Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı ile MKEK arasında görüşmeler başlamış ve Ankara Fişek Fabrikası Müdürü ve İnşaat Müdürünün benzer işletmeleri incelemek üzere Amerika'ya 45 gün süreyle gitmeleri kararlaştırılmıştır.

1954 hesap yılı iş programında Kayaş Kapsül ve Mermi İmlâ Fabrikası, Ankara Fişek Fabrikası, Kırıkkale Top ve Tüfek Fabrikası (iki fabrika aynı yönetim altında birleştirilmiş ve müşterek kadro hazırlanmıştır. Tasarruf amacı ile yapılan bu düzenleme ile adı Kırıkkale-Top Tüfek Fabrikası adını almıştır)⁵⁹⁹ ve Etimesgut Uçak Fabrikası karşılığında sipariş olmayan masraflarını oluştururken, ana siparişleri ise Kırıkkale Mühimmat ve Ankara Fişek Fabrikaları almıştır.

Ülkenin genel mali durumu da 1954 yılına kadar oldukça iyi gitmiş fakat bu tarihten itibaren düşmeye başlamıştır. Planlama anlayışından uzak girişimlerin yapıldığı bu dönemden sonra giderek devlet müdahalesi artmış Milli Korunma Kanunu çıkarılmış, KİT'ler daha yaygın hale gelmiştir.

2 Mayıs 1954 genel seçimlerinden büyük oy alarak çıkan DP; yeniden iktidara gelmiştir. İkinci Adnan Menderes Hükümeti 14 Mayıs 1954 yılında istifa etmiş, Üçüncü Kabinesi'ni 17 Mayıs 1954 tarihinde ilan etmiştir. Bu kabinede Fethi Çelikbaş, İşletmeler Bakanı olarak görev almıştır. Yeni bakan Kuruma ilk

---

⁵⁹⁶ Şimşek, **a.g.e.**, s. 153. Kurum geliştirdiği bu uçaklara "MKEK-UĞUR", adını vermiştir, bkz. Ek'ler Fotoğraf-19

⁵⁹⁷ **Düster**, Üçüncü Tertip, c. 35, Ank 1954, s. 254-259. Ayrıca bkz. D'oğan Avcıoğlu, **a.g.e.**, C. II., s. 455-456.

⁵⁹⁸ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 358, 14 Nisan 1954, Ankara. Bu konudaki görüşmeler için bkz. TBMM ZD, Devre X, İçtima. F, 1954 Ankara TBMM Matbaası, s. 69-105.

⁵⁹⁹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 274, 14 Ocak 1954, Ankara.

ziyaretini Aralık ayında yapmış bu vesile ile yöneticiler Kurumla ilgili tüm sorunlarını kendisine anlatmışlardır.

Aynı yıl Kayaş Kapsül Fabrikasının Ankara Fişek Fabrikasına bağlanması gereği üzerine bu gerçekleştirilmiştir.⁶⁰⁰ Bilindiği gibi Kırıkkale Top ve Tüfek Fabrikası da birleştirilmiş, Konya Kalhanesi satılmıştır,⁶⁰¹ hatta Tüfek Fabrikasında dikiş makinesi imal etmek tasarlanmış ancak tepkiyle karşılaşıncaya hayata geçirilmemiştir.⁶⁰² Burası daha sonra bir kamyon şirketine kiraya verilmiştir.

Türk Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.'nden başka Kurumun iştirak payı olan kuruluşlarının sayısı giderek artmıştır. DP döneminde asıl gelişme KİT iştirakleri konusunda görülmüştür. Bu yolla devlet sermayesi özel sermaye birikimine büyük katkılar sağlamıştır.⁶⁰³

1955 yılı Mart ayında MKEK'nun aldığı siparişlerle ilgili özellikle en büyük müşterisi durumunda olan MSB'nin siparişleri değerlendirilmiştir. Kuruluştan itibaren rakamların giderek düştüğü bunun Amerikan yardımlarından kaynaklandığı zaten bilinmekte olduğu ancak MKEK'nun beklentisinin kendilerinin yapabildiği malzemelerin yardım faslına girmemesi idi.⁶⁰⁴ Gerçekten de MSB siparişlerinin Kurum faaliyetlerinin içindeki payı 1950 yılında %79 iken, 1955 yılında %24'e düşmüştür. İleriki yıllarda bu daha da azalacaktır.⁶⁰⁵ Yine de Kurumun aynı yıl mali durumu diğer yıllara göre daha iyidir.⁶⁰⁶

---

⁶⁰⁰ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 155, 17 Kasım 1954, Ankara.

⁶⁰¹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 310, 1 Mart 1954, İstanbul. MKEK Kurulunca burası kapatılmıştı, 1951'de Topak Ofise kiraya verilmişti. TMO'de kendisinden ayrılan E.B.K.'na vermiş. Nihayet MKEK burayı Konya Belediyesine satmıştır.

⁶⁰² **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 233, 11 Aralık 1953, Ankara.

⁶⁰³ Kepenek, **100 Soruda.....**, s. 33. İştirak: Yerli veya yabancı özel sermaye payının ortaklığın yarısından fazla olduğu ortak girişimlerdir. **a.g.e.**, s. 114.

⁶⁰⁴ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 31 Mart 1955. Ankara.

⁶⁰⁵ Tanyer, **a.g.m.**, s. 73.

⁶⁰⁶ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 75, 20 Temmuz 1955, Ankara.

Kurumun Türk Traktör ve Ziraat Makinaları AŞ. ve Gübre Fabrikaları TAŞ'lerinden başka iştirakleri de şunlardı: Madeni İnşaat İşleri TAŞ, Su Saatleri TAŞ, Maden Hurdacılığı TAŞ'dır.⁶⁰⁷

Savunma konusunda ise, Milli Savunma Bakanlığı Kuruma yeni ve modern tarzda bir tüfek fabrikası kurulması gerektiği yönünde isteklerini belirtince, bunun Amerikan yardımından temin edilebilmesi için araştırmalar başlatılmıştır. Ancak fabrikanın işleyebilmesi için işinin olması gereğine de dikkat çekilmiştir.

Bir başka faaliyette, Elmadağ Trotil tesislerinin geliştirilmesi konusunda İsveç ve Almanya'dan bazı firmalarla görüşmeler yapmak üzere harekete geçilmesidir. Yeni Fişek Fabrikası içinde gerekli bazı tezgahların siparişi için de Fransa'ya şirketlerle ilgili bilgi alınmaya gidilmiştir. Bu arada bu tezgahların bedeli Amerika'nın (FAP Facilities Assistance Program) Teçhizat Yardımı programından sağlanacaktı.⁶⁰⁸

Savunmaya yönelik Kurum çalışmaları 1955 yılında çok yoğun geçmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinden sonra Kurumun faaliyetleri oldukça artmıştır. Bir taraftan NATO ittifakı içinde yer alması, bir yandan ABD'den sağlanan yardımlar Türk ordusunun modern silah araç ve gereçlerle donanımını sağlarken daha önemlisi yerli üretimin ihmal edilip tamamen Amerikan yardımlarına bel bağlanılmasına neden olmuştur. Bunun sakıncaları daha sonra görülecektir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Amerika dünyanın en önemli silah üreticisi ülkesi durumuna geçmiştir. 1955 yılının ortalarına kadar ABD, bu

---

⁶⁰⁷ Kurumun bu iştirakleri 1955 yılında gerçekleşmiştir. **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 335-234-299, 1955, Ankara.

⁶⁰⁸ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 232, 9 Kasım 1955, Ankara 1950-1954 yılları arasında ABD'nin 1950-1954 yılları arasında Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardım toplam tutarı 1

konuda ikinci derecede rol oynayan İngiltere ile birlikte uyumlu bir politika yürüterek, dünyanın önemli silah transferlerini kendi çıkarlarına göre düzenlemişlerdir. Daha sonra bu sisteme Sovyetler Birliği ve Fransa, 1965 yılından sonra da Batı Almanya, İtalya ve Kanada'nın girmesiyle ABD tek olma özelliğini yitirmiş, bu sefer de sistem çok uluslu üretime doğru gitmeye başlamıştır. Yeni sanayileşmeye başlayan ülkeler de 1960 yılından itibaren silah üretimine ilgi duymuşlardır.⁶⁰⁹

Türkiye'de bu yıllarda en büyük silah üreticisi ABD'den yardım almıştır. Savunma Sanayinin önemli bir kuruluşu olan MKEK Fabrikalarının ülke gereksinimlerini karşılamak için "FAP"dan azami şekilde yararlanmaktaydı. Belli prensipleri veya kriterleri olan bu program dahilinde 1955 yılında 5 sözleşme yaparak yeni fabrikaların inşasına başlanmıştır.⁶¹⁰

Bilindiği gibi aynı zamanda alınan siparişlerin karşılanması bakımından eldeki tesislerin eksikliklerini giderme yoluna gidilmiştir. Bunlardan biri olan Kırıkkale Tüfek Fabrikasının tezgahları çok demode olduğundan yeni bir Tüfek Fabrikasının yapılması ve bu tesise gerekli tezgahların alınması için MSB ile görüşmeler yapıp, yeni tip tüfekler hakkında bilgi almak için harekete geçilmiştir.⁶¹¹

Yine oldukça eskimiş olan Kayaş Kapsül Fabrikası'nın da FAP'ına göre kurulması kararlaştırılmıştır.⁶¹² Bir diğer faaliyet de Aralık 1955'te alınan kararlar

---

Milyar 943 milyon 250 liraya ulaşmıştır. Yerasimos, **Az Gelişmişlik Süresinde Türkiye, Bizans'tan 1971'e**, 3. Baskı, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul Gözlem Matbaacılık 1980, s. 722.

⁶⁰⁹ Şimşek, **a.g.e.**, s. 1.

⁶¹⁰ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 105, 19 Ağustos 1956, İzmir. FAP şöyle işlemekteydi; fabrikalar Türk-Amerikan Devletlerinin ortak teşebbüsü olduğundan altyapı masrafları ve patent ile lisans bedelleri Türk Hükümeti tarafından karşılanacaktır. Fabrikalar kurulduktan sonra donanım masrafları Amerikan Hükümeti tarafından Türkiye'ye ödenecektir.

⁶¹¹ **Ayın Tarihi**, No. 277, Temmuz 1956.

⁶¹² **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 146, 20 Eylül 1956, Ankara. Aynı senenin sonunda Genel Müdürlüğe Fuat Yücesoy atanmıştır. (05.10.1956-20.01.1959) Tanyer, **a.g.m.**, s. 67.

Wayss'unda Fretiag ve Sudi Dağdeler firmasına ihale edilen yeni Fişek Fabrikasının sözleşmesi MKEK yönetimince onaylanmıştır.⁶¹³

Savunma Sanayini geliştirmek için girişilen tüm bu çabalar ülkenin genel sanayisinin ve gelişme düzeyinin izin verdiği ölçüde başarılı olacaktır. Bu gerçek hiçbir zaman gözardı edilemez. Ulusal üretim kuruluşlarında silah üretiminde kullanılacak makinaları, hammaddeleri, ara maddeleri ve akaryakıtı ülke kendi üretmezse (ithal etmek zorunda ise), döviz stoklarının miktarı, sadece gelişmeyi değil, sözü edilen kuruluşların sürekli tam kapasiteyle çalışmasını da engelleyecektir.⁶¹⁴

Savunma sanayinin MKEK aracılığındaki yoğun faaliyetlerinin yaşandığı bu dönem Türk siyasi hayatında gerek 1954 genel seçimleri ile tekrar iktidar olan DP; gerekse CHP içinde değişimlerin yaşandığı yılların başlangıcı olmuştur.

1954 yılından itibaren özellikle tarımsal üretimde meydana gelen gerileme, ulusal gelirin azalmasında etkili olmuştur. Demokrat Parti'nin belirgin ve önemli kalkınma politikalarından biri tarım sektörünün gelişmesi olmuştur. DP Hükümeti tarım kesimini, makinalaşma özellikle traktör kullanma, sulama, çeşitli altyapı yatırımları, düşük faizli tarım kredisi, düşük fiyatlı yakıt vs. nedenlerle teşvik etmiştir.⁶¹⁵

1950-1960 yılları arasında traktör sayısında önemli artışlar sağlanmış, ancak yedek parça sıkıntısı, döviz yokluğu, bakım gibi bakım gibi nedenlerle sonradan azalmıştır. Tarımsal üretimde 1950 yılından sonra önemli gelişmeler sağlanmış, belirtilen nedenlerle traktör gibi biçer-döğer sayısı da azalmıştır.

---

⁶¹³ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 298, 4 Ocak 1956, Ankara.

⁶¹⁴ U. Albrecht-D. Ernst-P.Lock-H. Wulf, **a.g.e.**, s. 287.

⁶¹⁵ Mükerrrem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **Genel Türk Tarihi**, c. 9, Yeni Türkiye Yay, Ank. 2002., s. 349.

Traktör, biçer-döğerden bazuka pulluk, tarım araçları, zirai mücadele ilaçları ve gübre alımında Marshall Yardımından ayrılan payın büyük katkısı olmuştur.⁶¹⁶

Artan ekonomik güçlükler, hayat pahalılığı, çeşitli maddelerin piyasada bulunmaması, iktidarın enflasyonu önlemede zayıf kalması kentlere göç gibi konulardan dolayı yöneltilen eleştiriler çoğalmış, bu eleştiriler TBMM’de çok güçlü olan DP’nin durumunu sarsmış, muhalefet ise yeniden taraftar kazanmaya başlamıştır.⁶¹⁷

Ekonomik sorunlardan başka Hükümetin izlediği kısıtlayıcı ve baskıcı politika, basına getirilen sınırlamalar, üniversitelere doğrudan müdahale, radyonun parti çıkarlarına göre kullanılması gibi konular önemli bir kesimin DP’den desteğini çekmesine neden olmuştur.⁶¹⁸ Böylece 1957-1960 yıllarında iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler oldukça şiddetlenmiş, TBMM çetin kavgalara sahne olmuştur.⁶¹⁹

Çok partili sistem içinde orduya gelince; daha önce sahip olduğu toplumsal prestije sahip değildi. Bu konuda DP Hükümeti, istikrarı korumayla ilgilenme hükümetten daha çok ülkeyi kalkındırmaya kararlı olduğundan öncelikleri sırasında askeri kurum daha aşağı sıralarda yer almıştır. DP’ye göre; orduyu ekonomik büyümeyi sağlayacak bir kurum olarak değil, dış politikanın bir aracıydı. Büyük ölçüde NATO tarafından ve Amerikan hibeleriyle yatırım yapılacak bir kurum olarak görülüyordu.⁶²⁰

1952 yılının sonlarında Milli Savunma Bakanı olan Seyfi Kurtbek ordunun demokratik bir devletin gereklerine uygun olarak, sivillerin kontrolünde

---

⁶¹⁶ **DİE**, Zirai İstatistik Özetleri (1940-1961), Ank 1962, s. 3-5.

⁶¹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 342.

⁶¹⁸ Göktepe, **a.g.m.**, s. 905.

⁶¹⁹ Albayrak, **a.g.m.**, s. 874.

⁶²⁰ Ahmad, **a.g.e.**, s. 156. Askeri bütçelere bakıldığında Türkiye, diğer NATO ülkelerine göre Milli gelirini önemli bir kısmını bu alana ayırmıştır.

olması için çalışmıştır. Zaten Bayar ve Menderes de bu nedenle hükümette görev almasını istemişlerdir. Gerçi Kurtbek bu konudaki faaliyetlerine henüz orduda görev yaptığı sırada başlatmıştı.⁶²¹ Kurtbek'in hazırladığı reform programı sonradan Menderes tarafından ertelenmiştir.⁶²²

Ülke sanayii'nin ayrılmaz bir parça olan Savunma sanayinde de genel gidişata göre iniş çıkışlar olmuştur. Demokrat Parti sanayileşme alanında daha etkin olabilmek amacıyla İşletmeler Bakanlığı yerine Sanayi Vekâleti kurarak bu Bakanlığa; Sanayi, maden ve enerji işlerini düzenleme ve denetleme görevi vermiştir.⁶²³ Buna göre savunma sanayine hizmet veren MKEK 1957 yılında Sanayi Vekâletine bağlanmıştır. FAP dahilinde yapımı devam eden Elmadağ Trotil, Elmadağ Nitrogliserin, Kayaş Kapsül ve Gazi Kapsül Ecza Fabrikalarına gerekli olan bazı malzemelerin dışarıdan alınması için oluşturulan bir heyet bu ihtiyaçların alınacağı firmaları tespit etmiştir.⁶²⁴ Kuruma bağlı tesislerin “tevsii ve ihşali” için 1957 yılında 41.700.000 TL yatırım yapılmıştır.⁶²⁵

1957 yılının önemli bir olayı da, Atatürk Orman Çiftliği arazisi içerisinde 1955'te temeli atılan “Ankara Gazi Fişek Fabrikası”nın açılış törenidir. 7 Ekim'de yapılan törene, Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar ve milletvekilleri olmak üzere KİT yöneticileri, Amerikan Yardım Heyetinden ilgili kişilerle 250 civarında davetli grubu katılmıştır.⁶²⁶

---

⁶²¹ **A.g.e.**, s. 154. Ayrıca bkz. Aydemir, **a.g.e.**, C. III, s. 52-54.

⁶²² A. Seyfi Kurtbek biyografisi için bkz. **Milli Savunma Bakanlığında 150 yıl 1826-1976**, Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara 1976, s. 139-140.

⁶²³ **TBMM ZD**, Dönem: X, C. 19, 23 Kasım 1956, s. 1.

⁶²⁴ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 3 Temmuz 1957, Ankara.

⁶²⁵ **Ayın Tarihi**, No. 279, Şubat 1957.

⁶²⁶ Bkz. Ek'ler Fotoğraf-20

Bu arada Kurumun iştiraki bulunun şirket sayısı da artmıştır. Bu iştiraklar 1958 yılına kadar şunlardan ibaretti:

Minneapolis-Moline, T. Traktör ve Ziraat Makinaları A.Ş.

Azot Sanayi TAŞ

Gübre Fabrikaları TAO

Federal Türk Kamyonları AŞ

Madeni İnşaat İşleri TAŞ

Maden Hurdacılığı TAŞ

Makina Yedek Parçaları TAŞ

Kauçuk Sanayi TAŞ

Su Sayaçları TAŞ

Çelik Limited Şti.

Bu yılın Genel Kurullarına katılmak üzere Kurum adına birer temsilci yollanması ve bunların tespiti yapılmıştır.⁶²⁷

Bu tür kamu ile özel sermaye ortaklıklarının kurulması kamu kesiminden özel kesime sermaye aktarılmasının yollarından biriydi. Bu ortaklıkların sayısı 1962 yılına kadar 72'ye yükselmiştir.⁶²⁸ Çoğu kez kurulan bu ortaklıklara yabancı özel sermaye de katılmıştır. Yukarıda sayılan MKEK'nun iştiraklerinin sayısı, ilerleyen zamanda daha da artacaktır.

1954 yılından itibaren ülkede ekonomik yönden yaşanan sıkıntılar Kurumu da etkilemeye başlamıştır. Dış kredi kaynaklarının kesilmesi sonucu ithalat azalmıştır. İç talebin fazla, yurtiçi üretimin yetersiz oluşu nedeniyle hem mal darlığı yaşanmış hem de fiyatlar yükselmiştir. Bir çok mal ya bulunamıyor ya

---

⁶²⁷ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 43, 21 Şubat 1958, Ankara 3460 Sayılı Kanununun 39. maddesi İDT tarafından kurulan müesseselerin hükümetin onayı ile ve hissedarların Türk olması koşuluyla anonim şirket haline konulabileceğini belirtmektedir. Bkz. A. H. Hanson, **İktisadi Devlet Teşekkülleriyle ilgili Bazı Meseleler**, Tercüme eden Gülgün Gönenç, Türkiye ve Orta Doğu Amme Enstitüsü, Ankara 1959, s. 7.

⁶²⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 99.

da karaborsadan yüksek fiyatla elde edilebiliyordu.⁶²⁹ Hükümet bunu ortadan kaldırmak için savaş yıllarında uygulanan Milli Korunma Yasasını tekrar yürürlüğe koymuştur.⁶³⁰

Milli Korunma Kanunu dahil, olağanüstü denetim önlemleri alınması ekonomiyi krizden kurtaramamıştı. Döviz yokluğu tüm ithalatı durdurmuştu. Hammadde yokluğu fabrikaları yarı kapasiteyle çalışmak zorunda bırakmıştı. Nüfusun büyük kesiminin alım gücü azalmış ve DP'ye karşı hoşnutsuzluğu artırmıştı.⁶³¹

Türkiye'nin içine düştüğü bu durum karşısında ABD maliyesi düzelinceye kadar Türkiye'ye yardımı durdurmuştur. Bu dönemin bir başka ilginç gelişmesi de, ekonomik bir plan yapma isteği olmuştur. Hükümetin aldığı önlemler doğrultusunda MKEK'na Başbakanlık makamından, Sanayi Vekâleti aracılığıyla iki tamim ve bir emir gelmişti.

10 Temmuz günü yapılan Kurum yönetim kurulunda gelen bu evraklar Kurula açıklanmıştır. Özetle: “Bundan sonra İDT'ler kendine yeter bir durumda çalışacaklar, fiyat artışlarına izin verilmeyecek, işletme ve idare masraflarında azami derecede tasarruf yapılsın ve yeni tahsisat talepleri olmasın...” diye devam eden bu öneriler kurulda tartışılmıştır. Tasarrufun arzu edilen bir önlem olduğunu ancak fiyat farklarının bununla kapatılmasının mümkün olmadığı, fiyat artışlarının diğer kurumların yaptıkları zamlarla olduğunu, tasarrufun arzu edilir bir durum olduğu ancak tamamen olmadığı yerlerde de bu zamlı fiyatın kabul edileceği umudunda oldukları konusunda hemfikir olmuşlardır. Toplantı sonunda

---

⁶²⁹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 62.

⁶³⁰ **Resmi Gazete**, 13 Haziran 1956. Hükümet bu yasaya uymayanlara ağır para veya hapis cezaları vermiştir.

⁶³¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 145. bundan sonra IMF'ye başvuran Türkiye bu kurumun istediği doğrultuda istikrar tedbirleri alacaktır. Çavdar, **a.g.e.**, s. 62.

Vekaletin isteği yönünde maliyetlerin düzenlemesine yapan bir komisyon oluşturulmuştur.⁶³²

Ülkenin genel durumundaki gidişat dış politikadaki sorunlar Kurumun yurtdışı sözleşmelerini daha doğrusu prestijlerini sarsan durumlara neden olmuştur.

Diğer taraftan yeni açılan Fişek Fabrikasına gelen 5 milyonluk fişek ve ayrıca 500 tezgah siparişı de silah fabrikası için faydalı olmuştur.⁶³³ Yine memlekette artan çay ziraati dolayısıyla verilen çay kıvrırma ve kurutma tezgahlarının siparişleri ise Silah ve Kırıkkale Top Fabrikasının boş kalmasını engellemiştir.⁶³⁴ Bu arada Kurum ve MSB arasında Ankara Uçak Fabrikası ile ilgili görüş farklılığı oluşmuştur. Savunma Bakanlığı'nın isteği üzerine yapılan eğitim uçakları elde kalmıştır. Bakanlık önceden sipariş vermesine karşılık ihtiyaçları olmadığını bildirerek uçakları almamıştır. Kurum bunu fabrikaya iş temin etmekten çok, bu konudaki gelişmeyi önleyeceği endişesini taşımıştır. Bu kadar personeli ileride gerek duyulduğu zaman bir araya toplamının olanaksızlığını anlatarak hava savunma sanayinin geliştirilmesi bakımından kendilerine sipariş verilmesinde ısrar etmiştir. Ancak Bakanlık tavrında değişiklik yapmamıştır.⁶³⁵ Öyle ki Etimesgut Uçak Fabrikası'na bağlı olarak kurulan Rüzgar tüneli yapıldığı devirde Avrupa'daki sayılı yapılar arasında olmuştur. Hatta bu fabrikanın kapasitesi büyütölmüştü.⁶³⁶

MKEK açısından diğer bir dezavantaj da FAP yardımlarının artık olmamasıdır. Özellikle Gazi Fişek Fabrikasına gerekli çeşitli ebatlardaki mermi

---

⁶³² **BCA MKEK Yönetim Kurul Toplantısı**, 10 Temmuz 1958, Ankara.

⁶³³ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 239, 11 Temmuz 1958, Ankara.

⁶³⁴ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 296, 24 Eylül 1958, Ankara.

⁶³⁵ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 25 Aralık 1958, Ankara.

⁶³⁶ Somer, **a.g.m.**, s. 193.

ve yedek parça tesisleri için gerekli hazırlık yapılamıyordu. Yine 7,62'lik Tüfek Fabrikası düşüncesi de son bulmuştur.

Ayrıca Kurum yaptığı işlerin tahsilatını da zamanında yapamaz olmuştur. Ülke ekonomisi diğer kuruluşları da olumsuz etkilemişti. Bu yüzden aralarında sürtüşmeler de yaşanıyordu. Bu tarihten en son ihtilaf Sümerbank ile olmuştu. Ayrıca yapılan devalüasyon da bütün bu olumsuzlukların sonucuydu.⁶³⁷

MKEK bu yıllarda 1954-1958 arasında büyük miktarlarda aldığı dış siparişlerden dolayı yatırım ve geliştirme faaliyetlerine devam etmektedir. Bu çalışmaların birisi de Kırıkkale Barut Fabrikasının tevsii için inşaat işidir. Bunun için çeşitli firmalara ihale açılmıştır.⁶³⁸

Kuruluşundan itibaren Bakanlığın hiç müdahale etmediği idari bütçesinde tasarruf yapılması istenen MKEK, Sergi yardım, dergi gibi işlerinde rakamları oldukça düşürmüştür. Mart ayında yapılan bu toplantının bir konusu da Uçak Fabrikası hakkındadır: Artık bu fabrikanın bulunduğu alana personelin sağlık işlerinin yürütülmesi bakımından yüz yataklı bir hastahane tesisine başlanmasıdır.⁶³⁹ Aynı yılın Mayıs ayında Kırıkkale'de 1,5 tonluk pirinç ocağı⁶⁴⁰ hizmete girmiş, bir çok tesis ve ünitelerinde üretimi artırma çalışmaları devam etmiştir.⁶⁴¹

Bunlardan başka Kurumun Kırıkkale'deki Pirinç Fabrikası'na dökümhane, trafo merkezi, elektrolitik bakır ve kablo atölyeleri yapılmak

---

⁶³⁷ Boratav, **a.g.e.**, s. 111. 4 Ağustos 1958 tarihinde Türk Lirası Dolar karşısında 3 kat değer kaybetmiştir.

⁶³⁸ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 4, 22 Ocak 1959, Ankara.

⁶³⁹ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 12 Mart 1959 Ankara. Şu anda Etimesgut Hava Hastahanesi adıyla TSK mensuplarına hizmet vermektedir. Bu tarihte Genel Müdür Ali Çimen 07.02.1959'da Fuat Yücesoy'un yerine atanmıştır.

⁶⁴⁰ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 8 Mayıs 1959, İstanbul.

⁶⁴¹ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 28 Aralık 1959, Ankara.

suretiyle geliştirmek için inşaatına başlama kararı verilmiş ve ihalesi yapılmıştır.⁶⁴²

MKEK'nun iştiraklerine gelince; Minneapolis-Moline AŞ, Azot Sanayi TAŞ, Kauçuk TAŞ, Su Sayaçları TAŞ, 1960 yılını zararlı, Makine Yedek Parçaları TAŞ, Federal Türk Kamyonları AŞ ise kârı kapatmıştır.⁶⁴³

Amerikan yardımlarıyla uzun zaman işsiz kalan MKEK'nun Fabrikaları daha sonra alınan yurtdışı siparişlerinin özellikle de Batı Almanya'nın verdiği olanakla büyük bir yatırım ve geliştirme faaliyetlerine girişmişti. Yine bu yılda Alman ordusu için büyük miktarda hafif ve ağır silah mühimmatı siparişi vermişti.

Kurum faaliyetleri bu çalışmalara girmeden önce Türk siyasi yaşamında önemli bir gelişme olmuş, 27 Mayıs 1960 tarihi de gerçekteşen askeri hareketle DP yönetimi son bulmuştur. T.S.K.'nin ülke yönetimine el koyduğu bu dönemde MKEK Yönetim Kurulu Başkanı Adnan Halet Taşpınar'ın söylemiyle “İnkılâp Hareketi”nden sonraki ilk toplantı Haziran'ın başında yapılmıştır. İhtilalle birlikte diğer devlet kuruluşlarında olduğu gibi MKEK'nun yönetim kurulu da kaldırılmıştır. Kanun 1 Ağustos'tan itibaren uygulanmıştır. Bundan sonraki toplantılar vekaleten yürütölmüş ve bir teknik müşavirde eşlik etmiştir.

Ancak intibak dönemini atlatmış sayılabilecek olan MKEK'nun yönetimin de bazı sorunlar hala devam etmektedir. Özellikle yönetim kurulu ve genel müdürlük arasındaki ilişkilerde işbirliği sağlanamadığından Kurumun bağlı olduğu Bakanlığa da zamanında ve doğru bilgiler verilememiştir. Bu iletişim

---

⁶⁴² BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 84, 27 şubat 1959, Ankara.

⁶⁴³ BCC MKEK Yönetim Kurulu Toplantıları 24 Mart-28 Nisan-1 Temmuz 1960. Aynı yıl 4 Haziran'da Genel Müdürlüğe Enver Çakıroğlu getirilmiştir.

kopukluğu bağlı fabrikalarda da varolduğundan işçiler arasında huzursuzluğa neden olmuştur.⁶⁴⁴

Bu dönemde gerek yurtiçi gerekse Alman siparişleri için Gazi Fişek Fabrikasına gerekli barut için yurtdişı bağlantılar kurulmuş ve ihalesine geçilmiştir. Ancak üretim kapasitesini açan miktarda alınan bu sipariş nedeniyle mali sıkıntı oluşmuştur. Zira bunları yerine getirmek için Kurum bazı tesislerini yeniden işletmeye açacak ve bazı yeni tesisler de kuracaktı. Gerekli malzemenin dışarıdan alınması işçi ücret vs. gibi nedenlerle Bakanlıktan istenen nakit de alınamayınca istemeden de olsa Merkez Bankasına başvurulmuştur. Aksi takdirde çok büyük miktardaki Alman siparişleri tehlikeye girecekti. Almanya'dan alınan avansın önemli bir kısmı yatırımlara harcanmış ve bu konuda Kurum ülkenin gurur mevzuu olarak addedilmiştir. Ülkenin içinde ekonomik sıkıntılar dolayısıyla diğer kuruluşlar da zor durumda bulunduğundan Kurum alacaklarını tahsil edememiştir.⁶⁴⁵

Türk siyasi yaşamındaki değişmeler ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Bu durgunluk doğal olarak bütün KİT'leri de zor duruma sokmuştur. Sanayi alanlarındaki işçiler, yeni anayasanın vaat ettiği grev ve toplu sözleşme hakkının uygulanması için baskı yapmaya başlamışlardı.⁶⁴⁶

Sonuç olarak; İkinci Dünya Savaşı'nın zor yılları ve sonrasındaki askeri ve siyasi bloklaşma Truman Doktrini çerçevesinde başlayan ve giderek artan dış yardımlar, henüz kuruluş aşamasında bulunan Türk Savunma Sanayinin gelişmesini durdurmuştur. Bu dönem Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü şeklinde faaliyet gösteren Türk Savunma Sanayii Teşkilatı; MKEK Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüş. Başka bir deyişle ordunun dışında ama devletin eliyle üretime geçilmiş, sivil eliyle bu yürütülmüştür. MKEK'nin ordunun

---

⁶⁴⁴ BCA MKEK Müdürler Kurulu Toplantısı, 14 Ekim 1960, Ankara.

⁶⁴⁵ BCA MKEK Müdürler Kurulu Toplantısı, 18 Kasım 1960, Ankara.

ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kapasitesi dahilinde sivil sektöre de hizmet vermesi amaçlanmıştır. Ancak yukarıda bahsedildiği gibi başlayan Amerikan yardımları ve Türkiye'nin Nato'ya katılması ile iyice artmış olup, yeni kurulan MKEK'nin üretiminin oldukça düşmesine neden olmuştur. Aynı zamanda sözü edilen bu gelişmeler Türk dış politikasında da ABD'ye bağlı hareket edilmesi sonucunu getirmiştir.

Daha sonra alınan büyük miktardaki dış siparişlerden dolayı Kurumda yatırım ve geliştirme faaliyetleri başlamıştır. 1950-1960 yılları arasındaki dönemde genel olarak savunma sanayii alanındaki faaliyetler sınırlı bir seviyede kalmıştır. MKEK bu dönemde daha çok sivil amaçlı üretimlerde bulunmuştur.

---

⁶⁴⁶ Ahmad, a.g.e., s. 209.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

**TÜRK SAVUNMA SANAYİİ'NDE MİLLİLİK ARAYIŞLARI VE MAKİNE
VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU'NDAKİ GELİŞMELER (1961-1980)**

A. TÜRK SİYASAL VE EKONOMİK HAYATINDA GENEL DURUM

1. 1950-1960 arası Türk İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile aynı yıl Halk Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi adını almış ve bu parti Türkiye'yi 1950 yılına kadar tek parti sistemi ile yönetmiştir. Daha önceki bölümde bahsedildiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle içte ve dışta yaşanan siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik faktörlerin etkisiyle Türkiye'de çok partili sisteme geçiş süreci yaşanmıştır. 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti kurulmuştur. 1945-1946 yıllarında daha pek çok parti kurulmasına rağmen DP ana muhalefet partisi olarak gelişmiştir.⁶⁴⁷

Güvenilirliği konusunda şüpheler oluşan ve oldukça tartışmalı geçen 1946 seçimleri sonucu dört yıl daha iktidarda kalmayı garantileyen CHP⁶⁴⁸ bundan sonra daha çok kendi partisi içindeki sorunları halletmeye yönelmiştir. Zira; parti içinde hala tek parti yönetimini isteyen bir kesim çok partili döneme son vermeyi düşünüyordu. Bu dönem böyle bir mücadele ile devam etmiştir. Bu mücadeleyi çok partili düzeni savunan kesim kazanmıştır.⁶⁴⁹ Yine demokrasi tarihimizin önemli bir dönemeç noktasını oluşturan 14 Mayıs 1950 seçimi CHP iktidarına son vermiştir. 1950 seçimi seçmenin serbest iradesinin, oyunu sandığa yansıdığı ilk seçim olma özelliğini kazanmıştır. Yeni kurulan DP, ülke yönetiminde farklı öneriler getirmese de, toplumsal hoşnutsuzluğu kendi lehine kullanmayı başarmıştır.⁶⁵⁰

---

⁶⁴⁷ Rıfıkı Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Ank 1970, s.58. Ayrıca bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi**, Ank 1970; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğu ve Yükseliş Sebepleri**, İst 1972

⁶⁴⁸ 1946 seçimlerinde 465 milletvekilliğinden CHP 395, DP 64, Bağımsızlar da 6 tanesini kazanmışlardır. Karpaz, **a.g.e.**, s.144

⁶⁴⁹ **Aynı eser**, s. 169.

⁶⁵⁰ Çavdar, **a.g.e.**, s 13-16. Toplumun üzerinde Tek Parti yönetimi oldukça baskı yaratmıştı. Kırsal alanda küçük üreticiler yoksul köylüler üzerinde vergi baskıları, işçilerin sendika kurma, toplu

Tüm muhalefet döneminde DP'nin en önemli istekleri anti-demokratik yasaların kaldırılması ile devlet başkanının tarafsızlığının sağlanmasıydı. Genel seçimden itibaren önce Belediye seçimleri, daha sonra İl Genel Meclisi Seçimlerinde büyük başarı gösteren DP'nin iktidara gelir gelmez yaptığı ilk iş TSK'da yaptığı tasfiye olmuştur.⁶⁵¹ F. Ahmad bu icraatı: “Özellikle askeri çevrelerde büyük bir saygı duyulan eski bir general olan İsmet İnönü lider olarak kaldığı sürece, ordunun CHP'ye sempati duyacağını sandılar. Dahası CHP, ordunun sadık bir bekçisi olduğu devletle kopmaz derecede özleştirildi. Türk siyasi kültüründe sadakat muhalefete düşmanlık, en azından potansiyel ve gizli bir düşmanlık anlamına geliyordu” diye değerlendirmektedir.⁶⁵²

DP, muhalefet yıllarında basın özgürlüğünün yanında yer aldığından ötürü; *Vatan* gazetesinin sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman, *Cumhuriyet* gazetesini sahibi ve başyazarı Nadir Nadi, *Zafer* gazetesini sahibi ve başyazarı Mümtaz Faik Fenik gibi tanınmış gazeteciler bu partiden milletvekili adayı olmuşlardır.⁶⁵³

1950-1960 döneminde DP'nin izlediği politikanın esasları şöyle sıralanabilir: Tek parti döneminin halkın üzerindeki olumsuz etkilerini unutturmak, ekonomide serbest piyasa uygulamasını programlarına almak, halk için daha fazla hürriyet, özel sektöre destek ve dini konularda daha az sınırlama.⁶⁵⁴ DP döneminde halkın siyasal hayata katılımı da daha fazla olmuştur. Halk yönetimindeki gücünü kavramış kendisine olan güveni artmış ve en

---

sözleşme, grev hakları ellerinden alınmış, 1936 yılında kabul edilen İş Yasası da yaşam koşullarını iyileştirmemişti. Memurların durumu da farklı değildi. Milli Korunma Yasası tüccar ve sanayiciler dahil tüm kesimleri oldukça kötü etkilemiştir. Enflasyon hayat pahalılığı, mal kıtlığı, kara borsa vs. nedenler toplumsal muhalefeti oluşturmuştur. Bu konu hakkında bkz. Eroğul, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu”: 1945-71, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yay., Dördüncü Baskı, Aralık 2003, İstanbul.

⁶⁵¹ Fahir Giritlioğlu **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, C. I, Ankara Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 288-289.

⁶⁵² Ahmad, **a.g.e.**, s. 148.

⁶⁵³ Albayrak, **a.g.m.**, s. 861.

⁶⁵⁴ Göktepe, **a.g.m.** s, 902

önemlisi de iktidarın gerçekleştirdiği siyasi icraatların doğrudan kendisinin yaşantısını etkilediğini fark etmiştir.⁶⁵⁵ Din konusunda de iktidar liberal tutumunu sürdürmüş ezanın Arapça okunmasına müsaade etmiş, konunun hassasiyeti nedeniyle CHP’de bu tasarının oylamasında çoğunlukla kabul oyu vermiştir.⁶⁵⁶

1954 seçimlerine hazırlanırken siyasi ortamı tamamen denetimine almak isteyen DP bazı kanunlar çıkarmıştır. 1954 yılına kadar CHP ile aralarında tartışmalara neden olan konuların en önemlileri Kore’ye asker gönderme kararının TBMM’ne danışılmamış olması, askeri ve bürokratik kadrolarda yapılan atamalar, Halkevlerinin kapatılması, CHP’nin mallarını Hazine’ye Devreden Yasaların Kabulü ve Millet Partisi’nin kapatılmasıdır.

1954 seçimlerinden daha da güçlenerek çıkmasına rağmen giderek artan ekonomik sorunlar muhalefetin ve halkın tepkilerine yol açmıştır. Muhalefeti susturmak için sert önlemler almaktan kaçınmamıştır. Seçim Kanunu’nu değiştirerek hem partiden ayrılmayı, hem muhalefet partileri arasında seçim işbirliği olasılığını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.⁶⁵⁷ Basına kısıtlama getiren yasalar çıkarılarak 1957 seçimlerinin gergin bir ortamda yapılmasına neden olan DP, bu seçimde oy oranı olarak %50’nin altına inmiş olsa da yine de galip çıkmıştır.⁶⁵⁸

Bu tarihten sonra siyasi ortam iyice gerilmiştir. Baştaki liberal vaatlerini tutmak bir yana giderek daha baskıcı olan DP ile CHP’nin arasındaki ilişkiler de şiddetlenmiştir. Öte yandan Basın ve muhalefete karşı bir komisyon oluşturularak, uygulanacak baskı tedbirlerini almak amaçlanmıştır.⁶⁵⁹ Yasanın

---

⁶⁵⁵ 1950 seçimlerinde halkın katılım oranı %88.8’ve varmıştır. Eroğul, **Demokrat Parti.....**, s. 45, Karpat, **a.g.e.**, s. 329-330.

⁶⁵⁶ Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İz Yay., İstanbul 1955, s. 206.

⁶⁵⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁵⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s. 70.

⁶⁵⁹ 27 Nisan 1960 tarihinde Meclis Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. **Resmi Gazete**, 28 Nisan 1960.

çıkmasından sonra özellikle İstanbul ve Ankara’da gösteriler başlamış ve devamı gelmiştir.

On yıllık iktidarda DP, Türkiye’deki egemen güçler arasında yeni bir denge yaratamamıştır. Ekonomik hayatta da plansız yatırımlar ve dengesiz ekonomik gelişmeler de eklenince 27 Mayıs 1960 tarihinde ordu müdahalesiyle DP’nin siyasi yaşamı son bulmuştur.⁶⁶⁰

İktidarı ele geçiren subayların en yüksek rütbelisi albay olmak üzere, diğerleri alt rütbeden bir gruptu.⁶⁶¹ Lider olarak Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel Millî Birlik Komitesi Başkanı sıfatından ayrı olarak Devlet Başkanı ve Millî Savunma Bakanı ünvanlarına sahipti. 25 Ekim 1961’e kadar sürecek olan askerî yönetim başlamıştır. Darbeyi yapanların üzerinde durdukları iki noktadan biri TSK’nin ülkede bir kardeş kavgasını engellemek için yönetime el koymuş bulunması diğeri ise Türkiye, dış politikası açısından NATO ve CENTO’ya bağlı kalınmasıdır.⁶⁶² MBK’nin ilk icraatı DP’lilerin yargılanması ile ordu ve üniversitede uygulanan tasfiyeler olmuştur. Daha sonra 6 Ocak 1961-27 Mayıs 1961 arasında hazırlanan anayasa tasarısı 9 Temmuz’da halk oyuna sunulmuş ve kabul edilerek 1960-1980 dönemi TC Anayasası olmuştur.⁶⁶³ 1961 Anayasası olumlu veya olumsuz üzerinde en çok tartışma yapılan anayasalardan biridir.

Yasanın kabulünden hemen sonra seçimlere geçilmesiyle ve koalisyon hükümetleri dönemi de başlamış oldu. 1961 yılında siyasi faaliyetler serbest

---

⁶⁶⁰ Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İst. 1965, s.517

⁶⁶¹ Millî Birlik Komitesi adına çoğu genç subaylardan oluşan bu grup 38 üyeden oluşmuştur. Özdemir, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 7. Basım, Cem Yayınevi. Ekim 2002 İstanbul, s. 232 12 Haziran 1960’da Geçici Anayasa yapılmıştır. Aynı sayfa.

⁶⁶² Çavdar, **a.g.e.**, s. 86.

⁶⁶³ Özdemir, **a.g.m.**, s. 232-238. MBK 12 Haziran 1960’da bir anayasa değişikliği kabul etmiştir. Fakat sonradan Komite’de ortaya çıkan iki karşıt görüş arasında askeri yönetimin bir süre daha kalmasını isteyen radikal grup, ılımlılar tarafından tasfiye edilmiştir. Bu olaydan bir ay sonra 13 Aralık 1960’da kabul edilen ve 12 Haziran geçici anayasasını değiştiren bir yasa ile Kurucu Meclis kurulması kararlaştırılmıştır. Eroğul, **a.g.m.** s. 136. 1961 Anayasası için bkz. A. Şeref Gözübüyük-

bırakılınca 3 yeni parti ortaya çıkmıştır.⁶⁶⁴ Bunlar Adalet Partisi (AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP). 1961 seçimleri sonucunda AP 158, CHP 173, CKMP 54, YTP ise 65 milletvekili çıkarmışlardır. 1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışı ortaya çıkmış; grev, lokavt ve toplu sözleşme hakları getirilmiş, çoğulcu devlet anlayışına geçilmiştir.⁶⁶⁵

İlk koalisyonu kurma görevi İnönü'ye verilmişti. CHP-AP koalisyonu sonucu yeni hükümet 20 Kasım'da ilan edilmiş ve bakanlıklar iki parti arasında eşit paylaşılmıştır.⁶⁶⁶

Hükümetin ilk sorunu iki yıldır durgunluğu devam eden ekonomiyi canlandırmaktı. Bu da siyasi istikrarı gerektirirdi. CHP ve DP'nin devamı olan AP arasındaki çekişmeye bir de acil çözüm bekleyen ekonomik sorunlar eklenince iki parti arasındaki anlaşmazlık yeniden başlamıştır. Haziran 1962 yılındaki iki hafta süren bunalımdan sonra 2. İnönü koalisyonu CHP, CKMP, YTP ile yeniden kurulmuştur.⁶⁶⁷

Bu arada 17 Kasım 1963 yılında yapılan yerel seçimler halkın eğilimini işaret etmiştir. AP 42, CHP 23 Belediye Başkanlığı kazanmışlardır. İki yıl içinde ikinci parti durumuna düşen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü istifa etmiştir. Ancak Türkiye ile Yunanistan arasında hızla büyüyen Kıbrıs bunalımı nedeniyle bu kez de bağımsızlarla üçüncü koalisyon hükümetini kurmuştur. Bu azınlık

---

Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri 2**. Baskı, Ank 1982, Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ank 1986.

⁶⁶⁴ Çavdar, **a.g.e.**, s. 114. Bu durum özellikle askeri çevreler tarafından endişeyle karşılanmıştır. Aynı sayfa. Yeni kurulan partiler için ayrıca bkz. Füzun Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi (1839-1965)**, İst 1965, s. 103-111

⁶⁶⁵ **A.g.e.**, s. 104.

⁶⁶⁶ Eroğul, **a.g.m.**, s. 140.

⁶⁶⁷ Özdemir, **a.g.m.**, s.244

hükümeti hemen tüm zamanını dış olaylarla uğraşmakla geçirmiştir. Bu arada yeni kriz olasılığına rağmen hükümet güvenoyu almıştır.⁶⁶⁸

Bundan birkaç ay sonra yeniden AP ile CHP arasında gerginlik başlamıştır. Yeni gerginliğin nedeni ise, Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki yeri konusudur. Kıbrıs krizinde Amerika'nın Türkiye'ye karşı aleyhte tutumu nedeniyle İnönü, Amerika için sert açıklamalar yaparken, Adalet Partisi sözcüsü ise Amerika'yı destekleyen söylemlere girmiştir.⁶⁶⁹

Türk siyasetinde geçiş sürecinin sıkıntıları yaşanırken ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'nin garantör devlet olarak Kıbrıs'a müdahale edemeyeceğini bildiren ünlü mektubu üçüncü koalisyon döneminde yollanmıştır.⁶⁷⁰

Kıbrıs sorununun başlangıcı İkinci Dünya Savaşı sonlarına uzanmaktadır. Başlı Hindistan'ın çektiği İngiltere'nin sömürgelerinin bağımsızlık hareketi giderek hızlanmış Pakistan, Kuzey Vietnam gibi bağımsız devletlerin sayısı gidere artmış ve nihayet Castro'nun Küba'da yükselen iktidarı 1950'li yılların önde gelen olayları olmuştur. İngiliz yönetimindeki Kıbrıs'ta bu hareket 1950'li yılların başında başlamış EOKA denilen örgütün başlattığı bu mücadele hem bağımsızlık hem de Yunanistan ile birleşmeyi (Enosis) amaçlamıştır.⁶⁷¹

Dikkati çeken bir nokta Orta Doğu üzerinde Sovyet tehlikesinin belirli bir hal aldığı, Yunanistan'da Komünist Marcoscuların iç savaşı çıkardıkları bir sırada Kıbrıs'ta da komünistlerin, Kıbrıs'ı Yunanistan'a ilhak için faaliyetlerini artırmalarıdır. Böylece stratejik önemli Kıbrıs'tan İngilizleri çıkarıp, Doğu Akdeniz'de Batılıların durumunu zayıflatmak hatta adayı bir komünist üssü

---

⁶⁶⁸ Öztürk, **a.g.e.**, s. 549-551.

⁶⁶⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 219.

⁶⁷⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 794.

⁶⁷¹ Çavdar, **a.g.e.**, s. 49.

haline getirmek.⁶⁷² Ancak Türk Hükümeti başlarda sorunu ciddiye almamıştır. Türkiye için en önemli dava Sovyetlere karşı güvenliğini garanti altına almak olmuştur.⁶⁷³

Önceleri Yunanistan'ın Kıbrıs'ın kendisine verilmesi için İngiltere'ye yaptığı başvurular her defasında reddedilmiş, bunun üzerine Yunanistan 16 Ağustos 1954 yılında Birleşmiş Milletlere resmen başvurup, konuyu uluslararası platforma taşımıştır. Birleşmiş Milletlerin konuyu görüşmeme kararı, Türk Başbakanını da memnun etmiştir. Ancak sonraki gelişmeler teröre kadar gitmiştir. Adada olaylar artınca İngiltere konuyu görüşmek üzere Yunanistan ve Türkiye'yi Londra'da bir konferansa davet etmiştir.⁶⁷⁴ Ancak konferans olumlu bir sonuç alınmadan dağılmıştır. Sonradan İngiltere Yunanistan lehine adaya muhtariyet vermeyi teklif etmiş, İngiltere'nin bu tutumuna karşılık Türkiye statükonun korunmasına razıydı. Yunanistan konuyu 1957 yılında, yeniden Birleşmiş Milletlere götürmek istemiştir.

Daha sonra Kıbrıs konusu, NATO içinde ayrıca Avrupa Konseyi ile Birleşmiş Milletler tarafından da ele alınmıştır.⁶⁷⁵ Sonunda 5 Şubat 1959 yılında Türk ve Yunanistan Başbakanları Zürih'te buluşup, bir antlaşmaya varmışlardır. 19 Şubat'ta imzalanan antlaşmaya göre, Kıbrıs'ı, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın güvence altına aldığı iki cemaatli bağımsız bir devlet haline getiren bir uzlaşma formülüyle çözmüşlerdir.⁶⁷⁶ Fakat Rumlar bu antlaşmaya aykırı

---

⁶⁷² Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 529. NATO'ya katıldıktan sonra Türkiye bölgesel birlikler aramaya başlamış, bu konuda yoğun çabalar harcamıştır. 1953 Balkan ittifakından sonra, Orta Doğu'da bir savunma ittifakı sistemi oluşturmak için Irak'la sonra İngiltere'nin de katılımıyla 1955 yılında Bağdat Antlaşmasını imzalamıştır. Bağdat Paketi için bkz. Gönübol- Haluk Ülman, **Olaylarla.....**, s.264-266. Ayrıca bkz. Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.51-80

⁶⁷³ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 530.

⁶⁷⁴ A. Suat Bilge, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri", **Olaylarla.....**, s. 340.

⁶⁷⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 531.

⁶⁷⁶ Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi**, AÜSBF Yay, Ank 1963, Abdülhaluk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Ank 1989, s. 43 vd, Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiuyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İst:

tutum içine girmişlerdir. Cumhurbaşkanı Makarios'un önerdiği Anayasa değişikliklerinden kasıt Türk toplumuna verilen eşit haklara sahip toplum olmaktan çıkarıp azınlık durumuna getirmektir.

Kıbrıs buhranı karşısında İngiltere Garanti Antlaşmasını imzalayan devlet olduğu halde, meseleye fazla karışmamaya özen göstermiştir. Aslında İngiltere, Amerika'yı da işin içine çekmeye çalışmıştır. Zira; Amerika da Yunanistan üzerinde baskı yapabiliyordu. Ancak ABD de bu işte çekimser davranmış ve Türkiye'de bu duruma şaşırmıştır.⁶⁷⁷

Kıbrıs Rumlarının Türklere saldırılarının devam etmesi üzerine TBMM'den yetki alan Hükümet Kıbrıs'a müdahale etmeyi düşünmüştür. Mayıs ayında Makarios'un Kıbrıs'ta Rumları askere almaya başlaması ve dışarıdan ağır silahlar satın alması, durumu yeniden gerginleştirdi. Kıbrıs'a Türk askerinin çıkması kararı alınmıştır. Ancak Başkan Johnson, Başbakan İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde bir mektup göndermiştir. Mektupta Johnson NATO müttefiklerinin tam rızası olmadan Türkiye'nin Sovyet müdahalesine yol açacak bir adım atması durumunda NATO'nun Türkiye'ye yardım etmeyeceği uyarısında bulunuyor, ayrıca 1947 tarihli anlaşmada, Türkiye'ye verilen askeri yardımın verilmiş amaçlarından başka amaçlarla kullanılması için BM'nin onayının alınması gerektiği hatırlatılmıştır.⁶⁷⁸

Bu olay Türkiye'nin dış politikadaki yalnızlığını ortaya koyarken, savunma sanayinde de dışa bağımlı olmanın zararlarını acı da olsa göstermesi bakımından önemlidir. Soğuk Savaş koşullarında Türkiye komşusu Sovyetlere karşı bir ittifak arayışına girmiş, yoğun çabalardan sonra Kore Harbi buna ortam hazırlamış ve Türkiye 1952'de NATO'ya üye olmuştur. Bundan sonra

---

Fakülteler Matbaası 1975, s. 12-13. Bağcı, a.g.e., s. 126, , Rauf Denktaş, **The Cyprus Triangle**, Lefkoşa 1982, H. Fikret Alasya, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi**, Ank 1989.

⁶⁷⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....**, s 787.

⁶⁷⁸ Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ank Tarihsiz, s. 304-321

Türkiye'nin Dışışleri ve Savunma politikaları NATO'nun ortak savunma planı çerçevesinde işleyebilmiştir.

Sovyetler Birliği ve uydularından gelecek tehditlere Ağustos 1954'de Balkan Paktını Yunanistan ve Yugoslavya ile Amerika'nın da desteğini alarak kurulmuştur. Bu Pakt uzun ömürlü olmamıştır. Kıbrıs meselesinden doğan Türk-Yunan gerginliği Paktın fiilen 1955'te ortadan kalkmasına neden olmuştur.⁶⁷⁹

Yine bu dönemde Türkiye güney ve doğu komşuları ile 1956 yılında Bağdat Paktını kurmuş, daha sonra aralarına İngiltere, Pakistan ve İran katılmıştır. Irak Pakt'tan ayrılınca Pakt CENTO adıyla 1979'a kadar devam etmiştir. Bu Pakt Sovyetler Birliği tehditine karşı bölge güvenliğini sağlamaya yönelik kurulmuştur.⁶⁸⁰

1963 yılında Kıbrıs'ta Makarios yönetiminin adadaki Türklere ve Türk haklarına karşı giriştiği saldırılar ve bunun arkasındaki Yunanistan'ın davranışları, o güne kadar izlenen Türk dış politikasının değişen uluslar arası ortam içindeki yerini ve doğruluğunu teşhis etmek bakımından çok önemlidir. Bu nedenle 1964-1965 yılları içinde, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde Batıdan biraz uzaklaşmış, daha önceleri Batı'dan gelen her teklife büyük bir istekle katılan Türkiye 1964 yılı sonlarında bundan vazgeçmeye başlamıştır.⁶⁸¹

Johnson'un Kıbrıs müdahalesi öncesi yolladığı mektup ile, kendi ordumuza sahip çıkamayacağımız gerçeği siyasal çevrelerde şaşkınlık yaratmıştır. Johnson'un sözünü ettiği 1947 tarihli antlaşmada "Türkiye'nin yapılan yardımı ancak tahsis edilmiş amaçlara uğruna kullanabileceği, bu amaçta Sovyet tehlikesi

---

⁶⁷⁹ Armaoğlu, **20. Yüzyıl....**, s. 521-524.

⁶⁸⁰ Gönlübol-Ülman, **a.g.e.**, s. 254-263.

⁶⁸¹ **A.g.e.**, s. 330. Ayrıca bkz. Abdülhaluk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 93, Seri I, S.A. 13, Ank 1989

olduğuna göre, Türkiye elindeki silahları Kıbrıs için kullanmak hakkına sahip değildir.”⁶⁸²

2- Türk Ekonomisindeki Planlı Dönem ve MKEK’nda Yatırım ve Geliştirme alışmaları

1950-1960 döneminde plansız ve dengesiz bir büyüme yaşanmıştır. Dönemin ikinci yarısında ise ekonomik dış ödeme açıkları ve enflasyon ile belirginleşen bir bunalıma sürüklenmiştir. Bunalım döneminde tüm sektörlerde büyüme hızı yavaşlamıştır. Bu dönemde Türk ekonomisi sanayileştirilmek istenmiş ancak, tarım kesiminden sanayi kesimine yeterli kaynak aktarılamamıştır.

1960 yılında hükümet değişikliğinden sonra ekonominin plana bağlanması fikri etkili çevrelerde kabul görünce planlama bir kurum olarak 1961 Anayasası’na girmiştir. Milli Birlik Hükümeti’nin DP’lilerden devraldığı ekonomide dış borç çok fazla idi. On yıllık enflasyoncu politikalar altın ve döviz rezervlerini fiilen tüketmiş, bu yıllar boyunca ticaret dengesi sürekli bozulmuştu. Bu sorunlar karşısında Hükümet bir çok projeyi erteleyerek btedeki harcamaları azaltmış, devlet sektöründeki bazı yatırımlar ya iptal edilmiş ya da ertelenmişti. Milli Korunma Kanunu da yürürlükten kaldırılarak ekonomik durumda belli bir iyileşmeyi sağlamış oldu. Fakat bunların hepsi kısa vadeli onlemlerdi. Yeni Hükümet Türkiye’ye yeni bir ekonomik temele oturtma konusunda oldukça kararlı davranmıştır.⁶⁸³

Bu şekilde 27 Mayıs’ın getirdiği en önemli kavramlardan birinin “planlama” olduğu söylenebilir. 1960’lardan sonra yapılan planların, önceki planlardan en önemli temel farklılığı, Anayasa emri olmasıdır. Temmuz 1961’de

---

⁶⁸² Cem, a.g.e., s. 462.

⁶⁸³ Ahmad, a.g.e., s. 259-260.

kabul edilen Anayasa'dan önce yürürlüğe girmiştir.⁶⁸⁴1963-1967 yılları arasında uygulanacak olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)'nda hedeflenenler arasında Kamu İktisadi Teşebbüslerinde üretkenliği artıracak yatırımlara yönelmesi öngörülmüştür. İmalat sanayiine yapılacak yatırımlarda önceliğin kimya, metallere dayalı temel sanayi, makine vs. verilmesi planlanmıştır.⁶⁸⁵

1961 Anayasası hazırlanırken çıkarılan bir kanunla Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. Kuruluş, Kalkınma Planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Özellikle böyle bir planlama dairesinin bulunması, ABD tarafından olumlu karşılanmış, Başkan Kennedy yönetiminin ekonomik kalkınma politikası yardımına da uygun bulunmuştur.⁶⁸⁶

Bahsi geçen bu ekonomik konular, savunma sanayini de ilgilendirmektedir. Zira; savunma sanayii dalı çok geniş bir ekonomik alanı kapsamakta iken imalat sanayiinin hemen hemen her dalını içine almaktadır. Makine imalat sanayiinden elektroniğe, kimya sanayiinden vasıflı çeliğe kadar her dal ile alışverişi vardır.

Savunma sanayi imalat sanayinin ayrılmaz bir parçası olduğuna göre, bir ülkede sanayileşmeyi etkileyen, sanayileşme ile ilgili tercihleri ve işleyişi belirleyen faktörler ile savunma sanayi uyum içinde olmalıdır. Ancak silah sanayinin bir parçası olmakla beraber farklı bir yönü “politik bir üretim” alanı özelliğinde olmasıdır. Sektörün bu yönü, savunma sanayinin ayrıcı özelliğidir. Bir ülke politik tercihleri doğrultusunda savunma sanayine bakış açısını, genel sanayileşme stratejisinden farklılaştırabilir. Ancak bu farklılık uzun dönem için

---

⁶⁸⁴ 1961 Anayasası'nın 41. maddesi Türkiye'deki planlamanın anayasal bir görev olduğunu belirtmektedir. “İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek..... kalkınma planları yapmak devletin ödevidir. Kalkınma bir plana bağlanır ve bu plana göre gerçekleştirilir....”, **Düster**, Dördüncü Tertip, C. 1 Ankara 1996, s. 356-360.

⁶⁸⁵ Tayanç, **a.g.e.**, s. 163. Türkiye'de sanayileşmenin KİT aracılığı ile gerçekleşmesi ilke olarak 1930'lardan itibaren kabul edilmiş, ayrıca KİT politik yatırım aracı, İstihdam aracı, bölgesel kalkınma amacı olarak kullanılmıştır.

⁶⁸⁶ Avcıoğlu, **a.g.e.**, C. II, s. 499.

geçerli değildir. Tarıma ağırlık vermeyi, hafif sanayi dalları içinde kalmayı uzun vadede benimsemiş bir ülke, savunma sanayinin ileri teknoloji ve ağır sanayi gerektiren alanlarında üretim yapmamalıdır, aksi takdirde savunma sanayi malları üretimi çok pahalı olur ve kaynak savurganlığına yol açar ayrıca savunma sanayi gelişme gösteremez, çünkü genel sanayileşme yapısı buna olanak vermez.⁶⁸⁷

Buradan hareketle Türk ekonomisindeki gelişmelerin Savunma Sanayiini dolayısıyla MKEK'nu ilgilendirdiği açıkça belirtilebilir. Türk savunma sanayi genel sanayileşme çizgisi ile eşzamanlı bir uyum içinde gelişmiştir. Genelde bu ilişki her ülkede farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde savunma sanayi genel sanayinin önünden giderken (örn. İsrail), bazı ülkelerde ise, genel sanayileşmenin gerisinde kalmıştır. Brezilya ve İspanya'da ise; Türkiye gibi gene sanayi ile paralellik göstererek gelişmektedir.⁶⁸⁸

Tüketim karakteri ağır basan savunma harcamalarının fırsat maliyeti yüksek olduğundan Türkiye'de zaman zaman yaşanan ağır ekonomik bunalımlar savunma gereksinimleri ile ekonomik gereksinimleri karşılamak büyük zorluklar yaratmış ve bu zorluklar tutarlı bir savunma politikası yürütülmesini engellemiştir. Savunma hizmetlerinin yerine getirilmesi amacıyla gerekli olan uçak, gemi, silah, malzeme, araç, gereç ve yedek parçaların yabancı ülkelere sağlanmak için ihtiyaç duyulan dövizin tamamı ulusal olanaklarla karşılanamadığından yabancı ülkelere askeri ve ekonomik yardımlar alınma zorunda kalınmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'den alınan yardımlar önceleri kredi sonraları hibe şeklinde olmuştur. 1960 yıllarından itibaren hazırlanan kalkınma proje ve programları için krediler tercih edilmiştir. Bu yardım koşulları 1963'den

---

⁶⁸⁷ Manisalı, "Savunma Sanayi ve Türkiye'de Savunma Sanayii'nin Gelişimi, "Türkiye'nin Savunması", **Türk Matbaacılık Sanayi**, Dış Politika Enstitüsü Yay., Ank. 1987, s. 110.

⁶⁸⁸ Manisalı, **a.g.m**, s. 110

sonra biraz daha yumuşatılmıştır. Bu konuda önemli sayılabilecek bir gelişme de Temmuz 1962 tarihinde Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı çerçevesinde “Türkiye’ye Yardım Konsorsiyum’unun” kuruluşudur.⁶⁸⁹

Türkiye BBYKP hamlesinin ihtiyaç gösterdiği dış yardımları sağlamak için 1962 yılında Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı’na başvurmuş ve yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermiştir. Konsorsiyum’un Türkiye’ye yapacağı dış yardımlar tespit edilmiştir. Ancak bu yardımlar Türkiye’nin kalkınma hedeflerini tam olarak destekleyecek miktarda olmamıştır.⁶⁹⁰

BBYKP’nda KİT’e özel bir önem verilmiş, ilk kez KİT’in ayrıntılı bir dökümü yapılmış sermaye yapısı, mali durumu, iştirakleri sergilenmiştir. Bunun nedeni plan’a göre, “ileri teknoloji ve büyük sermaye isteyen yeni üretim kollarında girişimlerde bulunma suretiyle, devletin sanayi alanında gelişmeye öncülük etmesi”nin gerekli bulunması olmuştur.⁶⁹¹

KİT’in üst yönetimi kural olarak, hükümetçe oluşturulduğu için bu temel kural hiç değişmemiş dolayısıyla hemen her hükümet değişikliğinde KİT üst yönetimi de değişmiştir. 1960 yılına kadar 1460 Sayılı Yasa ile yönetilen bu Kurumlarda 1960 yılından sonra yapılan köklü sayılabilecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Fakat 1960 yılında Askeri yönetimin ilk aylarında yeni yasayla “Yönetim Kurulları’nın” yerini, “Müdürler Kurulu” almıştır. Müdürler Kurulunda da 1964 yılından sonra çok miktarda işçi çalıştıran kurumlarda bir işçi temsilcisi bulundurulmuştur.⁶⁹²

---

⁶⁸⁹ Duygu Sezer, “Türkiye’nin Ekonomik İlişkiler”, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, s. 460-461.

⁶⁹⁰ Tuğrul Çubukçu, “Savunma Harcamalı İç ve Dış Kaynaklar”, **Türkiye’nin Savunması**, s. 127. Konsorsiyuma 14 ülke uluslar arası ekonomik ve kuruluşlarından uluslar arası Para FOnu, Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası da katılmışlardır Çubukçu, **a.g.m.**, s. 127-128.

⁶⁹¹ Sıddık Sami Onar, “İktisadi Devlet Teşekküllerinin Mahiyeti”, İ.D.T. Semineri, **Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını**, İstanbul 1968, s. 65-66.

⁶⁹² Genel tabirle “KİT” kullanılmakla birlikte MKEK bir İDT dir. Aynı şekilde Devlet Yatırım Bankası (1964), Seka (1956), Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (1955), Türkiye Petrolleri A.O. (1954), Devlet Malzeme Ofisi (1954) vs. ticari esaslara göre faaliyet göstermek için kurulmuş

Aynı şekilde MKEK’nda da 1960’dan sonra Müdürler Kurulu Kurum toplantılarını yönetmiştir. Bu yıldan itibaren yeni yatırımlarla Kurum Fabrikalarında büyük değişiklikler olmuştur. 1961 İş Programı yapılırken fabrikalarının üretim planları teker teker fabrikalar gezilerek eldeki mevcut siparişler, yeniden alacağı siparişler incelenerek tespit edilme yoluna gidilmiştir. Fabrikaların tam kapasiteyle çalışmasının amaçlandığı bu program Sanayi Bakanlığı ve DPT’ne gönderilmiştir.⁶⁹³

Diğer taraftan Pirinç Fabrikası, Gazi Fişek, Elmadağ Barut, Ankara Marangoz Fabrikalarının yetiştirilmesi amacıyla değişiklikler ile ilgili projelerin masrafları, patent ve montaj giderlerini hesapları tespit edilmiştir. Yine Hükümetin direktifleri doğrultusunda yapılacak tasarruflar İş Programına alınmıştır. Hatta tasarruflar kapsamına Kurum tarafından çıkarılan “*Makine Kimya Mecmuası*” da dahil edilmiştir. Aynı şekilde İstanbul’da bulunan ve Kurum ürünlerini teşhir için daha önce İstanbul Spor ve Sergi Sarayında alınan iki barakanın satılmasına karar verilmiştir. Böylece Kurum reklamı için gerekli olan bu iki girişime de son vermiştir.⁶⁹⁴

Aynı yıl MKEK, Türkiye’de bilimum kamyon, otomobil, otobüs vs. motorlu vasıtalar ile her çeşit makine aksamı teçhizatı ve yedek parçalarını Türkiye’de yerli olarak imal etmek için kurulmuş olan Türk Otomotiv Endüstrisi A.Ş.’ne iştirak etmiştir. Bir de Sidewinder mermileri (güdümlü mermi)’nin müşterek üretimi için ana müteahhit firma ile görüşmek üzere Amerika’ya MKEK Genel Müdürü Enver Çakıroğlu ve Uçak Fabrikası Müdürü Yavuz

---

birer İDT’dir. Türkiye Elektrik (1970), Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolu İşletmesi (1953), Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı (1955), Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi Genel Müdürlüğü (1959) vs. temel ve hizmet üretmek için kurulmuş, temel niteliğindeki KİT’dir. Kepenek, **a.g.e.**, s. 42-43.

⁶⁹³ **BCA Müdürler Kurulu Kararları (Müd. Kur. Kar.)** No. 23. 10.01.1961, Ankara.

⁶⁹⁴ **BCA Müd. Kur. Kar.** No. 121. 10.02.1961, Ankara.

Kansu'nun gitmelerine karar verilmiştir.⁶⁹⁵ Yeni yatırımlardan biri daha olan Oleom Fabrikası'nın yapımına ise, 1958 yılında yapılan sözleşmeye göre Petersen Firması tarafından Elmadağ'da devam edilmiştir.

Kurum bir başka değişikliği de fabrika isimlerinde yapmıştır. Halen yaptıkları işlerin özelliğine uygun olarak, fabrikalar yeni isimler almıştır. Böylece piyasada da bu üretimlerin tanıtımını yapmak amaçlanmıştır. Bu değişikliklere göre Ankara'da: Silah Fabrikası; Madeni İşler Fabrikası, Marangoz Fabrikası; Ağaç İşleri Fabrikası, Mamak Gaz Maske Fabrikası; Mamak Sınai Koruyucu Maddeler Fabrikası, Elmadağ Barut Fabrikası; Elmadağ Patlayıcı Maddeler Fabrikası. Kırıkkale'de: Kuvvet Merkezi; Yardımcı Tesisler Merkezi, Top-Tüfek Fabrikası; Makine Fabrikası, Pirinç Fabrikası, Bakır ve Halitaları (Alaşımaları) Fabrikası gibi isimler almışlardır.⁶⁹⁶

Yeniden yapılanma çerçevesinde yapılan çalışmalar ise; fabrikaların bünyesinde köklü bir değişiklikten çok, o güne kadar olan işleyişlerinde karşılaşılan aksaklıkları değiştirme çabaları olmuş ve kimi kadroları iptal etmek veya yeni kadrolar tahsis etmekten ileriye gitmemiştir.

Fakat zamanla Kurumun gelişen ve genişleyen teşkilatının ve personelin görev ve yetki alanını, daha esaslı bir şekilde düzenleme çalışmaları bir çok kez yapılmıştır. Bu çalışmalar sırasında Umumi Murakabe Heyeti'nin Önerileri, Sanayi Bakanlığının genelge ve emirleri de göz önüne alınmıştır.⁶⁹⁷ Bu konuda

---

⁶⁹⁵ **BCA Müd. Kur. Kar.** No. 281. 16.05.1961, Ankara. Güdümlü Mermiler NATO içinde müşterek olarak üretilecekti.

⁶⁹⁶ **BCA MKEK Müd. Kur. Toplantısı**, 24.11.1961, Ankara.

⁶⁹⁷ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti (Genel Denetleme Komisyonu) 1938 yılında 3460 Sayılı Kanun'la kurulmuştur. Başkan ve üyeleri sınai ve ticari konularda uzman olup Maliye, İktisat ve Ticaret Bakanlıklarının adaylarından seçilerek Bakanlar Kurulu tarafından atanırdı. Görevi, Kuruluşların yönetim şekil ve tarzlarını, amaçlarına ve iktisadi, ticari ve sınai esap ve gereklerine uygun, rasyonel işyeyip, işlemedikleri hakkında hazırladıkları raporları ilgili bakanlıklara vermekle yükümlüydü. Bu konuda bkz. A. H. Hanson-Mümtaz Soysal Yardımcılığında Bir Tetkik, **Türkiye'deki İktisadi Devlet Teşekküllerinin Bünyesi ve Murakabesi**, TODAİE Konferans Serisi, No. I, Ank 1959, s. 44-50.

1961 yılında tekrar bir girişimde bulunulmuş hatta Amerikalı bir uzman Mr. Keiler tarafından verilen raporlardan da yararlanılan çalışmalara yeni bir anlayışla devam edilmiştir.⁶⁹⁸

Diğer yandan Kurumun 1962 senesine kadar FAP Projeleriyle ilgili kurulan Gazi Fişek, Elmadağ Nitrogliserin, Elmadağ Trotil, Gazi Kapsül Ecza ve Kayaş Kapsül Ecza Fabrikalarının tesisat, malzeme ücretlerinin Amerika tarafından, arazi inşaat, işletme malzemesi, yardımcı tesisler vb. masrafları Kurum tarafından karşılanmıştır.

Aynı yılın Nisan ayında NATO'nun Merkez Kurulu Başkanlığından gelen "Bullgup Güdümlü Mermileri" üretiminin paylaşımı teklifi üzerine Kurum, konuyla ilgili araştırma yapma üzere Amerika'ya temsilci yollamıştır.⁶⁹⁹

Yine bu yıl Kurumun iştiraki olan Makine Yedek Parçaları AŞ'nin tasfiyesine karar verilmiş olup, dökümhane ve işletme malzemelerinin Ankara Silah Fabrikası'na verilmesine, teknik personelinin kadroları için de, Sanayi Bakanlığı'ndan kadro istenmesi plana dahil edilmiştir.⁷⁰⁰ Böylece Kurumun Reorganizasyon işinin birinci aşaması gerçekleştirilmiş ve yeni kısımların 1963 yılının ilk aylarına kadar faaliyete geçebileceği teşkilata duyurulmuştur.⁷⁰¹

Beş Yıllık Planla ilgili olarak 1963 yatırım programında yer alan Kırıkkale Çelik Haddehanesi binasının Çelik Konstrüksuyonunun yapımı ile ilgili Türkiye Demir Çelik İşletmeleri ile sözleşme imzalanmış ayrıca yine Beş Yıllık Plana dahil olan Vasıflı Çelik Haddehanesi kurulması için Almanya'nın en güçlü

---

⁶⁹⁸ **BCA MKEK Müd. Kar. Kar.** No. 115, 24.03.1962.

⁶⁹⁹ **BCA MKEK Müd. Kar. Kar.** No. 162, 20.04.162. Konuyla ilgili olarak Amerika'ya Uçuk Fabrikası Müdürü Y. Kansu gönderilmiştir.

⁷⁰⁰ **BCA MKEK Müd. Kar. Kar.** No. 305, 25.07.1962.

⁷⁰¹ Reorganizasyon çalışmaları 1.6.1962 tarihinde başlamıştı. Yeni kısımları faaliyetleri 4.2.1963 tarihine kadar gerçekleşmiştir. **BCA MKEK Müd. Kar. Kar.** No. 110, 8.04.1963. Ayrıca Kurum 1962 yılını kârla kapamıştır.

Çelik Haddehanelerine sahip “Stahlwerk” fabrikaları ile temaslar başlatılmıştır.⁷⁰² Yine bu çerçevede Kurum bünyesinde Tekstil Makinelerinin imali konusuna da yatırıma karar verilip, bu konuda Kurum elemanları bilgilerini arttırmak için Milano’da açılan “Tekstil Makineleri Sergisi”ne gönderilmiştir.⁷⁰³

Reorganizasyon uygulaması dolayısıyla Amerikan Yardım Kuruluşu, MKEK’unda çeşitli kollardan personelinin bilgilenmesini sağlamak için Amerika da yedi haftalık staja tabi tutulmasını önermesi üzerine tüm masrafları Amerika’nın üstlendiği bu eğitime dört eleman katılmıştır.

BBYKP’nın Metalurji sektöründe Pik ve Temper Dökümhanesi için tesisler satın alınması için bir İngiliz şirketi ile anlaşmaya varılıp, Türkiye’de yapılabilecek kısımlarının tespiti için de şirketin bir uzmanı Türkiye’ye davet edilmiştir.⁷⁰⁴

Yine Plan’a dahil olan elektrik sayaçları yapımı ile ilgili yapılan araştırmalarda dünyaca ünlü İsviçre Landis şirketi ile anlaşmaya varılmış⁷⁰⁵ ve yapımı başlar başlamaz ithalatının durması için geri adımlar atılmaya başlanmıştır.

İDT’lerin bütünüyle ele alınarak yeniden organize edilmesi amacıyla yerli ve yabancı bir çok uzman davet edilerek teşekküllerin her biri için ayrı ayrı rapor hazırlanmıştır. DP iktidarında İDP’nin yönetim şekli 1957 yılından sonra büyük eleştirilere maruz kalmıştı. Bu eleştiriler özellikle yönetim kurullarına yönelmişti; bu konuda siyasi davranılması, yönetimlerinde siyasi müdahalelerin rol oynaması, devamlı açıklarla enflasyonu körüklemesi yüzünden 27 Mayıs

---

⁷⁰² BCA MKEK Müd. Kar. Kar. No. 117, 14.04.1963, No: 329 19.07.1963, MKEK Mahmut Kuroğlu, “Çelik Fabrikası’nın Kısa Tarihçesi ve Gelişimi”, MKE Dergisi, Yıl. 1, Sayı 1-2, Mart-Haziran 1974, s. 15.

⁷⁰³ BCA MKEK Müd. Kar. Kar. No. 489, 01.10.1963.

⁷⁰⁴ BCA MKEK Müd. Kar. Kar. No. 567, 22.11.1963.

⁷⁰⁵ BCA MKEK Müd. Kar. Kar. No. 570, 23.11.1963. Bu sayaçlar daha önce Yugoslavya’dan ithal edilmekte idi.

1960'dan sonra yönetim kuruları kaldırılıp, yerine daha önce de değinildiği gibi *Müdürler Kurulu* getirilmişti.⁷⁰⁶

Bu çalışmaların sonucunda MKEK'nda ürün grupları itibariyle 4 Genel Müdür Yardımcısı idari işler için bir Genel Müdür Yardımcısı tarafından yönetilmesi ve bu çalışmaların da doğrudan Genel Müdüre bağlı bir Genel Müdür Yardımcısı tarafından koordine edilmesi gerekli görülmüştür. Buna göre; Malzeme Fabrikaları Grubu, Kimya Fabrikaları Grubu, Makine Fabrikaları Grubu ve Mühimmat Fabrikaları Grubu Genel Müdür Yardımcıları, İdari İşler Genel Müdür Yardımcısı ve Genel Müdür Yardımcısı kadroları oluşturulmuştur. Bunun dışında Kurumun birçok konuda daha verimli çalışması için "Organizasyon, Metod ve Personel İşleri Koordinatörlüğü", "Toplum Münasebetleri Şubesi", "Mühimmat Fesih ve Hurda İşletmesi", "Eğitim Şubesi", "Sağlık Şubesi", kurulmuş, bazı yeni kadrolar ilave edilirken bazıları da kaldırılmıştır.⁷⁰⁷

1963 yılı kadrosu 2874 iken, yeniden düzenleme sonucu 1964 yılı kadro sayısı 3015 olmuştur. Böylece yeni yapılanma çalışmalarının birinci ve ikinci aşamaları gerçekleşmiştir. Kurumda böylece ilk defa reel bir "iş programı" oluşturulmuştur. Ancak bu gelişmelerin aksine, kaldırılan askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğüne ait bazı belgeler bir komisyon tarafından incelenerek arşive kaydedilirken (1948-1949-1950 yıllarına ait) diğer 8917 adet dosya ve defterlerin saklanması bir fayda görülmeyip imha edilmek üzere SEKA'ya gönderilmiştir.⁷⁰⁸

İDT nin yeniden düzenlenmesi çalışmalarında bir başka gelişme de 12 Mart 1964 yılında çıkarılan 440 Sayılı Yasa'dır. Bu yasa bu kuruluşları yeniden

---

⁷⁰⁶ Yaşa, **a.g.e.**, s. 640. MKEK içinde Mead Corney Firması uzun süreli araştırmalar yapmış ve kuruluş planı hazırlamıştır.

⁷⁰⁷ **BCA MKEK Müd. Kar. Kar.** No. 640, 25.11.1963.

⁷⁰⁸ **BCA MKEK Müd.Kur.Kar** No. 276, 23.06.1963. Arşiv 1965 yılından itibaren yeniden düzenlenmeye başlamıştır.

düzenlemeyi daha geniş çapta sağlamak, kaynak üreten ve ekonomik kalkınmayı adeta sürükleyen bir sektör haline getirmek için yapılmıştır.⁷⁰⁹

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü Başbakanlığındaki bir Koalisyon Hükümeti zamanında uygulanmakta olan bu plan karma ekonominin de başlangıç yılı olmuştur.⁷¹⁰

İlerleyen zamanda Kurum yatırımları devam etmiş, Zeytinyağı üretim makinaları yapımı için bir İtalyan şirketi ile lisans anlaşması, eski Fişek Fabrikası'nın, Traktör ve Ziraat Makinaları Fabrikası, haline getirilmesi için de bir Alman Firması ile lisans anlaşması yapılmıştır.⁷¹¹ Yine bu tarihlerde daha önce Paris'te NATO nezdinde olduğu gibi, yüklü siparişler alınan Almanya'nın Bonn şehrinde de bir irtibat bürosu kurulmasıyla karar verilmiştir.⁷¹²

Diğer taraftan MSB ihtiyacı için Alman askeri Yardımından sağlanması düşünülen "Kobra Güdümlü Tanksavarı Mermileri"nin ileride Kurum Fabrikalarında yapılması amacıyla girişimler başlatılmıştır.

1964 yılının sonunda, 27 Mayıs 1960'dan itibaren kurumda görev yapan *Müdürler Kurulu*'nun görevi sona ermiş diğer kuruluşlarda da olduğu gibi yeniden Yönetim Kurulu oluşturulmuş ve görevine başlamıştır.⁷¹³

Yeni Yönetim Kurulu'nun göreve başladığı bu zamanda aldığı ilk kararlardan biri, Türkiye Çimento Sanayii T.A.Ş.'nin Çimento Fabrikalarına ait yerli olarak yaptıracığı makina ve tesisattan MKEK'nda yapılması gerekli gördüğü kısımlar ile ilgili iki kurum arasında protokol imzasına karar vermek

---

⁷⁰⁹ Yaşa, **a.g.e.**, Aynı Sayfa, Boratav, **a.g.e.**, s.124.

⁷¹⁰ Kılıçbay, **a.g.e.**, s.149.

⁷¹¹ **BCA MKEK Müd. Kur. Kar.** No. 48, 09.07.1964, No. 224, 20.05.1964.

⁷¹² **BCA MKEK Müd. Kur. Kar.** No. 72, 02.03.1964.

⁷¹³ **BCA MKEK Müd. Kur. Kar.** No. 141, 30.03.1964.

olmuştur.⁷¹⁴ Bu arada Kurumun ortağı olduğu Maden Hurdacılığı T.A.Ş. ve Su Sayaçları T.A.Ş.'lerinin tasfiyesi kararlaştırılmıştır.⁷¹⁵

Dokuma sanayiinin yurttan erken kurulmuş ve hızla gelişmekte olması nedeniyle MKEK'nun tesislerinde modern dokuma tezgahları yapımı için harekete geçilmiş ve 1966 yılı içinde 240 çeşitli tip tezgahların yapımı için Etimesgut Uçak Fabrikası uygun bulunmuştur.⁷¹⁶ Yine Kurumun Top -Tüfek fabrikasına Kızak taşıma tezgahı, freze tezgahı yapmak için dışarıdan malzeme ve gereçler satın alınmıştır.

Tüm bu çalışmalara bakılınca, savunma sanayiine yönelik olmaktan çok, piyasaya yönelik üretimlerin yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu arada Türkiye'nin NATO üyeliğinden dolayı gelen yardımlar hala devam etmekte olup bu da mevcut savunma sanayiini işleyemez duruma getirmekteydi.

Bu Kalkınma Dönemlerinde Türkiye'ye yapılan bu yardımlar proje kredileri, program kredileri ve borç ertelenmesi şeklinde olmuştur. Program kredileri yedek parça ve hammaddelere ayrılmış ithal malların, proje kredileri ise, yeni kurulacak bir tesisin veya genişletilecek eski bir tesisin finansmanları için Türk Hükümeti'nin emrine tahsis edilmiştir. Kredi veren devletler koşula bağlı olan proje kredilerini daha çok tercih etmişlerdi. Çünkü bu kredi de Türkiye gerekli malzeme vs.yi krediyle almak zorundaydı. Ayrıca bu yapılan yardımlar Türk ekonomisinin istenilen hızda gelişmesine yardımcı olacak miktar ve niteliği bulmamıştır. Bunun yanısıra borç yükünü ağırlaştırmıştır.⁷¹⁷

Kurum yönetiminde yeniden düzenleme çalışmaları ise, devam etmektedir. 1961 yılında M. Carney isimli yabancı müşavir firma uzmanlarının

---

⁷¹⁴ Genel Müdürlüğe Celal İmre atanmıştır. 01.10.1964. **B.C.A. MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı**, 05.10.1964.

⁷¹⁵ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar** No.3, 04.01.1965, No.646, 10.01.1966.

⁷¹⁶ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar**. No.525, 11.10.1965.

⁷¹⁷ Sezer, **a.g.m**, s.461-462.

yardımı ile kuruma bağlı fabrikalarda işletmek, teknik, ticari ve idari olmak üzere dört bölüm olarak düzenleme yapılmış zaman ve bürokrasiden tasarruf edilmek istenmiş görev ve sorumlulukların sınırları daha açık ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece görevi, sipariş edilen ürünlerin asgari masrafla yapılması için gereken insan gücü, malzeme, tesis, takım ve diğer eşya ve hizmetlerin koordine edilmesinden ibaret olan fabrikalar, 1966 yılından itibaren bu görevleri yerine getirilecek şekilde kurulmuştur. Ayrıca geçmiş yıllardan farklı olarak bünyelerinde "Sanayi Mühendisliği", İmalat Planlama ve Kontrol, Bakım-Onarım, Personel ve İmalat kısımları da eklenmiştir.⁷¹⁸

Diğer taraftan, yenilenen tesislerde üretilen veya imal edilen torna, freze, planya ve traktörlerin piyasaya satışına da başlanmıştır. 1966 yılı sonu itibarıyla Kurumun, diğer İDT'nde biriken alacakları için de bundan sonra ödenmeyen borçlara karşı yüzde on faiz konulmasına karar verilmiştir.

Bu zamanlarda Türkiye'yi ziyaret eden ve MKEK Fabrikalarını gezip gören Irak Cumhurbaşkanı ve Miiyeti ile Habeşistan İmparatoruna tabanca, tabanca kılıfı ve mermi vs. hediyeler Kurum adına hediye edilmiştir.⁷¹⁹ Aynı yıl İran Şahı'nın da gelmesi dolayısıyla Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzere 3 adet çelik konstrüksiyon zafer takı yapılmıştır.⁷²⁰

Dönemin yeni yatırımları olan Vasıflı Çelik Haddehanesi, Çelik Çekme Boru Fabrikası, Bandaj ve Monoblok tesisi, takım tezgahları, tekstil makinaları, kontrplak ve elektrik sayaçlarından başka bu yılda 1968 yılına ait yatırım planlarının yapımı başlamış ve DPT'na gönderilmiştir.⁷²¹

---

⁷¹⁸ **BCA MKEK, Yönetim Kurulu Toplantısı** 28.02.1966 Yönetim Kurulu toplantılarına 17.12.1966 tarihinden itibaren bir işçi üye de katılmıştır. (440 Sayılı Yasanın 8. maddesi)

⁷¹⁹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 312, 13.03.1967, No.378, 27.03.1967.

⁷²⁰ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar** No.734, 05.06.1967.

⁷²¹ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No.756, 06.06.1967.

Bir başka önemli girişim de imalat ve işletme faaliyetlerini modernleştirmek, piyasa koşullarına daha iyi uyum sağlayabilmek için 28.12.1967 tarihinde alınan kararla MKEK "Makina Sanayii Müessesesi" Ünvanlı bir müessese olarak teşkilatlandırılmıştır. Aynı şekilde Kırıkkale Top-Tüfek Fabrikası da "Müessese" haline getirilmiştir.⁷²²

Kurum yukarıda sayılan tüm üretimleri dışında, Savunma Savunma Sanayii'ne yönelik bu dönem faaliyetleri arasında G-3 Piyade Tüfeği, MG-3 Makineli Tüfek ve tanksavar Roketi (Cobra) üretmiştir. Böylece TSK'nın ihtiyacı olan malzemeler, silah, araç ve gereçleri dış yardımlar ve kredili satışlar ve ulusal bütçeden ayrılan kaynaklar kullanılarak yurt dışından sağlanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (İBYKP) ise; 1968-1972 yılları kapsamakta olup hem planlama bilgisinde, hem plancılarının niteliklerinde gelişme olduğundan BBYKP'dan daha başarılı olmuştur. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bu planın önsözünde "memleketin gerçeklerine, milletin arzu ve ihtiyaçlarına azami derecede uygun olmasına büyük itina gösterilmiştir. Zira inancımız odur ki, memleketin gerçeklerini ve milletin arzu ve temayülünü gözönünde tutmayan bir plan, hayatiyetten mahrumdur" demiştir.⁷²³

Birinci plana göre farklılık, ekonomik büyümede sektörlere verilecek öncelik ve kentleşme sorunudur. Tüm Kalkınma Planlarında sanayileşmeye öncelik verilmiştir. Sanayileşme gelişme ile özdeş sayılmış, sanayileşme için özendirme önlemleri geliştirilmesi ve özel kesime öncelik verilmesi önemle

---

⁷²² **MKE Maksam Genel Müdürlüğü**, Şirket Tarihçesi, s.2 (Tarihsiz) Müessese: Sermayesinin tamamı birİ.D.T'ne ait olan ve ona bağlı olarak çalışan bir işletme veya işletmeler topluluğu, Kepenek **a.g.e**, s.135.

⁷²³ Bu konuda bkz. **TC Devlet Planlama Teşkilatı**, Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl (1968-1972), Ankara, Kasım 1967.

vurgulanmıştır. Yapılması öngörülen yatırımlar içinde kimya, makina, dokuma, demir çelik vs. ağırlık kazanmıştır.⁷²⁴

İnönü'nün azınlık koalisyonunu bütçe görüşmelerinde deviren AP (Adalet Partisi), CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) YTP(Yeni Türkiye Partisi)'den oluşan sağ koalisyon yeni Hükümeti oluşturmuş, 1965 Genel Seçimlerinde ise, AP tek başına iktidara gelmiştir.⁷²⁵ 1965-1969 Dönemi AP açısından olumlu bir dönem olmuştur. Dünyanın ekonomik konjoktürü de böyle bir gelişmeye ortam hazırlamıştır.⁷²⁶ Öte yandan montaj nitelikli bir sanayiinin ürünlerini vermesi, Türk toplumu bakımından ileri bir tüketim düzeyine çıkma umutlarını uyandırmaya başlamıştır. Bir zamanlar lüks sayılabilecek dayanıklı tüketim malları artık sıradan gereksinim malları haline gelmişti. Karayolları ve enerji altyapısı o günün koşulları için yeterli, üstelik enerji maliyetinin düşük olması otomotiv sanayii'ni özendirmekte olmuştur.⁷²⁷

Yabancı lisans, teknoloji ve sermaye ile yapılan tesisler sanayiideki aşamalar oldukça ileri düzeye erişmişti. Öte yandan dış ülkelerdeki Türk işçilerinin gönderdikleri dövizler de dış ödemeler açığına olumlu bir katkıda bulunmuştur.⁷²⁸

---

⁷²⁴ Kepenek-Yentürk, **a.g.e**, s.148.

⁷²⁵ Çavdar, **a.g.e**, s.52. 27 Mayıs 1960 askeri hareketından sonra parti faaliyetlerine getirilen yasak 13 Ocak 1961'den kısmen kaldırılıp, yeni partilerin kuruluşuna izin verilmiştir. Bir ay gibi kısa sürede, çoğu kısa ömürlü olsa da 14 parti kurulmuştur. Bu partilerden en önemlisi Ragıp Gümüşpalanın kurduğu Adalet Partisi idi. Ahmad, **a.g.e**, s.227. Süleyman Demirel ise, 29 Kasım 1968'de Ankara'daki 4. Genel Kongrede AP'nin Genel Başkanı olmuştur. **Aynı eser**, s.239.

⁷²⁶ Bu yıllar A.B.D. ve Sovyetler Birliği arasında yumuşamanın hüküm sürmeye başladığı ve dünya ekonomisinin çevre ülkelerinde büyümelerine izin verdiği yıllar olmuştur. Özdemir, "Siyasal Tarih (1960-1980), **Türkiye Tarihi**, c.4, Edi. Sina Akşin, 7. Basım, Ekim 2002, s. 252

⁷²⁷ Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980), **Türkiye Tarihi**, c.4, Edi. Sina Akşin, 7. Basım, Ekim 2002, İst, s.355. Türk sanayisi geçmişte ithal edilen pek çok tüketim malını üretmeye başlamıştır. Bunların çoğunun parçaları yabancı şirketlerle işbirliği halinde olan Türk fabrikalarında monte ediliyordu. Ahmad, **Modern.....**, s.162, Montaj Sanayii hakkında bkz. Mürkerrem Hiç, **Montaj Sanayii ve Otomotiv Yan Sanayii**, İst 1973.

⁷²⁸ Çavdar, **a.g.e**, s.159.

Planlı Kalkınma Dönemlerinde sanayi ve tarım temel maddeleri, ara malları ve yedek parça sanayii kollarının da geliştirilmesine çalışılmış, bir çok montaj sanayii kollarında yeri imalat oranı büyük ölçüde genişletilmiştir. Bunlara göre daha ileri teknoloji gerektiren kimya, makine, taşıt araçları, elektrikli makineler, elektronik gibi imalat sanayii kolları ele alındığında, bu kollarda yabancı sermaye ile ortak olduğu görülmektedir.⁷²⁹

Bunlara bakılarak yüksek teknoloji gerektiren, Türk savunma sanayinin durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Gelişmiş ülkeler de dahil, bütün ülkeler dış teknolojilere ihtiyaç duymaktadır. Ancak gelişmiş ülkelerin yeni teknolojileri elde etme ve kısa sürede ülkelerine adapte etmeleri gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Bir ülkenin dışarıdan teknoloji transfer etmesi, o ülkenin dış politika ortamındaki konumu, izlediği diplomasi, teknoloji üreten ülkelerle ilişkisi gibi pek çok faktöre bağlıdır. Bunda teknoloji isteyen ülkenin stratejik konumu da çok önemlidir. Dış ödeme olanakları ise konuyla doğrudan ilgilidir.⁷³⁰

Başka bir açıdan, silah üretiminin temeli olan ilgili sanayi kollarının Türkiye'de kurulamamış olması bağımsız savunma sanayiini olanaklı kılmamaktadır. Ülkenin genel sanayii yapısı da yerli silah sanayiinin üretimini kısıtlayan önemli engellerden biri olmuştur.

Türk Savunma Sanayii'nde 1964 yılına kadar hemen hemen tümü ABD tarafından karşılanmış, yerli savunma sanayiini kurmak için girişilen çabalar ABD makamlarının baskısıyla sonuçsuz kalmıştır.⁷³¹

---

⁷²⁹ Yaşa, **a.g.e.**, s.214.

⁷³⁰ Cemil Oğuz-Ömer Kaymakçalan, "Teknoloji Transferi, Yurt Koşullarında Geliştirilmesi ve Araştırmanın Önemi" **1. Teknoloji Milli Kongresi**, 8-10 Mayıs 1984, Ankara: T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı 1984, s.367.

⁷³¹ **Cumhuriyet**, 03.02.1969

Türkiye'de silah üretiminde ilk yapı taşını Batı Almanya koymuş, daha sonra NATO Savunma Yardımı diye adlandırılan yardımın üçüncü bölümünde 1967'den sonra ilk kez cephane silah imalatı için gerekli üretim araçları da verilmiştir. MBB firması "Cobra tanksavar roketlerinin kısmi imalatı için, G-3 Piyade Tüfeğin ve MG-3 Makineli Tüfeğin ve çeşitli cephanenin üretimi için gerekli lisansları MKEK'na vermiştir.⁷³²

G-3 ve MG-3 silahlarının üretimi için gerekli koşullar sağlanmış ve bu konuda MKEK, ilk siparişini 1968 yılı Nisan Ayında almıştır. Silah ve Tüfek Fabrikalarından üretilecek olan oldukça yüklü bu sipariş için sözleşme yapılmıştır.⁷³³

Yeniden inşa edilen Dişli Atölyesinin teçhizi için malzemeler diğer fabrikalardan sağlanmış, bulunamayanlar ise piyasadan temin edilmiştir. Bu sırada

daha önce Su Sayaçları TAŞ'den satın alınan Su Sayaçları Fabrikasının yeni organizasyonu yapılmış, bir kısmının imalât, bir kısmının da montaj atölyesi olarak kullanılması kararlaştırılmıştır.⁷³⁴

Yeniden yapılanma çerçevesinde Top-Tüfek Fabrikasının bünyesindeki Tüfek İşletmesinin, ayrı bir fabrika olarak organize edilmesi gerekli görülmuş, bu amaçla imalat alanı dikkate alınarak "Silah ve Tüfek Fabrikası" adı ile kurulacak yeni fabrikaya 550 civarında personel kadrosu planlanmıştır.⁷³⁵

---

⁷³² Albrecht -Ernst-Lock-Wulf, **a.g.e.**, s.289

⁷³³ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No. 1521, 13.07.1968. Bu konuda eğitim görmek için bir kısım eleman Almanya'ya gönderilmiştir. Rheinmetall, Freitz Werner, Heckler Undkoch şirketlerinde çalışmalar sürmüştür.

⁷³⁴ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No.282 23.02.1968. **BCA MKEK Yön.Kur.Kar.** No.254, 20.02.1968

⁷³⁵ **BCA MKEK Yön. Kur. Kar.** No.209,13.03.1968. MKEK'nun 1967 yılı işçi sayısı 13 bine yakındır. yönetim Kurulu Toplantısı, 19.06.1967.

Önceleri bu işletme Top-Otomotiv Sanayii Müessesesi olarak faaliyet yapmaktaydı.⁷³⁶

Kurum piyasaya yönelik çalışmalarında ise, testere, testere bileme aparatları ve baraka, pulvarizatör (tarım ilaçlama makinası) yapmaya da devam etmiştir.

Önemli bir gelişmede Cobra Tanksavar silah sistemi konusundaki çalışmalardı. Bu silah da G-3, MG-3 gibi kurum fabrikalarında yapılacaktı. Bu konuda MSB, Bölkow-GmbH, Ottobrunn-München Şirketleri ile Hükümet bir lisans antlaşması yapmış ve Kurum Yönetim Kurulu'da kabul etmiştir.⁷³⁷

Kurum bahsedilen yılda da iştirakler de pay sahibi olmaya devam etmiştir. Bunlardan biri Egemak, diğeri de Fiat 124 tipi otomobil yapmak üzere kurulan Türk Otomobil Fabrikası AŞ'dir.⁷³⁸

1968 yılı sonunda bir İDT olan MKEK Mühimmat, Fişek Silah ve Tüfek, Uçak, Gaz, Maske, Elmadağ Barut, Kırıkkale Barut, Kapsül ve İmlâ, Av Fişegi , Çelik, Pirinç, Marangoz Fabrikaları, Makina Sanayii, Top ve Otomotiv Müesseseleri, Mühimmat Fesih ve Hurda İşletmesi, Kırıkkale Bölge Müdürlüğü, İstanbul Şubesi Müdürlüğü, Ankara Gaziantep Satış Mağazaları ve Genel Müdürlük olmak üzere toplam 21 işletmeden oluşmaktaydı. Kurumun personel

---

⁷³⁶ Tanyer, a.g.m, s.77.

⁷³⁷ BCA MKEK Yön. Kur. Kar. No. 1521, 13.07.1968.

⁷³⁸ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No.1520, 13.07.1968.

durumu ise; 2840 Adet Memur ve Hizmetli, 13.250 adet İşçi kadrosundan ibaretti.⁷³⁹

---

⁷³⁹ "Tarihçemiz" **MKE Dergisi**, s.20, Ank. 1974, s.22

B. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDAKİ YENİ GELİŞMELERİN SAVUNMA SANAYİ'NE ETKİLERİ

1. 1961-1974 arası Türk Dış Politikasındaki Gelişmeler

1963-1964 Kıbrıs buhranının, Türkiye bakımından en önemli sonucu, Johnson'un mektubu dolayısıyla Amerika'ya karşı güvenin sarsılması olmuştur. Bundan sonra Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini tekrar gözden geçirme gereğini duymuştur. Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova'yı ziyaret etmesi Sovyetler Birliği tarafından da olumlu karşılanmıştır. Böylece Türk Amerikan İlişkileri 1964 yılından itibaren bozulmaya başlamıştır.⁷⁴⁰

Türk -Amerikan ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi Türkiye ve ABD arasında çoğu gizli olarak imzalanmış çok sayıda ikili antlaşmaları da gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Türkiye'deki Amerikan üstleri de, kamuoyunun tepkilerine yol açmıştır. Genel eğilim, bundan sonra Amerika'dan bağımsız bir dış politika izlenmesi yönündeydi.

1963 yılından itibaren Planlı Kalkınma Dönemine giren Türkiye, İBYKP'nin son yıllarından itibaren dış yardıma olan ihtiyacının giderek azalması ile dış politikada daha rahat davranış olanakları kazanmıştır. Ancak Türkiye'nin dış yardıma olan ihtiyacı tamamen ortadan kalkmamış ve bundan sonra bu ihtiyacın kaynağı Avrupa olmuştur.⁷⁴¹

1964 yılının Ağustos ayında Kıbrıs'ta Türkler üzerindeki şiddet yeniden başlayınca Türkiye, Kıbrıs'a ancak uçaklarını yollayarak Rum askeri üslerini bombalamıştır. Yine de Türk toplumu üzerinde baskılar uzun süre devam etmiştir.

---

⁷⁴⁰ Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....**, s.795.

⁷⁴¹ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.500. Bu İkili antlaşmaların sayısının 91 adet olduğu belirtilmiştir. Aynı makale, s.510.

Daha sonra Birleşmiş Milletler arabulucusu 1964 Ekiminden itibaren Kıbrıs konusuyla ilgili taraflarla yapmış olduğu temas ve görüşmeler sonucu bir rapor hazırlamış ve bu rapor Mart 1965 yılında yayınlanmıştır. Ancak, Türk toplumunu, Rum toplumunun egemenliği altına sokan bu raporu Türkiye reddetmiştir.⁷⁴² Bundan sonra Kıbrıs konusu, Türkiye ve Yunanistan arasında görüşülmeye devam etmiştir.

5 Haziran 1967 yılındaki Arap-İsrail savaşının patlak vermesinden hemen önce Türk basınında, Arap devletlerine karşı NATO üslerinin kullanılmayacağına Mısır'a söylendiği yer almıştı. Savaş, Türk kamuoyunda Arap yanlısı politikayı hızlandırmıştır.⁷⁴³

Aynı yıl, genel seçimlerin yapılacağı Yunanistan'ın içişleri de karıştı. Ülkedeki istikrarsızlık 21 Nisan 1967'de bir askeri darbeye neden olmuştur. Yunanistan'ın yeni Albaylar Hükümeti, içeride prestijini artırmak için Kıbrıs konusunda başarılı olmayı hedeflemiş ve Enosis'i talep etmiştir. Demirel Hükümeti bunu reddederek 1960 Antlaşmalarının geçerliliği üzerinde ısrar etmiştir.⁷⁴⁴

Yunan cuntasının Kıbrıs konusundaki tasarılarını kolaylaştıran veya koz olarak kullanmasına neden olan önemli bir gelişme; Arap -İsrail Savaşı olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu ve Arap -İsrail politikasına yeni bir yön vermek istemesi, Yunanistan yönetiminin bunu kendi çıkarları için kullanmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Batı'nın yanında yer alması, NATO'ya girmesi ve dış politika gelişmeleri ne Amerikanın gözüyle bakması Üçüncü Dünya ülkeleri arasında

---

⁷⁴² Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....**, s.792-793.

⁷⁴³ Kürkçüoğlu, **a.g.e**, s.137-182.

⁷⁴⁴ Ahmad, **Demokrasi.....**, s.417.

sahip olduğu, emperyalist güçlere karşı ilk bağımsızlık savaşı veren ülke imajına gölge düşürmüştü.⁷⁴⁵

İlerleyen tarihlerde ise, Kıbrıs'taki krizi giderek tırmanmış, Kıbrıs Rumlarının Sovyetler Birliği'nden silah satın almaya başladığı, Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs'ta bir Enosis darbesi yapacağı söylentileri Türk kamuoyunu oldukça rahatsız etmiştir. Türk ve Yunan Başbakanları 9-10 Eylül de Keşan ve Dedeağaç'ta yaptıkları görüşmeler de sonuçsuz kalmıştır.⁷⁴⁶

Yunanistan diplomatik yönden emellerine ulaşamayınca bu sefer de askeri güçle almaya çalışarak 15 Kasım'da Kıbrıs Milli Muhafaza Ordusu General Grivas komutasında, Kıbrıs Türk Mevzilerine saldırmıştır. Türk Hükümeti bu durumu değerlendirmek üzere Meclisi toplantıya çağırılmış ve Meclis'ten savaş ilanı ve TSK'ni yabancı ülkelere gönderme yetkisini almıştır.⁷⁴⁷ Bu kararla İskenderun'da büyük bir çıkarma birliği hazırlanmış ve Türk Donanması da İskenderun'da toplanmıştır. 18 Kasım günü Türk jetleri, Kıbrıs adası üzerinde keşif uçuşları yapıyorlardı.⁷⁴⁸

Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan bu gerginlik üzerine Amerika Başkanı Johnson bir temsilciyi bölgeye göndermiştir. Türkiye ise, 17 Kasım'da ileri sürdüğü "Türk düşmanı Grivas'ın adadan alınmasını ve Kıbrıs'a 1964'den itibaren yığılmış 12 bin Yunan askerinin adadan çekilmesi" isteğini devam ettirmiştir. Bu durum karşısında Yunan cuntası geri adım atmak zorunda kalmıştır. Yunan Dışişleri Bakanı, Yunanistan'ın anlaşmaların dışında Kıbrıs'a gönderdiği bütün kuvvetleri geri çekeceğini, Türkiye'nin de savaş hazırlıklarını durduracağını bildiren açıklamayı yapmıştır. Buhran bu şekilde ortadan kalkmış

---

⁷⁴⁵ Ahmad, **a.g.e**, s.416-417.

⁷⁴⁶ Gönlübol-Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.798.

⁷⁴⁷ Ahmad, **a.g.e**, s.416-417.

⁷⁴⁸ Sarıca, Teziç, Eskiuyurt, **a.g.e**, s.145.

ancak Türk Kamuoyu Kıbrıs müdahalesinden vazgeçtiği için Hükümete karşı tepkiliydi.⁷⁴⁹

Bu olaydan sonra Türk -Yunan ilişkileri yumuşamış ve ikili görüşmeler yeniden başlamıştır.

2. 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve Savunma Anlayışına Etkileri

1968 yılından itibaren başlayan toplumlararası görüşmeler Kıbrıs'a yeni düzen getirmek amacıyla yapılmış ancak bir sonuç alınamamıştı. Birincisi Beyrut'ta yapılan bu toplantılara, 1972 yılından sonra iki ülke Anayasa uzmanları da katılmıştır.⁷⁵⁰ Rum tarafının amacı, Türklere 1960 Anayasası'ndaki hakları bile vermemek ve Türk toplumunu bir azınlık statüsü içinde tutmaktır. Buna karşılık Türk toplumu ve Türkiye 1960 Anayasası'ndan daha fazla hak ve yetkilerde ısrarlı olmuştur. Görüşmeler ilerledikçe Türkiye federal devlet konusundaki görüşlerinde değişiklikler yaparak, bölge muhtariyeti esasına dayanan üniter devlet politikası izlemeye başlamıştır. Buna göre Kıbrıs'ta tek bir devlet olacak; fakat birkaç bölgede toplanmış olan Türkler kendi bölgelerinin yönetiminde özerkliğe sahip olacaklardı. Bölgelerin iç işlerine Rumlar müdahale edemeyecektir.⁷⁵¹ 1974 Kıbrıs krizinden önce Yunan cuntası ile Kıbrıs Rum kesimi arasındaki ilişkiler de iyi değildi. General Grivas öldükten sonra ve Enosis yanlısı terörist örgüt doğrudan Atina'daki Yunan subaylarının etkisi altına girdikten sonra Rum Yunan düşmanlığı daha da artmış, silahlı çatışmalar dahi olmuştur. Rum yönetimi lideri Makarios'un Kıbrıs Milli Muhafız Birliğini kontrolü altına almak istemesiyle bu düşmanlık kriz halini almıştır.⁷⁵²

---

⁷⁴⁹ Gönlübol-Kürkçüoğlu, a.g.m., s.799.

⁷⁵⁰ Aynı makale, s.571.

⁷⁵¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl....., s.801.

⁷⁵² Nasuh Uslu, Türk -Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs, 21. Yüzyıl Yay, Ankara Mayıs 2000, s.243-244.

Atina'daki cunta tarafından desteklenen Kıbrıs'taki Milli Muhafız Birliği'nin 15 Temmuz 1974 yılında Cumhurbaşkanı Makarios'u devirmesi, Yunanistan'ın Kıbrıs'a açık bir müdahalesi olarak 1974 Kıbrıs krizini başlatmıştı. Başka bir anlaşmazlıkta, Kuzey Ege Denizindeki petrol yatakları bakımından zengin olduğu söylenen sahada ilgili iki devletin karşılıklı hak iddia etmeleriydi. 16 Temmuz'da Ankara, İngiliz Hükümetine Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını garanti eden ve İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Zürih Antlaşmasını hatırlatan bir nota vermiştir. Bu arada Birleşmiş Milletler ve Nato'nun Yunanistan'ı haksız bulması ve Nato karargahından verilen bir habere göre Yunanistan'ın darbeci subaylarını kademeli olarak adadan çekeceğini belirtmesi ve A.B.D.'nin arabuluculuk girişimlerine rağmen, T.S.K.'nin da harekate olumlu bakması sonucunda Türk Hükümeti 20 Temmuz 1974'de adaya asker çıkarmıştır.⁷⁵³

Kıbrıs'ta gerçekleştirilen darbeden sonra Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale etmesi zorunlu hale gelmiştir. Darbe Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve anayasal düzenini ortadan kaldırmıştı. Eğer Türkiye hemen harekete geçmese Ada'nın Yunanistan'la birleşmesi kısa bir zamanda gerçekleşecekti. Türkiye ortak etnik kültürel ve tarihi bağlara sahip olduğu Kıbrıs Türklerini korumak durumundaydı. Türkiye'nin askeri harekatı üç gün içinde istenen amaçlara ulaşmıştı.⁷⁵⁴

Türkiye'nin Temmuz'daki birinci harekatından farklı olarak, Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği ikinci harekat Amerikan yönetiminin büyük ölçüde tepkisine neden olmuştur. 1974 yılından sonra Kıbrıs konusu hem Türk dış politikasının temel bir konusu hem de dış belirleyicisi olmuştu. Bu tarihten itibaren Türk -

---

⁷⁵³ Tercüman, 20 Temmuz 1974, s.7, Kıbrıs Barış Harekatı için bkz. Gn. Kur. Başkanlığı, **Sebepler ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekatı**, Ank 1996, Erol Mütercimler, **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekatı**, İst 1998.

⁷⁵⁴ Uslu, a.g.e, s.278-282.

Amerikan ilişkilerinde 1964 Kıbrıs krizinden sonra ikinci bir darbe olmuştur.⁷⁵⁵ Zira bu olaydan sonra Amerikan Kongresi Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya karar vermiştir. Yani bundan sonra Amerika, Türkiye'ye hiçbir şekilde silah yardımında bulunmayacaktı.⁷⁵⁶

1974 yılına kadar Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyacı olan silah araç, gereç ve malzemeyi dış yardımlar, kredili satışlar ve ulusal bütçeden ayrılan kaynaklarla sağlayan Türkiye için ambargodan sonra yaşadığı sıkıntılar bir anlamda savunma sanayii gerçeğinin görülmesine de yardımcı olmuştur.

Türk Savunma Sanayiinde bir dönüm noktası veya başka bir deyişle kırılma noktası olan Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrası uygulanan ambargo güçlü bir savunma sanayiinin kurulması yönünde çalışma ve uygulamalar tüm hükümetlerin öncelikleri arasında yer almıştır.⁷⁵⁷

1975 yılında hazırlanan Savunma Sanayi Kurumu yasa tasarısı, MSB tarafından acele kanunlaşması için Bakanlar Kurulu'na gönderilmişti. Bu tasarıda, MKEK'nun askeri üretime yönelik fabrikalarının MSB bünyesine alınması öngörülüyordu. Ancak savunma sanayiinin ülke sanayiinden ayrılamayacağı, sanayinin gelişmesinden sanayi bakanlığının sorumlu olacağı nedenleriyle kanun tasarısına itiraz edilmiştir. 1980 yılından sonra da konu İDT Kanunu çerçevesinde ele alınmıştır.⁷⁵⁸

Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında uygulanan ambargoya gösterilen ulusal tepki sonucu Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur. Türkiye'de savunma sanayiine katkıda bulunan bu sektör

---

⁷⁵⁵ Gönlübol -Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s.547.

⁷⁵⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl.....**, s.809.

⁷⁵⁷ Burçak, **a.g.m.**, s.62.

⁷⁵⁸ Akgül, **a.g.e.**, s.111.

kuruluşları Aselsan (Askeri Elektronik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi), Tusaş (Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi)'tir.⁷⁵⁹

Aselsan, Türk Silahlı Kuvvetlerinin üstün kalitede elektronik donanım ihtiyaçlarını yurt içi üretimiyle karşılamak ve bu konularda araştırma ve geliştirme yapmak amacıyla, Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın önderliğinde 1975 yılında kurulmuştur. Tuşaş ise, sermayesinin %45'i Türk hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfına ait olup yapımını üstlendiği F-16 uçak projesinin, montajı çalışmalarını sürdürmektedir.⁷⁶⁰

Vakfın en önemli kuruluşu olan Aselsan ana projesi olan yüksek ve alçak frekanslı sırt ve araç telsizlerini, ihracata yönelik olarak üretmektedir.

3. MKEK'ndaki Gelişmeler

1964 yılına kadar, Amerikan yardımlarının etkisiyle işlevini ve önemini büyük ölçüde yitiren MKEK, ilerleyen zaman içinde Batı Almanya'nın yardımıyla, savunma sanayi için gerekli makine ve gereçleri sağlayarak güçlenmiştir. Yeniden organizasyon amacıyla yapılan çalışmalar da hala devam etmektedir.

Kurumun üretmek için anlaştığı G-3 ve MG-3 gibi önemli silahların, hassas parçalarının yapımında kullanılacak tezgahların da yeterli performansı göstermeleri için, Fritz-Wermer firmasından bazı uzmanlar 6 ay için Türkiye'ye çağırılmıştır.⁷⁶¹ Silah ve Tüfek Fabrasında bu tezgahlardan başka, hala tabanca ve çifte yapımında kullanılan 350 adet tezgah da en az 30 senelik ve yıpranmış

---

⁷⁵⁹ Savunma Sanayii Müsteşarlığı, **15. Yıldönümünde Savunma Sanayinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Mönch Media Yayınevi, Ank 2001, s. 35

⁷⁶⁰ Veysel Yayan, "Savunma Sanayii'nin Halihazırda Durumu ve Meseleleri", **Tudev Raporu**, Yıl 1, s.1, Temmuz 1988, Ankara, s.36.

⁷⁶¹ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 18, 08.01.1969.

olduğundan bu tezgahların da, Kurumun kendi elemanları tarafında onarılmaları kararlaştırılmıştır. Böylece, randıman artacak, kalite yükselecek ve maliyette düşecektir.⁷⁶²

Yeni kurulan Çelik Fabrikası ve Vasıflı Çelik Haddanesinde çift vardiya çalışma başlatılmış ve işçi kadrosunun arttırılması için harekete geçilmiştir. Çelik Çekme Boru Fabrikasının⁷⁶³ zamanında işletmeye açılması için de DPT'nin hazırladığı "Proje İhale Usulleri Yönetmeliği" esasları dahilinde özel uzmanlık isteyen bir kısım mühendislik hizmetlerinin bir Türk Müşavir Mühendislik şirketine verilmesi için ihale açılmıştır.

Diğer taraftan Kurumun iştiraklerinden olup, iflas durumundan ötürü tasfiye edilen Su Sayaçları TAŞ, tekrar üretime alınmıştır. Yapılan çalışmalarda yurdun ihtiyacı olan 160.000 adet sayaçların yapımı ile ilgili tek bir şirketin varlığı sözkonusudur. Bu nedenle tekrar işletmeye açılan bu fabrikanın Ankara Gaz Maske Fabrikasına, dökümhanesinin ise Uçak Fabrikasına naklinin yapılması kararlaştırılmıştır.⁷⁶⁴ Böylece Gaz Maske Fabrikasına bağlı bir işletme olarak üretim yapacaktı.

1961 Anayasası ile, özgür sendika kurma, grev hakkı, toplu pazarlık ve sözleşme yapabilme olanağı tanıyan haklar MKEK'nda çalışan binlerce işçiyi de memnun etmiş ve çeşitli sendikalar bu sanayide de kurulmuştur. Ankara – Kırıkkale Metal-İş, Elmadağ-Kırıkkale Barut-İş ve Ankara-Ağaç İş Sendikaları adına Türk Metal – İş Federasyonu ile Kurum arasında yapılan Toplu İş Sözleşmesi sonucu aynı kademede farklı ücret alan işçilerin durumları düzeltilmeye çalışılmıştır.⁷⁶⁵

---

⁷⁶² **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 197, 12.02.1969.

⁷⁶³ "Çelik Çekme Boru Fabrikası", **MKE Dergisi**, Yıl. 1, S. 4, Aralık 1974, s. 41.

⁷⁶⁴ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 231, 25.02.1969.

⁷⁶⁵ **BCA MKEK Yönetim Kurulu Toplantısı** 05.03.1969. Bu kanun 24 Temmuz 1963 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Çavdar, a.g.e., s. 122.

Savunma Sanayi ile ilgili önemli bir gelişme ise, Gazi Fişek Fabrikasında NATO standardında 7,62 mm NATO fişegi ve Kırıkkale Tüfek Fabrikasında da NATO fişegi atan G-3 Otomatik Piyade Tüfeği ve MG-3 Makinalı Tüfek imalatına montaj yolu ile başlanması olmuştur.

1968 yılı hesap dönemine ait Bilanço da Kurumun bu yılı karla kapadığı belirtilmiştir.⁷⁶⁶

Kurum ayrıca Blue Bird Lisansı ile Uçak Fabrikasında otobüslerin⁷⁶⁷ (yerli yüzdesi %50) imali, sırt ve omuz pulverizatörü, baraka yaparken son zamanlarda diğer İDT lerin ihtiyaç duyduğu ahşap prefabrik ev yapımı girişimleri de başlatılmıştır.⁷⁶⁸

Bir başka girişim de, yurtdışı pek çok taşıtın kullandığı ülke nin otomotiv sanayine büyük katkıları bulunacağı düşünülen Perkins Dizel Motorları imal etmek için, bir Kanada şirketi olan Ferguson Perkins Engine şirketi ile ortaklık kurulmuştur.⁷⁶⁹ Avcıoğlu'na göre; yüksek fiyatlı ithal tekeli sağlamak için montaj sanayinin ara mallarını sağlayan bazı yabancı firmalar Türkiye pazarının tekeli ele geçirmek istemişlerdir. Bunun gibi diğer birçok firma az gelişmiş ülkelerde piyasa kapmak için diyeti çok yüksek olmayan tesisler kurmuşlardır.⁷⁷⁰

Daha önce anlaşması yapılan, lisansı alınan güdümlü tanksavar (cobra) roketinden 5000 adet yapılması için MSB ve MKEK arasında yapılan protokol anlaşması gereği, 1000 adetinin 1970 yılı sonlarına kadar yapılması kararlaştırılmıştır. Bundan sonraki siparişlerin bazı parçalarının MKEK'nda yerli

---

⁷⁶⁶ BCA MKEK Yön Kur. Kar. No. 58.

⁷⁶⁷ BCA MKEK Yön Kur. Kar. No. 364, 26.03.1969. Bu karar Otobüs lisansı döviz sıkıntısı nedeniyle iptal edilmiştir.

⁷⁶⁸ BCA MKEK Yön Kur. Kar. No. 980, 05.02.1970. Bu Ahşap Prefabrik Marangoz Fabrikasında kendi olanakları ile 500 adet yapılması planlanmıştır.

⁷⁶⁹ BCA MKEK Yön Kur. Kar. No. 1094, 03.09.1969.

⁷⁷⁰ Avcıoğlu, a.g.e., C. II., s. 538.

üretimini gerçekleştirilmesi planlanmıştır.⁷⁷¹ Roketlerin bir silah olarak kullanılması ile ilgili en ciddi çalışmalar İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar gitmektedir. Konu ile ilgili çalışmalarda Roket motorunun katı yakıt üretimi Elmadağ Fabrikalarında, mekanik ünite ve montajı ise Kırıkkale Fabrikalarında yapılmaya başlanmış, zamanla Elmadağ'da bir Roket Fabrikası kurulmuştur.⁷⁷²

Kurumun 1970 yılı içinde yaptığı diğer işlerden bazıları da “Yavuz Gemisi” sökülüp, Çelik Fabrikası için değerli olan hurdasının kullanılması için şantiye yapımı,⁷⁷³ Kırıkkale Çelik Fabrikası'nın geliştirilmesi, yeniden düzenlenmesi ve kapasite artırımı için proje hazırlanması,⁷⁷⁴ silah ve Tüfek Fabrikası Müdürlüğü G-3 ve MG-3 silah imaliyle ilgili tesislerin ikmali nedeniyle işçi kadrosunun düzenlenmesi olmuştur.⁷⁷⁵ İBYKP döneminde bir yandan dışalım yerine, yerli üretime geçiş başlamış, ayrıca ara malları üretimi önem kazanmıştır. Sanayileşmeye öncelik verilmekle birlikte, üretim teknolojisi konusunda Birinci Plan'dan farklı bir durum oluşmamıştır. Bir sanayi malının yerli üretimi yapılırken onun niteliği, maliyeti veya uzun sürede gelişmeye etkisi pek düşünülmemiştir.⁷⁷⁶ Ayrıca ülkede montaj nitelikli bir sanayinin ürünlerini vermesi Türk toplumunda bir zamanlar lüks sayılabilecek mallar, artık sıradan mallar haline gelmişti. Karayolları ve enerji altyapısının o günkü koşullar içinde yeterli ve ekonomik olması otomotiv sanayini de özendirmiştir. Yabancı lisan, teknoloji ve sermayeyle olsa da iktidar ile toplumun arasındaki ilişki bakımından olumlu idi.⁷⁷⁷

---

⁷⁷¹ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 120, 27.02.1970. Bu tarihte MKEK Genel Müdürlüğe Orhan Sorguç atanmıştır. (10.12.1969 – 11.01.1973), Tanyer, **a.g.m.**, s. 67.

⁷⁷² “Roket Fabrikası”, **MKEK Dergisi**, S. 85, Ocak-Şubat 1991, Ankara, s. 16.

⁷⁷³ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 158, 18.03.1970.

⁷⁷⁴ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 709, 27.08.1970.

⁷⁷⁵ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 994, 25.11.1970.

⁷⁷⁶ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 148.

⁷⁷⁷ Çavdar, **a.g.e.**, s. 157.

Türk Savunma Sanayii'nde ise, Marshall yardımıyla başlayıp, NATO'ya giriş Türkiye'yi Kıbrıs'ta ordusunu kullanamaz duruma getirmişti. Bu gerçeği öğrenmek için ise uzun yılların geçmesi gerekmiştir. Gelişmelere bakıldığında MKEK, NATO ile Türkiye ilişkilerinin tarihsel sürecine önemli bir gösterge niteliğindedir. Amerikan yardımı arttığı oranda Kurumun üretimi azalmıştır. Oysa MKEK silah, top ve mühimmat üretimi yapabilen köklü bir kuruluştur. Bütün konvansiyonel silah ve mühimmat gereğini karşılayabilecek, NATO standardında G-3 ve M-G silahları bomba, mayın, tanksavar topu vs. yapabilmekte iken MSB'dan aldığı siparişler çok az olmuştur.

Ayrıca DP döneminde de, askeri alandan daha çok karayollarına, çimento fabrikalarına ve ülkenin kalkındırılması için yararı olan diğer projelere yatırım yapılmıştır. Hatta Türkiye NATO ülkeleri içinde ulusal gelirin oranla daha fazla para harcıyordu.⁷⁷⁸

27 Mayıs Rejimi'ndan sonra DPT'nin kurulmasıyla ekonominin bir plana göre yönetilmesi kararlaştırılmış olan Türk ekonomisi belirlenen %7 oranında büyümeyi yakalayabilmiştir. Ancak bu büyüme oranı uzun vade bozulmuştur. Ekonominin giderek sanayileşmesi, doğal olarak toplumsal değişime de yansımış, sınıf bilinci giderek artan bir işçi sınıfı ve dahil oldukları sendikalar, karşılarında ise Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği (TÜSİAD), toplumun giderek tüketim alışkanlığının değişimi, yabancı şirketlerle işbirliği içinde Türk fabrikaları gibi sonuçları doğurmuştur.⁷⁷⁹

MKEK'nun ise, bu dönem yeniden organize olma çabaları, fabrikaların geliştirme ve düzenleme girişimleri, yeni yatırımları hem askeri, hem de sivil piyasaya hitap etmesini sağlamıştır. 1970 yılından sonra bu faaliyetler devam etmiş ve yeni yatırımlarını arasına bir de Pil Fabrikasının katılması söz konusu

---

⁷⁷⁸ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 150.

⁷⁷⁹ a.g.e, s. 160-162.

olmuştur. Bir İngiliz firması ile ortaklık ile gerçekleştirilecek olan bu tesis Antalya'da kurulacaktı.⁷⁸⁰

Kurumun 1971 Yatırım Planı 15 Nisan 1971 tarihinde Resmi Gazete de yayınlanmıştır. Yatırımın sektörler ve projeler itibariyle ayrıntıları tahsis ve ödemeleriyle birlikte gösterilmiştir.

Bir başka yatırım da Çelik Fabrikası'nın kapasitesini artırma girişimi olmuştur. Sanayi sektöründeki hızlı kalkınmadan dolayı yurtdışı çelik tüketimi çok fazla olmuş ve bunu karşılayan üç büyük tesisten biri de Çelik Fabrikası olmuştur. Ancak taleplere eskisi gibi cevap veremeyince tesis ve donanımının yenilenmesi ve yüksek fırınla güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır. Bir başka yenileme ve geliştirme de Tank Paleti tesisleri için planlanmıştır.⁷⁸¹ Bu yatırım projeleri arasında MSB ile Kurumun birlikte yapmayı planladığı roket projesi de vardı.⁷⁸²

Yurtdışına yapılan satışların artması üzerine Kurumun kar etmesi amacıyla yapılması gereken çalışmalar da belli esaslara bağlanmıştır. İhracatta amaç kar etme de olsa, dünya piyasasındaki büyük rekabette yer almak için zararına dahi satış yapmak gereği, yurtdışı döviz sağlamak adına önemli sayılmıştır. Bu nedenle askeri ve sivil pazarlara girip, çeşitli müşteri taleplerini takip etmek onlarla temasa geçmek, diğer ülkelerin gümrük kambiyo ve sigorta mevzuatlarını takip etmek, dil bilen tecrübeli elemanlarla bu işi halletmek, gerektiği gibi esaslar üzerinde durulmuştur.⁷⁸³

---

⁷⁸⁰ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 444, 27.08.1971. Bu yıldan itibaren iktidarda olan Nihat Erim Hükümeti, Sanayi Bakanlığı'nın ismini değiştirmiş ve bakanlık bundan sonra Sanayi ve Ticaret Bakanlığı adını almıştır, bkz. **Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973)**, Kaynak Kitapları, İstanbul 1974, s. 1223.

⁷⁸¹ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 246, 20.05.1971 Karar No. 247, 20.05.1971.

⁷⁸² Bu proje ile ilgili protokol 2 Haziran 1972'de imzalanmıştır. "Roket Fabrikası", **MKE Dergisi**, s.85, Ocak-Şubat 1991, Ankara, s.16

⁷⁸³ **BCA MKEK Yönetin Kurulu Toplantısı**, 23.02.1972.

Aynı zamanda yurt içi siparişlerinin de artması üzerine Ahşap ürünler ve prefabrik ev üretimiyle uğraşan Ankara Marangoz Fabrikası'nın kadrosuna ilaveler yapılması,⁷⁸⁴ Dişli Fabrikası kurulması için ihale açılmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁵

Eylül ayında Lefkoşe'de açılacak olan XVIII. Uluslararası Kıbrıs Fuarına katılma hazırlıkları da devam etmiş, gerek Kıbrıs'taki Türk soydaşlara moral vermek, gerekse Kurumun tanıtımını yapmak için gidilecek fuarda Kurum mamülleri de tanıtılacaktı.⁷⁸⁶

Yine Kıbrıs'la ilgili olarak Dışişleri'nden, Sanayi Bakanlığı'na gelen yazılarda; Kıbrıs Rum yönetiminin adadaki fiili durumu nedeniyle, Kıbrıs Türk Toplumunu abluka altına almaya ve ekonomik kalkınmasını engellemeye çalıştığından bahisle, Türklerin ihtiyaçlarını Rum tüccarlardan sağladıklarını öğrenmiş olduklarından Kıbrıs Türklerinin kurduğu Türk Endüstrileri ve Ticaret Ltd. Şti.'nin desteklenmesi istenmiştir. Kurum da kendi payına bu şirkete genel mümessillik tanımıştır.⁷⁸⁷

Milli savunma sanayimizin ana bir unsuru olan MKEK'nda 1960'lı yıllarda başlayan gelişmeler Planlı Dönem ile birlikte büyük gelişme göstermiştir. MKEK'nun fabrikaları şu gruplardan oluşmaktadır: Savunma Sanayii Fabrikaları, Savunma Sanayii'ni Destekleyen Ana Fabrikalar ve Sivil Sektöre Dönük Fabrikalar.

---

⁷⁸⁴ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 252, 19.04.1972.

⁷⁸⁵ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 234, 12.04.1972.

⁷⁸⁶ **BCA MKEK Yön Kur. Kar.** No. 366, 21.06.1972.

⁷⁸⁷ **BCA MKEK Yönetin Kurulu Toplantısı**, 18.10.1972.

Savunma Sanayii Fabrikaları⁷⁸⁸

Mühimmat Fabrikası

Silah Tüfek Fabrikası

Fişek Fabrikası

Roket İmal Merkezi

Barut Fabrikaları

Uçaksavar Top Fabrikası

Kapsül ve İmla Fabrikası

Pil Fabrikası

Kuvvet Merkezi

Savunma Sanayiini Destekleyen Ana Fabrikalar:

Çelik Fabrikası

Pirinç Fabrikası

Marangoz Fabrikası

Gazmaske Fabrikası

Sivil Sektöre Dönük Fabrikalar:

Makina Sanayii Müessesesi

Çelik Çekme Boru Fabrikası

Tekstil Makinaları Fabrikası

Av Fişek Fabrikası

İnşaat Makinaları Fabrikası

---

⁷⁸⁸ Söylerkaya, a.g.m, s.86

MKEK ‘nun ürettiği bazı önemli silah ve askeri donanımlar da şunlardı; Çeşitli çapta silah muhimmatı, mayınlar, bombalar ve cobra roketi, tabanca, piyade tüfeği, makinalı tüfek, 81 mm,106mm ve 120 mm ‘lik havan ve tank topu, silah ve mühimmat üretimini destekleyen yarı mamul ve mamul maddeler, 20 mm’lik uçak savar topları.

1972 yılı itibarıyla 16 Fabrika ve dört ana imalat grubuyla Savunma ve sivil sektör ürünleri yaparak Türkiye ekonomisinin en güçlü sanayi kuruluşlarından biri haline gelen MKEK ‘nda mühimmat ve silah grubunda; 7.62 mm G-3 Piyade, 7.62mm. MG-3 Makinalı Tüfek, 7.65 ve 9mm. Tabanca, av çiftesi, çeşitli top, obüs ve havan mühimmatı, tahrip kalıbı, karabarut, tanksavar mayın imal edilmektedir. Bunun yanında Kimyasal Mamuller grubunda; av fişeği, saçma, barut, dinamit kapsül, boya, tiner vs., malzeme grubunda çeşitli yüksek kaliteli çelik malzeme, çeşitli bakır, pirinç, bronz malzeme, prefabrik ev, kontraplak v.s., makine grubunda ise; takım tezgahı, tekstil ve iş makineler, çay işleme ve zeytinyağı üretim tesisleri, galvanizli dikenli tel v.s. üretilmektedir.⁷⁸⁹

Diğer taraftan Kurumun iştirak sayısı yedi olup bunlar; Azot Sanayii TAŞ, Türk Otomotiv Endüstrisi, Türk Traktör ve Ziraat Makineleri AŞ, Tofaş Türk Otomobil Fabrikası AŞ, Rcd Ball Bearing (Sürtünmesiz Bilyalı Rulman), Tüstaş Sınai Tesisler TAŞ ve Tofaş Oto Ticaret AŞ ‘dir.

MKEK ‘nun Türkiye ekonomisine çeşitli dallarda yaptığı hizmetlerle Milli ekonomiye olan katkısı da her yıl artış göstermiştir.

---

⁷⁸⁹ MKE Dergisi, Yıl 1, S.3, s.21

4- MKEK ‘ ndaki Eğitim ve Sosyal Faaliyetler:

TC ‘nin büyük bir sanayii kuruluşu olan MKEK yurt savunmasına ve ekonomisine katkıda bulunan personelini verimli ve istekli kılmak, aralarındaki sosyal ilişkileri güçlendirmek, kuruluşa bağlılığını sağlamak için girişimlerde bulunmuş ve bazı tesisler kurmuştur. Kurum personelinin yaz tatillerinde dinlenebilecekleri bir dinlenme kampı Erdek’te kurulmuş ve kurumla ilişkisi olan diğer devlet kuruluşlarının personelinde yararlanması sağlanmıştır. Ancak MKEK personelinin daha ucuza yararlanmaları imkanı da getirilmiştir.⁷⁹⁰

Giderek sayıları artan personel için Kırıkkale ‘deki tesislerin genişletilmesi çalışmaları, ayrıca fabrikaları ziyarete gelen heyet ve şahıslara kurumun dış yüzünü büyüklüğüne yakışır şekilde göstermek amacıyla başlatılmış öncelikle proje teklifleri almak için harekete geçilmiştir.⁷⁹¹ Yine Kırıkkale’deki mensuplar için 1971 yazına yetiştirilmek üzere bir yüzme havuzu yapılmasına karar verilmiştir ve içinde sinema, çocuk havuzu olmak üzere komple bir tesis olması istenmiştir.⁷⁹² Kırıkkale ‘deki Çelik Çekme Fabrikası için sosyal tesisler, fabrikanın açılmasına yetiştirilmek üzere proje hazırlanmıştır.⁷⁹³

Daha önceki senelerde çalışma düzeninin bozulmaması için, çalışan annelerin çocukları için kreş kurulmasına karar verilmiş ayrıca çocuk bakımı odalarında buna ilave edilmiştir.⁷⁹⁴ Yine Kırıkkale ‘deki personel için yapılmış Bölge açık hava sinemasının ihtiyaca yeterince cevap verememesi yüzünden yeni bir sinema yapılması için yeni bir yer aramak için keşif başlatılmıştır.⁷⁹⁵ Birde 32 ailelik lojman için çalışmalar başlatılmıştır.⁷⁹⁶ Zira; yeni kurulmakta olan tesis ve

---

⁷⁹⁰ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 236, 16.05.1966

⁷⁹¹ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 445, 19.07.1972

⁷⁹² BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 574,01.07.1970

⁷⁹³ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 119, 27.02.1970

⁷⁹⁴ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 336, 05.08.1962

⁷⁹⁵ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No.264, 06.05.1961

⁷⁹⁶ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 698, 09.04.1968

fabrikalar nedeniyle artan personel için, Kırıkkale ilçesi konutları yeterli değildi. Bu girişimin devamı gelmiştir.

Her yıl Kurumun İDT olmasının yıldönümü kutlama eğlenceleri bahar veya kuzu günleri adlarıyla belirli zamanlarda eğlenceler düzenlenmiş ve bu günlerde Kurum personeline hediyeler vermeyi gelenek haline getirmiştir.⁷⁹⁷ Kuruluşu çok eskilere dayanan MKE Ankaragücü ile sonradan kurulan Kırıkkalegücü ve Barutgücü klüp nedeniyle spor faaliyetlerinin bu konudaki mevzuata uygun yürütülmesi için Kurum arasında protokol imzalanmıştır.⁷⁹⁸

Başka bir sosyal faaliyette, Kurum çalışanlarının gıda maddelerinin ucuz ve uygun şartlarda satın alınıp personele taksitle veya maaşlardan kesilmek suretiyle temini idi. Bunun için “MKEK Memurları İstihsal Kooperatifi” adıyla bir kooperatif kurmuştur.⁷⁹⁹ Bu kooperatifin sayıları ve yerleri arttırılarak diğer kuruluş ve fabrikalarda da hizmet edecek şekilde yaygınlaştırılmıştır. Eğitim faaliyetlerinin kalkınmanın belli başlı unsuru olduğu gerçeğinden hareketle; MKEK da bu konuda kurulduğu yıllardan başlayarak yoğun bir faaliyet gösterilmiştir. Bu faaliyetlerin içinde öncelikle Kurumun teknik personel ihtiyacının bir kısmını sağlamak maksadıyla yurt içi ve yurt dışında burslu öğrenci okutması yoluna gidilmiştir.⁸⁰⁰

Yabancı dil öğretilmesi amacıyla İş Okulunda açılan dil kurslarına katılanların, kurs sonucu durumları da Kontrol edilmesi koşuluyla iş saatlerinin dışında saatlerde yapılması kararlaştırılmıştır.⁸⁰¹

Kurumun çalışanlarını araştırmaya teşvik için izlediği bir yolda “Düşün Teklif Et” sistemi kurmasıdır. Bu sistem maaliyet muhasebesine göre siparişlerin

---

⁷⁹⁷ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 384, 04.04.1957

⁷⁹⁸ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 541, 19.09.1966

⁷⁹⁹ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 694, 16.12.1961

⁸⁰⁰ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 175, 18.04.1964

⁸⁰¹ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 69, 24.11.1963

ekonomik olarak üretilmesine yol açmıştır. Ayrıca önemli buluş yapan personel için teşvik amacıyla para ödülleri verilmiştir.⁸⁰²

1963-1964 Öğretim Yılında Kurumun mevcut 3. Çırak Okulunda 164 öğrenci mezun olmuştur.⁸⁰³ Bu uygulamada daha eskilere dayanmaktadır.⁸⁰⁴

Ankara Fabrikalarında çalışmakta olan Sanat Enstitüsü mezunlarının öğrenimleri için MEB ile Kurum arasında yapılan antlaşma gereği “Akşam Tekniker Okulu” açılmıştır.⁸⁰⁵ Ayrıca Kurum Personeli çocukları için yurt dışında doktora yapma fırsatı tanınmıştır.⁸⁰⁶ Yine Kurumda okuma-yazma bilmeyen personel için kurslar düzenlenmiştir. 1963 yılında ki tespitlere göre; kurum içerisinde 1075 kişinin okuma bilmediği tespit edilip öğretilmeye çalışılmıştır.⁸⁰⁷

Tanıtım ve reklam faaliyetleri arasında teknik fuarlara katılma, diğer kuruluşların veya derneklerin özel gecelerinde eşya piyangosuna katılma, Kurumun bir ürününün konması şeklinde gündemde bulunma sayılabilir.

Türkiye ‘nin ilk kuruluşlarından biri olan MKEK 1972 yılında binlerce çalışanıyla sosyal ve eğitim konularında oldukça faal olmuştur. Dikkat çeken bir nokta ise; bu faaliyetlerin ilk kuruluş yılları değil, kuruluşundan en az on yıl sonraki yıllarında gerçekleşmiş olmasıdır. Büyümesi gelişmesi ve ekonomik yönden güçlenmesiyle orantılı olarak bu faaliyetler de çoğalmıştır.

5. Türk Savunma Sanayii’nin Diğer Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması

Kıbrıs Barış Harekatı sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar ve sonrası ABD’nin uyguladığı ambargo Türkiye ‘de önemli bir gerçeğin anlaşılmasına

---

⁸⁰² BCA MKEK Yön. Kur. Kar No. 616-617, 27.03.1968

⁸⁰³ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No.698, 09.04.1968

⁸⁰⁴ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 360, 22.06.1961

⁸⁰⁵ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 553, 11.10.1961

⁸⁰⁶ BCA MKEK Yön. Kur. Kar No.1200, 21.08.1967

⁸⁰⁷ BCA MKEK Müd. Kur. Kar No. 585, 24.12.1963

yardım etmiştir. Bu da; askeri başarının arkasında güçlü bir ekonominin ve onu besleyecek bir sanayii 'nin bulunması gerçeği. Amerikan Kongresi'nin, özellikle 5 Şubat 1975'den itibaren Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu yani; NATO içinde müttefik durumda iki devletten birinin diğerine ambargo uygulaması, eşine rastlanmayan bir durum olmuştur. Bu karar ile Türk-Amerikan ilişkileri Kıbrıs konusuna bağlanmış oluyordu. Türkiye kısa bir süre sonra Kıbrıs Türk Federe Devletini 13 Şubat 1975 'de kurarak bir şekilde Amerika 'ya karşılık vermiştir.⁸⁰⁸ Savunma Sanayii, bir ülkenin göstergesi durumundadır. Etkinliği ve verimliliği onun ülke sanayii ile bütünleşmesine bağlıdır. Yaşamını devam ettirmesi için gerekli en önemli faktörlerden birisi; yeni silahların dinamik bir süreç içinde izlenmesi ve geliştirilmesidir. Bu da teknoloji üretimi ve transferi ile gerçekleştirilebilir. Maliyeti ise çok yüksektir. Aksi halde askeri açıdan demode olmuş silahların üretiminin bir değeri olmaz. Dolayısıyla, Amerikan ambargosu, yurtdışına işçi gönderme olanaklarının azalması, yani; işçi dövizindeki düşüş vs. Türkiye 'nin ödemeler dengesini bozmuş, aynı zamanda savunma sanayii de olumsuz etkilenmiştir.⁸⁰⁹ Marshall Yardımı 'ndan sonra, Türkiye'nin Nato'ya girmesinden itibaren 1964 yılına kadar ihtiyaçların büyük bölümü Amerika' dan karşılanmıştır. 1964 yılından sonra Alman yardımının katkılarıyla cephane ve silah üretimi için gerekli makina ve gereçler sağlanarak MKEK güçlendirilmiştir. Bu tarihten itibaren 1,5 yıllık periyotlar halinde Nato savunma yardımlarını Almanya 'dan almıştır. Bu yardımlarla denizaltı, hücum bot, denizaltı bataryası, tank yenileştirme fabrikaları, tank paleti ve tank namlusunun Türkiye 'de yapımı gerçekleştirilmiştir.⁸¹⁰

1972 yılından sonra TSK 'nın Reorganizasyonu ve Modernizasyonu (Remo) programı yürürlüğe konmuş ve on yıllık süre için yaklaşık 2,8 milyar

---

⁸⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e,s.809-811

⁸⁰⁹ Şimşek, a.g.m,s.164

⁸¹⁰ TC Milli Savunma Bakanlığı, **Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetleri (Beyaz Kitap 90)** Ank 1990, 57-58. 1980 yılından sonra Hollanda ve Kanada Yardımları da olmuştur. Aynı eser, s.59, Konsorsiyum Kredileri için bkz. Ek-8.

Marklık bir bütçe planlanmış ancak dış borçlanmanın giderek büyümesi, ayrıca öngörülen kaynakların askeri isteklerin karşılanması için yetersizliği v.s. nedenlerle projelerin önemli bir bölümü ertelenmiştir. Diğer taraftan satın alınan 40 adet “Phantom” savaş uçağının maliyeti, modernleşme bütçesinin yarısından fazlasını tüketmişti.⁸¹¹ “Remo” içinde çıkartma gemileri, denizaltılar, yeni taşıtlar, özellikle tankların alınması da vardı. Ancak Türk ekonomisi bunları karşılayacak olanaklara sahip değildi. Bu nedenle bu projelerin bazıları yürütülürken, bazıları da yıllar boyu sürüncemede kalmıştır.⁸¹² Günümüzde Türk Savunma Sanayii ‘ni oluşturan başlıca kuruluşlar; Silahlı Kuvvetler Kuruluşları (Tank-Palet Fabrikası, Ana Tamir Fabrikaları, Ordudonatım Fabrikaları, Dikimevleri ve Tersaneler), Silahlı Kuvvetler Vakıfları bünyesindeki Kuruluşlar (Aselsan, Askeri Pil Sanayii, İşbir Elektrik Sanayii, Köytaş, Sidaş, Askalsan ve Otomarsan AŞ leri, Hava Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı Kuruluşları (Tusaş, Havelsan, Patlas) ve MKEK Fabrika tesisleridir.⁸¹³ Kamu Kuruluşu olarak en büyük tesis şüphesiz MKEK’dir. Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik yükü oldukça fazla olmasına karşılık, bu harcamalar yine de Türkiye ‘nin çevresinde yer alan ülkelere göre düşük kalmaktadır. Bir başka açıdan Türkiye ‘de savunma harcamalarının yükü, sanayileşmiş ülkelere göre fazla olmasına rağmen, GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) ‘nin düşük olması, savunma harcamalarının bu ülkelere göre sınırlı bir düzeyde kalmasına neden olmaktadır.⁸¹⁴ İkinci Dünya Savaşı ‘ndan sonra ABD tarafından başlatılan, az gelişmiş ülkelerin, ordularını modernleştirme yolundaki çabalar (o zaman ki söylemiyle komünizme karşı savaş) sonucunu vermiş ve ABD dünyanın en büyük silah satan ülkesi olmuştur.

---

⁸¹¹ Phantom Uçaklarının bir adedinin fiyatı 16 milyon Mark idi (Yedek parça, bakım ve eğitim giderleri hariç). Albrecht, Ernst, Lock Wulf, **a.g.e.**,s. 290-291

⁸¹² Kandemir, **a.g.m.**,s.18

⁸¹³ Şimşek, **a.g.e.**,s.154-157

⁸¹⁴ Şimşek, **a.g.e.**,s.180, Savunma Harcamaları için bkz. Ek 4-5

1964-1973 arası ABD 70 Ülkeye, ikinci sırada ki Sovyetler Birliği ise, 32 Ülkeye silah sağlamışlardır. 1970 'li yıllardan itibaren Batı Avrupa Ülkelerinden Fransa ve İngiltere 'de bu rekabete katılmışlardır.⁸¹⁵ Silah sistemleri, binlerce çeşit farklı sanayii mamulleri ve metallere üretilmektedir. Yani çok sayıda sanayi kollarına ihtiyaç vardır. Yerli silah üretiminin geliştirilmesi, kısmen imalat sanayii sektörünün geliştirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Silah üretimine temel oluşturan sanayii kollar, demir-çelik, demir dışı metaller, metal ürünler, elektrikli-elektriksiz makinalar, lastik, ulaşım araçlarıdır. Savunma sanayii 'ne yatırım yapan ülkelerin başında Hindistan, Brezilya, İsrail, G.Afrika, Yugoslavya ve G.Kore gelmektedir. Arjantin, Tayvan, Endonezya, Mısır, Pakistan, Türkiye ise daha küçük çaptaki silah ve askeri donatımların üretimlerini yapmaktadırlar.⁸¹⁶ Silah üretiminde başı çeken ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde ise savunma sanayii tamamen özel sektör tarafından yürütülmekte, belli bir sanayii aşamasındaki İspanya, Brezilya, Arjantin gibi ülkelerde ise; Kamu ve Özel Sektör tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Eski sosyalist ülkeler de ise bu işi devlet şirketleri üstlenmiştir.⁸¹⁷ Dünyanın az gelişmiş ülkeleri içinde İsrail, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Yugoslavya gibi ülkeler silah piyasasında büyüme bakımından en çok dikkati çeken ülkeler durumuna gelmişlerdir. Özellikle Amerika 'dan yeni teknoloji transferi yapan İsrail büyük küçük 150 'den fazla savunma şirketinden oluşmuş ve ihracata yönelmiştir.⁸¹⁸ 1967 Albaylar darbesinden sonra hızlanan Yunanistan'daki silahlanma, 1971'den sonra yerli silah üretimine geçme yönünde çabalarla devam etmiştir. Giderek artan dış borçlanma 1974'de olağanüstü rakamlara ulaşmış ve daha da ağır koşullarda borçlanmaya gidilmiştir. 1975 yılında ordunun daha da modernleşmesi için harcanacak tutar % 33 daha artmıştır. Yunanistan'a da Türkiye gibi 1965'e kadar

---

⁸¹⁵ Albrecht, Ernst, Lock, Wulf, **a.g.e.**,s.32-35. bkz. Ek-6

⁸¹⁶ Şimşek, **a.g.e.**,s. 101-107

⁸¹⁷ Atay, **a.g.m.**,s.33

⁸¹⁸ Akgül, **a.g.e.**,s.26

ABD yardımı çerçevesinde malzeme girmiş, dolayısıyla Amerika bu iki ülkeye silah yollamayı hemen hemen tekeline almıştır.

Bundan sonra Türk-Yunan silah pazarını paylaşmak için Batılı silah şirketleri de rekabete girişmiştir. Yunanistan 'nın Milli Savunma Bakanlığı veya silahlı Kuvvetler'e bağlı bir savunma sanayisi yoktur. Genellikle bu sanayiinin malzemelerini bir özel şirket (Greek Powder and Cartridge Company) üretmektedir.⁸¹⁹

İran 'da ise; MSB 'na bağlı iki büyük Askeri Fabrika Silahlı Kuvvetleri 'nin silah, mühimmat ve gereç ihtiyaçlarının bir kısmını karşılama çabası içinde olup, devamlı gelişmeye yönelik yatırımlar gerçekleştirilmektedir. Amerika ile 1970 'lerin başında hava silahları üretimine de geçmiştir.⁸²⁰

Genel olarak silah alıcısı ülkeler, yani gelişmekte olan ülkeler giderek silah tedarikindeki dışa olan bağımlılık sonucu oraya çıkan önemli tehditlerin farkına varmakta ve artan oranda silahlarını yerli kaynaklardan elde etme yönünde çaba göstermektedirler. Fakat bu ülkelerin özellikle ileri silah sistemlerini üretmeleri bazı ekonomik, teknolojik ve politik etkenlerle sınırlı olmaktadır.

Özetle, İkinci Dünya Savaşından sonra, savunmasını büyük oranda askeri yardımlar ve dış kaynaklı silahlara bağlamış olan Türkiye Cumhuriyeti, özellikle 1964 ve 1974 yıllarındaki Kıbrıs olayları sonucunda bu bağımlılığın meydana getirdiği stratejik sıkıntıları acı deneyimlerle öğrenmiştir.

Yaşanan bu sıkıntılar, milli savunma sanayiinin canlandırılması arayışlarına yol açmış, kapsamlı yatırımlar yapılmıştır. Almanya'dan alınan yüklü sparişler üzerine MKEK Fabrikalarında büyük değişiklikler olmuştur. G-3 ve

---

⁸¹⁹ Albrecht, Ernst, Lock, Wulf, **a.g.e.**, s.269-273., Ayrıca bkz. Ek-10.

⁸²⁰ Pamir, **a.g.m.**, s.88.

MG-3 tüfek üretimleri bu yıllarda izlenen politikanın somut örnekleridir. Özellikle 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra milli savunma sanayii oluşturma çalışmaları hızlanmıştır.

Gerek Barış Harekatı sırasında ortaya çıkan ihtiyaçlar gerekse hareket sonrasında Amerika tarafından uygulanan ambargo Türkiye'nin kendi savunma sanayiini kurma yolunda somut girişimlerine neden olmuş, ayrıca ambargo karşısında Türk Milletinin duyarlılığı TSK tarafından kurulan vakıflara büyük bağışlar toplanmasına neden olmuştur. Bir ülkenin kendi ihtiyaı olan silahkarı kendisinin üretmesinin o ülkenin milli güvenliğinin gerektirdiği bir koşul olduğu yolundaki düşünce iyice gündeme oturmuştur.

SONUÇ

Askeri anlamda stratejik ve taktik her türlü saldırı ve savunmaya yönelik silah sistemleri ve askeri donanımları üreten ve geliştiren savunma sanayii diğer ekonomik faaliyet alanları ile de işbirliği içinde olan bir sanayii dalıdır. En önemli özelliği, askeri gereksinimler için talep edildiğinde üretimlerinin “politik” olmasıdır. Savunma sanayii, genel ekonomik yapının bir parçası olmakla birlikte kendi niteliğinden kaynaklanan farklılıkları da ifade eder. İleri teknoloji yüksek kaliteli üretim, üst düzey güvenlik ve gizlilik ile iç ve dış pazarlardaki sınırlamalar gibi ilave özellikleri vardır.

Türkiye’deki savunma sanayii’nin bugünkü modern düzeye ulaşmadan önce geçirmiş olduğu aşamalar araştırıldığında MKEK’nun temelini oluşturan kuruluşların Osmanlı Devleti’ndeki “Tophane” ye kadar uzandığı görülmektedir. Çok geniş topraklar üzerinde yüzyıllarca hüküm sürmenin ilk şartı da güçlü bir orduya sahip olmaktı. Ordunun gücü de iyi donanımlı olmasıyla orantılıydı. Fatih Sultan Mehmet Dönemi’nde yakaladıkları teknik üstünlükle oluşan top döküm sanayii XV. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda topun bir arada dökülebildiği “Tophane-i Amire” adıyla askeri sanayii fabrikası halini almıştır.

Devletin bu ilk sanayii kuruluşu giderek daha da gelişmiş yeni ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden inşa edilmiş ve verimliliği artırılarak zamanın en büyük tesislerinden biri olmuştur. Diğer silah fabrikaları ile bütün savunma kuruluşları İstanbul ve civarında toplanmış ve Tophane’den başka Zeytinburnu Silah Fabrikası, Bakırköy Barut Fabrikası, Karaağaç Tapa Fabrikası ve Hendek’te Hızır Fabrikaları sayılabilir. Anadolu’da ise Konya ve Kayseri Güherçile Kalhaneleri’nden başka tesis mevcut değildir.

Tanzimat Dönemi’nde, Tophane Müşirliği emrinde bulunan savunma sanayii, Meşrutiyet’ten sonra” İmalat-ı Harbiye Müdürlüğü”ne bağlanmıştır.

Sanatkar yetiştirmek için sanayii alayları, sanayii okulları açılmış dışardan yabancı uzmanlar getirilmiş ancak zamanla ordunun gereksinimlerini karşılamak mümkün olmamış, silah ve cephane imalatı da ithalatı da giderek artmıştır. Bunu yanında Tophane-i Amire'ye bağlı fabrikalarda en modern şekilde tñfek, top ve mermi yapacak şekilde dışarıdan makineler satın alınmıştır. Savunmanın gereğini kavramış olan Osmanlı Devleti'nin aldığı bu önlemler bilgi birikimi ve altyapı yetersizliği ile sermaye yokluğu gibi nedenlerle istenilen sonucu verememiştir. Dış memleketlerden ihtiyaç duyulan silah, cephane ve askeri malzeme alımı devam etmiştir.

Modernleşme ve batıya ulaşma çabaları II. Abdülhamit Dñnemi'nde devam etmiş, Osmanlı Askeri Teşkilatı Modern bir tarzda yenilenmiş ve bu dñnemde başlayan Osmanlı-Alman yakınlamaşı özellikle askeri alanda yapılan yenilikler çerçevesinde Almanya'dan getirtilen askeri uzmanlar orduda Alman nüfuzunun artmasına da neden olmuştur.

İttihat ve Terakki Dñnemi'nde ise; hukuk, adalet ve eğitim alanlarındaki köklü değişimleri "milli iktisat" politikası izlemiştir. Ekonominin savaşın kaderini de etkilediği gerçeğiyle ileri teknoloji silah ve teçhizat masraflarını oldukça arttırmıştır. 1908'den itibaren "İmalat-ı Harbiye" adıyla anılan savunma faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkması ve İstanbul'un işgali nedeniyle asıl amacından saparak ticari amaçlara yönelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde grişilen Milli Mücadele de ihtiyaç duyulan askeri araç-gereç ve malzemenin sağlanması yurdun her köşesinden gelen bu milli davaya inanmış subayların, mühendislerin, işçilerin büyük gayret ve hizmetleri olmuştur. Bu çalışmalar bazı gizli gruplar tarafından organize edilmiş İstanbul'dan kaçırılan tezgah ve makinelerle Anadolu'da Ankara, Eskişehir, Keskin, Kayseri, Konya ve Erzurum'da tamirhaneler, mühimmat imalat haneleri ile küçük çaplı atölyeler kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara'da Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurularak İstanbul, Ankara ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılmış tüm fabrikalar ve işletmeler merkezi bir yönetim altında toplanmıştır. Bundan sonra İstanbul'da bulunan kuruluşlar zamanla tasfiye edilmiştir. Teşkilatta bazı yenilikler yapılarak organize edilen askeri fabrikaların çalışanlarının da sosyal durumları eğitimleri ve iş güvenceleri de ele alınmıştır. Daha önceleri olduğu gibi mevcut ve yeni kurulan tesislere yine Alman teknolojisi uzmanı ve malzemesi egemen olmuştur. Uluslararası gelişmeler Almanya'nın izlediği siyaset Türk dış politikası ile bağdaşmamış ve giderek iki devlet arasındaki ilişkiler soğumaya yüz tutmuştur. Dünya barışı ve toprakların güvenliği bakımından Alman siyasetini tehlikeli bulan Türkiye Cumhuriyeti, İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

Askeri fabrikalar vasıtasıyla varlığını sürdüren savunma sanayii 1940'lı yıllarda durma noktasına gelmiştir. Gerek Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü üretimlerinin ve yönetim şeklinin gerekse savaş yıllarının genel ekonomik durumundan kaynaklanan güç koşullar altında 1950 yılına kadar kullanılarak gelen bu tesislerde artık üretim yapılamıyor veya planlanan ve istenen düzeyde faal olamıyordu. Savaş sonrası değişen uluslararası dengeler, Sovyetler Birliği'nin giderek artan tehditi, Türk siyasi hayatındaki önemli değişimler Türkiye Cumhuriyeti'ni Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaştırmıştır. Turuman Doktrin'i çerçevesinde Amerikan yardımı gelmeye başlamıştır. Bundan sonra Türk ekonomi politikasının oluşumunda Amerika'nın belirleyici olması da etkisini göstermiştir. Sovyetler Birliği tehditlerine karşı Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlar Marshall Planıyla daha da artmıştır.

MKEK'nun kuruluşu da bu yıllara denk gelmiştir. Askeri fabrikaları aktif hale getirmek ve nitelikli ürün veren hem askeri hem de sivil sektöre hizmet edecek bir yapıya kavuşturmak amacıyla İDT şeklinde yeniden organize edilmiştir. Bu amaçlarla kurulan MKEK Amerikan yardımları yüzünden ilk

yıllarını hayli sıkıntılı geçirmiştir. Kuruluş amacı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne her çeşit silah mühimmat ve patlayıcı maddelerle,askeri ihtiyaçlara cevap veren aletler, donanımlar, araçlar ,makineler, tesisler , yedek parçalar vs.üretecek onarım yapacak bu kurum MSB'den sipariş alamamıştır.Kurum tesisleri uzun süre işsiz kalmış hatta kimi fabrikalar faaliyet yapamamaktan dolayı kapanmıştır.Marshall yardımları nedeniyle devam eden yıllarda MSB'nin siparişi giderek azalmış, üst yönetimce alınan kısa vadeli önlemler de bir işe yaramamıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin NATO'ya girişi ile yardımlar daha da artmıştır. Bu da Kurum fabrikalarını uzun süre işsiz bırakmıştır.

Ancak; MKEK'nu harekete geçiren bir gelişme oluşmuş, 1954-1958 yılları arasında alınmış olan yutdışı siparişler vardı.Oldukça yüklü miktarda Almanya'dan verilen imalat siparişlerinin getirdiği imkanlarla MKEK büyük bir yatırım çalışmalarına başlamıştır.Bu yeni dönem sonuçlarını vermeye başlamış ve mali yönden rahatlayan Kurum pek çok yeni tesis kurmuş, mevcut olanları da teknik açıdan geliştirerek bir çok ortaklıkta pay sahibi olmuştur.Yine bu dönemde gerçekleşen çok partili yaşam hem iktidarı hem de izlenen ekonomik politikayı değiştirmiştir.

1930'lu yıllara kadar ekonomik açıdan Almanya'ya olan bağımlılık yerini Amerika'ya bırakmış ve izlenen dış politikada ona paralel yürümüştür. 1960'lı yıllarda yapılan Kalkınma Planları çerçevesinde yapılan yeni yatırımlarla pek çok yeni ürün piyasaya girmiştir.Savunma Sanayii'ni doğrudan ilgilendiren silahlar ve mühimmatlar yanında sivil sektöre yönelik imalatlar yabancı lisanslarla gerçekleştirilmiştir.

Yapılan Amerikan yardımları, verilen krediler Türkiye'nin sadece ekonomik değil siyasi olarak bağımsız hareket etmesini engellemiştir. Bu gerçeği de Türkiye Kıbrıs konusunda yaşamıştır.1963 ve 1967 yıllarında yaşananlar bu gerçeği oldukça etkili bir şekilde gözler önüne sermiştir. Özellikle savunma konusunda kendi ordusunu istediği gibi kullanamama konumuna gelmiştir.

Amerikan yardımları artışı oranında MKEK'nun üretimi azalmıştır veya ürettikleri NATO standartlarının altında kalmıştır. Genel ekonomik yapıdan soyutlanamayacak bir alan olan savunma sanayiinin gelişmesi için gerekli diğer yan sanayiiler Amerika'nın engellemeleriyle gerçekleşmemiştir.

Kıbrıs olaylarında Türkiye silahını izinsiz kullanamama gibi rahatsız edici kamuoyunun da tepkisini çeken sansasyonel bir olayla karşıkarşıya kalmıştır. İkili antlaşmaların gereği 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekatı Kıbrıs Türk Toplumunu'nun can ve mal güvenliğini korumak için yapan Türkiye Cumhuriyeti bunun da bedelini ağır ödemiş ve "Amerikan ambargosu" ile cezalandırılmıştır.

Yaşanan tüm bu olaylar Türkiye'nin dış politikasını, savunma anlayışını yeniden gözden geçirmesi bakımından yararlı olmuş ve bunu için savunma sanayiinde kendi imkanlarıyla bir şeyler yapmanın gerçeğini anlayıp bu yolda hareket etmiştir. Kamuoyunun da maddi ve manevi desteğini de alarak Türk Savunma Sanayimizizin ilk ve büyük kuruluşu olan MKEK'dan başka yine Türkiye'nin gururu olan ASELSAN ve TUSAŞ yurt savunması için hizmete başlamıştır.

Güçlü bir savunma sanayii, uluslararası güç dengesinin önemli bir unsurudur. Türkiye gibi diğer gelişmekte olan ülkelerin karşılaştığı çeşitli politik ve askeri kısıtlamaların çoğu sanayileşmiş silah üreticisi ülkelere olan bağımlılıklarından kaynaklanmaktadır.

Silah üretiminde kendi kendine yetmek, T.S.K. için gerekli olan her çeşit ihtiyacın ülkede üretilmesi değildir, özellikle kritik parçalar başta olmak üzere bağımlılığı asgari düzeye indirmektir. Bu bağımlılık dünyanın pek çok ülkesi için söz konusudur ancak; gelişmiş ülkelerde bu hammaddelere bağımlılık iken, gelişmekte olan ülkelerde teknolojiye bağımlılık şeklindedir. Bu yıllarda Türkiye için geniş çaplı bir yerli üretimden söz etmek pek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşivler

A. ATASE Arşivi

K.1054, D.202, F.15-2.

Klasör 1403, Dosya 54, Fihrist.

Klâsör 76, Dosya 66, Fihrist 14.

B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (BCA)

BCA Bakanlar Kurulu Kararları Fonu

030.18.01. 012 76 7.

030.18.01 12 71 10.

030.18.01. 49 77 13.

030.18.01 61 4 5.

030.18.01, 11 39 18.

030.18.01, 19 23 12.

030.18.01 47 53 8.

030.18.01 21 45 1.

030.18.01 37 42 13.

30.18.1 2 87 54 7.

030.18.1.23 84 73.

30.18.1.2 18 238 473.

030.18.1.2. 8 8 1

030 18 1 2 9 17 9 .

030 18 1 2 61 45

030 18 1 1 16 68 13 (1).

030.18.1 2 29 43 3.

030 18 1 1 29 38 8.

030 18 1 2 11 39 10.
030 18 1 2 55 44 13.
030 18 1 2 55 44 13.
030.18.1.2 5448.
030.18.1.1 16 73.
030.18.1.1 26 63 5.
030 18 1 2 6 57 15.
030.18 1 2 8 8 1.
030.18.1.2 18 60 106.
30 18 1 2 18 60 112.
30 18 1 2 92 71 12.
30 18 1.2 82 21 16.
30 18 1 2 96 83 20.
030 18 01 110 28 13.
030 18 01 109 53.
030 10 58 396 14.
030 18 01 123 30 14.
030 18 01 122 30 14.
030 18 01 122 30 14.
030 18 01 122 30 14.
030 18 01 122 30 14 .
030 18 01 11 36 3.
030 18 1 118 100.
030 18 1 103 71 14.
030 18 1 102 63 7.
030 18.1.2 18 60 117.
30.18.1.2 97 112 6.
30.18 1 103 17 11.
30 18 01 108 47 1.
030 18 01 116 22 19.
030 18 1 2 55 44.

BCA Başbakanlık Muamelat Müdürlüğü Fonu

030 10 85 565 1.
030 10 58 39 6 11.
030.10 58 395.
030 10 85 565 1.
030 10 85 565 1.
030 10 163 140 21 (23).
030 10 52 345 24 (5).
030 10 268 80611.
030 10 85 565 1.
30 10 85 565 1.
30 10 85 565 1.

BCA Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Fonu

030 01 100 619 5.
030 01 76 479 4.
030 01 100 6197.
030 01 42 252 20.

BCA, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Yönetim Kurulu Başkanlığı Yönetim Kurulu Kararları

3. Resmî Yayınlar ve Raporlar:

“Türk Harp Sanayiinin Doğuşu ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’nun Tarihçesi”, **MKE Dergisi**, Ank. Mart 1979.

Askeri Fabrikalar Tarihçesi, Askeri Fabrikalar Basımevi, Ank.1940.

Atatürk'ün Doğumununun 100'ncü yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, **Harita Genel Md. Yay.**, Ank. 1982.

D.İ.E, **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ank. 1973.

Devlet Çelik ve Kimya Endüstrisi Kurumu Kanunu ve Milli Savunma Ekonomi ve Bütçe Komisyonu raporları (1/639).

- DPT, **İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı**, Başvekalet Matbaası, Ank. 1936.
- Genelkurmay Başkanlığı, **T.S.K. Tar., Balkan Harbi (1912-1913)**, c.II-3, Ank. 1993.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, c.VII, Gn.Kur. Basımevi, Ank. 1975
- Hariciye Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı, **Türkiye’de Marshall Planı**, Sayı 1-27.
- Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Uçak Albümü**, 1923-1950, C.II, Ank. 1984.
- M.K.E. Maksam Genel Müdürlüğü, **Maksam Tarihçesi**, Ank 1993.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı: Türk Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), **Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü**, Ank. 1973.
- Türk İstiklal Harbi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., c.VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923) Gnkur Basımevi, Ank. 1975, s.115.
- Türk İstiklal Harbi**, Gn. Kur. Harp Tarihi Başkanlığı, İdari Faaliyetler, s.96.

4. Mevzuat

- Düstur, Üçüncü Tertip, c.5, Ank. 1931, s.753.
- Düstur, Üçüncü Tertip, c.7 (ikinci tabı) Ank. 1944
- Düstur, Üçüncü Tertip, c.13, Ank. 1932.
- Düstur, Üçüncü Tertip, c.7 (ikinci tabı) Ank. 1944.
- Düstur, Üçüncü Tertip, c.20, Ank. 1930.
- Düstur, Üçüncü Tertip, c. 29, s. 1278-1288.
- Kavanin Mecmuası, Dönem.4, c.13
- Resmi Gazete, 15.03.1950., s. 1176-1177
- Resmi Gazete, 15.03.1950. 7457 sayılı nüshası.
- Resmi Gazete, 2441 sayılı kanun 27.05.1934.
- TBMM Zabıt Ceridesi, IV. Devre, c.18, s.172.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem IX, c.24
- TBMM Zabıt Ceridesi, 23 Kasım 1956
- TBMM Tutanak Dergisi, 13.03.1939
- TBMM Tutanak Dergisi, 16.01.1949

TBMM Tutanak Dergisi, 02.02.0950
TBMM Tutanak Dergisi, 24.02.1950
TBMM Tutanak Dergisi, 02.03.1950

5. Kitaplar

50 Yıllık Yaşantımız 1923-1933, c.1, Milliyet Yayınları , İst. 1975.

Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politika’nın Açıklamalı Kronoljisi 1945-1971**, Bilgi Yay, Ank 1976.

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev. Ahmet Fethi, Umut Matbaası, İst 1996.

Ağaoğlu, Samet, **Demokrat Parti’nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, ist 1972

Akgül, Aziz, **Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayi**, Başbakanlık Basımevi, Ank. 1986

Albrecht, U. – Ernst, D. – Lock, P. – Wulf, H., **Silahlanma ve Azgelişmişlik**, Çev. Ümit Kıvanç-Mehmet Kıvanç, İst. 1978.

Aloba, Bilge Köksal- İlkin, A. Râsih, **Türkiye İktisadî Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı ve Kredi Yay., İst. 1973.

Ankara **Vilayeti Hakkında İdari, İktisadî, İçtimaî, Tabii, Ziraî ve Tarihi Malûmat**, Vekam, Ank. 1933.

Apak, Kemalettin – Aydınelli, Cevdet – Akın, Mehmet, **Türkiye’de Devlet Sanayii ve Maden İşletmeleri**, İzmit 1952.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, c.I, Ank. 1992.

Armaoğlu, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, T.T.K. Basımevi., Ank. 1991.

Armaoğlu, Fahir, **Kıbrıs Meselesi**, A.Ü.S.B.F. Yay, No. 156-138, Ank 1963

Ataöv, Türkkaya, **İkinci Dünya Savaşı: Neden Çıktı? Nasıl Sürdü? Asya ve Afrika’yı Nasıl Etkiledi?**, Ank 1985

Atatürk, M. Kemal, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, T.İ.T.E, Ank. 1981.

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, c.I, Bilgi Yayınevi., Ank. 1969.

Avni, Hüseyin – Güteryüz, Halit, **Türkiye’de Sanayiın İnkişafı**, İst. 1937.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, cilt. III. Remzi Kitapevi, 2. Baskı, İst. 1968.

- Aydın, Mesut, **Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi: 6, İst.1992.
- Aysan, Mustafa, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, İst 1981.
- Bağcı, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, 2. Baskı, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., Ankara, Ağustos 2001.
- Baydar, Ertuğrul, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Ank. 1978.
- Bıyıklıoğlu, Tefik, **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ank 1962
- Bilge, A. Suat, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri, 1920-1964 Güç Komşuluk**, T. İş Bank. Kültür Yan, Ank. 1992.
- Bilsel, Cemil, **Lozan, 2. Cilt**, İst 1933
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İst. 1995.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)**, 8. Baskı, Ank. 2004.
- Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, Ank. 1974.
- Boratav, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, İst. 1974, s.2.
- Burçak, Rıfık Salim, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç yay, Ank. 1979.
- Caşın, Mesut Hakkı, **Çağdaş Dünyada Uluslararası Güvenlik Stratejileri ve Silahlanma**, Ank. 1995
- Cem, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Can Yay, İst 1997
- Cillov, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İst. 1972.
- Cumhuriyetimizin 50. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, **Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ank. 1973**
- Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1991.
- Çay, Abdülhaluk, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 1993, Seri I, s.a.13, Ank 1989
- Çetin, Birol, **Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi (1700-1900)**, Kültür Bakanlığı Yay., Anka. 2001.
- Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İst 1961
- Derin, Haldun, **Türkiye'de Devletçilik**, İst. 1940.
- Deringil, Selim, **Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yay, İst. 1994.
- Dethier, Philipp Anton, **Boğaziçi ve İstanbul**, çev. Ümit Öztürk, İst. 1993.

- Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, İst. 1970.
- Er, Şükrü, **Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri**, ATO Araş Yay., 2-3-4 Ocak 1975, Ank.
- Eralp, Nejat, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar**, T.T.K., Ank. 1993.
- Erdoğan, Aslı Yüce, **Her Yönüyle Kırıkkale**, Ank. 1973.
- Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara Matbası, Ank. 1968.
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti- Tarihi ve İdeolojisi**, Sevinç Matbaası, Ank 1970
- Esmer, Ahmet Şükrü – Sander, Oral, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1939-1945 Dönemi**, Ank. 1993.
- Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, çev. Zuhuri Danişmen, c.II, **İstanbul Kardeş Matbaası, 1969.**
- Giritlioğlu, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, C. I, İst 1965.
- Gn. Kur. Başkanlığı, **Sebepler ve Sonuçlarıyla 1974 Kıbrıs Barış Harekati**, Ank 1996
- Goloğlu, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yay, İst 1982.
- Gök, Orhan – Şimşek, Galip, **Patlayıcı Madde Teknolojisindeki Gelişmeler**, c.2, Ank. 1969, s.346.
- Gönlübol, Mehmet – Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1939)**, Ank. 1993.
- Gürün, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)**, S.B.F. Yay., Ank. 1983.
- Hart, Liddell, **İkinci Dünya Savaşı Tarihi**, çev. Kerim Bağrıaçık, 2 Cilt, İst 1998
- Hiç, Mükerrerem, **Montaj Sanayii ve Otomotiv Yan Sanayii**, ist 1973
- Himmetoğlu, Hüsnü, **Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları**, c.I, İst. 1975.
- İlhan, Suat, **Jeopolitik ve Duyarlılık**, TTK Yay., Ank. 1989.
- İnalçık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomi ve sosyal Tarihi**, c.1, çev. Halil, Berkman, İst. 1973.
- İnan, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, T.T.K. Yay., Ank. 1989.
- İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, Ank. 1972.

- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri I (1919-1946)**, İst. 1946.
- İnönü, İsmet, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, Yayın yeri ve tarihi yok.
- İpekçi, Abdi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İst. 1965
- Jacobsen, AdolfHans, **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı**, Genelkurmay Basımevi, Ank 1989
- Karacan, Alinaci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İst 1943
- Karal, E.Z., **Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları ve Nizam-ı Cedîd**, Ank. 1946.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi VII, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Ank. 1988, s.184-189.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, c.VII, Ank. 2000.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, c.V, Nizam-ı Cedîd ve Tanzimat devirleri**; Ank. 1999.
- Karpat, Kemal **Türk Demokrasi Tarihi**, İst. 1967.
- Kemal Atatürk, **Nutuk**, c.II, Onuncu Basılış, İst 1970
- Kepenek, Yakup – Yentürk, Nuray, **Türkiye Ekonomisi**, 15. Basım, İst. 2004.
- Kepenek, Yakup, **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT)**, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İst. 1993.
- Kılıçbay, Ahmet, , **Türk Ekonomisi, Modeller Politikalar Stratejiler**, T. İş Bank Kültür Yay, İst. 1994.
- Kocaoğlu, Mehmet, **Uluslararası İlişkiler**, Ankara 1993
- Koçak, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yay., Ank. 1986.
- Koçak, Cemil, **Türk-Alman ilişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde, Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkileri**, T.T. K. Yay., Ank. 1991.
- Kongar, Emre, **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Ank. 1979.
- Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953)**, Genelkurmay Başkanlığı, Ank 1975
- Köseoğlu, Talat , **Demokraside Kavgalarımız**, İst. 1962.
- Kuran, Ahmet Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, İst. 1959.
- Kurtoğlu, Fevzi, **Gelibolu ve Yöresi Tarihi**, İst. 1938.
- Kuruç, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ank. 1987.

- Kürkçüoğlu, Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**,Ank 1972
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 2. Basım, T.T.K. Yay. Ank. 1984.
- Maksam Genel Müdürlüğü, **Şirket Tarihçesi**, Tarihsiz, Ankara
- Mantran, Robert, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, c.II, Türk Tarih Kurumu Yay., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ank. 1990.
- Marshall Yardımı ve Biz**, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ank 1950.
- Memduh Yaşa, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank Kültür Yay., İst. 1980.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı**, Ank 1969
- Mertel, Raşit, **Atatürk ve Donanma**, İst. 1946.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları**, Ank. 1981.
- Mütercimler, Erol, **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekatı**, 2. Baskı, Arba Yay, İst 1998
- Neil, William Mc, **Dünya Tarihi**, Çev. Alaattin Şenel, Ankara İmge Basımevi 1994.
- Okyar, A. Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, İst. 1980.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, İst. 1983, s.71-76.
- Ökçün, Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, 3. Basım, Ank. 1981.
- Önsoy, Rifat, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, T. İş Bankası Kültür Yay., Ank. 1988.
- Özgüldür, Yavuz, **Türk-Alman ilişkileri (1923-1945)**, Ankara, 1993.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İst. 1988.
- Parry, Vernon J., **İslamda Harp Sanatı**, çev. Erdoğan Merçil-Salih Özbaran, **Tarih Dergisi**, S.28-29, İst. 1975.
- Rathmann, Lothar, **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Giriş**, çev. Ragıp Zaralı, İst. 1976.
- Sander, Oral – Fişek, Kurthan, **Türk-A.B.D. Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı**, İst. 1977, s.136-146.
- Sander, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, AÜSBF Yay, Ank. 1979.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1990**, İmge Yayınevi, Ank., 1991
- Sarımay, Yusuf, **Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Giriş**, Ank. 1988.

- Savunma Sanayii Müsteşarlığı, **15. Yıldönümünde Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Mönch Media Yayınevi, Ank 2001
- Shaw, Stanford J. Shaw-Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, çev. Mehmet Harmancı,c.II, İst. 1983.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları.**
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, Ank 1983
- Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadelede Tekalif-i Milliye Emirleri**, Ank 1998
- Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa 1995.
- Tansu, Samih Nafiz (Anlatan, Hüsametdin Ertürk), **İki Devrin Perde Arkası**, İst. 1957.
- Tarakçı, Nejat, **Devlet Adamlığı Bilimi Jeopolitik ve Jeostrateji**, İst 2003.
- Tayanç, Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İst. 1973.
- Tekeli, İ. – İlkin, S., **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, O.D.T.Ü. Yay., Ank. 1982.
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, O.D.T.Ü. Yay., Ank. 1977.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ-Ank 1974, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi, No: 1.
- Tevetoğlu, Fethi, **Karakol Cemiyeti**, T.T.K. Yay, Ank 1988
- Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, 3.baskı.
- Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiliye 1944-1950**, Bilgi Yay, Üçüncü Basım, Ank 1990.
- Toprak, Zafer, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, 1914-1918, İst. 2003.
- Tökin, Firuzan Hüsrev, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi (1839-1965)** İst 1965
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)**, Doğan Kardeş Yay, İst. 1952.
- Türk Ekonomisinin 50 Yılı**, İst 1973.
- Türkiye Tarihi**, C.4, Editör Sina Akşin, İst 2002
- Türkgeldi, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ank 1948

- Türkiye'nin ve Türk Dünyasının Jeopolitiği**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ank 1993.
- Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)**, İst. 1995, s.226-228.
- Us, Asım, **Atatürk ve İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları**, Vakit Matbaası, İst. 1966.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları**, c.II, T.T.K. Yay, Ank. 1988.
- Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, İst. 1981.
- Ülman, Haluk, **II. Dünya Savaşının başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri 1939-1947**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ank. 1961.
- Yaresimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Gözlem Yayınevi, İst 1974
- Yazıcı, Tahsin, **Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım**, İst 1963
- Weisband, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, çev. M. Ali Kayabal, İst 1974
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yay, İst. 1995.

6. Makaleler

- Acer, Mustafa, "Türkiye'de Havacılık Sanayii", **1. Teknoloji Milli Kongresi**, Ankara Sanayi ve Ticaret Bakanlığı 1984.
- Agoston, Gabor, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları (1453-1826)", **Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1485**, İst. 2003, s.139-140.
- Akşin, Sina, "**Siyasal Tarih (1789-1908)Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti 1600-1908**, c.II, İst. 1991.
- Aktar, Ahmet, "Kurtuluş Savaşı Anıları", **MKE Dergisi**, Y.2, Ank. Mart 1975.
- Alniak, Oktay, "Türk Savunma Sanayii Hakkında Genel Değerlendirme", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ank. Ocak 1996, s.8-9.
- Atay, Mehmet, "Silah Sanayinin Özellikleri ve Silah Tedarik Yöntemleri", **Jeekonomi**, c.1, Sayı:2, Ank. 1999, s.27-28.

- Aydın, Mesut, "Hamza Grubu", A.Ü.T.İ.T.E., **Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs 1989, Yıl 2, S.3
- Aydüz, Salim, "Osmanlı Devleti'nde Ateşli Silah Sanayii ve Top Döküm Teknolojisi (1453-1566)", **Türkler Ansiklopedisi**, c.10, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999.
- Bekiroğlu, Mehmet, "Silah ve Tüfek Fabrikaları", **MKE Dergisi**, S.21, Ank. Mart 1985.
- Bora, Tanıl-Cantek, Levent, "Ankara Futbolu: Memleket Futbolunun Kenar Senti", **Kebîkeç**, Ank. 2000.
- Bowen, Wayne, "Türkiye ve İkinci Dünya Savaşı: Tarafı Fakat Savaşmayan Ülke", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ank. 2002.
- Çaşın, "İkinci Dünya Savaşı'nın Türk Dış Politikası ve Ulusal Güvenlik Stratejilerine Etkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, II, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**, Ankara 1999.
- Cebecioğlu, Güngör, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I (20 -22 Ekim 1997-İst.)**, Ank. 1998, Ek.8.
- Çağrı, Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", **AÜSBF Dergisi**, C. 51, No. 1-4, Ocak-Aralık, Ankara 1996.
- Çakır, Musa, "İkinci Dünya Harbi Döneminde Askeri Lojistik Hizmet ve Destek Sağlamaya Yönelik İngilizlerle Yapılan Temaslar", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997 İstanbul)**, Gen. Kur. Atase Yay., Ank. 1998.
- Çalık, Ramazan, "Türk -Alman İlişkileri (1923-1945)", **Türkler Ansiklopedisi**, c.16, **Yeni Türkiye Yay.**, Ank. 2002.
- Çelik, Salim, "Çelik Fabrikası" **MKE Dergisi**, S.19, Ank. Ocak 1985.
- Çetiner, Aydın, "Türk Savunma Sanayi" **Çerçeve Dergisi**, Yıl.6, Ocak -Mart 1997, İst. 1997.
- Dağtekin, Hüseyin, "İstiklal Savaşında Anadolu'ya Kaçırılan Mühimmat ve Askeri Eşya Hakkında Tanzim Edilmiş Mühim Bir Vesika", **Tarih Vesikaları**, S.1-16, Ank., Ağustos 1955.
- Dilek, Saim, "MKE Kurumu Marangoz Fabrikasının Kuruluş ve Gelişimi", **MKE Dergisi**, Y.I, S.3, Ank. 1974,
- Dinekli, Yaşar, "Kayaş Kapsül ve İmlâ Fabrikası", **MKE Dergisi**, S.22, Ank. Nisan 1985.
- Er, Şükrü, "Harp Sanayii'nin Teknolojik Meseleleri", **Millî Harp Sanayii Semineri**, A.T.O. Yay., Ank. 1975.

- Ercümend Kuran, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri”, **Türk Dünyası El Kitabı**, c. I, II. Baskı, Ankara, 1992.
- Erdoğan, Muzaffer, “Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthâneleri”, **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, c.II, İst. 1959.
- Erendil, Muzaffer, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye'nin Harp Politikası ile Siyasal ve Askeri Güç İlişkileri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II. İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, (20-22 Ekim 1997-İstanbul)**, Gn. Kur. Atase Başk. Yay, ank. 1999.
- Ergüder, Gediz, “Türk Havacılık Sanayiinin Tarihçesi”, **Uçantürk Dergisi**, Ank. Haziran 1988.
- Ersen, Burhan “Makine Sanayii Müessesesi”, **MKE Dergisi**, Ank. Kasım 1984.
- Evsile, Mehmet, “Askerî Fabrikaların Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Hayatındaki Yeri”, Fırat Üniversitesi, I nci Tarih Sempozyumu, 14-17 Ekim 1993, Elazığ.
- Evsile, Mehmet, “Atatürk Devrinde Harp Sanayii’nin Kuruluşu”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, c.IV, Ankara 12-16 Eylül 1994.
- Eyice, Semavi, “Baruthane” **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, c.V, İst. 1992.
- Genç, Mehmet, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayiinde Gelişmeler ve Devletin Rolü" Osmanlı, , **Yeni Türkiye Yay.**, c.3, Ank. 1999.
- Giz, Adnan, “Osmanlı Devletinde Harp Sanayii”, **Belgelerle Sanayi Dergisi**, Yıl. 4, İst. 1969.
- Gönlübol, Mehmet, “Atatürk’ün Dış Politikası, Amaçlar ve İlkeler”, Atatürk Yolu, Ank. 1987, s.276.
- Haksever, Sadık, “Cumhuriyet Döneminde Savunma Sanayiinin Gelişmesi ve Yapı Değişimi”, **M5 Dergisi**, İst. 1992.
- Hasan Köni, “Türk-Amerikan İlişkileri, **Avrasya Dosyası, C. 1, 5.4, Ankara 1989.**
- Hasret, Çomak, “İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, Harbin Sonrasında Türkiye-ABD İlişkileri, ABD’nin Türkiye’ye Yardım Politikası (Truman Doktrini ve Marshall Plânı”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1977-İst)**, Ank. Genelkurmay Basımevi, 1998.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlı Devleti’nde Ateşli Silahlar”, **Osmanlı**, c.6, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999.
- İlgürel, Mücteba, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ateşli Silahların Yayılışı”, **Tarih Dergisi**, İst.1979.
- İlgürel, Mücteba, “Zeytinburnu’nda Bir Demir Fabrikası” **Tarih Boyunca İstanbul Semineri**, İst. 1989.

- İlgürel, Mücteba“Yeniçeriler” mad. **İslam Ansiklopedisi**, c.XIII, İst. 1986.
- İmat, Celalettin, “Türk Millî Sanayii”, **Askeri Fabrikalar Mecmuası**, Ank. 1934.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı Devrinde Türk Ordusu”, **Türk Kültürü**, S.22, Yıl.II, Ankara, Ağustos 1964, s.53.
- İnalcık, Halil, “Osmanlılarda Ateşli Silahlar”, **Belleten** c.XXI, S.83, Temmuz 1957, T.T.K. Yay., Ank. 1995, s.501-508.
- Kandemir, Avni, “Dünya Savunma Politikası ve Türkiye”, **Strateji Dergisi**, S.2, Ankara, 1995
- Kayabalı, İsmail – Arslanoğlu, Cemender, **Türk Kültürü Dergisi**, Ank. Temmuz 1972.
- Kılıçarslan, Y., , “Cebeci”., **DİA**, c.VII.
- Kili, Suna, “1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed. Ersin Kalaycı ve Ali Yaşar Sarıbay, İst. 1986.
- Köksal, Osman, "Savaş Döneminin Memurlarının Alım Gücüne Etkileri (1939-1945), **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ank. Gen. Kur. Basımevi 1999.
- Kuloğlu, Armağan, “Türkiye’nin Savunma Sanayi Politikası ve Hedefleri”, **Savunma ve Havacılık Dergisi**, C. 11, No. 1, 1997.
- Kurat, Yuluğ Tekin, "Kahire Konferansı Tutanakları ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri, **Belleten**, C.XLVII, Ocak 1983.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Baruthâne-i Âmire” mad., **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.V, İst.1992.
- Manisalı, Erol, “Cumhuriyet’in Atatürk döneminde Sanayileşme Politikası ve Sanayide Gelişmeler”, **Uluslararası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980**.
- Martal, Abdullah, “Osmanlı Sanayileşme Çabaları XIX. Yüzyıl”, **Osmanlı Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yay.**, c.III, Ank. 1999.
- MKE Dergisi**, “Cumhuriyet Devrinde Askerî Fabrikalar, Yıl 3, S.12, Aralık 1976.
- Nutku, Emrullah, “Türk İstiklal Savaşında Denizciler”, **Yakın Tarihimiz**, c.I, s.29-89.
- Onar, Sıddık Sami, “İktisadi Devlet Teşekküllerinin Mahiyeti”, **İ.D.T. Semineri, Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını**, ist 1968

- Ortaylı, İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek İslah-ı Sanayi Komisyonu Olayı”, **ODTÜ, Gelişme Dergisi, Ank. 1978.**
- Özcan, Abdülkadir “Osmanlı Devleti’nin Askeri Yapısı”, **Türkler**, c.10, Yeni Türkiye Yay.
- Özcan, Abdülkadir, “Osmanlı Askeri Teşkilatı” **1**, c.6, **Osmanlı Özel Sayısı I**, Ocak-Şubat, Ankara 2000, Yıl. 6.
- Özdağ, Ümit – Güney, Çetin, “İnönü Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 16, Yeni Türkiye Yay, Ank 2002.
- Özden, Gani, “Osmanlı İmparatorluğu Silahlı Kuvvetlerinin Harp Sanayii Tesisleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl.12, S.22, Ank. 1987.
- Özgüldür, Yavuz, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk -İngiliz-Fransız İttifak anlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması, **Altıncı Ask. Tarih Semineri Bildirileri II**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İst) Ankara 1999.
- Öztürk, A. Rıza, “Mühimmat Fabrikası”, **M.K.E. Dergisi**, Ank. Nisan 1985.
- Pamir, Fahri, “Türkiye’de Milli Savunma Sanayii”, **Türkiye Milli Harp Sanayii Semineri**, A.T.O. Araş. Yay., Ank, 2-3-4 Ocak 1975
- Parry, V.J., “**Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Harp Malzemesinin Kaynakları**”, İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, İst. 1949.
- Sezgin, İbrahim, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Baruthâneler ve Barut İmalatı, **Türkler Ansiklopedisi**, c.X, Yeni Türkiye Yay., Ank. 2002.
- Somer, Tarık, "Harp Sanayii'nin Teknolojik Meseleleri" **Milli Harp Sanayii Semineri**, A.T.O. Arş. Yay, Ankara, 2-3-4 Ocak 1975.
- Sunday, Ürün, Sıtkı "Türk Savunma Sanayiinin Dünü -Bugünü" (II), **Belgelerle Türk Tarih Dergisi Dün, Bugün, Yarın** (B.T.T.D), s.10, Ağustos 1998.
- Sunday, Ürün, Sıtkı, “Türk Savunma Sanayiinin Dünü-Bugünü, **B.T.T.D.**, Ağustos 1998.
- Şehidoğlu, Süreyya Hami, “Kurtuluş Savaşında Savaş Sanayii” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c.VIII. Mart 1992.
- Şimşek, Muammer, **Üçüncü Dünya ve Türkiye’de Savunma Sanayii**, SAGEB, Ank. 1989.
- Tanyer, Turan “Tophane-i Amire’den, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’na”, **M.K.E. Dergisi**, Ank. 1995.

- Tanyer, Turan, "Kurtuluş Savaşı ve Ankara'da Silah Sanayii'nin Oluşumu", **Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Dergisi**, 45. Yıl Özel Sayısı, S.99-100, Ank. 1995.
- Taşkıran, Cemalettin, "Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu", **Osmanlı** c.6, Yeni Türkiye Yay., Ank. 1999.
- Tayanç, Tunç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İst. 1973.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, "Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgeler, Kentsel", **Cumhuriyet dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.6, İletişim Yay., Ank. 1983.
- Tokgöz, Erdinç, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri ve Atatürk Döneminde Uygulanan Politikalar" **Atatürk ve Kültür Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Yay.**, Özel Sayı, Ank. 1981.
- Toprak, Zafer, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti (1600-1908)**, c.3, Edi. Sina Akşin, 5. Basım, İst. 1997.
- Türk Ansiklopedisi**, "Tophane" mad. c.XXXI, MEB, Ank. 1982.
- Türk Silahlı Kuvvetleri**, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay, Ankara Genelkurmay Basımevi 1994.
- Türk, A. Cengiz, "Gaz maske Fabrikası", **MKE Dergisi**, s.3, Ank. Eylül 1983.
- Türkmen, Zekeriya, "II. Meşrutiyet Döneminden Mütareke Dönemine Geçiş Sürecinde Osmanlı Ordusunu Yeniden Düzenleme Çabaları", **Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı I**, Ank. 2000.
- Uçarol, Rıfat, "İkinci Dünya Savaşı, "Misak-ı Milli" ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin direnişi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**.
- Wiener, Wolfgang-Müller, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar" **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank. 1992.
- Wiener, Wolfgang- Müller-, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler (ed. E. İhsanoğlu)**, İst. 1992.
- Yavuz, Nuri, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkanlar'a Girmesi ve Türk-Alman Münasebetlerine Tesiri", **Altıncı Askeri, Tarih Semineri Bildirileri I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ank. 1998.

7. Ansiklopedi ve Sözlükler

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Hürriyet Yay, İst 1994

Büyük Larousse, Milliyet Yay, İst 1993
Büyük Lûgat Ansiklopedisi, İst 1983
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yay, İst 1983
İslam Ansiklopedisi, İst 1986
Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Deyimleri Sözlüğü, M.E.B. Yay., İst. 1983.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, c.5, İletişim Yay., İst. 1985
Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay. Ank. 1959
Türk Ansiklopedisi, M.E.B., Ank 1982
Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,İst 1992
Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), Kaynak Kitaplar, İst 1974.

8. Tezler

Aydüz, Salim, **Osmanlı Devletinde Tophane-i Amire'nin Faaliyetleri ve Top Döküm Teknoloji**, İ.Ü. Sos. Bil. Ens, Bilim Tarihi Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi, İst 1998.
Ekinci, Necdet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Ank 1996
Gölen, Zafer, **Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire**, Isparta 2001, s.2-23, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi.

9. Süreli Yayınlar

Askerî Fabrikalar Mecmuası.
Askeri Tarih Bülteni.
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi.
AÜSBF Dergisi.
A.Ü.T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi
Avrasya Dosyası.
Ayn Tarihi.
Belgelerle Sanayi Dergisi.

Cumhuriyet, 22 Eylül 1947.
Cumhuriyet, 8-11 Ocak 1947.
Çerçeve Dergisi.
Jeoekonomi.
Kebîkeç.
M5 Dergisi.
MKE Dergisi.
ODTÜ Gelişme Dergisi.
Savunma ve Havacılık Dergisi.
Silahlı Kuvvetler Dergisi.
Tarih Dergisi.
Tarih Vesikaları.
Tercuman, 20 Temmuz 1974
Türk Kültürü.
Türkler Ansiklopedisi.
Uçantürk Dergisi.
Ulus, 13 Mart 1947.
Ulus, 19 Nisan 1948.
Ulus, 4 Haziran 1947.
Vatan 22 Temmuz 1946.
Yakın Tarihimiz.
Yeni Türkiye.

EKLER

TABLÖLAR

İÇİNDEKİLER

EK-1: Savunma ve Serbest Piyasanın Özellikleri

EK-2: Türkiye’de Marshall Planı

EK-3: Türkiye’ye Verilen Marshall Planı Yardımları

EK-4: 1934 - 1950 Yılları Arasında Bütçe Giderlerinin Oransal Karşılaştırılması

EK-5:

a) Savunma Harcamalarının Genel Bütçe İçindeki Payı (1950 - 1983)

b) Savunma Harcamaları Cari Fiyatlarla/milyon TL (1950 - 1983)

EK-6: Dünya Silah Piyasası’nın Paylaşımı (1969 - 1984) % Oranına Göre

EK-7:

a) NATO Ülkeleri Silah ve Donatım Harcamaları

b) ABD ve SSCB’de Önemli Silahların Üretim ve Envanter Miktarları

EK-8: Konsorsiyum Kredilerinden Kullanımlar

EK-9: Gelişmekte Olan Ülkelerin Potansiyel Silah Üretim Kapasiteleri Sıralaması

SAVUNMA VE SERBEST PİYASANIN ÖZELLİKLERİ

Serbest Piyasa Sistemi	Savunma Piyasası
Piyasanın hacmi, alıcı ve satıcılar tarafından oluşturulur.	Devlet, belirleyici, düzenleyici, banker, karar veren vs.dir.
Satın almanın alıcıya gider.	Pazarın genişliği, yıllık bütçeler vasıtasıyla, ilgili organlar (hükümet ve yasama organı) tarafından belirlenir.
Alıcı şimdi veya sonraki bir zamanda yapacağı satın alma için tasarruf ederek, harcama seçim hakkına sahiptir.	Kamusal bir maldır. Aynı amaç için aynı zamanda daha az ürün çeşidi üretilir.
Alıcının, aynı kategoride bulunan ve aralarında gerçek veya reklamdaki dolaylı farklılıklar bulunan ürünlerin içerisinde geniş bir seçim serbestisi vardır.	Gerçekte, üretici sayısı daha az veya tektir. Alıcının, prototipler arasından seçim yapma olanağı olmasına rağmen, ürünün üretimine başlandıktan sonra üretim
Satıcılar, yeni ürünleri, potansiyel pazar analizleri vasıtasıyla geliştirirler.	Alıcı, ürün için isteklerini ortaya koyar. Daha sonra satıcı, ürünün geliştirilmesi ve üretimi faaliyetlerine başlar.
Piyasa bireysel değildir. Alıcı ve satıcılar bağımsız olarak hareket edildir.	Piyasa, oldukça bireysellik özelliği gösterir. Alıcı, devamlı olarak satıcı ile irtibatlıdır.
Reklam vardır.	Reklam yoktur.

Kaynak: Gansler, ss.30-31, Marfels, s.412'den aktaran Muammer Şimşek, Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Savunma Sanayii, Ankara 1989.

TÜRKİYE'DE MARŞAL PLANI

1/1/1954-31/3/1954

Bu rapor, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve eklerinin onanması hakkındaki 5253 sayılı kanunun VII ci maddesinin 4 üncü fıkrası gereğince, Dışişleri Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği tarafından yayınlanmıştır.

İşletmeler

MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU

I - Direkt Yardım:

1953 - 1954 Direkt yardımından Makine Kimya Endüstrisine cem'an 1.181.300 dolarlık tahsis yapılmış olup bu devre zarfında 118.476,35 dolarlık mal sevk edilmiş ve 140.630,75 dolarlık malzeme gümrüklenerek istimal mahalline gönderilmiştir. Bu devre içinde 15.854,83 dolarlık navlun bedeli ödenmiştir.

İşletmeler

MAKİNE VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU

I - Direkt Yardım:

1953 - 1954 DİREKT YARDIMI : Bu devreye kadar Direkt yardımdan Makine ve Kimya Endüstrisine cem'an \$ 1.181.300,- lık tahsis yapılmıştır. Bu devrede \$ 4.711.49 lık siparişe bağlanılmış ve 27.988.49 dolarlık akreditif açtırılmıştır. \$ 275.045.34 lık sevkiyat yapılmış olup 324.950 dolarlık malzeme gümrüklenerek istimal mahallerine sevk edilmiştir. Bu devrede 50.000 dolarlık navlun tahsisi yapılmış ve akreditif açtırılmıştır.

TÜRKİYE'YE VERİLEN MARSHALL PLANI YARDIMLARI

Devreler	Dolar Olarak Yardım		
	Umumi Yardım	Direkt	Endirekt
1947-48	-	-	-
1948-49	5 milyar 953 milyon	49 milyon	-
1949-50	3 milyar 510 milyon	58.5 milyon	74.5 milyon
1950-51	2 milyar 418 milyon	45 milyon	55 milyon
1951-52	937 milyon	22.5 milyon	47.5 milyon
	Toplam	Oran	Askeri Yardım
1947-48	-	-	100 milyon
1948-49	49 milyon	% 0.85	95 milyon
1949-50	132.7 milyon	% 3.7	102 milyon
1950-51	100 milyon	% 4.1	150 milyon
1951-52	70 milyon	% 7.4	240 milyon

(Kaynak: Ayın Tarihi, Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü, Mayıs 1952, s. 103)

**1934-1950 YILLARI ARASINDA KESİN HESAP KANUNLARIYLA BELİRLENEN BÜTÇE
GİDERLERİN ORANSAL KARŞILAŞTIRILMASI**

Yıllar	Nüfus	G.S.M.H. Cari alıcı Milyar TL	M.S. Giderleri TL	Fert Başına Milli Savunma Giderleri	Milli Savunma Giderleri- 1934-100	M.S. Bak. G.S.M.H.	Milli Savunma Bütçe %
1934	15.721.000	1.216.1	58.491.537	3.72	100.-	0.04	28.93
1935	16.158.000	1.310.0	63.585.041	3.93	108.7	0.04	28.41
1936	16.350.000	1.695.0	73.007.773	4.46	124.1	0.04	28.05
1937	16.631.000	1.806.5	84.077.322	5.05	143.7	0.04	27.71
1938	16.919.000	1.895.7	94.339.083	5.57	161.3	0.04	30.31
1939	17.369.000	2.063.1	172.759.006	9.94	295.4	0.08	43.32
1940	17.723.000	2.403.4	290.532.360	16.39	496.7	0.12	53.24
1941	17.953.000	2.992.3	322.648.483	17.97	551.6	0.10	55.44
1942	18.144.000	6.195.9	497.336.406	27.41	850.3	0.08	54.42
1943	18.337.000	9.231.7	542.517.257	29.68	944.6	0.05	52.52
1944	18.533.000	6.684.7	554.276.635	29.90	947.6	0.08	51.12
1945	18.790.000	5.469.8	247.945.566	13.19	423.8	0.04	40.88
1946	19.076.000	6.857.6	365.217.535	19.14	624.4	0.05	35.38
1947	19.495.000	7.542.6	517.882.891	26.56	885.3	0.06	32.20
1948	19.922.000	9.535.2	488.524.885	24.52	835.2	0.05	34.12
1949	20.360.000	9.054.4	519.354.950	25.50	887.9	0.05	32.04
1950	20.809.000	9.654.2	438.120.605	21.05	749.0	0.04	29.05

Ertuğrul Baydar, II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Bütçeleri, Ankara, 1978

**SAVUNMA HARCAMALARININ GENEL BÜTÇE VE GSYİH
İÇİNDEKİ PAYI, 1950-1983 (Milyon TL)**

	(1)	(2)	(3)	(3/1)	(3/2)
Yıllar	Genel Bütçe Giderleri	GSYİH	Savunma Harcamaları	Genel Bütçedeki Pay %	GSYİH İçindeki Pay %
1950	1467	9715	479	32.7	4.9
1955	3309	19191	1219	36.8	6.4
1960	7320	46977	1913	26.1	4.1
1965	14488	76440	3411	23.5	4.5
1970	32866	145491	5533	16.8	3.8
1975	114228	519173	19828	17.4	3.8
1980	1101698	4327964	184827	16.8	4.3
1983	2783141	11120097	397875	14.3	3.6

Kaynak: 1:Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı, çeşitli sayılar.
2 Türkiye Odalar Birliği, a.g.e.

**1950-1983 DÖNEMİNDE SAVUNMA HARCAMALARI
(Cari Fiyatlarla, Milyon TL)**

	1.	2.	3.	
Yıllar	Bütçe ile Verilen Ödenekler	Aktarmalardan Sonraki (Özel Kanunlar Dahil) Ödenekler	Toplam Fiili Giderler	(3/2) %
1950	502	556	479	86.2
1955	791	1458	1219	83.6
1960	1437	1674	1913	114.3
1965	3329	3927	3411	86.9
1970	5100	6262	5533	88.4
1975	22865	35974	19828	55.1
1980	129213	267468	184827	69.1
1983	490966	608023	397875	65.4

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye İstatistik Yıllığı, çeşitli sayılar.

DÜNYA SİLAH PİYASASININ PAYLAŞIMI 1969-1984 (YÜZDE)

Yıllar	ABD	NATO (ABD Dışı)	SSCB	VARŞOVA (SSCB dışı)	Diğerleri	ABD ve SSCB
1960	59.7	13.2	18.8	4.7	3.6	78.5
1970	53.3	12.0	25.8	4.6	4.2	79.1
1971	53.5	11.3	25.2	4.6	5.4	78.7
1972	38.4	19.1	27.9	4.4	10.2	66.3
1973	39.4	14.7	38.2	4.2	2.9	78.2
1974	41.0	15.8	33.6	5.7	3.8	74.6
1975	38.0	16.6	31.0	6.4	8.0	69.0
1976	35.3	19.8	31.7	5.4	7.7	67.1
1977	34.0	18.8	33.5	6.5	7.2	67.5
1978	27.9	23.4	33.1	8.0	7.5	61.0
1979	21.9	18.4	45.6	6.5	7.7	67.5
1980	22.0	25.4	39.3	3.5	8.0	61.3
1981	23.5	29.0	30.7	6.0	10.8	54.2
1982	24.4	22.9	29.6	7.9	15.2	54.0
1983	28.4	25.8	26.2	6.6	13.0	54.6
1984	22.0	24.3	26.9	8.0	18.8	48.9

Kaynak: U.S. Acda, World Military Exp. , s.20.

NATO ÜLKELERİ SİLAH VE DONATIM HARCAMALARI
(Toplam Savunma Harcamalarının Yüzdesi Olarak)

Ülkeler	Ortalama 1975-1984	1983 yada 1984	1984 yada 1985	1985 yada 1986
Belçika	13.4	14.9	14.4	16.9
B.Almanya	15.0	17.3	16.5	15.9
Danimarka	17.4	16.5	15.7	14.7
A.B.D.	21.7	25.2	25.6	-
Hollanda	19.8	22.9	23.1	22.2
İngiltere	24.8	26.7	27.7	28.0
İtalya	16.8	18.5	17.3	17.5
Lüksembur	1.9	1.7	1.6	3.3
Norveç	18.4	21.1	18.1	23.2
Portekiz	4.6	4.9	4.8	3.7
Türkiye	11.5	10.1	13.1	14.0
Yunanistan	17.6	15.9	15.3	16.2

Not: a tahmin

Kaynak: NATO REVIEW, No.6, Dec.1985, ss. 30-31

**ABD VE SSCB'DE BAZI ÖNEMLİ SİLAHLARIN YILLIK ÜRETİM
VE SİLAHLI KUVVETLERİNDEKİ TOPLAM ENVANTER
MİKTARI**

Silahlar	ABD		SSCB	
	Envanter Toplamı ^a	Yıllık Üretim ^b	Envanter Toplamı ^a	Yıllık Üretim ^b
Büyük Savaş Gemileri	161	11	225	39
Tank (her tip)	10000	462	48000	3000
Taktik Savaş Uçağı	4800	540	5100	930
Helikopter	9000	920	2100	710
Top (yer destek)	4695	170	22000	1200
Denizaltı (taarruz ve balistik füze taşıyan)	116	3	350	11

Not: a. Envanter miktarı 1974 mali yılına göredir.

b. 1972-1974 yılları arasındaki yıllık ortalama üretim.

Kaynak: Joint Chiefs of Staff, U.S. Military Posture Statement for 1974,
zikreden kaynak Gansler, s.25

KONSORSİYUM KREDİLERİNDEN KULLANIMLAR

Yıllar	Milyon dolar									
	1963	%	1964	%	1965	%	1966	%	Toplam	%
Program	138.2	56.09	126.8	66.04	132.00	47.83	109.7	44.09	506.7	52.61
Proje	81.8	33.20	40.6	21.15	57.3	20.66	66.0	26.53	245.7	25.51
Röfinansman	26.4	10.71	24.6	12.81	86.7	31.41	73.21	29.38	210.8	21.88
Toplam	246.4	100.00	192.00	100.00	276.0	100.00	248.8	100.00	563.2	100.00

(Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Plan Döneminde Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu, Eylül 1967, s. 8. (Yayınlanmamış Çalışma).)

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN POTANSİYEL SİLAH ÜRETİM KAPASİTELERİ SIRALAMASI

S.No	Ülke	GSMH'nın Yüzdesi Olarak İmalat Sanayi	İmalat Sanayindeki İlgili Sanayilerin Yüzdesi	İlgili Sanayilerin Çıktı Değeri (milyon ABD Doları)	İnsangücü A + G Faaliyetlerinde İstihdam Edilen Bilim Adamları Mühendisler, Teknik Elemanlar	Potansiyeli İlgili Sanayilerde Çalışan İnsan Gücü (bin kişi)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1	Hindistan	16	32	5,025	97 ^{yy}	1.688
2	Brezilya	23	36	17,025	8	1,194
3	Yugoslavya	31	40	4,800	32	578
4	G.Afrika	23	38 ^{yy}	3,925	..	396 ^y
5	Meksika	28	..	....	6 ^{yy}	167
6	Arjantin	37	..	....	19	112
7	Tayvan	37	38	3,375	..	263
8	G.Kore	25	21	2,500	19	322
9	Türkiye	20	21	2,050	9 ^{xy}	218
10	Yunanistan	19	23	1,375	4	114
11	İran	13	35	3,500	6y	90
12	İsrail	30	33	1,300	3 ^x	97
13	Portekiz	36	20	1,275	4	130
14	Mısır	24	20 ^y	875	11 ^{xy}	98 ^y
15	Hong Kong	26	21 ^y	650	..	151
16	Şili	20	45	1,325	6 ^y	76
17	Venezuela	15	22	1,300	4 ^y	79
18	Filipinler	25	15	900	..	80
19	Kolombiya	19	17	625	1 ^x	88
20	Tayland	20	21 ^y	900	6 ^x	..
21	Cezayir	11	28 ^y	625	0.3 ^x	..
22	Singapur	25	32	600	1	91
23	Endonezya	9	12	525	19	61
24	Pakistan	16	12 ^y	325	9	78 ^y
25	Peru	19	25	425	..	49 ^y
26	Malezya	18	15 ^y	425	..	72 ^y
27	Nijerya	9	17	465	3 ^y	23
28	S.Arabistan	5	..	...	..	..
29	Zimbabve	21	30	225	..	47
30	Moroko	12	14	200	..	18 ^y
31	Irak	7	12	150	2	16
32	Kenya	12	11	75	1 ^y	27
33	Sri Lanka	15	14	50	..	21
34	Suriye	11	11	75	..	14

Açıklamalar : x sadece bilim adamları ve mühendisleri göstermektedir. Y veriler 1974 yılı öncesine aittir.

Kaynaklar : 3 ncü sütun: World Bank, World Development Report 1979, Washington D.C. 1979

4 ve 7 nci sütunlar: United Nations, Yearbook of Industrial Statistics Vol. 1, New York

5 nci sütun: 3 ve 4 ncü sütunlar ile International Monetary Fund, International Financial Statistics, Washington D.C., November 1979.

6 ncü sütun: United Nations, Statistical Yearbook 1978, New York, 1978, zikreden kaynak, Wulf, ss. 326-327'den aktaran Muammer Şimşek, a.g.e., s.103

LİSTELER VE ÇİZELGELER

İÇİNDEKİLER

EK-1: Tophane-i Amire Müşirleri

EK-2 :

a) İmalat-ı Harbiye Umum Müdürleri

b) Askeri Fabrika Umum Müdürleri

EK-3 : Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu Genel Müdürleri

EK-4 : MKEK Üretimleri

TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRLERİ

1. Çengeloğlu Tahir Mehmet Paşa (Müşir)	1832	-	1832
2. Damat Mehmed Halil Rifat Paşa (Müşir)	1832	-	1836
3. Çengeloğlu Tahir Mehmet Paşa (Müşir)	1836	-	1837
4. Gözlüklü Mehmed Reşit Paşa (Ferik)	1837	-	1844
5. Damat Mehmed Ali Paşa (Müşir)	1844	-	1845
6. Damat Ahmed Fethi Paşa (Müşir)	1845	-	1857
7. Ahmet Vasıf Paşa (Müşir)	1857	-	1857
8. Damat Ahmed Fethi Paşa (Müşir) (2. Defa)	1857	-	1858
9. Mütercim Mehmed Rüştü Paşa (Müşir)	1858	-	1858
10. Mehmed Tefik Bey (Tophane Nazırı Olarak)	1858	-	1862
11. Halil İbrahim Paşa (Müşir)	1862	-	1865
12. Hasan Rıza Paşa (Müşir)	1865	-	1866
13. Mehmet Namık Paşa (Müşir)	1866	-	1866
14. Halil İbrahim Paşa (Müşir) (2. Defa)	1866	-	1871
15. Ahmed Esad Paşa (Müşir)	1871	-	1872
16. Halil İbrahim Paşa (Müşir) (3. Defa)	1872	-	1872
17. Mustafa Paşa (Müşir)	1872	-	1872
18. Mehmet Yaver Paşa (Ferik)	1872	-	1872
19. Mustafa Asım Paşa (Müşir)	1872	-	1872
20. Mustafa Sıtkı Paşa (Müşir)	1872	-	1872
21. Halil İbrahim Paşa (Müşir) (4. Defa)	1872	-	1873
22. Ali Saib Paşa (Ferik)	1873	-	1873
23. Seyit Paşa (Ferik – Tophane Nazırı)	1873	-	1875
24. Ali Saib Paşa (Müşir) (2. Defa)	1875	-	1876
25. Hasan Rıza Paşa (Müşir) (2. Defa)	1876	-	1876
26. Damad Mahmud Celaleddin Paşa (Müşir)	1876	-	1878
27. Mehmet Namık Paşa (Müşir) (2. Defa)	1978	-	1878
28. Gazi Ahmed Muhtar Paşa (Müşir)	1878	-	1878
29. Mehmet Rauf Paşa (Müşir)	1878	-	1878
30. Ali Saib Paşa (Müşir) (3. Defa)	1878	-	1891
31. Mustafa Zeki Paşa (Müşir)	1891	-	1908
32. Topçu Ali Rıza Paşa (1.Ferik – Tophane Nazırı)/ Necip Paşa (1.Ferik – Tophane Nazırı)/ Hurşit Paşa (1.Ferik – Tophane Nazırı)'nın görevde kalış sürelerine (arşivlerde ve diğer kaynaklarda rastlanamamıştır. Kaynak: MKE Dergisi , S. 99-100, s.27, 1995.			

İMALAT-I HARBİYE UMUM MÜDÜRLERİ

1. Nazım Paşa (Ferik)	1909 – 1913
2. Necmettin Bey (Binbaşı / Miralay)	1913 – 1919
3. Galip Paşa (Mirliva)	1919 – 1919
4. Selahattin Adil Bey (Miralay)	1919 – 1920
5. Sait Sadi Paşa (Mirliva)	1920 – 1920
6. Nazım Paşa (Ferik)	1920 – 1922

ASKERİ FABRİKALAR UMUM MÜDÜRLERİ
(Cumhuriyetin Kuruluşundan MKEK'nın Kuruluşuna Kadar)

ADI VE SOYADI	GÖREVE BAŞLAMA TARİHİ	GÖREVDEN AYRILMA TARİHİ
1- Mustafa Asım (Berkman) Paşa (Miralay / Mirliva)	01.01.1921	02.04.1925
2- Osman Zati (Koral) Paşa (Miralay / Mirliva)	02.04.1925	06.02.1932
3- Eyüp Durukan (Tuğgeneral / Tümgeneral)	06.02.1932	22.09.1941
4- Sırrı Seyrek (Tuğgeneral / Tümgeneral)	22.09.1941	02.09.1946
5-Fikret Karabudak (Tümgeneral)	02.09.1946	24.07.1948
6- Ekrem Akbay (Tümgeneral)	31.08.1948	01.04.1950

MAKİNA VE KİMYA ENDÜSTRİSİ KURUMU GENEL MÜDÜRLERİ

1. MKE.Genel Müdürü Ekrem Akpay	1950 - 1950
2. MKE.Genel Müdürü Celal İmre	1951 - 1953
3. MKE.Genel Müdürü Hulki Yanat	1953 - 1956
4. MKE.Genel Müdürü Fuat Yücesoy	1956 - 1959
5. MKE.Genel Müdürü Ali Ulvi Çimen	1959 - 1960
6. MKE.Genel Müdürü Enver Çakıroğlu	1960 - 1962
7. MKE.Genel Müdürü Selahattin Şanbaşıoğlu	1962 - 1964
8. MKE.Genel Müdürü Celal İmre	1964 - 1966
9. MKE.Genel Müdürü Mehmet Özgür	1966 - 1968
10.MKE.Genel Müdürü Mustafa Erener	1968 - 1969
11.MKE.Genel Müdürü Orhan Sorguç	1969 - 1973
12.MKE.Genel Müdürü Recai Baturalp	1973 - 1978
13.MKE.Genel Müdürü Akın Çakmakçı	1978 - 1982
14.MKE.Genel Müdürü Mustafa Taşan	1982 - 1989
15.MKE.Genel Müdürü Adnan İğnebekçili	1989 - 1991
16.MKE.Genel Müdürü Saadettin Karaerkek	1991 - 1991
17.MKE.Genel Müdürü Mehmet Hilmi Güler	1991 - 1992
18.MKE.Genel Müdürü Emin Gök	1992 - 1997
19.MKE.Genel Müdürü Recai Önder	1997 – 2001
20.MKE.Genel Müdürü Mehmet Başpınar	2001 - 2005
21.MKE.Genel Müdürü Ünal Önsipahioğlu	2005 -

MKEK ÜRETİMLERİ**ASKERİ ÜRÜNLER****MÜHİMMAT GRUBU**

- 6,35 – 7,65 – 9 ve 11,43 mm. Tabanca fişekleri
- 7,62 – 12,7 ve 20 mm. Fişekler
- 40 mm. Bombaatar mühimmatı
- 500 lb ve 2000 lb uçak bombaları
- 35 – 203 mm. Top, havan ve obüs mühimmatı
- Çeşitli tipte mayınlar
- Çeşitli tipte tahrip kalıpları
- Çeşitli el bombaları, füyeler ve işaret fişekleri

SİLAH GRUBU

- 7, 62 ve G3A3 – G3A4 otomatik tüfek
- 7,62 mm. MG3 makinalı tüfek
- 5,56 mm. Otomatik piyade tüfeği
- 9 mm. MP5A3 – MP5K makinalı tabanca
- 7,65 mm. – 9 mm. Tabancalar
- 40 mm. Bomba atar
- 20 mm. Ve 35 mm. Uçaksavar topları
- 25 mm. Zırhlı muharebe aracı için otomatik top
- 60 mm. , 81 mm. ve 120 mm. Havanlar
- 105 mm. Tank topu namlu kompleksi
- 155 mm. Obüs namlu kompleksi
- 107 mm. ve 122 mm. çok namlulu roketatar sistemleri

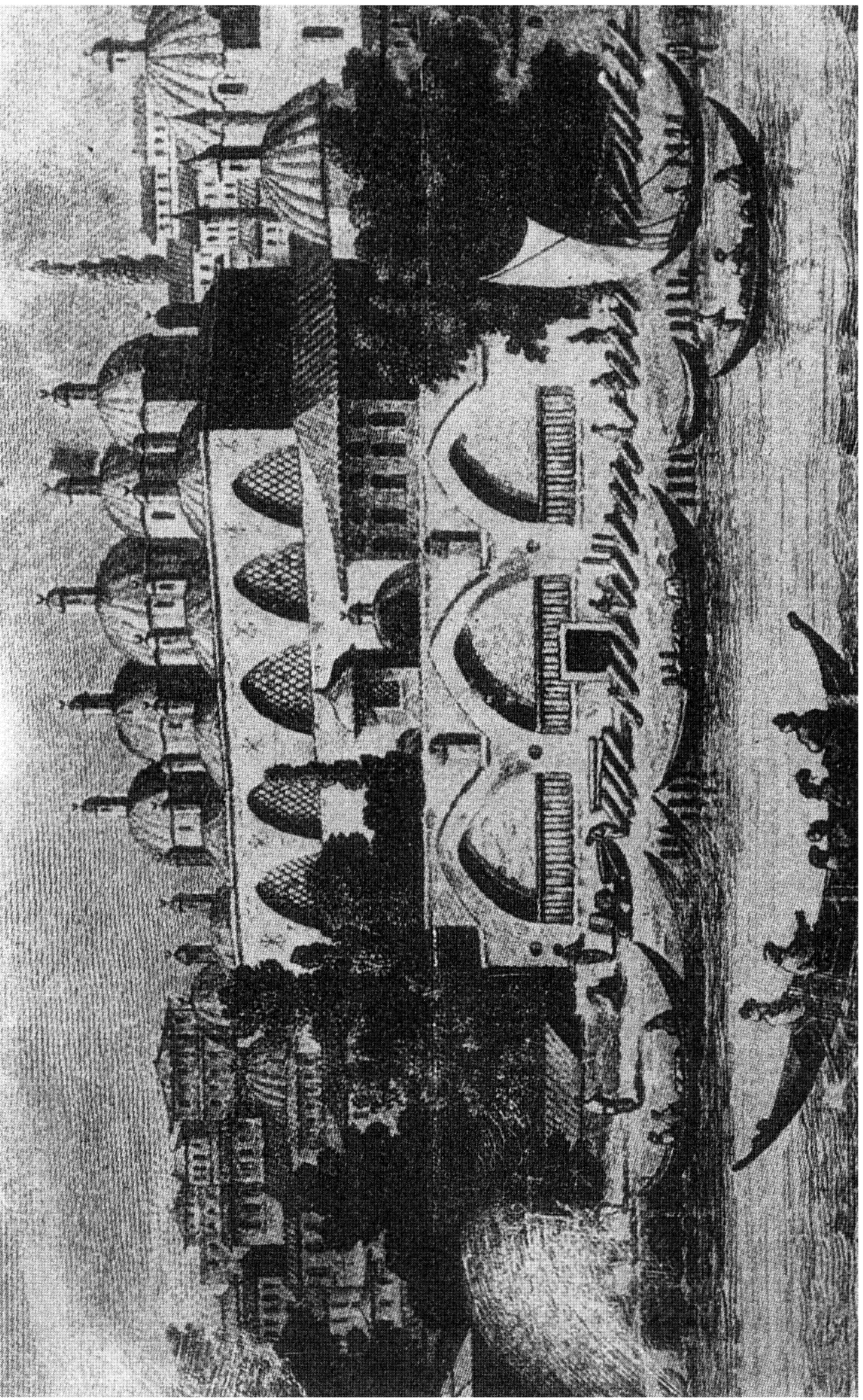
SİVİL ÜRÜNLER**MAKİNA – EKİPMAN GRUBU**

- Elektrik sayaçları
- Gaz maskesi
- Barakalar
- Galvanizli, dikenli ve örgülü teller
- Tabancalar

MALZEME GRUBU

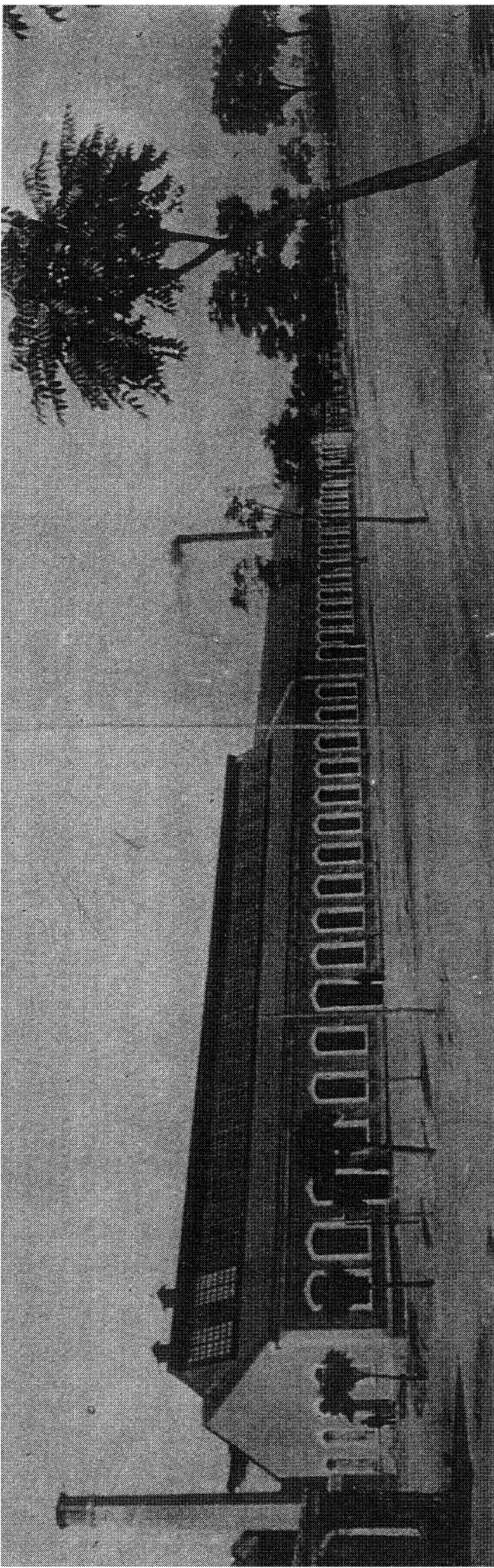
- Çeşitli imalat ve takım çelikleri
- Pirinç, bakır çubukları ve boruları
- Dikişsiz çelik çekme boruları
- Hassas döküm
- Hurda değerlendirme

FOTOĞRAFLAR

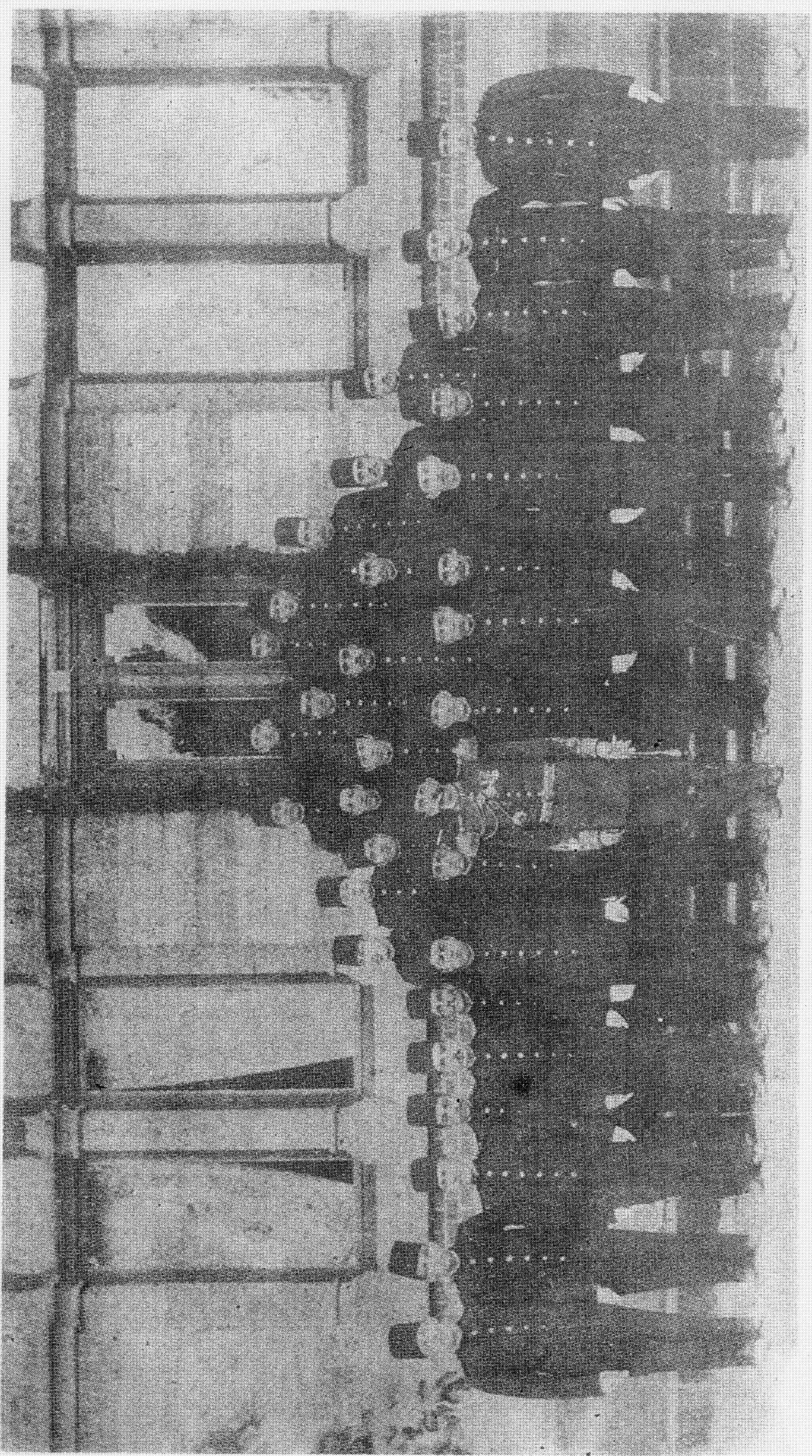

18. yüzyılda yapılmış bir gravürde Tophane-i Amire

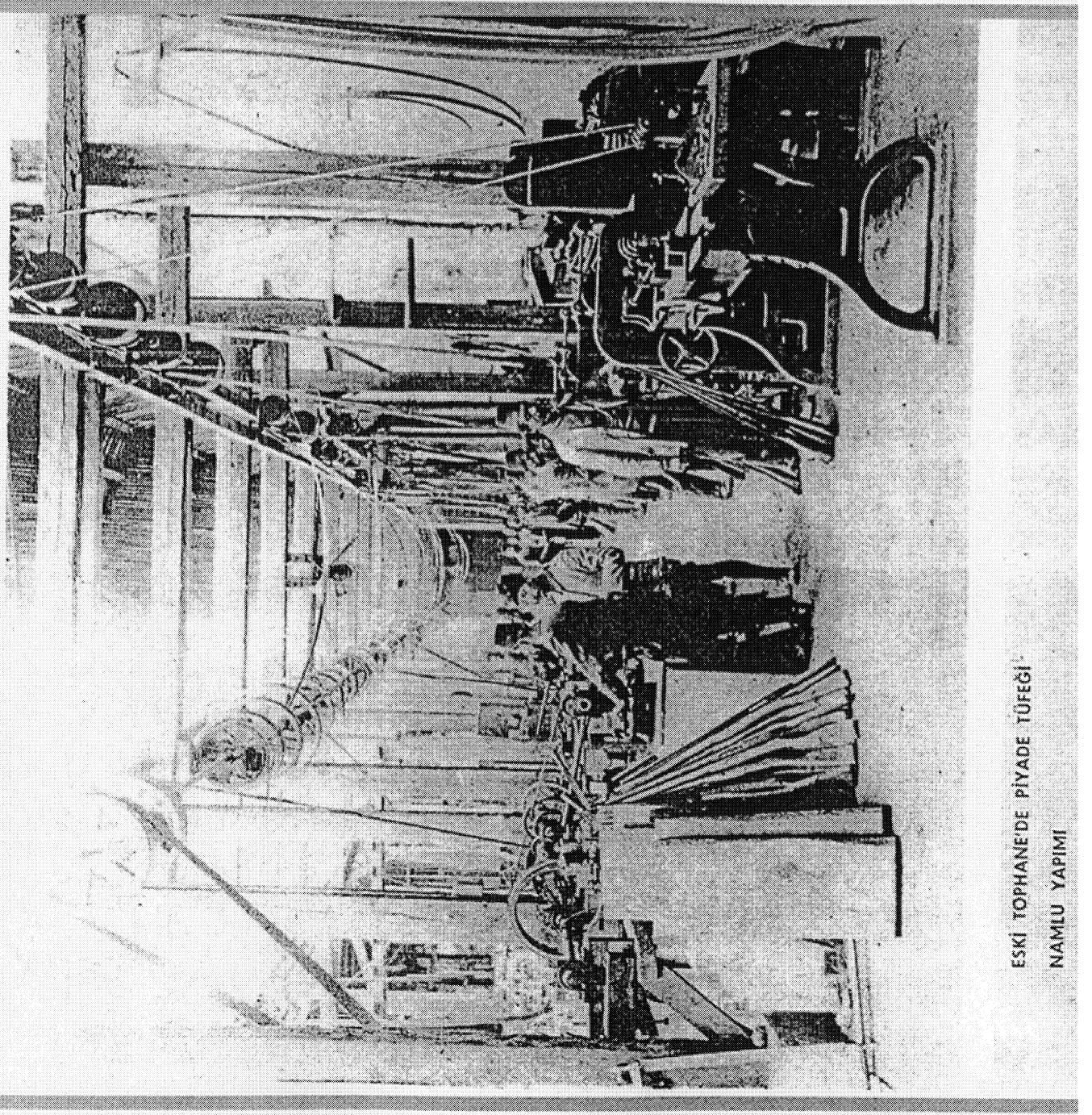

Tophane Müşirliği döneminde İstanbul'daki Fışek Fabrikası

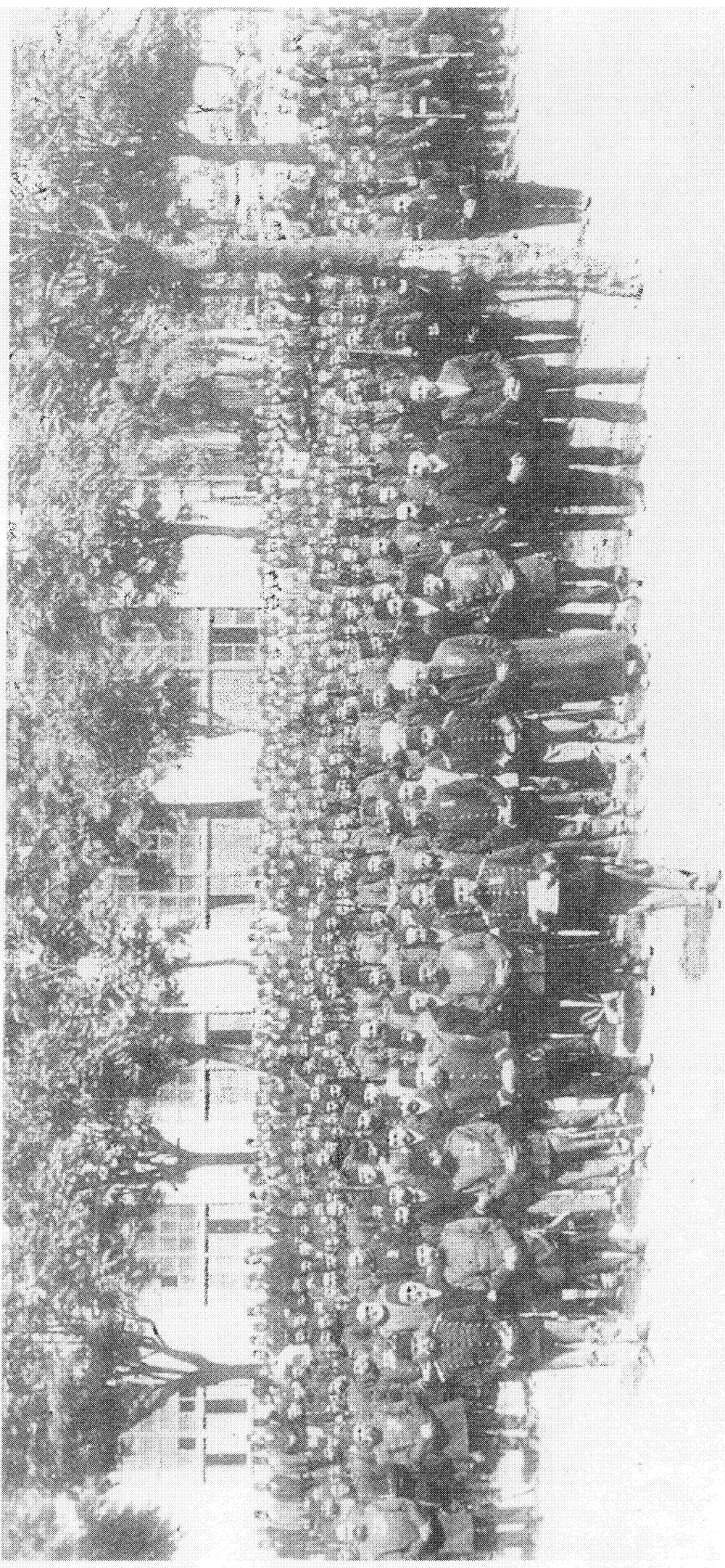

Daha sonraki yıllarda Osmanlı devletinde Sadrazamlık görevine kadar yükselecek olan Tophane Müşirliği Tecrübe Dairesi Reisi Mahmud Şevket Paşa'nın başkanlığında İdadi Sanayi Mektebi öğrencilerinden bir grup. Fotoğraf, H. 1295 yılında Almanya'da Obendorf'ta görülen staj sırasında çekilmiştir.

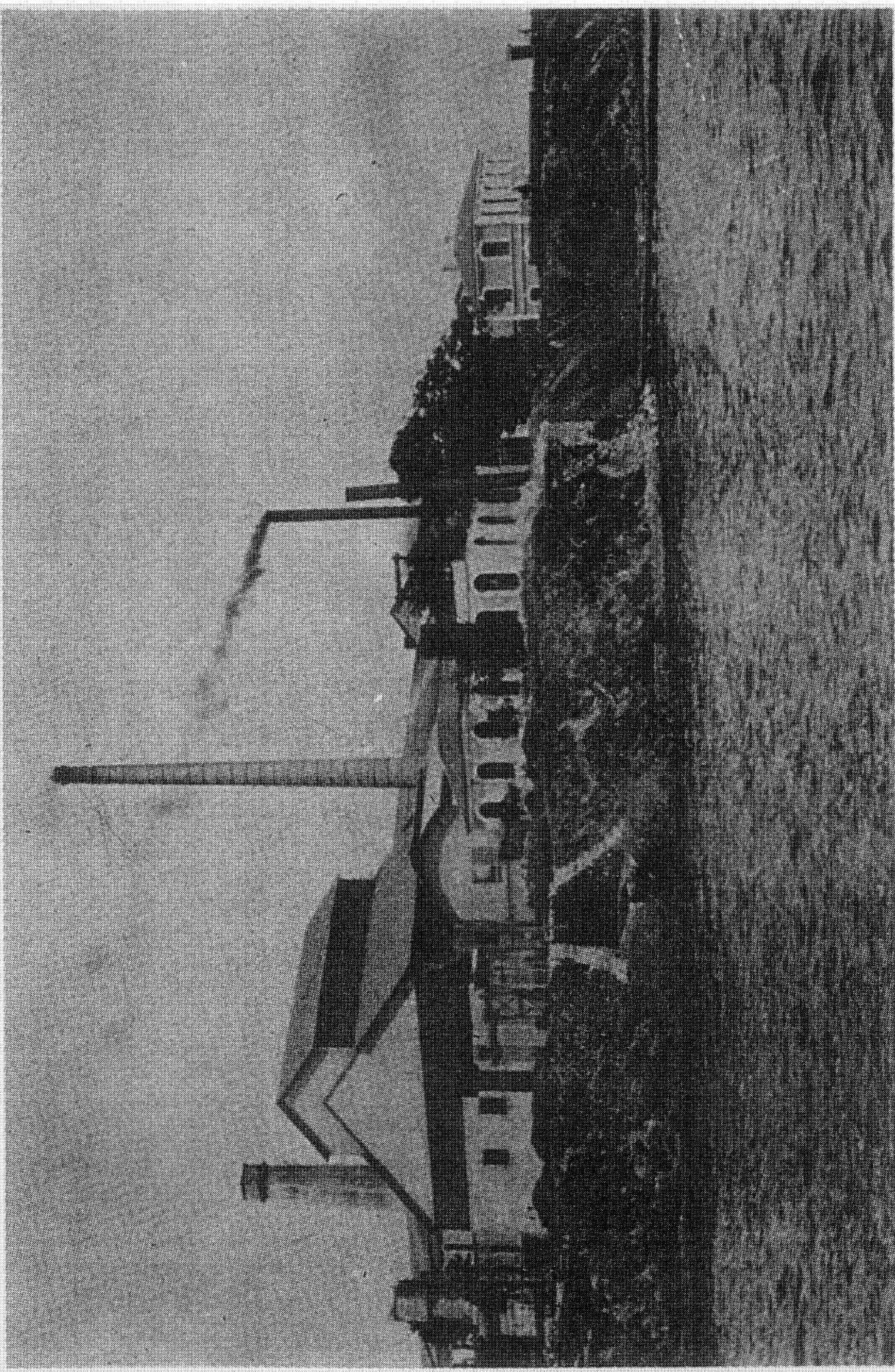

ESKİ TOPHANE'DE PİYADE TÜFEĞİ
NAMLU YAPIMI

20.yy. başında Fişek Fabrikasının açılış töreni

**Zeytinburnu Çelik Fabrikası ve 20.yy. başlarında yeni inşa edilen
imalathanenin kıydan görünüşü**

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'da Silah Tamirhanesinde tezgah başındaki işçiler

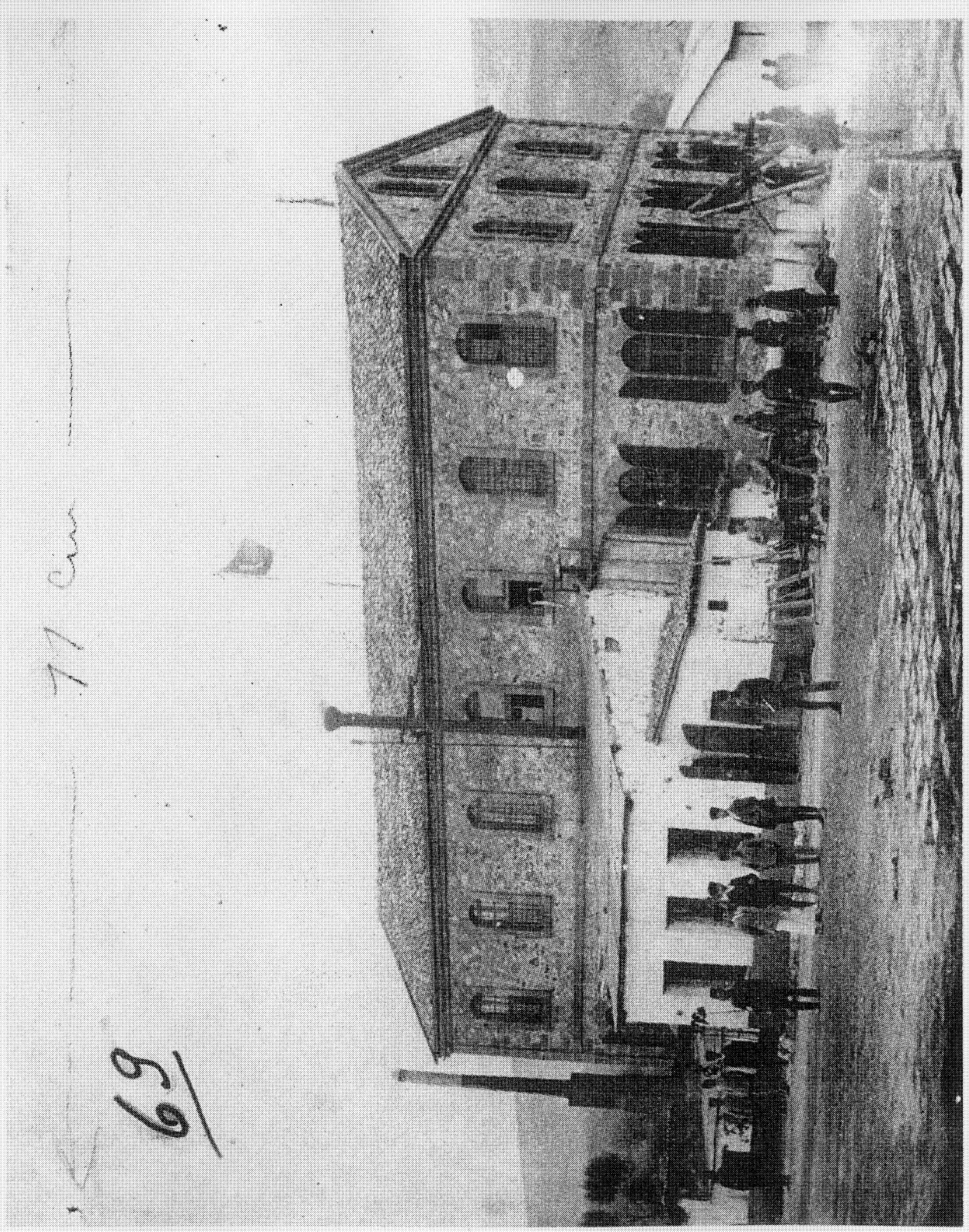

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da Anadolu'ya silah, mühimmat, tezgah kaçırın "Felâh Grubu" üyeleri

Keskin'deki Fabrika

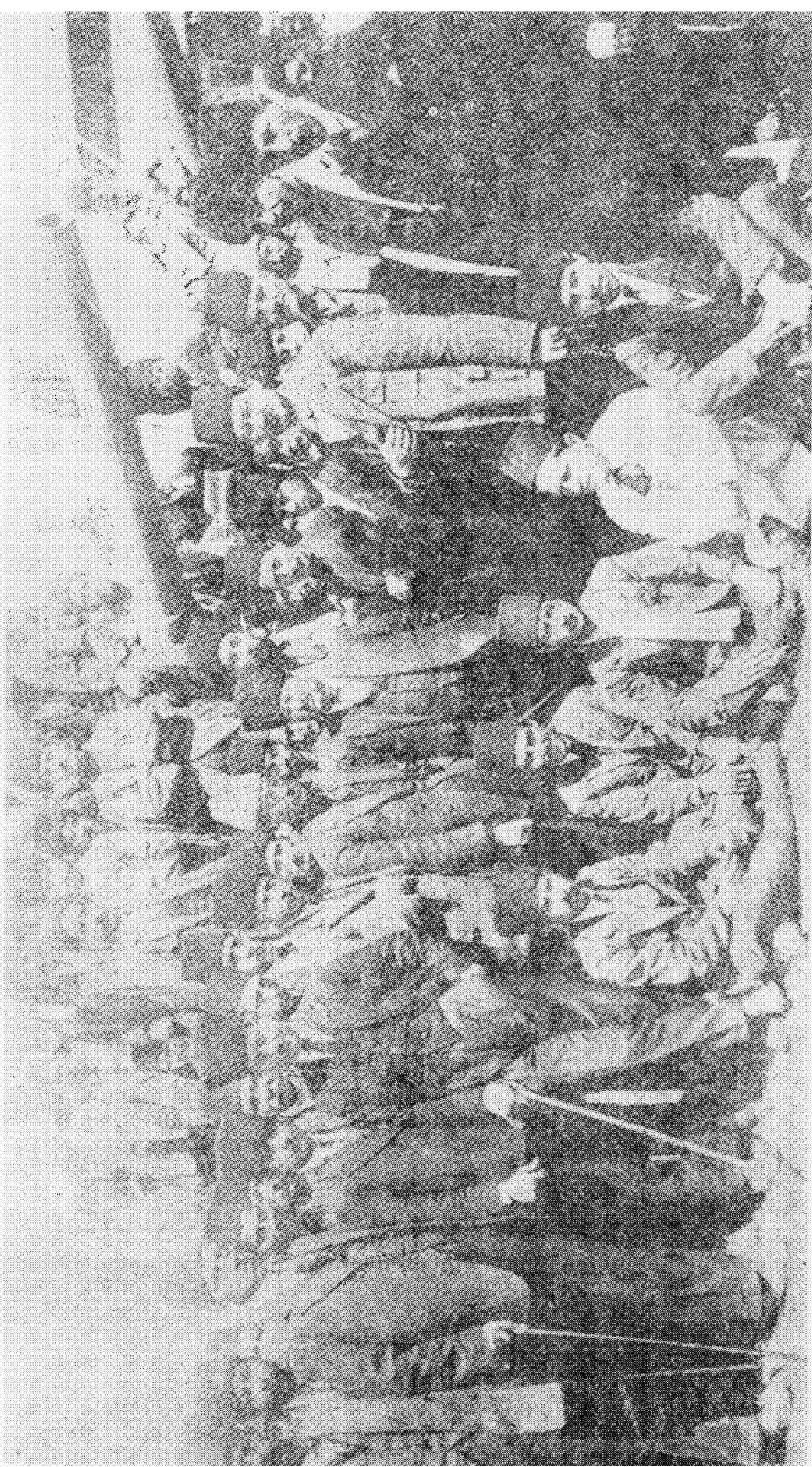
Kurtuluş Savaşı yıllarında fişek imalathanesinin yapımı (1921)

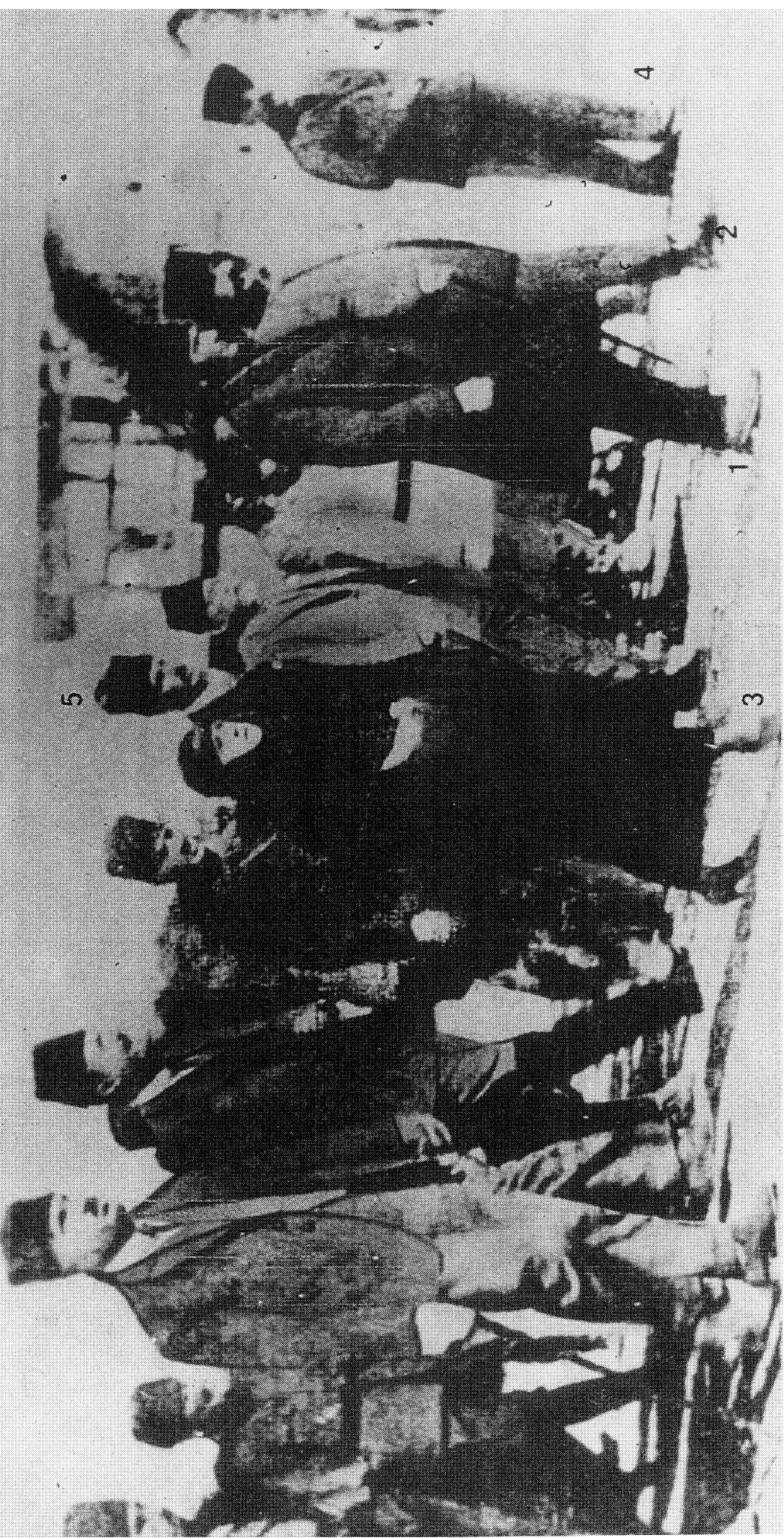
1922 yılında silah tamirhanesinde onarılmış 10,5'luk bir sahra obüsünün önünde Subay, Mühendis ve İşçiler

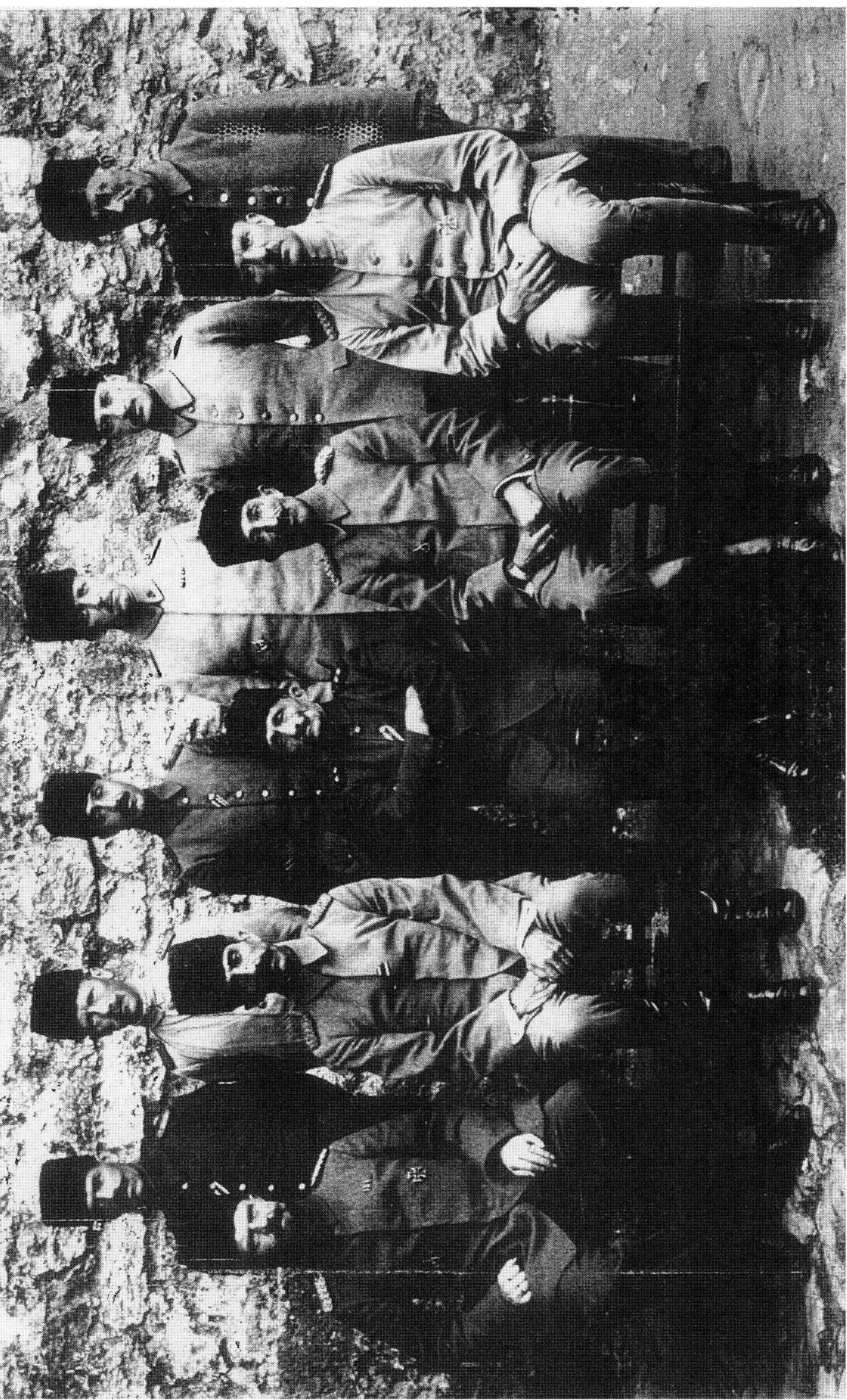
1 Mayıs 1922 tarihinde Ankara Silah Tamirhanesi önünde İzmir Mebusu Yunus (Abalıoğlu) Bey, Menteşe Mebusu Tefik Rüştü (Aras) Bey, İstanbul Mebusu Numan Bey ile Fabrikadaki görevliler ve İmalat-ı Harbiye İşçileri. Numan Bey (1885-1934) Zeytinburnu Fabrikasında ustabaşı olarak çalışırken Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına giren ve bilahare Kurtuluş Savaşına katılan ilk işçi kökenli mebestur.

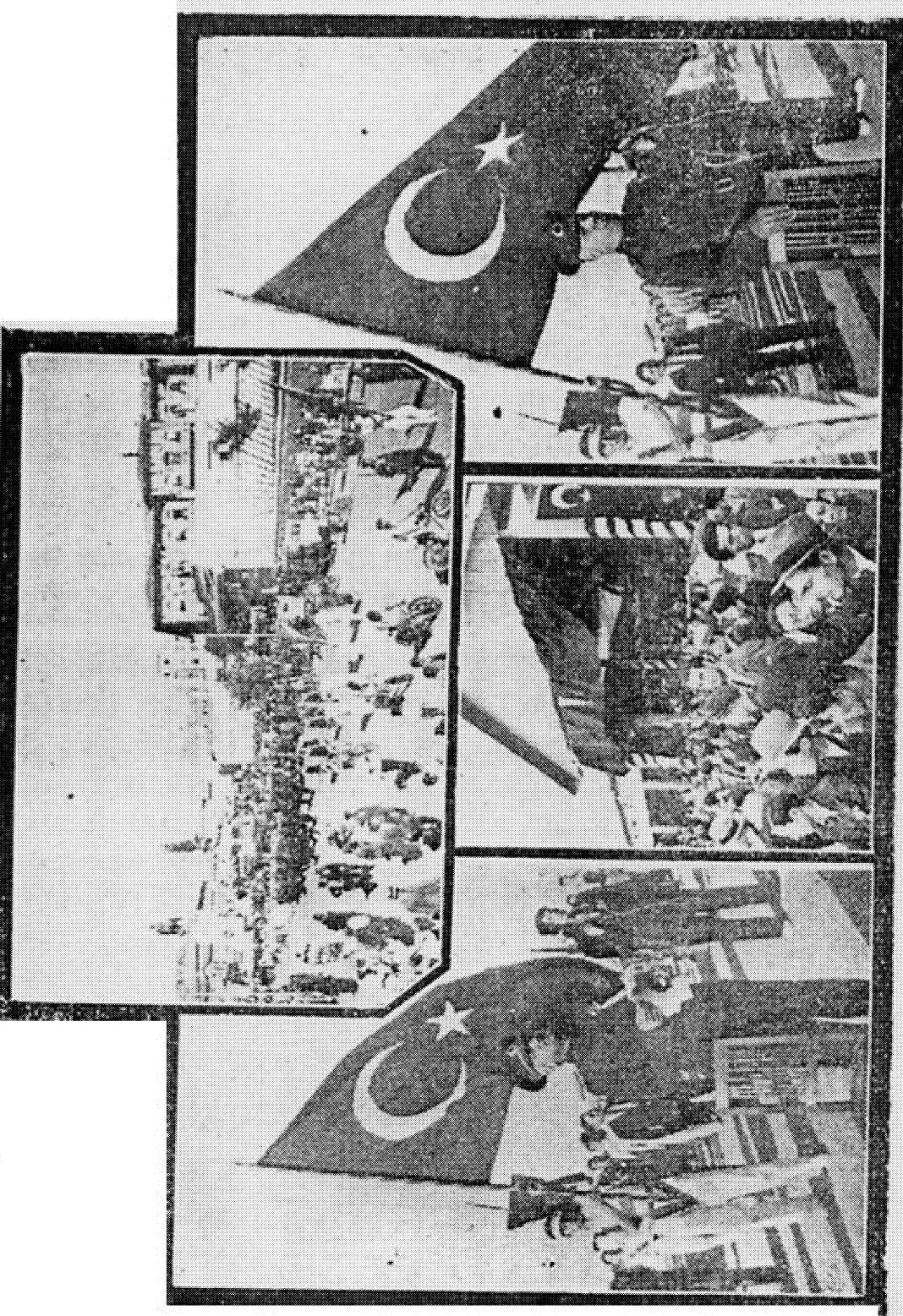
1923 yılında Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın (1) Ankara Silah Tamirhanesine ziyareti.
Sağ yanında eşi Latife Hanım (3), arkasında Ankara Mevkii Komutanı Kurmay Albay Fuat (Bulca) Bey (5),
sol yanında Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa (2),
sol uçta silah tamirhanesinden Ali (Tunalı) Bey (4)

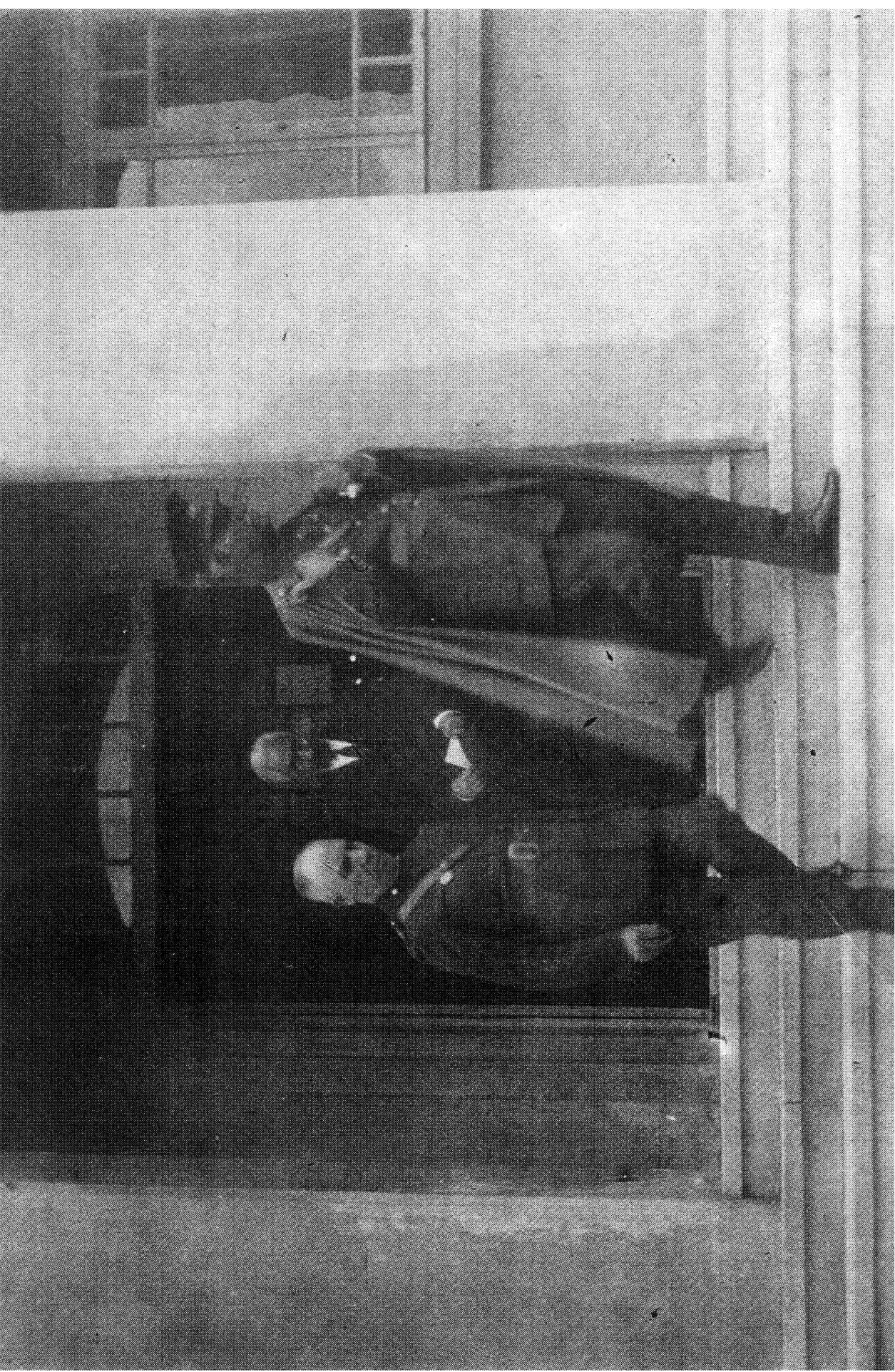
İmalat-1 Harbiyeciler Osmanlı Ordusunda görev yapan Alman subaylarla birlikte

Ankara Gücünün Sekizinci Yıl dönümü

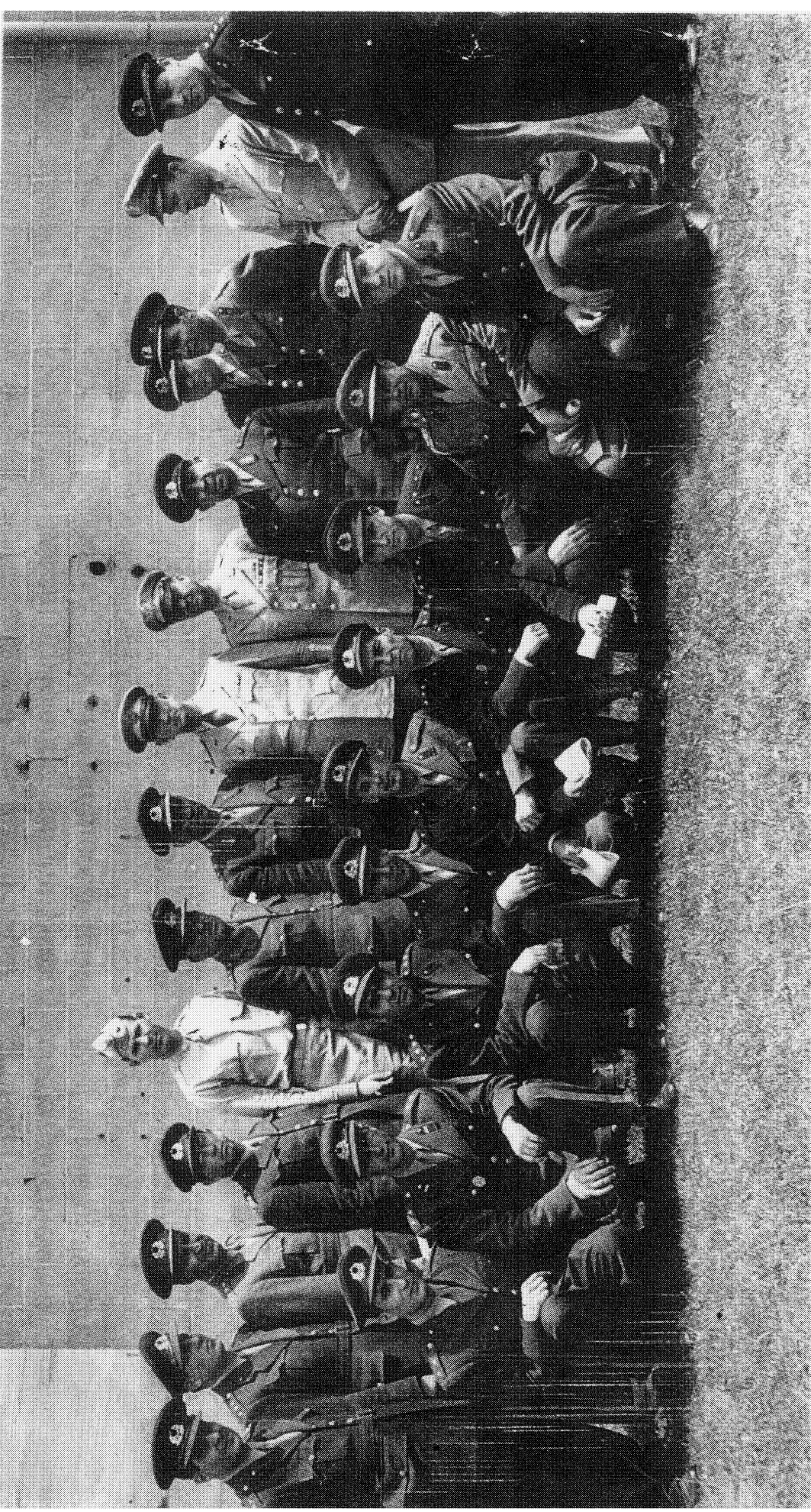
Yukarda : Sporcularımız Gazi heykeline çelenk koyduktan sonra dönerlerken — Sağda Hamî Reîs Eyyup Paşa Hazretleri nutuklarını söylerlerken — Solda : Umûmî Reîs Kaymakam Fikret Bey Kulubun tarihçesini ve faaliyetini izah ederken — Ortada : Tribonları dolduran davetlilerden bir kısmı.

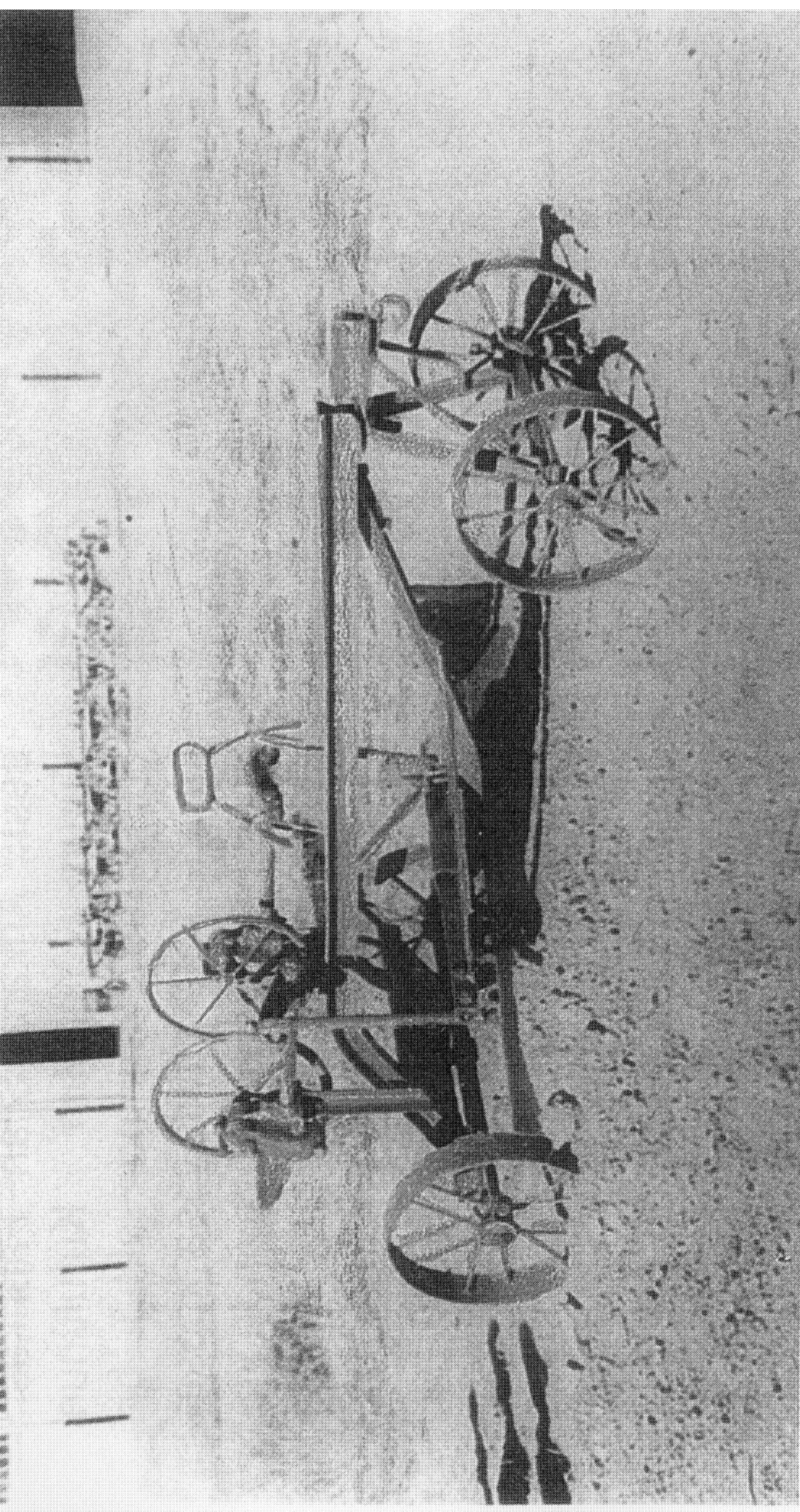
1934 yılı Haziran ayında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Ankara Silah Fabrikasını ziyareti. Yanında (Başı açık) Askeri Fabrikalar Umum Müdürü Eyüp (Durukan) Paşa; arkada görülen sivil giyimli kişi ise Milli Müdafa Vekili Zekai (Apaydın) Bey'dir.

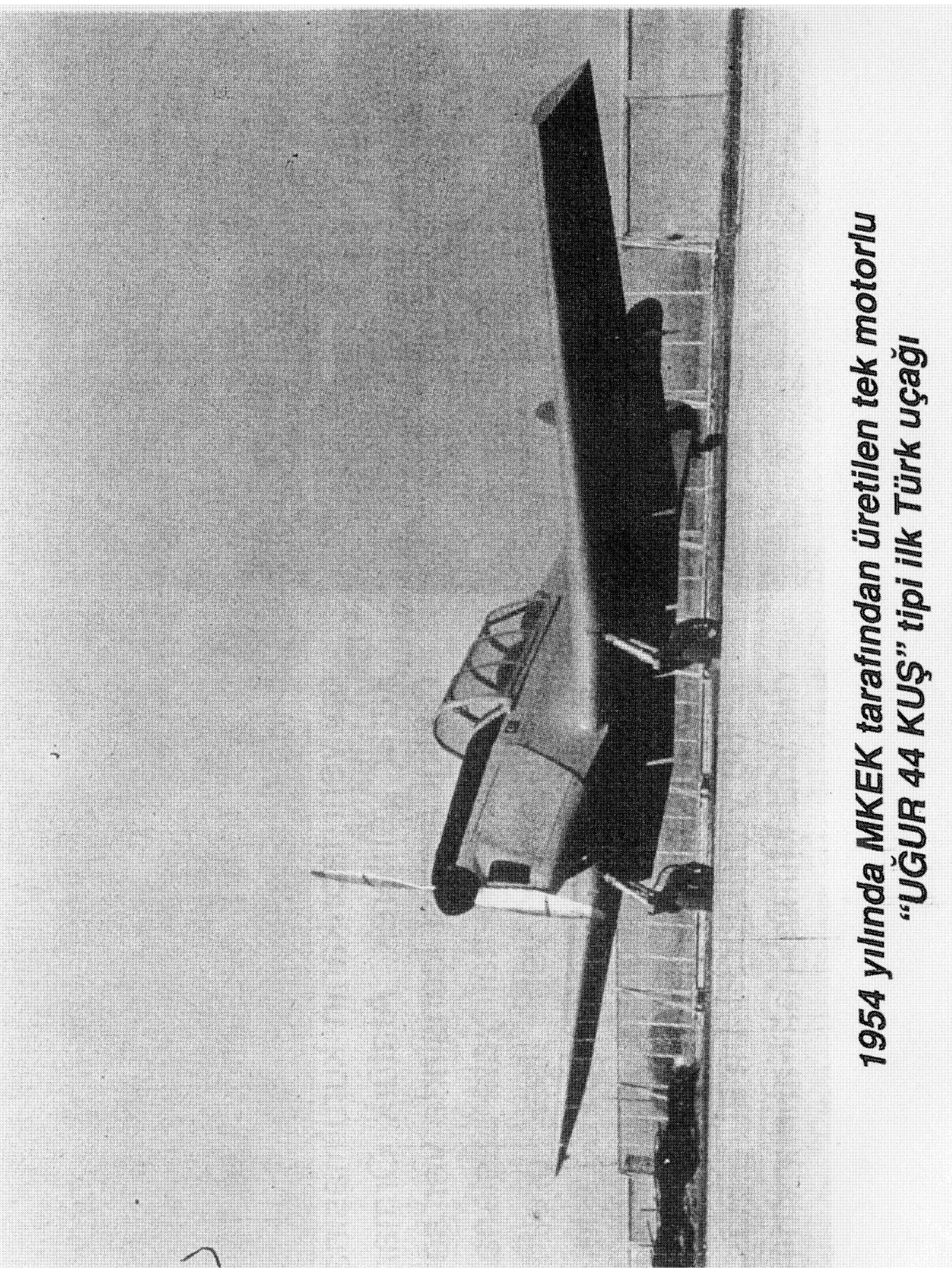
1948 yılında Amerikan askeri yardımını görüşmek üzere bu ülkeye giden Tümgeneral Ekrem Akpay başkanlığındaki Türk heyeti ile Amerikalı yetkililer

MKEK tarafından üretilen ilk yol yapım greyderi

**1954 yılında MKEK tarafından üretilen tek motorlu
"UĞUR 44 KUŞ" tipi ilk Türk uçağı**

**Ankara Gazi Fişek Fabrikasının 7.10.1957 tarihinde açılış töreni.
III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Sanayi Vekili Samet Aġaođlu**

İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin, 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile birlikte 18.6.1967 tarihinde Kırıkkale Mühimmat Fabrikasını ziyareti

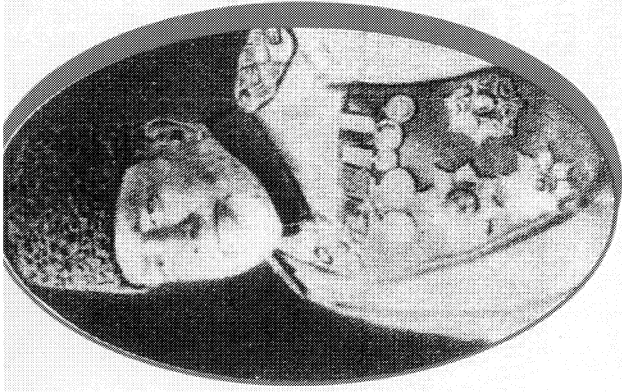
24-4-936 Cuma günü Kırıkkale mermi
fabrikasını girdik. Ordu müz için
çok yüksek bir fiyatı hayal eden
fabrika pek değerli elerde işlenmiş
gördüğümüz intihar ve mükemmeliyet
kavramı dolaylı fabrikamızın müdürü,
müfettiş, müdür, sanayi ve mü-
dahaleleri ile takdir ederiz.

m. m. V.

O. Dincer

Osmanlı Sayları

Milli Müdafaa Vekili
Orgeneral Kazım
Özalp ile Mardin
Sayları (Milletvekili)
O. Dincer'in
24.4.1936 Cuma
günü Kırıkkale'de
Mermi Fabrikasında
yaptıkları inceleme
gezisi sonrasında
Fabrika şeref
defterine yazdıkları
gözlem ve tesbitleri.

Nazım Paşa

Miralay Necmettin Bey

Galip Paşa

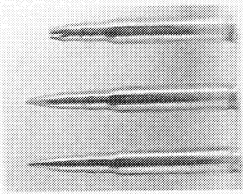
Miralay Selahattin Adil Bey

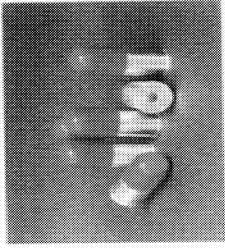
Sait Sadi Paşa

İMİALAT-I HARBİYE UMUM MÜDÜRLERİ

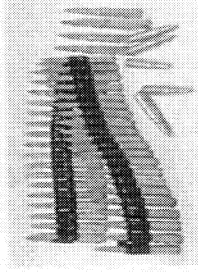
ADI ve SOYADI	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi
1. Nazım Paşa (Ferik)	05/12/1909	11/02/1913
2. Necmettin Bey (Binbaşı/Miralay)	11/02/1913	09/07/1919
3. Galip Paşa (Mirliva)	09/07/1919	09/09/1919
4. Selahattin Adil Bey (Miralay)	05/11/1919	22/04/1920
5. Sait Sadi Paşa (Mirliva)	22/04/1920	09/12/1920
6. Nazım Paşa (Emekli Ferik) 2. defa	09/12/1920	20/11/1922

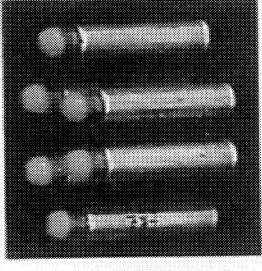
7.62mm .30 CAL. Fişekler

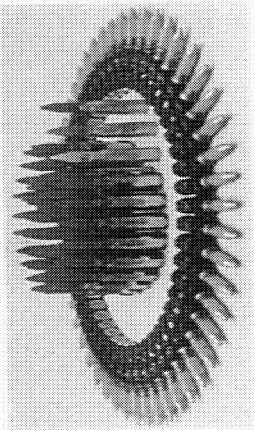
40mm Fişekler

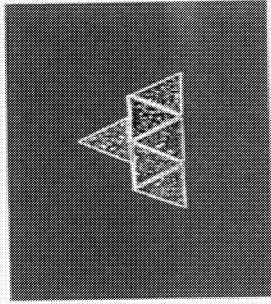
12.7mm Fişekler

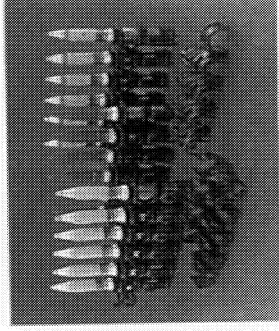
14.5mm Fişekler

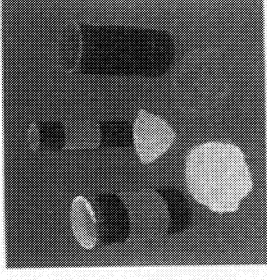
20mm Fişekler

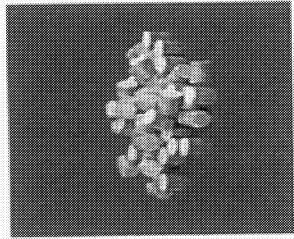
Kapsüller

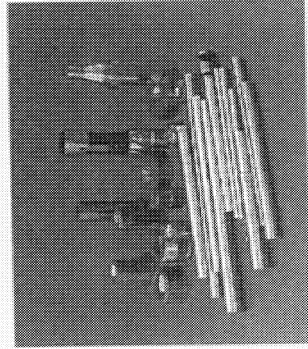
Mayonlar

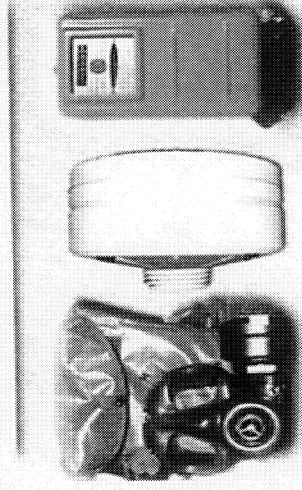
Kimyasallar

İz Maddeleri, Eczalar,
Patlayıcılar

Aksamlar, Takımlar, Masterlar

Gaz Maskesi, Süzgeç, Elektrik Sayaçları